

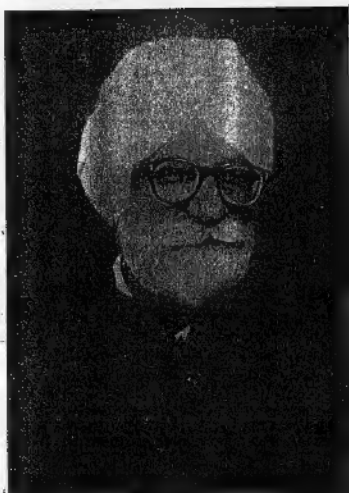
ਗਾਥਾ
ਸ੍ਰੀ
ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ

ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ

ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ,
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ
(ਜਨਮ : ੯ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੪)

ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਪੋਥੀਆਂ ਅਤੇ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ)

ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਮੁਖਬੰਧ

ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੋਝਾਂ' ਨੂੰ ਐਡਿਟ ਕਰ ਕੇ ਮੁੜ ਛਾਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਜੋ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਬਿਰਾਜਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਬੱਜਰ ਵੱਲਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਝੁਲੇਖੇ ਲਗਦੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਨ। ਇਸ ਤੇ ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਬਿਖਮ ਕਾਰਜ ਤੇ ਆਪ ਲਗਣ ਦਾ ਬਣਿਆ। ਜੁਲਾਈ 1988 ਵਿਚ ਹੋਈ ਸ. ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਰੋਕ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਇਸ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਖਦਸ਼ਾ ਲਗੀ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਣ ਵਾਲੇ, ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ, ਆਖ਼ਾ ਮੀਟੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਇਸ ਅੱਧੇ ਪਾਸੇ ਪੈਣ ਦੀ ਚਾਹ ਨਹੀਂ।

ਆਪਣੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ 'ਤਦੋਂ' ਦੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ, ਡਾ. ਐਸ. ਐਸ. ਬਲ, ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ। ਮੇਰੇ ਇਸ ਬੁੱਝ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਿਆ, ਤੇ ਡਾ. ਮਦਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਡੀਨ ਫੈਕਲਟੀ ਔਫ਼ ਰਿਲੀਜਨ ਤੇ ਹਿਊਮੈਨਿਟੀਜ਼, ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ 'ਤੇ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਹਨ ਅਧਿਐਨ' ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਯੋਜਨਾ ਖੋਜ ਪਿਤ ਮੈਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਮੇਰਾ ਪਹਲਾ ਕਾਰਜ ਛਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀਰ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਬਾਰੇ ਚਲਿਆ, ਜੋ ਇਸ ਵਕਤ ਗਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਕੁਝਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਵਾਚਣ ਲਈ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੈ।

ਇਸ ਯੋਜਨਾ 'ਤੇ ਕਾਰਜ ਤਾਂ 1987 ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਪਰ ਦੋ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕੂਤਪੁਰਵ ਆਈ. ਸੀ. ਐਸ. ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਪ੍ਰਸਰਪ੍ਰਸਨ' ਦੀ ਛਪਾਈ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਮੇਰੇ ਤੇ ਡਾ. ਮਦਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਮੁਖੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਦੇ ਚਿੱਠੀ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਕੰਮ ਦੇਰ ਬਿਰਤੋਂ ਅੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕਾਰਜ ਤੇ ਛਪਾਈ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸੰਝੀ ਮੰਗਦਾ ਸੀ। ਖੋਜ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਸਾਲ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਖਿੰਡੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸਕਲ ਢੇਰ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਗਇਆ ਕਿਉਂਜੋ 'ਚਿੱਠੀ' ਪਰਵਾਸੀ ਤੇ

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਜਾਨੂ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਵੱਲੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਚਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼-ਵਿਆਪੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਲਗਾਤਾਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਮੰਨੇ ਗਏ ਸਨ।

ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘੋਖਵੇਂ ਅਧਿਐਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਸੈੱਲ" ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਛਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਮੁੜ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਜੁਟਾਇਆ। ਫਲਸ਼ਰੂਪ ਛਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਪਤ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਸੈੱਲ" ਚਾਰੀ ਛਾਪੀ ਜਾਂ ਰਹੀ ਪਹਲੀ ਪੁਸਤਕ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਸੂਨਤ (Zero) ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜ ਤਕ, ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੂਨਤ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਬੀੜਾਂ ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਲਿਖਤਾਂ, ਨੀਸਾਣਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਪਠੇਟ ਦਾ ਅੰਕ ਹੇਮਨ ਹਿੰਦਸੇ ਚਾਰੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰ ਹੇਠ ਉਸ ਦਾ ਅੰਕ ਤੇ ਵੇਰਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਚਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਵੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਠੇਟ ਦਾ ਨੰਬਰ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰ ਦਾ ਨੰਬਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਸਾਨੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਪਣ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੂਨਤ ਵਾਲੀ ਪਠੇਟ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਦਰਜ ਹੈ ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਛਿਕਾਂ ਦਾ ਹੇਠਵਾਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚ, ਕ੍ਰਮਵਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਪੰਤਾਲੀ ਸੰਬੰਧੀ ਰਿਵਾਇਤ, ਉਸ ਉਪਰ ਹੁਣ ਤਕ ਹੋ ਚੁਕੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ, ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਆਈ ਸਮਗ੍ਰੀ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕਢੇ ਗਏ ਸਿੱਟੇ ਹਨ। ਅੰਤਲੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਪਰਿਸ਼ਿਸ਼ਟ (ਚਮੀਮਾ) ਰੂਪ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਅੰਤਿਕਾਵਾਂ, ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ, ਇੰਡੈਕਸ ਆਦਿ ਹਨ।

ਸਰਵੇਖਣ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਲਗਪਗ ਸੱਭ ਬੀੜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੀਆਂ; ਪਰੰਤੂ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੋਵਲ ਖਰ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਕਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਬੀੜਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਅਨੇਕ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਉਘੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ

ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲੋੜੀਂਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ।

ਅੰਤਿਕਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਿੰ-ਮਿਲੀ ਕੀਮਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵਾਚਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੇ ਇੰਡੈਕਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭਦਾਇਕ .ਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਬੀੜਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ-ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਯਤਨ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੁਖ ਪੰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆ ਕੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੀੜ ਦਾ ਪੂਰਾ ਚਿਤ੍ਰ ਉਘੜਾ ਕੇ

ਇੱਥੇ ਵਡ-ਆਕਾਰੀ ਤੇ ਬਿਖਮ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਛਪਾਈ ਵਿਚ, ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਡਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਡਾਪਕ ਸਟਾਕ ਲੇਖਕ ਦੀ ਘਟੀ ਹੋਈ ਨਿਗਾਹ ਕਾਟ ਕਈ ਕੁੱਲਾ ਅਡੱਲ ਹੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਲਈ ਲੇਖਕ ਖਿਆ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੱਲਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਦ "ਕੁੱਲੀ ਪੱਤਰ" ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਕੁੱਲਾਂ ਸੋਧ ਲੈਣ।

ਲੇਖਕ ਦਾ ਯਤਨ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾ ਬਬਦੇ-ਜੱਕ ਨਿਭਾਏ ਜਾਣ ਪਰ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਨਿਭ ਸਕੇ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਭਲੇ ਹ ਮੰਨਦਿਆਂ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਖਿਆ-ਵਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਜੋ ਮਦਦ ਮੈਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਜੋ ਕਰਕੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਜੀ. ਐਸ. ਰੇਧਾਵਾ, ਡੀਨ ਅਕਾਦਮਿਕ ਮਾਮਲੇ, ਡਾ. ਮਦਨਜੀਤ ਕੌਂ ਮੁਖੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਅਤੇ ਡਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਦੇ ਸਟਾ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾ ਸਾਰੇ ਸਜਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਵਿਵਰਣ ਵਿਚ ਆਏ ਹ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕੀਮਤੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਵਾਰਣ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਅੰਤਿਮਤ ਹੋਵਾਂਗਾ ਜੋ ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਾਵਾ ਵਿਨੋਦ ਕੁਮਾਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ (ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਵਾਰਿਸ) ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਰਿ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨ ਕਰਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਗਪਗ ਇਕ ਸਾਲ ਹਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਮੈਂ ਪੋਥੀ ਵਾਚਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਪਿੱਛਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਲ ਕੰਵਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਵੀ ਮੇਰੇ ਹੇਠਵਾਟ ਦੇ ਯਾਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਪੋਥੀ ਬੜੇ ਬੜੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਵਾਚਣ ਦਿ ਤੇ ਕੇ ਕਿਰਤਾਰਥ ਕੀਤਾ।

(੨੫)

ਅਤੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਆ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਪ੍ਰੈਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
ਵਿਭਾਗ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਟਾਫ਼ ਸ੍ਰੀ ਇਮਲ ਚੰਦ ਬਿੰਦਾਸੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੂਪ ਕੁਮਾਰ ਜੀ
ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਬੜੇ ਬਿਖੜੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ
ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਪਰੂਥ-ਹੀਡੋਲ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੈਂਸ. ਐਸ. ਨਰੂਲਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼
ਭਾਂਡ ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ ਨੇ ਬੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਡਾ. ਦੇਸ ਰਾਜ ਅਸਿਸਟੈਂਟ
ਮੈਨੇਜਰ ਪ੍ਰੈਸ ਦਾ ਵੀ ਆਧਾਰੀ ਹਾਂ।

ਅਮਿਤਸਰ :
੨੦ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੯੨

ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ
ਪ੍ਰੈਸਰ (ਰਿਟਾਇਰਡ)

ਵਿਸ਼ੇ ਸੂਚੀ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਸੂਚੀ

ਪਛੋਟਸ—ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਚਿਓਰਾ : I—XXXVIII.

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪਹਲਾ

ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ :

੧. ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ	4
੨. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਭਾਰਤਕ)	7
੩. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਕਵਿਤਾ)	8
੪. ਜਿੰਘ ਦੀ ਰਗਤਮਾਲਾ	13
੫. ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ	17
੬. ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਸ	22
੭. ਰਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ	28

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੂਜਾ

ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਏ ਬੰਸ-ਕਾਰਜ :

੧. ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ	36
੨. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ	38
੩. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਭੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੋਧ	47
੪. ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਦਿ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਣ ਕਾਲ	50
੫. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ	52
੬. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ	54
੭. ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ	63
੮. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ ਕਲਾ	66
੯. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼	66
੧੦. ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਪਾਦਨ ਨਿਰਣੇ	67
੧੧. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ	67

(x)

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀਆਂ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਬੀੜ :

੧. ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ (੧੬੫੨ ਬਿ.)	71
(ੳ) ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ	77
(ਅ) ਪਿੰਜੋਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ	92
੨. ਪੰਥੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ (ਕਥਿਤ ਮੁੰਦਲੀ ਪੰਥੀ)	113
੩. ਬਾਹਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ (੧੭ਵੀਂ ਸਦੀ ਬਿ.)	120
੪. ਬੀੜ ਹਲਮਸਾਲਾ ਭਾਈ ਪੈਰਦਾ ਸਾਹਿਬ (ਸਮਾਂ : ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ)	130
੫. ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ (ਸਮਾਂ : ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ)	135
੬. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ (੧੬੬੧ ਬਿ. ?)	174
੭. ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ (ਸਮਾਂ : ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ)	210
੮. ਲਾਹੌਰੀ ਬੀੜ (ਆਧਾਰਵ੍ਰਤ ਗ੍ਰੰਥ ੧੬੬੭ ਬਿ.)	219
੯. ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ. ੧੨੫੩ (ਆਧਾਰਵ੍ਰਤ ਗ੍ਰੰਥ ੧੬੮੭ ਬਿ.)	224
੧੦. ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ. ੭੯੭ (ਆਧਾਰਵ੍ਰਤ ਗ੍ਰੰਥ ੧੬੯੮ ਬਿ.)	227
੧੧. ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (੧੬੯੯ ਬਿ.)	231
੧੨. ਬੀੜ ਭੋਰਾ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (੧੭੧੦ ਬਿ.)	246
੧੩. ਬੁੜੇ ਸੰਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (੧੭੧੧ ਬਿ.)	251
੧੪. ਡਾਹਰਾਦੂਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (੧੭੧੬ ਬਿ.)	258
੧੫. ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (੧੭੧੮ ਬਿ.)	262
੧੬. ਸਿਖ ਹੋਫ਼ਰੈਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੀੜ ਨੰ. ੪/੩ (੧੭੨੨ ਬਿ.)	272
੧੭. ਬੀੜ ਪੰਜਾਬ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਭਾਗ (੧੭੨੩ ਬਿ.)	274
੧੮. ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ. ੧੦੮੪ (੧੭੨੩ ਬਿ.)	279
੧੯. ਜੰਗਰਾਜ ਲਿਖਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (੧੭੨੪ ਬਿ.)	286
੨੦. ਸਾਰਨਕੇ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ (੧੭੨੮ ਬਿ.)	295
੨੧. ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ. ੧੧੯੨ ਚੰਡੀਕੜ੍ਹ (੧੭੩੧ ਬਿ. ?)	305
੨੨. ਬੀੜ ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ (੧੭੩੨ ਬਿ.)	309
੨੩. ਬੀੜ ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ (ਪਹਲੀ) (੧੭੩੩ ਬਿ.)	313
੨੪. ਬੀੜ ਸਭੋਕ ਰੂਪ ਨੀਸਾਣ ਵਾਲੀ (੧੭੪੪ ਬਿ.)	318
੨੫. ਬੀੜ ਨੰਦ ਚੰਦ ਸੰਥਾ (੧੭੪੫ ਬਿ.)	324
੨੬. ਪਾਪਰ ਮਲ ਚਿੱਲੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (੧੭੪੫ ਬਿ.)	333
੨੭. ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ. ੧੧੮੯ (੧੭੪੮ ਬਿ.)	336

(xi)

੨੮. ਭਾਈ ਰਾਮ ਰਾਇ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ (੧੭੪੯ ਬਿ.)	3
੨੯. ਬੀੜ ਅਜਾਦਿਬ ਘਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (੧੭੪੯ ਬਿ.)	343
੩੦. ਭਾਈ ਹਰਿਦਾਸ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ (੧੭੫੦ ਬਿ. ਅੰਦਾਜ਼ਨ)	3
੩੧. ਬੀੜ ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ (ਦੂਜੀ) (੧੭੫੦ ਬਿ. ਅੰਦਾਜ਼ਨ)	3
੩੨. ਸਭਰੀ ਬੀੜ ਡਾ. ਮਦਨਜੀਤ ਕੌਰ (੧੭੫੮ ਬਿ.)	356
੩੩. ਬੀੜ ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ (ਤੀਜੀ) (੧੭੫੮ ਬਿ.)	3
੩੪. ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ. ਜੀ. ੭੩ (੧੭੬੦ ਬਿ.)	36
੩੫. ਡਾ. ਕੁਲਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (੧੭੬੨ ਬਿ.)	367
੩੬. ਬੀੜ ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ ਪਟਿਆਲਾ (ਪਹਲੀ) (੧੭੮੭ ਬਿ.)	37
੩੭. ਸੋਢੀ ਚੀਰਥਦਾਸ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ (੧੭੮੯ ਬਿ.)	377
੩੮. ਬੀੜ ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ ਪਟਿਆਲਾ (ਦੂਜੀ) (੧੮੧੧ ਬਿ.)	38
੩੯. ਅਮੋਲਕ ਬੀੜ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (੧੮੧੨ ਬਿ.)	39
੪੦. ਬੀੜ ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ ਪਟਿਆਲਾ (ਤੀਜੀ) (੧੮੧੭ ਬਿ.)	394
੪੧. ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ. ਜੀ. ੭੨੮ (੧੮੨੮ ਬਿ.)	39
੪੨. ਆਸਾ ਨੰਦ ਸੰਥਾ-ਪੰਥੀ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ (੧੮੧੫ ਬਿ.)	40
੪੩. ਬੀੜ ਸੋਢੀ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ (ਮਿਤੀਹੀਨ)	404
੪੪. ਚੀਨਾ ਕਾਂਗੜ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਮਿਤੀਹੀਨ)	40

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਏ

ਵਿਵੇਚਨ :

੧. ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ	41
੨. ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਭੇਦ	41
੩. ਮੁਦਲੇ ਬਾਣੀ-ਜੰਗਰਾਂ ਦੇ ਪੈਰ-ਚਿਨ੍ਹ	414
੪. ਬਾਣੀ ਸੰਕਲਣ ਤੇ ਨਿਰੂਪਣ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਰੂਪ	43
੫. ਸੰਪਾਦਨ-ਕਾਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ	437
੬. ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਭੇਦ : ਪੁਨਰ-ਨਿਰਧਾਰਣ	43
੭. ਵਿਭਿੰਨ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਸਥਿਤੀ	44
੮. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਨਿਰਣਾ	450
੯. ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਅਸਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ	454
੧੦. ਨੀਸਾਣਾਂ ਦੀ ਗਾਥਾ	457
੧੧. ਚਲਿਤ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ	461

੧੨. ਲਟਕਦੇ ਅੰਕ	462
੧੩. ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਕਾ ਨਕਲ	464
੧੪. ਭਾਈ ਬੰਨੋਂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ	466
੧੫. ਕੁਝ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਸਾਖਾਗਤ ਅਧਿਐਨ	468
੧੬. ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ	472
੧੭. ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ	475
੧੮. ਵਾਲਟੁ ਬਾਣੀਆਂ	487
੧੯. ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਣ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ	489
੨੦. ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ	501

ਪ੍ਰਕਰਣ ਪੰਜਵਾਂ

ਅੰਤਿਕਾਵਾਂ, ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ ਤੇ ਇੰਡੈਕਸ :

ਅੰਤਿਕਾ ੧ : ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਚਿੱਠੀ	505
ਅੰਤਿਕਾ ੨ : ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ	510
ਅੰਤਿਕਾ ੩ : ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਦਾਵਲੀ	511
ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ	513
ਇੰਡੈਕਸ	519
ਸੋਧ ਪੱਤਰ	532

ਪ੍ਰਕਰਣ ਸ਼ੁਨਯ

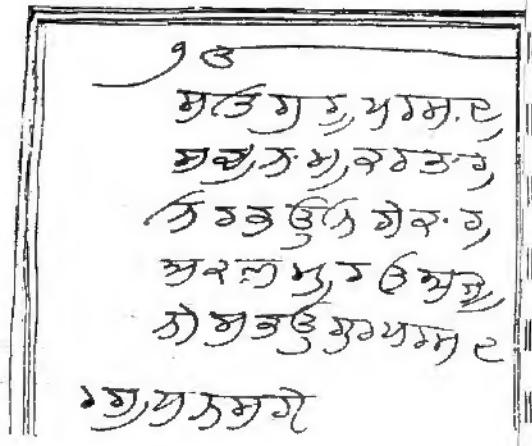
ਪਲੇਟਸ
(ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਬਿਓਰਾ)

ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਵਿਵਰਣ

੧. ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਅਧੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਲਈ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਆਭਾਰੀ ਹਾਂ।
੨. ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਵਿਚਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਪੰਥੀ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸੁਰਕਵਾਲੀ ਤਕਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਰਨੀ ਦੇ ਰਿਣੀ ਹਾਂ।
੩. ਪੰਥੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚਿਤ੍ਰ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਲਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਦੀ ਦਾਦ ਦੇਂਦੇ ਆਪਣਾ ਰਿਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹਾਰਦਿਕ ਸਹਿਰਦਾ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।
੪. ਬਹਿਰਾਨ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਲਈ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤਕ ਸਦਨ, ਕੌਲ ਮਾਰਕੀਟ, ਚਿੱਲੀ, ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।
੫. ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਸਟਾਫ਼ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ।
੬. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਲਈ ਅਸੀਂ ਡਾ. ਭਾਈ ਜੱਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ' ਦੇ ਆਭਾਰੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਜੱਧੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਊਣ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਅਕਸ ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।
੭. ਬੀੜ ਭਾਈ ਬੰਨ ਦੇ ਮੁਢਲੇ, ਮਿਤੀ ਵਾਲੇ, ਤੇ ਗੁੱਥ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਪੰਨੇ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਲਈ ਅਸੀਂ ਡਾ. ਵਿਨੈਡ ਐਮ. ਕਾਲੇਡਾਰਤ, ਕੈਥੋਲਿਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲੋਇਵਿਨ (ਬੈਲਜੀਅਮ) ਦੇ ਆਭਾਰੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਗੁੱਥ ਵਿਚ ਆਏ ਨੀਸਾਣਾਂ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਮਨੋਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਰਕੋ ਦੇ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜੁਲਾਈ ੧੯੭੩ ਅੰਕ ਵਿਚ ਛਪੇ ਬਲਾਕਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜਨਮੀਓ ਹਾਂ। ਕਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਏ ਚਿਤ੍ਰ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਸਾਰੇ ਨ ਦਿਸਣ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਲੰਮੇ ਅਮਲ (processing) ਵਾਲੇ ਦਿਸ ਰਸਤੇ 'ਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਗੁੱਥ ਦੀ ਕਥਿਤ ਮੁਹਰ ਅਸੀਂ ਬਲ ਜੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਭਾਈ ਬੰਨ ਦਰਪਨ' ਤੋਂ ਲਈ ਹੈ।
੮. ਡੇਰਾਦੂਨ ਵਾਲੇ ਗੁੱਥ ਦੇ ਬਲਾਕਾਂ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ।
੯. ਭਾਈ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲਿਕਾਂ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨੀ ਪਈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਰਤਾ ਸਹਿਤ ਕਬੂਲ ਵਰਮਾਈ। ਅਸੀਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਹਾਰਦਿਕ ਰਿਣੀ ਹਾਂ।
੧੦. ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਕਾਰਣ ਕਈ ਚਿਤ੍ਰ ਮੂਲ ਆਕਾਰ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟੇ ਕਰਕੇ ਛਾਪਣੇ ਪਏ ਹਨ।

F

ਪਲੇਟ I

ਚਿਤ੍ਰ ੧. ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਅਧੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ (ਨੰ. ੧) ਵਿਚ ਆਏ ਮੁਲਮੁਕੁ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਪ (ਚੋਰ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਦੇਖੋ ਅੰਗੇ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 74, 75 ਅਤੇ 417)।

ਪਲੇਟ IV

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਵਡਹੰਸੁ ਮਹਲਾ ੧ ਛੰਤ ॥
ਕਾਇਆ ਕੂੜਿ ਵਿਗਾੜਿ ਕਾਹੇ ਨਾਈਐ ॥
ਨਾਠਾ ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ ਜਾ ਸਬੁ ਕਮਾਈਐ ॥
ਜਬ ਸਾਚ ਅੰਦਰਿ ਹੋਇ ਸਾਚਾ ਤਾਮਿ ਸਾਚਾ ਪਾਈਐ ॥
ਲਿਖੇ ਬਾਝਹੁ ਸੁਰਤਿ ਨਾਹੀ ਚੋਲਿ ਬੋਲਿ ਗਵਾਈਐ ॥
ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਬਹੀਐ ਭਲਾ ਕਹੀਐ ਸੁਰਤਿ ਸਬਦ ਲਿਖਾਈਐ ॥
ਕਾਇਆ ਕੂੜਿ ਵਿਗਾੜਿ ਕਾਹੇ ਨਾਈਐ ॥ ੧ ॥
ਤਾ ਮੈ ਕਹਿਆ ਕਹਣੁ ਜਾ ਤੁਝੈ ਕਹਾਇਆ ॥
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਭਾਇਆ ॥
ਨਾਮ ਮੀਠਾ ਮਨਹਿ ਲਾਗਾ ਦੂਖ ਡੇਰਾ ਚਾਹਿਆ ॥
ਸੂਖ ਮਨ ਮਹਿ ਆਇ ਵਸਿਆ ਜਾਮਿ ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ॥
ਨਚਰਿ ਭੁਖਿ ਅਰਦਾਸਿ ਮੇਰੀ ਜਿੰਨਿ ਆਪੁ ਉਪਾਇਆ
ਤਾ ਮੈ ਕਹਿਆ ਕਹਣੁ ਜਾ ਤੁਝੈ ...

ਚਿਤ੍ਰ ੨ (੮). ਲੰਡਾ ਲਿਖੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪਾਠ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਹੈ।

ਪਲੇਟ V

[ਪੜ੍ਹਾ ੮ (੯) ਉਪਰ]

ਸ ਦ ਸ ਦ ਦ ਤ ਤੁ ॥ ਨ ਨ ਨ ਨ ਨ ਨ
ਦੀ ਭ ਰੋ ਨ ਯ ਨ ਭ ਯ ਯ ਯ ॥ ੧ ॥
ਬੁਧਿ ਮਨ ਕੁ ੨
ਨ ਖ ਤ ਪ ਕ ਭੰ ਭੁ ਭੇ ਭੁ ਨ ਚਿ ਤੁ ੧

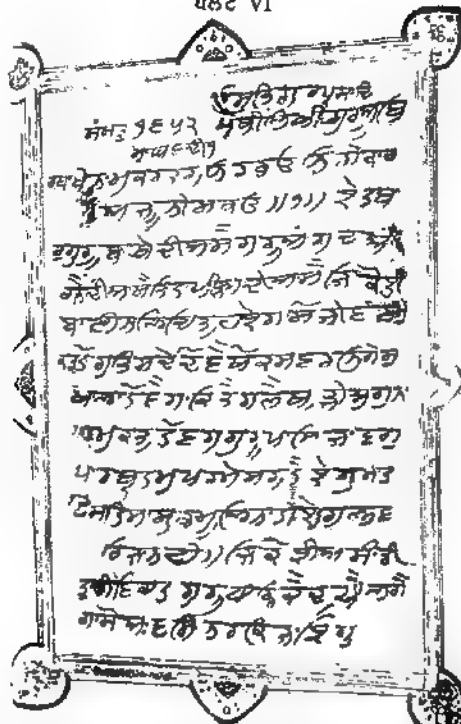
[ਪੜ੍ਹਾ ੧੩ (ਅ) ਉਪਰ]

॥ ਮਤ ਕਤ ਕੁਤੋ ੩ ਮ ਯ ਰਿ ਮ ਨ ਚੇ
ਯ ਯ ਸਿ ਤ ਨ ਤੁ ਤਾ ਰਿ ਯ ਯ ਤੁ ਮ
॥ ਯ ਰ ਮੁ ਸਿ ਤ ਨ ਤੁ ਤਾ ਰਿ ਯ ਯ ॥ ੩ ॥

[ਪੜ੍ਹਾ ੨੩ (੯) ਉਪਰ]

ਯ ਯ ਤੁ ਮੁ ਤੁ ਦ ਰ ਚ ਤੁ ਦ ਯ ਤੇ ੩
ਪਾਥ ਯ ਤੇ ੩
ਜੋ ਨੋ ਜੁ ਤੁ ੬੨ ਯਾ ਜੀਵੇ ਤੁ ਮ
ਜੀਵ ਤੁ ਨਿਯਤ ਨ ਵੇਖ ॥ ਯ ਦ

ਚਿਤ੍ਰ ੩. ਚਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਅਗਿਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ (ਨੰ. ੧) ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੇ ਨਿਖੇੜੇ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਿੰਨ ਲਕੀਰਾਂ ਦਾ ਪੇਟਬਨ। (ਚੋਖੇ ਪੰਨਾ ੭੭ ਅਤੇ 100)।

ਚਿੱਤ੍ਰ ੪ (ਓ). ਥਾਣਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਅਗਲਾਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੇਸ਼ੀ (ਨੰ. ੧) ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਅੱਥਰ ਦੇ ਲਗਾ ਵਰ/ਸਰਾਪ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ। ਇਸ ਦੇ ਅੱਥਰੇ ਅਖਿਰ ਵਿਚਲੇ ਸੁਰੂਪ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪਲੇਟ VII (ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 109)।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
ਸੰਮਤ ੧੬੫੨ ਖੇੜੀ ਨਿਖੀ ਗੁਰੂ ਅਬਿ
ਮਾਘ ਵਰੀ ੧

ਰ ਬਾਬੇ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੀ ਕਾਰ
ਅਸੁਨੀ ਸਭਉ ॥੧॥ ਦੇਹੁ ਬ
ਰੁ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀਆ ਸੈ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦੁ ਨੈ ਅ
ਗੈ ਦੀਆ ਸੈ ਤਿਹਾ ਪੀੜੀਆ ਦੀਆ ਸੈ ਜਿ ਕੋਈ
ਬਾਟੀ ਨਾਲਿ ਚਿਫੁ ਲਾਏਗਾ ਸੈ ਜੀਵਣ ਮੁ
ਕਤ ਹੋਗ ਤਿਸ ਦੇ ਚੇਵੇ ਬੋਕ ਸਵਰਨਿਗੇ ਸੁ
ਖਾਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਤੇ ਗਲੇ ਬੁਝੀਐ ਗੁ ਨਾ
ਹੀ ਮੁਕਤੁ ਹੋਵਗ ਗੁਰੂ ਪਾਸਿ ਜਾਵਗੁ
ਪਾਰ ਬਰਮ ਪਰਮੇਸਰੁ ਹੈ ਦੇਸ ਮਰ
ਸਹਿਸਾ ਸੁਭਾ ਮੂਲਿ ਨਾਹੀ ਦੇਹ ਗਲੁ ਵਰ
ਕ ਰਿ ਜਾਨਣੀ ॥ ਜਿ ਕੋਈ ਅਸਾਡੀ
ਹਰੀ ਵਿਚਰੁ ਗੁਰੂ ਛਡਿ ਕੈ ਦੁਖੈ ਲਗੈ
ਗਾ ਸੋ ਆਵਸਿ ਨਰਕਿ ਜਾਇਗੁ ॥

ਚਿੱਤ੍ਰ ੪ (ਅ). ਸਾਮਣੇ ਦਿੱਤੇ ਵਰ/ਸਰਾਪ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਦਾ ਅੱਥਰ ਕੱਲ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਿਰ ਵਿਚ ਸੁਰੂਪ ਲਗਾ। ਇਸਦੇ ਪੰਨੇ ਵਿਚ ਪੰਗਤੀ ਨੰ. ੭ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪਰ / ਨੇ / ਗਲਤ ਥਾਂ ਤੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਟੀਕਾ ਥਾਂ, ਪੰਗਤੀ ਨੰ. ੬, ਵਿਚ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 109।

ਭੇਪਾ ਭੁਤ ਮਧਾ ਮੇਸਾ ਭੇਪਾ ਨਾ
ਪੁਤਾ ਭੁਤ ਨਾ ਭੁਤ ਮਦ ਭੁਤ
ਰੁਸ ਰੁਥੇ ਪੁਤ ਮਤ ਚੇਗ ਚਿਤੁ ਭੁਤ
ਭੁਥੇ ਚੇਨ ਨਿ ਲਭਿ ਭੇਦੁ ਤੇਰੁ ਭੁਤ
ਨਾਨੁ ਰੋਤੁ ਨਾਨੁ ਤੇਨਿ ਮਨੁ ਭੁਦੇ
ਤਿਭੁ ਮਨੁ ਮਿਲੇ ਭੁਥਾ ਪਤਿਭੁ

ਚਿਤ੍ਰ ੫. ਅਗੀਅਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ (ਨੰ. ੧) ਦੇ ਅਸਲ ਲੇਖਕ ਦੀ ਹੱਥ ਪਸ ਅਭਜੇਈ।
ਇਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਲਗਾ ਕਰ/ਸਕਾਧ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਹਾਅਦ ਦੀ
ਘਾਤਰ ਸਿੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਚੋਖੇ ਅਗੇ ਪੰਨਾ 111)।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ

ਚਿਤ੍ਰ ੬. ਚਾਪਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਦੁਨੀ, ਪਿੰਜੋਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ, ਵਿਚ ਕੁਰੂ ਕਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ
ਹਸਤਖਤ। ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਪੰਨੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਰਾਸੀਏ ਵਿਚ ਪੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਪਰੰਤੂ ਇੱਥੇ ਅਗੀ
ਲੇਟਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਦਿਖਾਏ ਹਨ। (ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 102)।

ਚਿਤ੍ਰ ੭. ਪੋਥੀ ਪਿੰਡ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਰਸੀ (ਨੰ. ੧) ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪੰਨੇ ਦਾ ਅਕਸ ਜਿਸ ਦੇ
ਲਈ ਅਗੀ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਚੰਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਹਿਟੀ ਰਾ। (ਕੋਰਵੇ
ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 117)।

ਪਲੇਟ X

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
ਮਹਿਮਾ ॥੫੬॥ ਸੁਮਤੀ
ਕਬੀਰ ॥

ਜਨਮੀ ਜਨਮਤ ਸੁਤੁ ਵਡ ਤੋ ਵਡੁ
ਤੋ ॥ ਇਉਂ ਨਾਹੀ ਜਾਨੈ ਜਿ ਇਨ੍ਹੇ ਇਨ੍ਹ
ਅਵਧ ਘਟਤੁ ਹੈ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਮੇਰੇ ਮੇ
ਰੇ ਕਰਿ ਅਧਕ ਲਾਭੁ ਧਰਿ ਮਨ ਮਰਿ
ਬਿਗਾਸੈ ॥ ਤਿਸੁ ਦੇਖਤੁ ਹੀ ਜਮਗੋ (ਜਮਗਉ?)
ਹਸੈ ॥੧॥ ਐਸਾ ਤੈ ਜਗਤੁ
ਫੁਲਾਇਆ ॥ ਕੈ

ਚਿਤ੍ਰ ੮ (੮). ਪੰਨੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਨੰ. ੨) ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਇਕ
ਪਦਾਂ ਸ਼੍ਰੀ: ਸ਼ਿਅਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ। (ਬੇਰਵੇ ਲਈ ਦੇਖੋ ਅੰਗ ਪੰਨਾ 115)।

ਪਲੇਟ XI

੬੬

ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ ॥ ਪਦਾ ਗੁਸਾਈ

ਕਬੀਰ ਕਾ ॥

ਜਨਨੀ ਜਾਨਤੁ ਸੁਤੁ ਵਡਾ ਹੋਵਤੁ
ਹੈ ॥ ਇਉਂ ਨਾਹੀ ਜਾਨੈ ਜਿ ਇਨ੍ਹੇ ਇਨ੍ਹ
ਅਵਧ ਘਟਤੁ ਹੈ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਮੇਰੇ ਮੇ
ਰੇ ਕਰਿ ਅਧਕ ਲਾਭੁ ਧਰਿ ਮਨ ਮਰਿ
ਬਿਗਾਸੈ ॥ ਤਿਸੁ ਦੇਖਤੁ ਹੀ ਜਮਗੋ (ਜਮਗਉ?)
ਹਸੈ ॥੧॥ ਐਸਾ ਤੈ ਜਗਤੁ
ਫੁਲਾਇਆ ॥ ਕੈ

ਚਿਤ੍ਰ ੮ (ਅ). ਸ਼੍ਰੀ: ਪਲੇਟ X ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਚਿੱਛੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਪਦਾਂ ਦਾ ਅਜੋਕੀ
ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਪਿਅੰਤਰਣ। (ਬੇਰਵੇ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 115)।

K

॥ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾ ਦੀ ਸੱਚੀ ਰੂਪ ॥ ਆਇਸਤੁਸ਼ਾਦਿਸਤੁਸ਼ਾ
 ਤੇਕੀਸਤੁਸ਼ਾਨਕਤੋਸੀਭੀਸਤੁਸ਼ਾ ॥੧੫॥ ਜਪੁਸ਼ਾ ਸੱਚੇ ਸੱਚੇ ਸੱਚੇ ਸੱਚੇ
 ਰੀਯਕਵਸ਼ਾਸੁਪੈਚੁਪਾਨਤੋਵਈਜੇਲਾਇਕਾਇਵਰਾਗਾਭੁਖਿਤੁਸ਼ਾ
 ਖਨਉਤਰੀਥੇਬਨਪੁਰੀਤੁਸ਼ਾਭਾਸਭੰਗਸਿਭਾਟਪਾਂਲਖਤੋਤਿਤੋਇਕ
 ਨਚਲੈਨਾਇ ॥ ਕੇਵਲਾਨਿਭਾਸਤੋਈਭੈਕੇਵਲੈਤੁਸ਼ਾਇਸੁਕਮਗਜ
 ਘੀਰਲਾਨਾਨਕਲਿਖਿਤੁਸ਼ਾਨਾਇ ॥ ਤੁਕਮੀਤੋਤੁਸ਼ਾਕੁਤੁਸ਼ਾ
 ਕਤਿਭਾਜਾਈ ॥ ਤੁਕਮੀਤੋਵਨਿਜੀਤੁਸ਼ਾਮੀਸਿਥੈਵਭਿਤੁਸ਼ਾਈ ॥ ਤੁਕ
 ਮੀਭੰਗਮਨੀਤੁਸ਼ਾਮੀਲਿਖਦਖਸੁਖਪਾਈ ॥ ਭਾਇਕਨਤੁਕਮੀਥ
 ਖਸੀਸਾ ॥ ਇਕਤੁਕਮੀਸਦਭਵਾਈਭਾਇ ॥ ਤੁਕਮੇਭੰਦਰਿਸਤਕੋਥਲ
 ਗਿਤਕਮਿਨਕੋਨਕਤੁਕਮੇਜੇਥੁਏਤਉਥੈਕੋਨਕੋਇ ॥ ੧ ॥ ਗਵੈਕੋ
 ਤਾਤੋਵੈਕੋਸੈਤਾਤਾਗਵੈਕੋਦਾਤਿਜਾਣੈ ॥ ਸੀਕਟਾਗਵੈਕੋਗੁਟਵ
 ਰਿਭਾਈਭਾਤੁਸ਼ਾਗਵੈਕੋਵੈਦਿਭਾਵੈਦਿਖਸੁਦੀਨਤੁਸ਼ਾਗਵੈਕੋਸਾ
 ਜਿਕੋਰੇਤਨਖਤਿ ॥ ਗਵੈਜੀਭਲੇਏਫਿਰਦੇਇ ॥ ਗਵੈਕੋਲਧੈਦਿਸੈਤੁ
 ਮੀਗਵੈਕੋਵੈਯੈਤਦਰਾਤੁਗਿਰਾਕਥਨੀਕਥਨਭਾਵੈਤੋਇ ॥ ਕਥਿਕ
 ਸੀਕੋਟੀਤੋਕੋਟਾਦੇਦੇਤੋਲੈਦੇਕਾਕਿਧਾਤਿ ॥ ਜੁਗਾਜੁਗਤਰਿਖਾ

ਚਿਤ੍ਰ ੮. ਖਾਹੋਚਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ (ਨੰ. ੮) ਵਿਚ ਮੁਲਮੱਲ ਤੋਂ ਯਕੀਨ ਭਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸਪੁ।
 (ਕੋਥੇ ਲਈ ਚੋਖੇ ਅੰਗੇ ਪੰਨਾ 123)।

L

ਗਗਗਗ

ਚਿਤ੍ਰ ੧੦. ਖਾਹੋਚਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ (ਨੰ. ੮) ਦੇ ਇਕ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਲਿਖੀ ਅਸੀਸ "ਵਾ-
 ਭਰੇਗਾ"। ਜ. ਸਮਝੇਰ ਸਿੰਘ ਅਭਿਕ ਦੀ ਪਾਈ ਦਸ ਘਟੁਸਾਰ ਹੂ-ਭਰੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ
 ਲਿਖੀ ਇਹ ਅਸੀਸ ਭਾਵਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ (ਦਖ
 ਖਾਹੋਚਾਲ ਸਿੰਘ, "ਨੀਲਾਟ ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ", ਪੰਨਾ ੧੦-(ਪਲੇਟਸ)। (ਤਬਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਸ
 ਦਾ ਉਲੇਖ ਪੰਨਾ 125 ਤੇ ਮੁਪਰ ਹੈ)।

ਸੰਮਤ ੧੯੧੧ ਚੇਤ ਸੁਦਿ ੧੦ ਸਰੀ ਗੁਰ
 ਬ.ਬ. ਜੀ ਸਮਣੇ ਕੀਰਤਪੁਰ
 ਸੰਮਤ ੧੯੦੧ ਚੇਤ ਸੁਦਿ ੫ ਆਈਤਵਰ
 ਨਉ ਘੜੀਅ ਰਤਿ ਜ.ਦੀ ਨ ਸੀਰੀ ਸਤਿਗੁਰ
 ਕਰਣੀ ਕਰਣੀ ਸਮਰਥ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਰ
 ਕ ਰ [ਨ] ਰਵਰ ਅਕਲ ਮੁਰਤ ਕਰਤ ਪ
 ਰਖ ਸ ਗੁਰ ਹਰਗੁਬ.ਦ ਜੀ ਸਮਣੇ ਕੀਰ
 ਤ ਪੁਰ ਕੇ ਹਠ ਥਾਪਲੁ ਪਤਾਲਗਤ ਨਉ
 ਬ ਕੁਠੇ ਬਚ ਪੰਜ ਦਣ ਸੰਗ ਹਦਆ
 ਰਤ ਅਵਦੀ ਸਮਣੇ ਨਦੀ ਉਤੇ ਦ.ਗ
 ਦਿਤਾ ਰ.ਜ ਕਰਲੁਰ ਕ ਵਰਿ ਅਗ ਜ ਗੁਰ
 ਭਾਵਗ ਸ ਹੁਦਗ ਭ ਕਦ ਜੀਵਗ ਸ ਲਖਗ
 ਗੁਰੁ ਕੀ ਗਲ ਗੁਰ ਜ.ਣੇ

ਚਿਤ੍ਰ ੧੬ (ਭੀ). ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੬) ਵਿਚ ਪੰਜਵੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ
 ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਥ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਸੇ ਰੋਜ਼ ਹੋਰ ਹੋਰ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ
 ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਪ (ਪ੍ਰਸਤਕ ਪੰਨਾ 187)। ਇਸ ਲਿਖਤ ਦਾ
 ਉਲੰਕ (ਟ੍ਰੇਸਿੰਗ) ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਗਸਤ ੧੯੮੬ ਵਿਚ ਲਿਆ ਸੀ।

ਸੰਮਤ ੧੯੬੫ ਚੇਤ ਸੁਦਿ ੧੦ ਸਰੀ ਗੁਰ
 ਬ.ਬ. ਜੀ ਸਮਣੇ ਕੀਰਤਪੁਰ
 ਸੰਮਤ ੧੯੦੧ ਚੇਤ ਸੁਦਿ ੫ ਆਈਤਵਰ
 ਨਉ ਘੜੀਅ ਰਤਿ ਜ.ਦੀ ਨ ਸੀਰੀ ਸਤਿਗੁਰ
 ਕਰਣੀ ਕਰਣੀ ਸਮਰਥ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਰ
 ਕ ਰ [ਨ] ਰਵਰ ਅਕਲ ਮੁਰਤ ਕਰਤ ਪ
 ਰਖ ਸ ਗੁਰ ਹਰਗੁਬ.ਦ ਜੀ ਸਮਣੇ ਕੀਰ
 ਤ ਪੁਰ ਕੇ ਹਠ ਥਾਪਲੁ ਪਤਾਲਗਤ ਨਉ
 ਬ ਕੁਠੇ ਬਚ ਪੰਜ ਦਣ ਸੰਗ ਹਦਆ
 ਰਤ ਅਵਦੀ ਸਮਣੇ ਨਦੀ ਉਤੇ ਦ.ਗ
 ਦਿਤਾ ਰ.ਜ ਕਰਲੁਰ ਕ ਵਰਿ ਅਗ ਜ ਗੁਰ
 ਭਾਵਗ ਸ ਹੁਦਗ ਭ ਕਦ ਜੀਵਗ ਸ ਲਖਗ
 ਗੁਰੁ ਕੀ ਗਲ ਗੁਰ ਜ.ਣੇ

ਚਿਤ੍ਰ ੧੬ (ਅ). ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜੋੜੀ ਜੋੜਿ ਸਮਾਥ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਗੁਰਮੁਖੀ
 ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰ (ਪ੍ਰਸਤਕ ਪੰਨਾ 187)।

੯

8

ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ
ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ
ਮੂਰਤਿ ਸਾਧੂ ਨਾਮੋ ਤੁ
ਹਿ ਕ ਪੁਰਸ਼ਾਹਿ॥

ਚਿਤ੍ਰ ੧੩. ਭਰਤਾਪੁਰੀ ਚੀਤ (ਨੰ. ੬) ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ
ਨੀਸਾਨਾ। ਸ਼ੁੱਧ 'ਪੰਜਾਬੀ ਚੀਤ'--ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਬ ਅੰਕ (ਭਰਤਾਪੁਰੀ-ਮਾਰਚ 1965)
ਦਾ ਟਾਈਟਲ ਪੰਨਾ। (ਅੰਕ ੯ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੰਨਾ 187)।

9

ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ
ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਸਾਧੂ ਨਾਮੋ ਤੁ
ਹਿ ਕ ਪੁਰਸ਼ਾਹਿ॥

ਚਿਤ੍ਰ ੧੮ (ੳ). ਭਰਤਾਪੁਰੀ ਚੀਤ (ਨੰ. ੬) ਦੇ ਪੰਨਾ ੫੮੦ ਉਪਰ ਮਿਲਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ
ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਨੀਸਾਨਾ। (ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੰਨਾ 188)

ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ
ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਸਾਧੂ ਨਾਮੋ ਤੁ
ਹਿ ਕ ਪੁਰਸ਼ਾਹਿ॥

ਚਿਤ੍ਰ ੧੮ (ਅ). ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਬੋਧੀ ਨਿਸ਼ਾ ਅਸਾਦਿਕ ਘਰ ਵਿਚ
ਸੁਰਖਿਅਤ ਇਕ ਚੀਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਛੋਟੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਫੇਰ ਨੀਸਾਨਾ।

१६००
सुतिठं भवत्तु
तिष्ठति, तिष्ठति
भवति, भवति
भवति

ਜਿਥੇ ੨੦, ਟਾਈ ਡੈਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੧੧) ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਚ ਜਗਿਆ ਠੀਸਾਣ ਸਿਸ ਨੂੰ
ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਛੇੜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਚਸਮਾ ਲਾਇਆ ਹੈ ਜਿਸ: 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਜੁਲਾਈ
1973) ਵਿਚ ਭਾਖਿਆ ਸ. ਮਨੋਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਧਨ ਦਾ ਲੇਖ, 'ਪਾਈ ਬੀੜ ਬਾਰੇ'। (ਦੇਖੋ
ਮੁਸਰਫ ਪੰਨਾ 236)।

पञ्चदश

[illegible]

੧੦
ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ
ਨਾਨਕਾਨਾ ਸਾਹਿਬ
ਦੇਵ ਮਾਨਸਾਨਾ
ਉਸਤਾਦੀ ਸੈਰੁ ਸਤਿ
ਗੁਰ ਪਾਸ ਸਾਦੁ

ਚਿਤ੍ਰ ੨੧. ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਥੀੜ (ਨੰ. ੧੧) ਦੇ ਪ੍ਰਕਾ ੨੭੦ ਉਪਰ ਮਿਲਦਾ ਕਾਇਰ
ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਠਸ਼ਾਲੀ ਦਾ ਨੀਸਾਨ। ਸ੍ਰੋਤ: ਉਪਰ ਕਾਇਰ ਸ. ਮਨੋਰਥ ਸਿੰਘ ਮਾਧੋ ਦਾ ਲੇਖ।
(ਦੇਖੋ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪੰਨਾ 237)।

ਗੁਰੂ
ਗੁਰੂ
ਗੁਰੂ
ਗੁਰੂ

ਚਿਤ੍ਰ ੨੨. ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਥੀੜ (ਨੰ. ੧੧) ਨਾਲ ਅਨੁਸਾਰਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਜੋੜੀ ਜਾਂਦੀ
ਮੁਰਗੀ ਸ੍ਰੋਤ: ਮਨੋਰਥ ਸਿੰਘ ਬਲ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦਰਪਨ ਅਤੇ ਖਾਹੇ ਵਾਲੀ
ਥੀੜ'। (ਦੇਖੋ ਲਈ ਦੇਖੋ ਅੰਗੇ ਪੰਨਾ 238)।

੧੦
ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ
ਨਾਨਕਾਨਾ ਸਾਹਿਬ
ਦੇਵ ਮਾਨਸਾਨਾ
ਉਸਤਾਦੀ ਸੈਰੁ ਸਤਿ
ਗੁਰ ਪਾਸ ਸਾਦੁ

ਚਿਤ੍ਰ ੨੩. ਥੀੜ ਭੇਰਾ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ (ਨੰ. ੧੨) ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨੀਸਾਨ।
ਇਸ ਨੀਸਾਨ ਦੇ ਚੌਥੀ ਪਾਸੀ ਭੁਪੇਈ (ਚੌਥੀ ਪੰਕਤੀ) ਇਕ ਸੇਟੀਮੀਟਰ ਚੌੜੀ ਧਾਗੀ ਵਰੀ
ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਇਥੇ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੀ। (ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪੰਨਾ 246)।

ॐ
ਸਤਿਨਾਮੁ
ਕਰਤਾ ਹਰਿ
ਨਿਰੋਲਾ, ਅਕਾਲ
ਮੂਰਤਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ
ਨਾਮੁ, ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਚਿਤ੍ਰ ੨੪. ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਗੁ ਬਾਸੀ ਘੋੜ (ਨੰ. ੧੪) ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਚ ਲਗਾ ਲਿਖਾਵਾ। (ਚੋਰਵੇ
ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ 252)।

ॐ
ਨਤਨਾਮੁ
ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਨਾਮੁ
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ
ਨਾਮੁ, ਪ੍ਰਸਾਦਿ

GURU HARRAI'S AUTOGRAPH IN
GRANTH-MANUSCRIPT OF S. 1716
faced by G. B. Singh

ਚਿਤ੍ਰ ੨੫. ਭੋਰਾਵੁਲ ਬਾਸੀ ਘੋੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਗੁ ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਚ ਲਗਾ ਲਿਖਾਵਾ। (ਚੋਰਵੇ
ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ 259)।

[illegible][illegible]

ਪਿਛ੍ਰ ੨੬, ਆਨਰਾਬਲ ਬਾਲੀ ਘੋੜ (ਨੰ. ੧੫) ਦਾ ਸੁਰੱਖਿਅਕ ਵਾਲਾ ਖੇਤਾ, ਲਿਖਟ-ਮਿਤੀ
ਫੇ ਲਿਖਟ-ਸਵਾਨ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਸਹਿਤ। (ਦੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਖੇਤਾ 263)।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਚਾਇਨੁਜੀਤੀਜੀਤਿਸਮਾਵਦਕ

ਸੰਮਤ ੧੫੯੬ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ॥ ਬੀਬਾ ਬਾਲਕਟੇਵਤੀ ਸਮਝੇ ॥

ਸੰਮਤ ੧੯੦੪ ਚੇਤਸੁਰੀਏ ਸੀਸਤਿਗੁਰੂਗਣਜੀਸਮਾਏ

ਸੰਮਤ 1931 ਭਵਿੱਖਸੂਚੀ 4 ਸ਼੍ਰੀਸਤਿਗੁਰੂਮਾਸਟਾਸਜੀਸਾਇ

ਸਿਖਤੁ ੧੬੩੮ ਭਾਰਤਿਸੁਟੀ੨ ਸ੍ਰੀਸਤਿਗੁਰੁਮਾਸਾਸੀਸਮਾਦੇ

ਸੰਮਤ ੧੯੨੩ ਐਥਰਸੀ ੭ ਸੁਫਲਿਸੀਸਤਿਧੁਸੁਮਜਰੇਵੀਸਥੇ

ਅਭਯੰ = ਅਭਵੇਤੀਕਮਕਭੁਯੋਪਾਸਕਭਮਾਪਣਿਭਵੀਤਿਪਿਅਕਭੇ

કુદરત

ਸਮਤੁ ੧੬੯੫ ਚੇਤੁ ਸੁਦੀ ੧ ਸ੍ਰੀਗੁਰੂਬਖਸ਼ੀਸਮਾਏਕੀਰਤਪੁਰਿ

ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਚੇਤਸੁਦੀ ੫ ਅਭਿਤਵਰਿਨਉਪਜੀਅਗਾਤਿਜਾਦੀ

ਨੁਸੀਸਤਿਗੁਰੂਕਲਕਲਮਮਰਧੁਕਰਤ

ਪ੍ਰਭੂਪਿਰੰਕਾਨਿਰਵੈਕਮਕਾਲਾਸ਼ੁਰਤਿਕਰ

ਤਪੁਭਖੁ ਸ੍ਰੀਯਗਿਐ ਬਿੰਦਸੀ ਸਮੈ ਏਕੀ ਗਤਿ

पुनर्वेदेष्टिवापल्यपुतं लुगत्तु नष्टि वा बभेष्टि

ਰਿਪਾਭਿਰਿਤਸਾਗੁਹੇਅਗਤਿਅਵਰੀਸਮਾਣੁ

ਨਦੀਉਤੈਦਗੁਦਿਤਾਜਕਾਧੁਕੈਵਿਚਿਅੰਗੇ

ਜੇਗੁ ਭੁਭੁਕੇ ਗਾਮੇ ਤੇ ਹੋਗਾ ਤੁਕੜੀ ਜੀਵਿਗਾਮੇਲ

पैगम्बरु बीगण्डुगुज्जये।

ਸੀ. 39995/ਬਤਰਵਦੀਖ ਅਦਿਤਵਰਨਉਪਰੀਆਦਿਨਰਦੇਸੀਸਤਿ

ਕਾਕਾਰਿ ਹਰਿ ਜੀਸ ਅਏ ਕੀਰਤ ਪੁਰਿ॥

ਸਮਤਾ ੧੭੨੧ ਨੇਤਰੀ ੧੪ ਬੁਧਵਾਰ ੧੭੨੧

उत्तर प्रदेश विधानसभा

ਵਿਸ਼ ੨੩. ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ ਥੀੜ (ਨੰ. ੧੫) ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੋਢੀ ਜੌਤ ਸਮਾਫਟ ਦਾ ਚੀਜ਼। (ਦੋਹਰੇ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ 266)।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

ਚਿਤ੍ਰ ੨੮. ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਦਿਵਾਨ (ਨੰ. ੧੭) ਵਿਚ ਪ੍ਰਥਮ ਨੇੜੇ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਨੀਸਾਨ। (ਚਿਤ੍ਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੰਨਾ 274)।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

ਚਿਤ੍ਰ ੨੯. ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਦਿਵਾਨ (ਨੰ. ੧੮) ਵਿਚ ਨੇੜੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਨੀਸਾਨ। (ਚਿਤ੍ਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੰਨਾ 286)।

ਪਲੇਟ XXXVIII

ਨੀਸਾਣ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ
(ਸ੍ਰੀ ਭਗਤ ਬਹਾਦਰ ਜੀ)

ਭਗਤ
ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ
ਮਾਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ
ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ
ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਮਨਮੋਹਨੁ
ਭਖਰਖਸੁ ॥੨॥

ਚਿਤ੍ਰ ੪੫. ਸਿਖ ਫੈਰੋਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ੧੭੧੮ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਪੋਥੀ ਦੇ
ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣ। (ਚਰਚਾ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੇਂਟਾ 458)

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਹਲਾ

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ
ਸ਼ਿਕਲਣ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ

ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ

ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਦੇ ਆ ਇਕ ਕ੍ਰਮ ਹੋਣ ਦੀ ਟੋਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਭਾਵਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਵਿਚ, ਜੋ ੧੭੧੬ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਦੋ ਵਾਕ ਆਏ ਹਨ

(੧) ਮੰਗਥਾਈ ਕਾ ਸਬਦ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਨਾਹੀ।

(੨) ਇਤਨੇ ਸਲੋਕ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਉਪਰ੍ਹਾ ਲਿਖੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨੇ ਚਲਦੇ ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਹੋਣ ਪਤਾ ਨਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਟ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਰਿਵਾਇਤ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਟਨਾ ਦੇ ਕੋਈ ਨੱਥੋ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਕਿਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹੋ ਉਹ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਉਤਾਰੇ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾ ਵਿਚ। ਇਹ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਿਰ ਸਾਹਿਬ, ਪਟਨਾ ਦੇ ਤੇਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ ਜੋ ੧੭੪੬ ਖਿ/੧੬੯੨ ਈ. ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਦੱਸੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ੧੦੨੭ ਉੱਤੇ ਚਿੱਠੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾ ਵਿਚ ਇਸ ਮਤਲਬ ਦੀ ਸੂਰਤ ਆਈ ਹੈ ਕਿ "ਇਹ ਗਿਰੰਥ ਫਤੇਹਦ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਨਾ ਨਕਲ, ਫਤੇਹਦ ਕਾ ਗਿਰੰਥ ਪੁਰ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਕਾ ਨਕਲ, ਪੁਰਕਰ ਦਾ ਗਿਰੰਥ ਦੋਹੇ ਗਿਰੰਥ ਨਾਲ ਸੋਧਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਗੁਰਦਾਸ ਬਲੇ ਪਾਸੇ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ।"

ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਵੇਰਵਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਮਹਲਬ ਦੀ ਸੂਰਤ ਦਿੱਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਰਿਵਾਇਤ ਦੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ ਕਿ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਕਲਿਤ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਇਹ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਰੀਸਲੀ ਕੋਲ ਇਹ ਸਮਝਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਬਲ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਾ ਦਿੱਤਾ ਸਨ ਤੇ ਸੁਧਾਈ ਆਦਿ ਲਈ ਉਸ ਉਪਰ ਟੋਕ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਇੰਝ ਇਹ ਚਿੰਤਾਸਹਤ ਠੰਡ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀ

ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਿਥੋਂ ਲਈ ਉਥੇ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ੨ (ਸ਼ਬਦਪਟ), 'ਭਾਈ ਰਾਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬੀੜ' (ਕੋਥਰ ੨੮)

ਹੋਈ, ਤੇ ਉਦੋਂ ਤਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕਈ ਉਤਾਰੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਮੁਦਲੀ ਪਾਵਨ ਬੀਰ ਲੱਪ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਚਿਤ ਪਾਮਲੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਸੀ

ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਭਿਆਰੀ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਆਪਣੇ ਭਰੋਰੇ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਆਮ ਮਿਲਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ', 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਿਕ), 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ), 'ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਣਾ' ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਘਟ ਵਧ ਛਰਬ ਨਾਲ ਇਕ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਨ।

੧ ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ

'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਕਿੱਤ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਫਿੱਬਰ^੨ ੧੮੨੬ ਬਿ./੧੭੬੬ ਈ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ, ਪੜ੍ਹਨੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਿਤ ਕਰਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਗਾਥਾ ਪਹਲੀ ਵਾਰੀ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਚਰਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਮਤ ਸੌਣਾ ਜੋ ਫਿਰਾਲੀ, ਹਾਤੋਂ ੨੨ ਦਿਨ ਲਏ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲਿਆਏ। ਉਦੋਂ ਸਾਰਦਾ ਭਵਾਨੀ ਅਰਥਾਤ ਕਾਕ੍ਰਾ ਦੇਵੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਸਲਾ ਰੋਂ ਬਾਣੀ ਉੱਚਾਰਨ ਲਗੇ। ਉਸ ਵਕਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਲਿਖਾਰੀ—ਝਾਈ ਸੰਤਦਾਸ, ਹਰੀਆ, ਸੁੱਖਾ ਤੇ ਮਨਸਾ ਨਾਮ—ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਖੇ। ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਬਖਾਨਦੇ, ਉਹ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਭਤੀ ਜੋ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਵਾਹਿਸ, ਖਾਖਾ ਪਰਮਰੋਂ ਦੀ,

ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਫਿੱਬਰ ਆਪਣੇ ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮੇ ਵਿਚ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਬੋਂ, ਅਠਵੇਂ ਤੇ ਤੇਰ੍ਹੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚੰਬਾਲ ਚਰਾਪ (ਚਰਗ) ਮਲ ਭਿੱਖਰ ਦੇ ਸਪੁਰੂ ਪਛਮ ਚੰਦ ਦਾ ਨਾਨਕੀ (ਪੜ੍ਹਾ) ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵੀਹ ਵਿਸਵੇਂ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਤਰੱਖਾਨੇ ਭਾ ਨਿਕਰਾਨ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਢਲਾਣੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਡਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਖੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨੋਂ ਸ਼ਿਖਾਨ ਚੰਦ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾਵਿਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਨਿਕਰਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਉਹ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੇਖੇ ਜੋਧੇ ਦੀ ਕਹੀ ਉਸ ਪਾਸ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਸ ਅਵਰ ਦੇਖੀ ਸਮਝੀ ਲਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸੰਤਰ ਸਾਲ ਦੇ ਲੰਮੇ ਅਲੇਂ ਭਲ ਸੰਧ (ਖੋਸ) ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਥਾ ਲਿਖੀ, ਪਰੰਤੂ ਸੰਮਤ ਨਗਰ ਵਿਚ ਅੱਛ ਲਗ ਜਾਣ ਕਾਰਣ ਵਹੀ ਨਭਟ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਭੰਨ-ਜੋਤ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਪੁੱਛਾ ਕਰਨਾ ਪਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਪਾਈ ਚੰਦ ਅਨੁਸਾਰ ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਸੰਮਤ ੧੮੨੬ ਸਾਕਨ ਸੁਦੀ ੧੪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੮੨੬ ਵਿਚ ਅਤੁ ਸੁਦੀ ੧੧ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ—ਦੇਖੋ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਯਸਾਂ ਪਾਠਗਾਹੀਆਂ ਕਾ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਰਿਸਾਲਾ ਪਰਪ, ਜਿਲਦ ੨, ਸਾਲ ੧੯੭੨, ਕ੍ਰਮਿਕਾ, ਪੰਨਾ (੪੮-੯)।

ਚਲਾਨਾ ਕਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰ, ਭੇਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ, ਅਛਸਿ ਕਰਨ ਗਏ। ਚਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਜੋ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਉਚਾਰਦੇ ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਲਿਖ ਲੈਂਦੇ। ਉਥੋਂ ਪਰਤ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ਆ ਟਿਕੇ (ਚਰਨ ੫, ਬੰਦ ੨੨-੩੨)।

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਦੇ ਦੀਆਂ ਸਾਇਬਾਂ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਸਮੁਣਾ ਕਰਨਾ ਪਇਆ। ਜਿਹੜੇ ਰਬਾਬੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੱਢੇ, ਉਹ ਪ੍ਰਿਥੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਖ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮੀਟਿਆਂ ਵੀ ਬਾਣੀ ਰਚਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਭੰਗ 'ਨਾਨਕ ਕਵੀ-ਫਾਪ ਤੇ ਹੀ ਪਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਭਿੱਖਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ.

ਸੰਮਤ ਸੌਣਾ ਸੰ ਸਤਿਵੰਸਾ ਕਏ।
ਰਬਾਬੀ ਆਏ ਕਥੇ ਹੋਏ ਸੋ ਉਨਾ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਤਏ।੮੬।
ਮਿਹਰਬਾਨ ਪੁਤ੍ਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਦੇ ਦਾ ਕਵੀਸਰੀ ਕਰੇ।
ਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦਵੀ ਸਹਸਰ੍ਹਤ ਨਾਲ ਕੁਚਮੁਖੀ ਪਛੇ।
ਤਿਨ ਭੀ ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਬਣਾਈ।
ਭੰਗ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਪਾਈ।੮੭
ਫੂਮ ਲਯੋ ਸਬਦ ਮੀਟਿਆਂ ਦੇ ਗਾਵਨਿ।
ਦੁਯਾ ਦਰਬਾਰ ਵਡਾ ਫੁਰਿਆਈ ਦਾ ਲਗੇ ਬਣਾਵਨਿ।
ਮੀਟਿਆ ਭੀ ਪੁਸਤਕੁ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾਇਆ।
ਚਹੁ ਪਾਤਿਸਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸਬਦ ਬਾਣੀ ਲਿਖ ਵਿਚਿ ਪਾਇਆ।੮੮।

ਇਸ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਲਗੀ। ਇਸ ਦੀ ਸਿਖਰ ਓਥੋਂ ਪਹੁੰਚੀ ਜਦੋਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ :

ਇਥੇ ਸਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਸਿਖ।
ਫੂਮ ਰਬਾਬੀ ਅਤੇ ਕਥੇ ਹੋਏ ਉਨਾਂ ਲਏ ਰਖ।
ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਸਬਦ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ।
ਸੋ ਸਰਦਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੀ ਪਰਿਆ।੯੨।
ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜੁਦਾ ਕਰੀਏ।
ਮੀਟੇ ਪਾਏ ਨੀ ਹਲਾ ਸੇ ਵਿਚਿ ਹਲਾ ਨ ਧਰੀਏ
ਸ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰ ਅਗੇ ਹੀ ਕਰਤ ਸੋ ਭਏ
ਸੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਾ ਇਕਤੁ ਕਰ ਲਏ।੯੩। (ਚਰਨ ਪੰਜਵਾਂ)

^੨ 'ਉਨਾ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹਨ

ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇੱਥੇ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੇਰਵਾ ਖੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸਿੱਖ ਨਿੱਕਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਂ, ਅੰਤਲੇ, ਅਰਥਾਤ ਉਦੋਂ ਬਰਨ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਬਣੀ ਕਰਦਾ ਉਹ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਿਚ ਪਰਤਦਾ ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ਸੰਨ ੧੧ ਅਠਵੀਸਵੇਂ ਸੰਨਮ ਹੀ ਧਾਰਾ। 1601 ਜੀ:3

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕੇ ਧਾਮ ਖਿਭਾਵਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਰਲਾ ਭਿਖਾਰਾ 1934।

ਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭੀ ਆਰਥਲਾ ਮੇ ਸਮਝ ਕੇ ਹੈ ਕਹੀ।

ਹੀ ਵਾਹੀ ਪਰ ਭੋਗੇਗਾ ਨਹੀ।

ਬਦੇਲਾ ਮੈ ਉਪਰਿ ਅਠਾਰਵੇਂ ਬਰਸ ਕਹੀ।

ਪਰ ਇਤਨੇ ਭੋਗੇਗਾ ਨਹੀ। ਕੁੱਝ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਰਹੀ 1934।

ਟਿੱਪਣੀ : ਆਪਣੀ ਉਪਲਬਧੀ ਦੇ ਮੁਕਲੀ ਕਾਲ ਵਿਚ 'ਸੰਸਾਵਲੀਨਾਮ' ਨੇ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸ਼ਰਾਬਲੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦੁਹਾਵੇ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅੰਧ ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਦੁਹਾਵੇ ਦੇ ਚੌਥੇ ਵਿਚ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦ ਗੁਰਦਾਸਵਾਲਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ, ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਸੰਪਾਦਕ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨੇ ਇਸ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉਫ਼ਾਲਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਿਛੇ 'ਖਾਲਸਾ' ਸਮਾਚਾਰ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਦੇ ਸੰਮਤੀ ਤੇ ਤਿਥਾਂ ਦੇ ਦਰੁਸਤ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਦੇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਲੇਖ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ 'ਪਦਮ ਪਵਿਤ੍ਰ' ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਨ 'ਭਾਵ' ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਗਏ।

ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਭਾਈ ਪਾਇਆ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸਿੰਘ ਫਿੱਬਰ ਦਾ ਸ਼ੁੱਭ, ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ, 'ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਵਾਲੀ' ਜਨਮਸਾਖੀ ਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਸ 'ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' (ਆਪਣੀ ਭਾਵ) ਵਿੱਚੋਂ ਲਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਸੰਮਤ ਤੇ ਤਿਥਾਂ ਉਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਰਚ ਖਰਾਨੇ ਦੀ ਵਹੀ ਵਿੱਚ ਲਈਆਂ ਸਨ ਜੋ ਵਹੀ, ਮੀਏ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ 'ਭਸੰਤ੍ਰ' ਦੇਵਤਾ ਨੇ ਭਖ ਲਈ। ੧੨ ਨਗਰੀਆਂ ਅਸਰ ਲਾਗਤ ਭਈ (ਚਰਨ ੧੪, ੧੮-੮੦)।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹੜੇ ਸੰਮਤ ਤੇ ਤਿਥਾਂ ਵਹੀ ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੋਈ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੌਕ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਦਸਮ

ਜੀਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਉਥੇ, ਹੁਮਕਾਰ, ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, 'ਪਦਮ ਪਵਿਤ੍ਰ' ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਕਾਲ, ਪੰਨਾ ੩੧-੩੨; ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, 'ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੇ' ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ, ਪੰਨਾ ੧੮੧; ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ 'ਆਇਤ ਬੀੜ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ', 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (੧੦-੬-੫੨) ਮਹਾਸਮਾ ਬਣਾਇਆ ਸਿੰਘ ਅੰਦ।

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਤਿਥ 'ਸੰਸਾਵਲੀਨਾਮ' ਵਿਚ "੧੭੧੮ ਬਿਕਰਮੀ ਸਾਲ ਅਸ਼ਵੀਨੀ ਰਵਿਵਾਰ, ਪੰਜਵੇਂ ਨਿਭਤ੍ਰ, ਤੀਜਾ ਚਰਨ, ਸੁਕਲ ਪੰਖ, ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ" ਦਿੱਤੀ ਹੈ (ਚਰਨ ੮)। ਇਸ ਸੰਮਤ ਦੀ ਪੁੱਤਰਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੋਇਲ ਰਚਿਤ 'ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ' ਤੋਂ ਹੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੇ ਬਹੀਰੀ ਆਇ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਕੋਇਲ ਰਚਿਤ 'ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ' ਤਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅਸਲੋਂ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਵੇਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਕੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਚਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਪੰਥਵੀਂ ਪ੍ਰਣ-ਛਾਣ ਕਰ ਲੈਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। 'ਸੰਸਾਵਲੀਨਾਮ' ਪੈਰਾਟਿਕ ਭਾਗ ਦੀਆਂ ਗਾਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਲੇਖਕ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂਣ ਕਲਨ ਹੋਵੇਗਾ।

੨. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਵਾਰਤਕ)

'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਤੇ ਚੋ ਕੁੱਝ ਉਪਲਬਧੀ ਹਨ, ਇਕ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ। 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਕ) ਦਾ ਇਹ ਉਤਾਰਾ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜ ਵਿਭਾਗ, ਖਾਲਸਾ ਭਾਈਚਾਰਾ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਿਚ ਛਾਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਐਕਸੈਸ਼ਨ ਨੰ ੨੪੦੮ ਹੈ। ਇਹ ਉਤਾਰਾ ਭਾਗਵਤ ਬੀੜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਇਕ 'ਉਤਾਰੇ' ਤੋਂ ੨ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੮ ਨੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਤਾਰਾ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਅਕਾਲੀ ਬੋਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹੇ ਇਕ ਲਿਖਤੀ ਨੁਸਖੇ ਤੋਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਛੱਪ ਦਾ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਖਰੜਾ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਕੋਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਲੇਖਕ ਭਾਈ ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ੧੭੮੮ ਬਿ/੧੭੮੯ ਈ. ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਏ ਸ੍ਰੀ ਆਇ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਪਣੇ ਵੇਰਵੇ ਬਥੇਰਾ ਭਲੇ ਤੇ ਨੂਮ ਵਿਚ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ) ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਸਾਰ ਰਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸੰਕਾ ਭਲੇ ਹੋਰ ਨਾਲ

ਭਲੇ ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੋਇਲ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ' (ਸਿੰਘ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭਗਤ ਸਿੰਘ), ਸਾਖੀ ੧੪। ਇਸ ਸਿੱਧੀ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਲਈ ਵੇਖੋ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ (ਸਿੰਘ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ (ਭਾਗਸੀ ਸਰੋਤ), ਪੰਨਾ ੧੭, ਚਿੱਠੀ ੩

*ਭਲੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ (ਸਿੰਘ), ਉਹੀ, ਚੁੰਨੀ।

*ਭਲੇ 'ਮਹਾਨ ਰੰਗ' (ਸਿੰਘ, ਭਾਨੂ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ), ਦੂਜਾ ਸੰਸਕਰਣ, ਪੰਨਾ ੭੦੮ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕੁਝ ਦਾ 'ਮਹਾਨ ਰੰਗ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵਾਰੇ' ਨਾਮੀ ਖੰਡ, ਪੰਨਾ ੮੫, ਵੀਰ ਸਿੰਘ, 'ਅਨੂਕੂਲ ਚਮਤਕਾਰ' ਭਾਗ ੧, ਪੰਨਾ ੧੩।

ਉਠਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਿਕ), 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ) ਦਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਵੇ; ਜਾਂ ਫਿਰ, ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣੇ ਚਾਹੀਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਛਲੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਵਧੇਰੇ ਠੀਕ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ 'ਵਾਰਤਿਕ' ਵਾਲੇ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ) ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਮਿਲਿਤ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜਿੰਨੇ ਕਵੀ ਮਾਥਾ ਮੰਨਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਉਹ ਅਸੀਂ ਫੁਟਨੋਟ ਵਿਚ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

੩. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਕਵਿਤਾ)

ਦੂਜਾ ਅਰਥਾਤ ਸਰੂਪਦਾਸ ਜਾਂ ਸਰੂਪਚੰਦ ਭੱਲਾ ਕਵਿਤਾ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ) ੧੮੩੩ ਬਿ./੧੮੭੬ ਈ. ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸ਼ਿਕਸ਼ਣ ਦੀ ਗਾਥਾ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੰਜ ਸਾਖੀਆਂ (ਨੰਬਰ ੧੧ ਤੋਂ ੧੫) ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਵਾ ਸਰੂਪਦਾਸ ਭੱਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਇਕ ਦਿਨ ਤਲਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਉਪਜੀ ਕਿ ਜਕ ਵਿਚ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਟ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।^੧ ਇਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਕੋ ਆਗਿਆ ਕਰੀ।
ਸਭ ਕਰੇ ਇਕਤ੍ਰ ਬਾਨੀ ਇਹ ਘਰੀ।
ਅਹੁ ਬਾਨੀ ਭਗਤਨ ਕੀ ਸਭ ਮੇਲੀ।
ਸਾਚੀ ਰਾਖੋ ਫੂਨੀ ਪੇਲੀ।^੨

ਇਸ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਚੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਸੰਸਾਰਮ ਥਾਸ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਉਹ ਪੰਥੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ; ਫਿਰ ਹੋਰ ਪਾਸਿਓਂ

^੧ਇਹ ਲੇਖਕ 'ਚੋਰਾਂ ਨਾਮ' ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ 'ਅਥ ਪੰਥੀ ਭਾਖਾ ਕਰਨੇ ਕਿ ਬਿਧਿ' ਦਿੱਤਾ—

ਦਸੇ ਸਰੂਪ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਬੀਨਾ ਸਰੂਪਚੰਦ ਗੁਰ ਚਰਨ ਅਪੀਨਾ

ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਬਾਝੇ—

ਦਸ ਅਧਰ ਸਰਸ ਸਮਰ ਵਿਕ੍ਰਮ, ਅਵਰ ਅਧਿਕ ਰੋਭਸ।

ਸਰੂਪਦਾਸ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਰੀ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਬਖਸ਼ੀਓ

ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਸਰੂਪਦਾਸ ਭੱਲਾ, 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ), ਭਾਗ ੨, ਭਾਬਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪੰ ੧੬; 'ਮਹਾਨ ਕੇਸ' (ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ), ਪੰ. ੭੦੧ (ਦੂਜਾ ਸੰਸਕਰਣ)।

ਵੀ ਬਾਣੀ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਮ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੰਹੋਜ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰੋਹਿਤ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਮ ਦੇ ਕੋਲ ਘਲਿਆ ਪਰ ਸੰਸਾਰਮ ਨੇ ਪੰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ^੩—

ਭਖ ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਮ ਦਰੁਰ ਪ੍ਰਥੀਨਾ
ਮੇਹਨ ਕੀ ਉਸਤਤ ਛੇਰ ਇਕੁ ਕੀਨਾ
ਸਤਾ ਰਥਾਬੀ^੪ ਛੀਨਾ ਸਾਥ
ਅਉਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿਖ ਸੰਭ ਜੱਤੇ ਹਾਥ।^੫
ਮੇਹਨ ਜੀ ਪਹਿ ਗਏ ਦਿਆਲ।
ਸਭ ਸੰਗਤ ਕੀਨਾ ਭਜਨ ਬਿਸਾਲ।
ਯੇਹੀ ਛੇਤੀ^੬ ਜਥ ਉਹਾ ਰਾਇਆ।
ਸੁਨ ਮੇਹਨ ਬਿਗਸੇ ਸਭ ਪੁਰ ਪਛਾਇਆ।^੭

ਇੱਥੇ "ਮੇਹਨ ਤੇਰੇ ਉੱਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ" ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਬਾਵਾ ਮੇਹਨ ਜੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੰਥੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਬਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਣੀ, ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦੱਸ ਪਈ, ਥੋੜੇ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਲ ਮੰਗਵਾਈ। ਇਸ ਦੇ ਉਪਰਾਂਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਛਾਣੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਕਿ ਉਸ ਵੱਲੀ ਸੂਝ ਤੇ ਸਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਸਲੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਰਹਿਆ ਜਿਵੇਂ—

ਨਿਜ ਭਰਤਾ ਬੋਲ ਤਿਰੀਆ ਪਹਚਾਨੇ।^੮
ਜਦ ਕੁਝ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੁਇਆ ਭਾਵ—

ਸਤਿਗੁਰ ਦੇਖ ਗ੍ਰਿਹ ਬਿਕਸਨੈ।
ਨਾਮ ਭੰਡਾਰ ਨਿਜ ਘਰ ਮੇਂ ਜਾਨੈ।
ਇਕੋਤ ਬੋਲਤੀ ਭੀਤਰ ਰਾਖਾ।
ਕਰ ਸੁਖ ਦੀਖ ਟੇਕੈ ਸਭ ਮਾਥਾ।^੯ (ਸਾਖੀ ੧੧)

੨. 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਤੀ' ਵੀ ਪੰਥੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੈੜੇ ਮੱਖੇ ਨੂੰ ਰਾਮੇ ਬਿਵਨਾਭ ਦੇ ਪੋਤੇ ਮਇਆ ਸਿੰਘ ਸਪੁਰ੍ਹਾ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਸਿੰਗਲਾਦੀਪੁ ਭੇਜਿਆ (ਸਾਖੀ ੧੨)।

^੩ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਵਾਰਤਿਕ) ਵਿਚ ਪਰੋਹਿਤ ਨੂੰ ਭੱਲਾ ਦਾ ਉੱਲਖ ਨਹੀਂ ਹੈ।

^੪ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਵਾਰਤਿਕ) ਵਿਚ ਰਥਾਬੀ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ; ਪਰ ਰਥਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

^੫ਭਾਵ 'ਮੇਹਨ ਤੇਰੇ ਉੱਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ' (ਗੁਰੂ ਸਤਿਨਾਮ ਮ. ਪ) ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੈ।

^੬'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਤੀ' ਮੰਗਵਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਿਕ) ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਉਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ, 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਤੀ' ਨਾ ਦੀ ਪੋਥੀ ਪੇਸ਼ੇ ਮੱਧੇ ਨੂੰ ਦੇ ਚਿੱਤੀ ।
ਪੇਸ਼ਾ-

ਭੇ ਪੋਥੀ ਸਤਗੁਰ ਪਹਿ ਅਪਦਿਆ ।
ਮਕ ਪਈ ਕਛ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਪਾਇਆ ।
ਤਾ ਤੇ ਤਿਨ ਡਪਾਇ ਘਰਿ ਰਖੀ ।
ਤੁਨੈ ਬਾਤ ਬਨਾਇ ਗੁਰ ਅਖੀ ॥੫॥

ਪੇਸ਼ੇ ਨੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਸਤੇ ਦੀ ਸਾਥੀ ਕਥਾ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਸੁਣਾਈ¹⁵ ਅਨੇ
ਕਹਿਆ ਕਿ ਪੋਥੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਮੈਂ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝ
ਲਿਆ ਕਿ ਪੇਸ਼ੇ ਦਾ ਮਨ ਬੇਦਮਾਨ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ-

ਗੁਰ ਅੰਤਰਿਜਾਮੀ ਸਭ ਬਿਧ ਜਾਨਾ ।
ਦੇਖ ਪੋਥੀ ਸਿਖੁ ਬਰਮ ਫੁਲਾਨਾ ॥੧੮॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਕਸਤਿ ਨੰਗਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਰ ਭੇਜਿਆ ।
ਸਿੱਖ ਨੇ ਪੇਸ਼ੇ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਪਾਸੋਂ ਪੋਥੀ ਜਾਇ ਮੰਗੀ ਜੋ ਉਸ ਕਥਾ ਦਿੱਤੀ-

ਕ੍ਰਿਆ ਨਿਕਾਤ ਪੁਰੀ ਦਈ ਸਿਖ ਲਿਆਇਆ ਗੁਰ ਪਾਸ ।
ਪੇਸ਼ੇ ਕਾ ਮੁਖ ਕਾਣਾ ਡਾਇਆ, ਬੁਧਿ ਮਤ ਡਈ ਨਾਸ ॥੨੧॥
ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਤੀ ਦੇਖ ਪੁਰ, ਕਰ ਪਾਠ ਕਰਾ ਉਤਸਾਹ ॥
ਪੁਨ ਬਿਚਾਰ ਕਰ ਸਤਿਗੁਰ, ਖੀਰੀ ਨਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ॥੨੨॥ (ਸਾਖੀ ੧੨)

ਇੱਥੇ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਤੀ' ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਬਾ ਨ ਮਿਲੀ ।

੨. ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਰਚੇ ਪਿੱਛੇ ਬੈਠੇ ਫਰਕਤ ਬਾਣੀ ਲਿਖਵਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਣੀ
ਕੁਰਦਾਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜੰਗਾ ਉਪਜੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ-

ਬਾਨੀ ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੇ ਉਚਾਰੇ ।
ਅਤਿ ਭੋਗ ਭਗਤਨ ਕਾ ਭਾਰੇ ॥ (ਸਾਖੀ ੧੩)

ਗੁਰੂ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਕੁਰਦਾਸ ਦੀ ਇਸ ਸ਼ੰਕਾ ਨੂੰ ਬੁਝ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕ੍ਰਮ
ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਲਈ ਇਹ ਕੌਤਲ ਬਰਤਾਇਆ-

ਨਿਕਸੇ ਪੜਦੇ ਸੈਂ ਬਹੁ ਸੋਤ ।
ਸੁੰਦਰ ਮੂਰਤਿ ਨਿਰਮਲ ਮੋਤ ॥੫॥

ਹੁਣ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਣੀ ਕੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੰਕਾ ਨੂੰ ਵਿਦਾਅ ਕਰ
ਆਵੇ । ਬਾਣੀ ਕੁਰਦਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗਇਆ । ਵਿਦਾਇਗੀ ਸਮੇਂ ਸੀਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ

ਮੇਧਿਕ ਵੇਰਵਾ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ 'ਪਰਕੀਰਤ ਰਾਹ ਮੁਖਾਮ ਰਾਜੇ ਤਿਰਨਾਮ ਕੀ' ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਫੇਰ ਲਾਇਆ । ਜਦੋਂ ਮੱਥਾ ਚੁਕ ਕੇ ਚੋਖਿਆ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ।
ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਗਿਣਾ¹⁶ ਕੇ ਬਾਣੀ ਕੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਦਸਿਆ-

ਇਹ ਸਭ ਜੰਤਨ ਮੇਂ ਹੋ ਬੇ ਆਏ ।
ਹਮ ਸਭਨ ਸੁਨਾ ਕੁਮੁ ਗ੍ਰਿਥ ਬਨਾਏ ।
ਹਮਰੀ ਬਾਨੀ ਫਰਾਂ ਲਖੀਜੇ ।
ਨਿਕਟ ਆਸਨ ਹਮ ਕੋ ਭੀ ਦੀਜੇ । (ਸਾਖੀ ੧)

੪. ਗੋਦਿਲਾ ਦੀ ਬਾਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਿੱਖ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਉਹ
ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਬੰਨੇ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਘ ਪਈ ।
ਉਹ ਦਰਬਨ ਨੂੰ ਆਇਆ । ਗ੍ਰੰਥ ਦੇਖ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਲੁਭਾਇਆ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅ
ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬਨਤੀ ਕੀਤੀ-

ਹੋ ਪੁਰ । ਜੇ ਗ੍ਰਿਥ ਮੈਂ ਪਾਵੈ ।
ਕਰਦੈ ਉਤਾਰ ਹਜ਼ੂਰ ਲਿਆਵੈ ।

ਭਾਵੇਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਿਦਾ
ਦੇਖ ਕੇ ਇਸ ਇਕਰਾਰ ਤੇ ਕੁੱਝ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮੰਗਵਾਂ ਤਤਕਾਲ ਕੁੱਝ ਭੇਜੋ ।
ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆ ਜਾਣਾ-

ਇਹ ਕਹਾਰ ਕਰ ਗ੍ਰਿਥ ਦਿਵਾਇਆ ।
ਭੇ ਸਿਰ ਪਰ ਬੰਨ ਕ੍ਰਿਪ ਆਇਆ ।
ਸਭ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲ ਪੂਜਾ ਕੀਨਾ ।
ਪਨਿ ਲਕੋ ਲਿਖਨ ਮਿਲਿ ਸਿਖ ਪ੍ਰਬੀਨਾ

ਅਜੇ ਨਕਲ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭਿਆ ਹੋ ਸੀ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆਣ
ਪੁੱਜਾ । ਹੁਕਮ ਮੰਨਦਿਆਂ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬੀਰ ਸਮੇਤ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ
ਲੁਥ ਪਇਆ । ਹਸਤੇ ਵਿਚ ਉਹ ਅੱਧੇ ਅੱਧੇ ਕੱਪ ਤੇ ਡੋਰਾ ਬਰਦਾ ਤੇ ਬਾਣੀ ਨਕਲ
ਕਰਾਉਂਦਾ ਚਲਿਆ ਗਇਆ । ਇੱਥੇ ਰਸਤਾ ਤੇ ਕਰਦਿਆਂ¹⁷ ਉਸ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨਕਲ
ਕਰਾ ਲਈ

ਬਹੁ ਹਾਥਨ ਕਰ ਲਿਖਨਾ ਭਾਇਆ ।
ਕੰਉ ਸਬਦ ਮਿਲਲ ਬੇਮਿਲਲ ਹੋ ਗਇਆ ।

¹⁶ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਿਕ) ਵਿਚ ਪਦ, 'ਕਬੀਰ ਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਕਰਤ ਹੈ,' ਆਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ
'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ) ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

¹⁷ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਿਕ) ਵਿਚ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਉਪਰ 'ਰਾਹ ਮਹੀਨੇ' ਛੱਡੇ ਦੱਸੇ ਹਨ।
'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ) ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਕੰਢੇ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ।

ਇਹ ਖਾਵੇ ਕੀ ਮਿਸਲ ਕਹਾਵੇ ।

ਗੁਰਦਾਸ ਮਿਸਲ ਸੀ ਭੋਦ ਜਨਾਵੇ । ੧੦੫ (ਸਪੀ ੧੩)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੋਇਆ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਉਪਰ ਆਪਣੇ ਕਰ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਸਹੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ।

੫. ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਸੂਫੀ ਸੰਤ ਬਾਹਰੂਸੇਨ ਨੇ ਛੱਜੂ ਭਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਏ । ਛੱਜੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰ ਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਮੁਗਧ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਾਹਰੂਸੇਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਕਾਫੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛੱਜੂ ਭਗਤ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਲਈ ਕਿ ਸੁਗਨੀ ਸੂਰਜ ਸਮੁੰਦੇ ਕਿਵੇਂ ਚਮਕ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਕੁਛ ਹਿਰ ਪਿਛੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਭਗਤ ਕਵੀ ਸਾਧੂ ਸਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਚਾਰ ਵਿਚ ਹਾਵਰ ਹੋਇਆ । ਉਹ ਗਿਆਨਵਾਨ ਸਾਧ ਸੀ । ਛੱਜੂ ਜੀ ਉਸ ਉਪਰ ਦਇਆਕੁ ਹੋਏ । ਉਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿਚ ਇਕ ਬਿਰਤ-ਪਦਾ ਕਹਿਆ :

ਮੈਂ ਵਾਰਿਆ ਕੁਛ ਤੋਂ ਵਾਰਿਆ

ਗੁਰ ਭਉਸਲ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਿਆ । (ਸਪੀ ੧੫)

ਫਿਰ ਕਾਨਾ ਬੰਗਾਨੀ ਆਇਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਣ ਲਈ ਬੰਨਤੀ ਕੀਤੀ। "ਕਾਨਾ ਨੇ 'ਅਹੰ ਖੁਹਮ ਅਸਮੀ' ਦੇ ਭੋਦ ਭਾਵ ਨਾਲ ਭਰੀ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ :

ਮੈਂ ਕਾਨਾ ਕਾਨਾ ਮੇਰੀ ਭੀਨ ।

ਕਾਨਾ ਅਥੇ ਕਾਨਾ ਪੀਨ ।

ਜਤ ਏਥੇ ਤਤ ਕਾਨਾ ਭਾਈ ।

ਮੈਂ ਕਾਨਾ ਕਾਨਾ ਜਬ ਆਹੀ । ੧੧੯ (ਸਪੀ ੧੫)

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਣੀ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਦੁਕਾਇਆ : "ਕਹ ਲਾਇਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਨਹੀ, ਠੰਗੀ ਬਾਣੀ ਹੈ" । ਗੁੱਸਾ ਖਾ ਕੇ ਕਾਨਾ ਉੱਥੋਂ ਉਠ ਆਇਆ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਧਾਰਿਆ ਕਿ-

ਬਾਦਸਾਹ ਸੋ ਕਰ ਦਰਦਾਦ

ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗ ਭਰਉਣਾ ਵਾਦ । ੧੨੦

ਛੱਜੂ ਜੀ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚੋਂ ਉਨ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵੱਲ ਆਏ । ਉੱਥੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਭਰਾਇਆ । ਉਦੋਂ ਹਸੀਦੀਏ ਨੇ ਕਤਰਾ ਭੋਲੇ ਉਪਰ ਧਾਰਿਆ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖੋਂ ਇਹ ਵਚਨ ਨਿਕਲਿਆ : "ਇਹ ਕਛਣਾ ਤਾਂ ਕਾਨੇ ਦੇ ਸਿਰ ਲਗਾ ਹੈ" ।

ਉਹੀ ਕੱਲ ਹੋਈ । ਕਾਨਾ ਸਮਝੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਢੁੱਲ ਕਇਆ । ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਫਟ ਗਈ" (ਸਪੀ ੧੫) ।

ਟਿੱਪਣੀ - ਉਪਰਲੇ ਵਿਵਰਣ ਵਿਚ ਆਦਿ ਬੋਝ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਪੁਰਤਿਤ ਗਾਥਾ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆ ਲਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦਾ ਕਾਰਣ (ਪੰਖ ਨੂੰ ਪਰਮ ਪੁਸਤਕ ਦੇਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ), ਬਾਣੀ ਦੀ ਦੁੱਭ (ਸੰਸਕਰਮ ਪਾਸੋਂ ਪੰਥੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀਆਂ ਤੇ ਪਾਨ ਸੰਕਲੀ ਮੰਗਵਾਉਣੀ) ਬਾਣੀ ਦੀ ਛਾਣੀ ਤੇ ਲੇਖਣ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਠਵਾਉਣਾ ਅਤੀਤਕਾਲ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਫੈਲਣ (ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾ), ਭਾਈ ਬੇਨ ਹੱਥੋਂ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ, ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣਾ—ਵਿਵਾਇਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਰੂਰੀ ਅੰਗ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨੂੰ ਗੋਰਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਤੇ ਰੋਚਕ ਬਣਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਜੁਗਤਾਂ ਵੀ ਕਾਫੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਿਚ ਦਰਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਉਪਰ ਚਰਚਾ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਸੰਖੇਪਿਤ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਰਾਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਵਿਵਾਇਤ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬੰਨੇ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਨਾਲ ਬਿਆਨਦੇ ਬਣੇ ਆਏ ਹਨ ।

੪. ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ ਜਾਂ ਭਗਤੂ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗਿਆਰਵੀਂ ਵਾਰ ਦਾ ਟੀਕਾ ਹੈ । ਉਸ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਲੇ ਛੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਅਨੰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਗਿਣਾਏ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਥਾਰੇ ਇਕ ਔਥਾ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਜੋ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਪਰੰਪਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨਦੀ ਆਈ ਹੈ, ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਹੈ ਜੋ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ (ਮ੍ਰਿਤਿਊ ੧੮੫੬ ਬਿ./੧੮੦੨ ਈ.) ਦਾ ਪਿਤਾਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ 'ਗਿਆਨ ਰਤਨਾਵਲੀ' ਦੇ ਕਰਤਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸਾਖ ਡਾ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਖੋਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਵੁਲਟਾਨਾਕਸ਼ ਅਧਿਐਨ' ਦੇ ਪੰ ੭੮ ਤੇ ਭਰੀ ਹੈ । ਡਾ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਖੋਜੀ ਭਾਈ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ੧੮੪੫ ਬਿ./੧੮੮੮ ਈ. ਵਿਚ ਅਮਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਵਸਿਆ ਦਸਦਾ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਅਮਿਤਸਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੀ ਤਾਂ

^{੧੦} ਅਹਿਮਾ ਪੁਕਾੜ (ਵਾਰਤਕ) ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਨਾ ਅਜੇ ਭਗਤ ਦਾ ਪੁੱਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ।

ਇਹ ੧੭੮੫ ਈ. ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਿਤੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ੧੭੮੦ ਈ. ਦੇ ਠੇਠੇ ਠੇਠੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।¹⁷

ਬਾਹਰ ਹਾਲ 'ਸਿੱਖ' ਦੀ ਡਕਤਮਾਲਾ ੧੭੮੦-੮੦ ਈਸਵੀ ਦੇ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਡਿਅਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਇਆ ਹੈ :

"ਭਾਈ ਗੋਪੀ ਮਹਤਾ ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ ਭਾਈ ਨਗਾ ਤੇ ਭਾਈ ਭਾਈ ਮੇਕਲ ਤੇ ਭਾਈ ਦਿਲੀ ਮੰਡਲ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸਥਨ ਆਏ ॥ ਓਨਾ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਣਿ ਕੇ ਭੈ ਮਨ ਵਿਚ ਭੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ॥ ਭੈ ਪ੍ਰੀਤਮਲ ਤੇ ਮਹਾਦੇਵ ਤੇ ਹੋਰ ਸੱਚੀਆਂ ਬਾਣੀ ਬਰਕੇ ਤੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਭੰਗ ਪਾਇਆ ਹੈ ॥ ਓਨਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਭਿਮਾਨ ਤੇ ਚਤਰਾਈ ਵਾਧੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਹੁਣ ਸਿਖ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ॥ ਤੇ ਅਗੇ ਜੋ ਵਰਨਗੇ ਸੋ ਤੋ ਪਛਾਣਦੇ ਨਹੀਂ ॥ ਜੁ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਹਿਣ ਹੈ ॥ ਤੈ ਬਾਹਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਹਿਣ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਸਭ ਬਾਣੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਬਰਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਕੀਏ ॥ ਤੇ ਅਖਰ ਜੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸੁਗਮ ਕੀਓਨ ॥ . . . ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਤੂੰ ਮੋਹਣ ਪਾਏ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਖਾਉ ॥ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿਆ ਮਹਾਰਾਜ ਓਹੁ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਵਦੇ ॥ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਜਾਹੋਗੇ ਤਾਂ ਦੇਵਨਗੇ ॥

17 'ਸਿੱਖ' ਦੀ ਡਕਤਮਾਲਾ ਦੇ ਕਰਕਿਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਭਰਤਚੰਦਨ ਸਿੰਘ ਕੋਈ ਥੋ ਮਗ ਨੂੰ, ਜੋ ਉਸ ਆਪਣੀ ਉਪਰ-ਵਰਤਿਤ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰ. ੧੧੭-੧੨੩ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀਕਾਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ॥ ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਪ੍ਰੋ. ਸਚਿਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦਿਆਂ 'ਸਿੱਖ' ਦੀ ਡਕਤਮਾਲਾ ਨੂੰ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ' ਦੇ ਕਰਤਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਇਸ ਦਾ ੧੭੮੫ ਈਸਵੀ ਦੇ ਠੇਠੇ ਠੇਠੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ॥ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ', ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਗੇ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ ੧੮੩੪-੧੮੪੪ ਈ ਵਿਚਲੇ ਕਾਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ੧੭੭੫ ਬਿ./੧੭੮੮ ਈ. ਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਨਹੀਂ ॥ ਕਵੀ ਮੋਹਨ ਦੇ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ' ਤੇ 'ਸਿੱਖ' ਦੀ ਡਕਤਮਾਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸੁਰ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਣ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਦੋਹਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ॥ ਡਾ. ਕੋਈ ਨੇ ਖਰ੍ਹੇ ਚੋਰ ਮਾਝ ਕੇ 'ਸਿੱਖ' ਦੀ ਡਕਤਮਾਲਾ ਦਾ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ੧੭੮੫ ਈ. ਮਿਥਿਆ ਹੈ (ਪੰ. ੧੨੭) ॥ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਈ ਪਹਲੀ ਗੱਲ, ਜਿਸ ਹੋਥ ਲਿਖਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ. ਐ. ਐ. ਨੇ ੭੩੮੮-੮੯ ਦੀ ਦਾ ਨੇ. ੭੩੮੮ ਗਲਤ ਹੈ-- ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਉਹ ਬਾਬਾ ਕਲਾਪਾਹੀ ਕੋਈ ਵਾਸਤੋਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਨੀ ਸਾਹਿਬਚੰਦੀ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਹੋਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਪਾਦਕ, ਜ. ਬਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਨੇ ੧੯੬੯ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭਲੇ ਕਾਲ ਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਮੰਨੀ ਹੈ ॥ ਦੂਜੇ, ਪਸਤਕ-ਸੂਚੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਬਾਬਾ ਕਲਾਪਾਹੀ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੁਣ ਦਾ ਕਿਤੇ ਨਿਕਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕੋਈ ਨੇ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਪੰ. ੮੬੨ ਉੱਤੇ ਆਈ ਦੱਸੀ ਹੈ ॥ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿਚ ਦਸ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ ॥ ਪਰ ੧੬੯੬ ਉਪਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਰਚਿਤ ਕਾਵਾਂ ਤੇ ਸਵੇਂ ਪੰਨ ਬਾਬਾ ਕਲਾਪਾਹੀ ਲਈ ਲਿਖੀ ਪੋਥੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਸਵੇਂ ਦੇ ਬਾਬਾਂ ਦੀ ਪੋਥੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਨਹੀਂ ॥ ਕਿਹਾ, ਕੋਈ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਲਾਪਾਹੀ ਬਾਬਾ ਕੌਣ ਸੀ ? ਉਸ ਇਸ ਬਾਬੇ ਦੇ ਚਲਾਏ ਦੀ ਮਿਤੀ ਸੰਮਤ ੧੭੭੮ ਬਿ./੧੭੯੧ ਈ. ਵਿੱਚੋਂ ਲਈ ਹੈ ॥ ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਦਾ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਭਰਕ ਕੀ ਕਸਵੀ ਉੱਤੇ ਪੁਰਾ ਨਹੀਂ ਉਧਰਦਾ ॥

ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਗਏ ॥ ਜੋ ਮੋਹਣ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਚੋਖਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਆ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਚੋਣ ਚੋਖਾ ਬੰਦ ਰਾਖ ਪਾਇ ਕਰ ਸਬਦੁ ਅਲਾਪਿਆ ॥ ਮੋਹਨ ਭੇਰੇ ਉੱਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ

"ਜਾਂ ਪਹਲੀ ਪਉੜੀ ਗਾਵੀ ਤਾਂ ਮੋਹਣ ਚੋਖਾ ਬੰਦ ਰਹਿਆ ॥ ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਗਾਵੀ ਤਾਂ ਭਲੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਪੈੜੀਆਂ ਚਾ ਪੈੜਿਆ ॥ ਜਾਂ ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਗਾਵੀ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ॥ ਜਾਂ ਚਉਥੀ ਪਉੜੀ ਗਾਵੀ ਤਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਸੜੇ ਲੈ ਆਏ ਚਰਨੀ ਲਗਾ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਪੋਥੀਆਂ ਸੜ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀਆਂ ॥ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੰਖਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰੀਬ ਜੀ ਲਿਖਿਆ ॥

"ਤਾਂ ਕਬੀਰ ਆਦਕ ਸਭੋਂ ਭਗਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਆਣ ਚਰਸਨ ਦਿਤਾ ॥ ਜੋ ਇਹ ਪੰਜਵਾਂ ਵੇਲ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ ॥ ਸਾਡੀਆਂ ਵੀ ਬਾਣੀਆਂ ਸਾਖ ਵਾਸਤੇ ਬੜਾਓ ॥ . . . ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਬਚਨ ਹੋਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਸਨਾ ਵੀ ਨਹਿਤਨ ਬਾਣੀਆਂ ਉਤਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਵੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਰੀਬ ਜੀ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਵਣਾ ॥

"ਤਾਂ ਭਾਈ ਜਵੇਦਾ ਤੇ ਜਗਸੀ ਤੇ ਸੋਭਾ ਤਿਲਕਾ ਫਤੋਪੁਰ ਦਰਸਨ ਨੂੰ ਅ ਸਨ ॥ ਓਨਾ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਗੇ ਹੀ ਭਕਤ ਹੋ ਗੁਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਭੀ ਕੰਦੀ ਭਗਤ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਭਗਤ ਹੋਏ ਹਨ ॥ ਪ. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਬਦ ਦੀ ਛਾਇਆ ਲਈ ਹੋਈ ਹੈ ॥ ਜੋ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਹਨ ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਚੁਕਮ ਲਿਖੋ ॥ ਕਾਨਾ ਭਗਤ ॥ ਫਜ਼ੂ ਭਗਤ ॥ ਪੀਲੋ ਭਗਤ ॥ ਸਾਹੁ ਹੁਸੈਨ ਭਗਤੋਂ ਲਹਿਰੇ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹਨ ਇਹ ਤੀ ਦਰਸਨ ਨੂੰ ਆਵਨ ॥

"ਤਾਂ ਕਾਨਾ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਹੋ ਸੀ ॥ ਤੇ ਜੰਗ ਸਾਧਨਾ ਕਰ ਪੰਜ ਸੈਂ ਕਰਖ ਉਸ ਸਰੀਰ ਰਖਿਆ ਸੀ ॥ ਪਰ ਕਰਖ ਉਸ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਟਿਆ ॥ ਜੋ ਤਾਂ ਰਖ ਪਾ ਅਰੂੜ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤ ਸਭ ਚਰਨੀ ਟੁਕਦੇ ਆਏ ॥ . . . ਤਾਂ ਬਚਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਉਚਾਰੇ ॥ ਤਾਂ ਕਾਨਾ ਬੋਲਿਆ ਓਹੀ ਰੇ ਮੈ ਓਹੀ ਰੇ ॥ ਜਾਂ ਕਹਿ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣ ਸਭ ਭਾਵਿਰ ਖਜਤ ਪੰਜ ਨ ਕੋਈ ਰੇ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਕਿਰਪਾਲ ਕਾ ॥ ਕਲਜੁਗ ਕਾ ਸਮਾ ਹੈ ॥ ਇਨਾ ਵਰਣਾ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਸਭ ਲੋਕ ਵਿਦਿ ਵਿਚ ਪਰਚਿਤ ਜਾਵਨਗੇ ॥ ਤਾਂ ਅਗੇ ਉਸ ਸੁਪ ਦਿਤਾ ॥ ਕੁਸਾਭਾ ਸਰੀਰ ਬਿਨਸੇਗਾ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ॥ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਅਨਿਤ ਹੈਨ ਬਿਨਸਿਆ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ॥ ਆਰਮਾ ਜਤ ਹੈ ਉਹ ਬਿਨਸਦਾ ਨਹੀਂ ॥

"ਤਾਂ ਫਜ਼ੂ ਬੋਲਿਆ ॥ ਕਾਕਲ ਸੰਦੀ ਪਤਲੀ ਤਉ ਨ ਵਿਯਾ ਨਿਹਾਰ . . . ॥ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਫਜ਼ੂ ਉਹ ਗੁਰਸਤ ਵਿਚ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ਹੈ ॥ ਆਪਣੀ ਬਿਰਾਨੀ ਇਸਕੀ ਦਾ ਵੀਚਾਰੁ ਚਾਹੀਐ ॥ . . .

“ਤਾ ਪੀਲੋ ਬੰਨਿਆ ॥ ਪੀਲੋ ਅਨਾ ਨਾਲੋ” ਸੋ ਫਲੋ ਜੋ ਜਮਦਿਆਂ ਮੁਏ ॥
ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਪੀਲੋ ਜੀਵਣ ਮਰਣਾ ਪਰਵਾਣ ਹੈ ॥

“ਸਾਹੂ ਹੁਸੈਨ ਬੋਇਆ” ਬਲਣ ਦੀ ਨਹੀ ਜਾਇ ਵੇ ਅਭਿਆ ਕ੍ਰਿਪ ਵੇ ਅਭਿਆ
ਚੁਪ ਕੇ . . . ॥ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਕਹਿਆ ਤਾ ਅਭਾ ਬਚਨ ਹੋਈ ਪਰ ਚੁਪ ਦੇ
ਮੁਖਾਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ॥¹⁸ (ਸਾਖੀ ੧੧੩) ।

ਹੀਰੋ ਦੇ ਸਿੰਗਲਾਦੀਪ ਤੋਂ ‘ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ’ ਭਿਆਉਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦੇ ਇਕ
ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਅਨਿੰਨ ਭਗਤ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿਖਾਣ ਲਈ ਹੋਈ ਈਸੀ ਕਹੀ ਹੈ । ਭਾਸੀ ਦਾ ਪੰਡਿਤ
ਲਗਨ ਸਗਨ ਮਨਾ ਕੇ ਤੇ ਰਾਏਸ਼ ਪ੍ਰਸ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕਥਾ ਲਈ ਫੇਰਦੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ
ਭਿਆਉਣ ਲਈ ਬੋਲਦਾ ਹੈ : ਪੰਡਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰ ਅਗੋਂ ਮਿਲੇ ਗਏ ਨੂੰ ਬਦਾਬਨੀ ਸਮਝ
ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਣਾ ਹੈ । ਚੁਜੇ ਪਾਸੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੰਡਾ ਬੋਲਣੀ ਨੂੰ ਸਿੰਗਲਾਦੀਪ ਤੋਂ
‘ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ’ ਭਿਆਉਣ ਲਈ ਘਲਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਛਿਕੇ ਟੰਕ ਕੇ, ਸਭ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਕਤਿਲਾ ਭਾਗਦਾ ‘ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ’ ਨੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,
“ਭਾਈ ਪੰਡਾ ਤੂੰ ਮੱਖ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਤੈਨੂੰ ਅਨਿੰਨ ਭਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ ” ਫਿਰ ਜਿਸ
ਥੇਲੇ ‘ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ’ ਭਾਈ ਤਾ ਸਭ ਜੰਗ ਦੀ ਕਲਾ ਖਿਧੀ ਹੋਈ ਚੋਖੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ
ਹੋਥੀ ਪਾਥ ਕੇ ਨਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਤੇ ਅਨਿੰਨ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਜੀ ਵਿਚ ਟਿਪੀ ।
(ਸਾਖੀ ੧੨੬) ।

ਟਿੱਪਣੀ. ‘ਸਿੰਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਾਨਾ’ ਦਾ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਚੁੱਪ ਹੈ
ਤੇ ਕੁਝ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬੁਝਕ ਪਾ ਗਇਆ ਹੈ । ਧਰੁਲਾ ਭਰਕ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦੇ
ਕਾਰਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇੱਥੇ ਸਿੰਖਾਂ ਨੂੰ ਠਕਨੀ ਬਾਣੀ
ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੈ । ਚੁਜਾ ਫਰਕ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਰਾਖੀ ਗੁਰਦਾਸ
ਕੰਠ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਬੜ੍ਹਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਅਰਜ਼ ਤੇ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਖੀ
ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਹਿਦਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਵਲ ਨਉਰਨ (ਨਵੀਆਂ)
ਬਾਣੀਆਂ ਬੜ੍ਹਾਣੀਆਂ । ਤੀਜਾ ਵਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰੀ ਭਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ
ਪਿੱਛ ਕੇ ਮੰਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ । ਲੇਖਕ ਆਇਦ, ਸਭ
ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚਲਦਾ ਵਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ, ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਉਹ ਇਹ
ਫੁੱਲ ਗਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸੋਚ ਕੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਰੋਕਣਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਵਰਗੇ
ਕ੍ਰਿਪ-ਨਿਰਾਸ਼ ਦਾ ਜੋਵਾ (ਦਸਤੂਰ) ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੁੱਕਾ ਫਰਕ ਇਹ ਕਿ ਸਰੂਪਦਾਸ ਤੱਥਾ
ਦਾ ਦਸਿਆ ਭਗਤ ਸਾਹੂ ਜਨ ਇੱਥੇ ਵਿਦਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਪੀਲੋ ਨੇ ਲੈ ਲਈ

¹⁸ਇਹ ਤੇ ਅਕਲੀ, ੧੨ਵੀਂ ਸਾਖੀ, ਭਾ ਮੁਲਾਨਾ ਭਰਭੋਰਨ ਸਿੰਘ ਫੋਟੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ
ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਭਗਤਾਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਪੀਲੋ ਸੁਮਾਰ, ੧੨੨-੨੩ ਤੇ ੧੨੮ ਫਲ ।

ਹੈ । ਪੰਜਵਾਂ ਇਹ ਕਿ ਕਾਨਾ ਫੋਟੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਛੇਦ ਇੱਥੇ ਹੋਰ ਹੈ ਤੇ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
(ਕਵਿਤਾ) ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਰ । ਸਭਵਾਂ ਪੰਡਾ ਮੱਖਾ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਪੰਡਾ ਕੋਹਲੀ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ
ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਇਆ ਹੈ । ਮੱਖਾ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਚਾਤ ਵੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇੱਥੇ ਉਸ ਦਾ
ਅਰਥ “ਮੱਖ ਹੋਇਆ” ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ । ਉਂਵੇਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਭੌਤ ਤੇ ਹਿਦਾਇਤ ਦਾ ਇਹ
ਅੰਕ ਸਮਾਨ ਹੀ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

੫. ਗੁਰਬਿਨਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ

‘ਗੁਰਬਿਨਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ’ ਕਵੀ ਸੋਹਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ।¹⁹ ਕਵੀ ਸੋਹਨ ਲਿਖਦਾ
ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਨਕਸਰ (ਨੌਵੇਂ ਚੈੱਗ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ
ਆਪਣੇ ਸਕਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਨਤੀ ਦੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੁਣਾਏ । ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਠਾਲ ਇਹ ਕਵੀ
ਦੇ ਗੁਰਦੇਵ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵੀ ਸੁਣੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੰਠ ਹੀ ਸੁਣ ਕੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ
ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ । ਕਵੀ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ੧੭੭੫ ਬਿਨਾਮੀ ਵਿਚ ਹੋਈ
ਦਸਦਾ ਹੈ

ਸਕ੍ਰ! ਸੀ ਬੀਰੋ ਭਵੇਂ ਬਰਕ ਪਭੱਤਰ ਜਾਨ ।

ਸਾਧਨ ਪਾਸ ਇਕੀਸ ਦਿਨ ਗਏ ਸੁਖਦ ਪਾਇਦਾਨ ।

ਸੁਦੀ ਪਖ ਦਿਨ ਪੰਚਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਰਸਾਦ ।

ਪਾਇ ਭੰਗ ਗੁਰਗਾਥਾ ਭਾ ਕਰ ਕਵਿਤਾ ਅਹਿਲਾਦ ॥੫॥ (ਪੰ ੫੩੫)

ਇੰਦ ਪ੍ਰਚੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਮਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਮੁਢਲੇ ਸਿੱਖ, ਭਾਈ ਮਨੀ
ਸਿੰਘ, ਨਾਭ ਜੋਸ਼ਨ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ ਗੁਰਬਿਨਾਸ ਦੇ ਮੁਲਪਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ
ਅਜਿਹੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਡੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।
ਅਧਿਆਇ ੮ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਭਖਰ ਦੇ ਸੰਨੇ ਨਾਲ ਮੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ ।²⁰ ਇਹ
ਰਚਨੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਠ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ; ਅਧਿਆਇ ੧੧ ਵਿਚ ਕੀਰੀ ਵੀਰੋ ਦੇ ਬਚਾਨ ਵਿਚਲੇ
ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਅਸਥਾਨ (ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਣਕ ਚੌਕ) ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ
੧੮੬੧ ਬਿਨਾਮੀ (੧੮੩੩ ਈਸਵੀ) ਤੋਂ ਮੱਥਾ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ,²¹ ਅਧਿਆਇ

¹⁹ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿੱਗੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਟੂਕਾਂ ਤਾਬ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਵਾਂ, ਵੀਡੋਂ ਛਾਪੀ ਕਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ
‘ਗੁਰਬਿਨਾਸ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ’ (ਸਾਲ ੧੮੭੦) ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ । ਪਾਨੇ ਇਸ ਸੰਸਕਰਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ

²⁰ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਚਨ ਉਂਦਾ । ਸਮਾ ਪਾਇ ਇਹ ਬਨੋਂ ਅਪਾਰਾ ।

²¹ਸੰਕਰ ਸੁਰਨ ਲਈ ਭਵ ਪਾਏ । ਉਹ ਨਾਕ ਬੇਹੰਤ ਲਗਾਏ ੨੭ । (ਪੰ ੧੭੧)

ਸਮਾ ਪਾਇ ਪਾਥਾ ਭਠ ਜਾਏ । ਮਾਨਕ ਦੇਵ ਸੁ ਨਾਮ ਧਰਾਏ ੧੭੨ ।

ਚੁਦਿ ਸੇ ਬਾਰਾ ਬਿਤਰੇ ਬਰਸਾ । ਇਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਹੁਦਿ ਹੋ ਜਗਾ ੧੭੩ ।

ਅਨਾਥ ਸੇ ਵਿਸਾਨਵੇ ਜਾਏ । ਰਥ ਚੰਨੇ ਇਹ ਮੱਥਾ ਲਾਏ । ੧੭੫ (ਪੰ ੨੦੦)

੧੭ ਵਿਚ ਭਾਗ ਅਟਲ ਦੀ ਅਮਰਤ ਦੇ ਨਾਂ ਛੱਤਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਹੈ,²² ਅਤੇ ਅਧਿਆਇ ੧੮ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਨੂਰੁਲੀ ਦੀ ਸਹਾਇ ਦੁਆਰੇ ਉੱਥੋਂ ਦਿੱਤੀ ਕਥਾਵਾਂ ਦੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਤੌਰਥ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਬਿਰਤੀ ਹੈ।²³

ਉਪਰ ੧੮੮੧ ਥਿ/੧੮੮੪ ਈ. ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਮੇਲੇ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਚਰਨਾ ਕਾਲ ਨੂੰ ੧੮੮੪ ਈਸਵੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇ ੧੮੮੪ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ।—੧੮੮੪ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਇਸ ਬਰਕੇ ਕਿ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਪੰਜ ਵਿਭਾਗ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਿਚ ਪਈ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਠਸ਼ਾਲੀ ਛੋਟੀ', ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਨੰ. ੬੫੧, ਦੀ ਨਕਲ ਜਾਲ ੧੯੦੧ ਥਿ/੧੮੮੪ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ,²⁴ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸ ਕਿਰਤ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੁਹਾਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਏ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਖੈਰ, ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੧. ਇਕ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਆਈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਵੇਦ, ਛੇ ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਨੌਂ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਅਸ ਦੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ

ਸ਼੍ਰੋਤਾ ਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਬਾਬੇ ਮੰਗੇ। ਨਾਂ ਛੱਤਾ ਪਿਥ ਰਵਿ ਜਸਿ ਮੰਗੇ ੯੬ ੧. (ਪੰ. ੩੭੩)

ਪ੍ਰਾਪਤ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭਾਗੇ। ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਇਕ ਲਿਖਾਏ।

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਵਿ ਨਾਮ ਪਛਾਯੋ ਰਾਜ ਪ੍ਰਗਾਪ ਅਧਿਕ ਜਿਨ ਪਾਯੋ ੧੧੧)

ਦੋਹਰਾ : ਬੋਝਾਨਕ ਉਲਥਾਇ ਦੀ ਚਾਲੀ ਸਰਬ ਸਰਾਇ। ਖੈਰ ਦੇਵ ਬਾਬੀ ਬਧਯੋ ਈਨੀ ਲਈ ਕਥਾਇ ੧੩
ਈਟੋ ਸਰਬ ਉਠਾਇ ਕੇ ਰਾਕਨ ਤਰਨ ਪੁਰਾਇ। ਕਾਰੀਗਰ ਸੁ ਲਗਾਇ ਕੇ ਤੀਰਥ ਚੀਰ ਬਣਾਇ ੧੪
(ਪੰ. ੩੧੦)

ਅੰਗਰੇਜ਼ Kirpal Singh (ed.), A Catalogue of Punjabi & Urdu Manuscripts, p. 7. ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਭੱਲ ਬਰਤਨ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਡੀ. ਡਾ. ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਜੋ ਸੂਚੀ ਸ. ੧੯੦੧ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ 'ਸਾਖਾ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ' ਨਾਂ ਹੇਠ ਛਾਪੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਪੰ. ੨੯੬ ਉਪਰ ਖਗਗ ੭੩੭੪ ਦਾ ਨਕਲ-ਸੰਸਕਰ ੧੮੮੦੨ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਆਕਰਸ਼ਤ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਤਾਂ ਦਾ ਲੇਖਕ ਉਸ ਖਰੜੇ ਨੂੰ ਰਾਕਨ ਲਈ, ਨੀਲਾ ਤਾਲਾ ਖੋਲ੍ਹ ਖਾਥੇ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਉੱਥੋਂ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਖਰੜੇ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਹਾਫ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਆਰਿਫ਼ੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਨਕਲ ਦਾ ਸੰਸਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ੧੯੦੫ ਈ. ੧੯/ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਮਖਰੜੀ ਚਾਲੂ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਕੇ ੧੯/ ਚਾ/ ੮/ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੁਖਰੜੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਇਸ ਜਾਅਲਾਗੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਪਸ਼ਟ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨੰਗਾ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਫੇਰਦ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਾਣਾ ਦਰਸਾਣ ਲਈ ਇਹ ਕਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਕਸੋਸ ਇਸ ਭੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ. ੧੯੦੧ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਅਰੰਭ ਕਰਕੇ ਚੌਥਾਹ ਦੀ ਇਸ ਜਾਅਲਾਗੀ ਨੂੰ ਨ ਪਤਾ ਲਗਿਆ, ਬੁਝਾਏ ਕਾਰਣ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਬੀਜ ਨਹੀਂ ਕਢੀ ਸੀ।

ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਕਿਸਾਪਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਠ ਦਾ ਢੰਗ ਸਮਝਾਓ। ਇਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਾਵਨ ਸੰਚਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੰਦਿਦਵਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਪਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਲਾਂ ਬਾਣੀ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਨਾ-ਕਾਮ ਵਾਪਸ ਪਰਤੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪੰਥੀਆਂ ਲੈਣ ਆਪ ਕਦੇ ਟੈ ਕਾਛਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਬਦ ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਉੱਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ ਦੀ ਮਧੁਰ ਧੁਨ ਨਾਲ ਪਿਘਲਾ ਕੇ ਪੰਥੀਆਂ ਲੈ ਆਏ (ਪੰ. ੩੫-੪੧)।

੨. ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰਾਮਸਰ ਵਾਲੀ ਏਕਾਥ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਤੇਥੂ ਤੇ ਕਨਾਰ ਲਗਵਾ ਕੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖਵਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੰਥੀਆਂ ਵਾਚ ਕੇ ਜਾਂ ਆਪ ਬਾਣੀ ਰਚ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਵਾਏ ਜਾਂਦੇ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ' ਛੇ 'ਸੁਖਮਨੀ' ਉਚਾਰੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਾਰਾਂ ਲਿਆ ਕੇ ਭਿਰ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਾਏ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਦਿਆਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਮਨ ਸ਼ੁੱਧ ਉਪਜੀ ਕਿ ਭਗਤ ਚਾ ਦਿਸਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਿਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਵਾ ਰਹੇ ?

ਭਾਈ ਚਿੱਤਾ ਬਰੇ ਮਨ ਮੇਂ ਐਸ ਵਿਚਾਰ।

ਚਤਰ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਪੰਥਮ ਆਪ ਉਚਾਰ। ੧੨੫੦।

ਬਹੁਰ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕਹੈ ਭਗਤ ਨਾਮ ਚਰ ਦੇਹ।

ਆਪ ਰਹੈ ਹਮਯੂੰ ਲਿਖੈ ਭੁਗਤ ਨ ਕੇ ਦ੍ਰਿਸਟੇਹ ੧੨੫੧। (ਪੰ. ੬੨)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਸੁੱਖਾ ਨਿਵਿਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਨਾਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠ ਗਏ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਭਗਤ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਬਣਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਕੇ, ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਦਸ ਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਇਹ ਕੋਤਕ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹ ਗਇਆ। ਫਿਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਐਸੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਜੋ ਇਹ ਭਗਤ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਨ ਦੇਂਦੇ ਰਹਣ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਭਖ ਬਚਨ ਸੁਨਾਏ।

ਭਾਈ ਬੋਲਕੋ ਅਤਿ ਸੁਖ ਯਾਏ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਿਰਪਾ ਅਸ ਕੀਜੈ।

ਤਗਡਨਿ ਕੋ ਦਰਸਨ ਮੁਹਿ ਚੀਜੈ ੧੨੫੨। (ਪੰ. ੬੨)

ਇਸ ਤੇ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ "ਭਵਾਸਤ੍ਰ" (ਇੰਦ੍ਰ ਦੀ ਹੋਵੇਗਾ) ਦਾ ਵਰਤਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ (ਪੰ. ੬੧-੬੨) ।

੨. ਜਦੋਂ ਛੱਪਾ ਜੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਲਵੰਤ ਤੇ ਸੱਤ੍ਰੇ ਦੀ ਬੁੱਲ ਬਖਸ਼ਵਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਫਾਨਾ ਛੱਪਾ, ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੇ ਪੀਲੇ ਸਾਧੇ ਮਿਲ ਕੇ ਉਸ ਪਾਸ ਆਏ । ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ ਕੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਕੁੰਭ ਜਗਤ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਚਾਰੇ ਆਪਣੀ ਥਾਣੀ ਕੁੰਭ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਸਪਾਸਰ ਆਪਣੇ । ਕੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਨੇ ਫਾਨੇ ਨੇ ਫੁੱਧ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੁਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਖ ਤੋਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਇਹ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਕਿ ਕੁੰਭ ਦੀ ਪੈਂਤ ਵਿਚ ਮਰੇਗਾ (ਪੰ. ੭੦) ।

੩. ਕੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਚਰਿਤਰ ਥਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਵਿਚ ਨ ਬੈਠਣ ਦੀ ਚੁਲੀਲ ਮੰਨ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਥਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੁੰਭ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ (ਪੰ. ੭੨) ।

੪. ਥਾਣੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ੀਤ ਦੀ ਜਿਲਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ । ਜਦੋਂ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਪਹਲਾਂ ਮਾਰਟ ਗਿਆ । ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਸ ਕੁੰਭ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਕਲ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ । ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤਕ ਉਸ ਸਾਰੀ ਬੀੜ ਨਕਲ ਕਰਵਾ ਲਈ । ਪਰ ਇਸ ਯਤਨ ਵਿਚ-

ਥਾਣੀ ਬਛਕ ਵਧੀਕ ਲਿਖਾਈ ।

ਜਿਖਨਿ ਤੇ ਸੋ ਪੰਥੀ ਪਾਈ

ਸਾਹਿਬ ਬਖਸ਼ ਸੂਰ ਕਾ ਗਾਏ

ਤਹਿ ਝੁਕ ਏਕ ਸਾਥਾ ਇਹਾ ਪਾਏ । ੮੦੨ । (ਪੰ. ੭੬)

ਇੰਦ੍ਰ, ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਨੇ ਮੂਲ ਬੀੜ ਥਾਣੀ ਇਕ ਝੁਕ ਦੀ ਥਾਂ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਖਸ਼, "ਛਾਡਿ ਮਨੁ ਹਰਿ ਸਿਮਰਨਿ ਕੇ ਸੰਗ" ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੰਗਾ ਥਾਣੀ ਦਾ ਪਦਾ "ਮਨੁ ਗਮਰ ਬਾਪਿਓ ਮਾਏ", ਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ "ਜਿਤ ਦਰ ਨਖ ਮੁਹੰਮਦਾ" ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ, "ਬਾਪਿ ਆਤਮ" ਵਾਲੇ ਸੱਥ੍ਰੇ ਸਲੋਕ, "ਰਤਨਮਾਲ" ਤੇ "ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਬਿਵਨਾਝ ਬੀ" ਅਤੇ "ਰਾਗ ਮਾਲਾ" ਸਾਰੇ ਆਪਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਾ ਲਏ । ਇਹ ਚੰਗੇ ਜਿਲਦਾਂ ਦੀ ਜਿਲਦ ਕਰਾ ਕੇ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ । ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਸਹੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ । ਇੰਦ੍ਰ, ਯਾਦਨ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮਿਸਲਾਂ ਲਲ ਪਾਈਆਂ ਇਕ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ, ਤੇ ਦੂਜੀ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ । ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਉੱਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਹੜੀ ਬੀੜ ਇ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਭਾਈ ਸੁਦੀ ਏਕਮ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਹੋਈ (ਪੰ. ੭੬-੭੭) ।

੬. ਭਾਈ ਪੰਥੇ ਹੱਥੀ, ਸਿੰਗਲਾਈਪ ਤੋਂ ਗੁੰਭ ਮੰਗਵਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਸ ਕੁੰਭ ਦੇ ਅਧਿਅਇ ੬ ਵਿਚ ਚਰਜ ਹੈ । ਬਾਬਾ ਕਰਨ ਆਏ ਪਾਇਤ ਨੂੰ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਾਸੀ ਤੋਂ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਕੁੰਭ ਨਿਰਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿਆ । ਸੁਭ ਮਨੁਰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਾਇਤ ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਟੁਰਿਆ, ਪਰ ਕਰਹਬ (ਕਰਚਕ) ਦਾ ਹੀਕਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ । ਇਹ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਠੀਨ ਸਿੱਖਾ ਦੀ ਕਰਦੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਲਈ ਪੇਂਡੇ ਕੰਹਲੀ ਨੂੰ ਸਿੰਗਲਾਈਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਆ । ਪੇਂਡਾ ਲਗਨ ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਨਿਲ ਪਇਆ ਅਤੇ ਕਈ ਰਕੂ ਦੇ ਜਫ਼ਰ ਜਾਣ ਕੇ ਪੈਂਥੇ ਲੈ ਆਇਆ । ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੇਂਡੇ ਨੂੰ "ਨਿਹਾਲ", "ਨਿਹਾਲ" ਕਹਕੇ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ । ਜੱਕ ਕਲਾ ਦੇਖ ਕੇ ਪੰਥੀ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਿੱਤੀ (ਪੰ. ੧੧੪-੧੧੭) ।

ਇੱਪਣੀ : ਇਸ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਰਿਵਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਸਹਿਤ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਭਲਸ੍ਰੂਪ ਕੁੰਭ ਰਚਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ "ਬਾਰ ਬੰਦਾ, ਛੇ ਸਾਸਤ੍ਰਾ ਤੇ ਨੌਂ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰ ਨਾਲ ਭਰੀ ਥਾਣੀ ਨੂੰ ਕੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਅਨਯਾਈਆਂ ਲਈ ਇਕ ਥਾਂ ਕਰ ਦੇਣਾ" ਹੈ, ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਤ ਪੰਜਵਾਂ ਬੰਦ ਰਚਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਇੱਥੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ । ਦੂਜਾ ਕਾਰਣ ਅਸਲੀ ਥਾਣੀ ਨੂੰ ਕੱਚੀ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਦਾ ਹੈ । ਦੋਵੇਂ ਕਾਰਣ ਇੱਥੇ ਨਿਰੂਪਿਤ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿੱਏਦਵਾਲ ਪੌਰੀਆਂ ਲੈਣ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੇ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਦੋਵੇਂ ਵਾਰੇਵਾਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਲੇਖਕ ਨਿਪਟ ਇਕ ਦਾ ਜਾਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ । ਅਨੰਗ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅੰਤ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਭਾਣੀ ਦੀ ਭਾਣੀ ਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਰਾਮਸਰ ਦੇ ਇਕੱਤ ਸਥਾਨ ਤੇ ਭੰਬੂ ਤੇ ਕਨਾਥ ਲਯਾਵਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਭਾਣੀ ਲਿਖਵਾਏ ਹਨ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਬਾਹਰ ਬੈਠਾ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਵਾਇਤ ਘਬਨ ਕਾਨਿਆ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬੀੜੀ ਕੁੱਝ ਲਾਈ ਹੈ । ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰੋਕੂ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਉਹ ਬਾਇਲ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਧੁਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੁਕਮਾਉ ਲੈਣੇ ਲਿਖਣਾ ਲੱਗਦੇ ਸਨ । ਪੈਰ, ਬਣੀ ਰਿਵਾਜਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਰਗਤ ਭਾਣੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਮਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਗਾ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਏ ਪਹਲੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ, ਤੇ ਇਸ ਬੰਗਾ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਭੰਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸਾਖਿਆਤ ਦਰਬਨ ਨਾਲ ਖੁਲੀ ਹੈ । ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਸਮਝਾਤੀ ਭਗਤ ਆਪਣੀ ਥਾਣੀ ਕੁੰਭ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਰੁੱਝ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਕਾਨਾ ਸੁਪ ਦੋਵਾਂ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਇਕੱਥੇ ਵਿਚ ਆਪ ਵੀ ਸੁਪ ਨੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸੂਝਵਾਨ ਲੇਖਕ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਥਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਠਕ ਪਾਸਰ ਦੇਵਾ ਹੈ ਜੋ ਘਟਨੀਆਂ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਲਈ । ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ

ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣਦੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਬਰਾਬਰੀ ਨ ਕਰਨ ਦੇ ਇਆਲ ਨਾਲ ਸਨਿਮਰ "ਨਾਰ" ਬਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ "ਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ" ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਬੰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਸਾਂਝੇ ਪਾਠ ਇਸ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਬਿਉਰਾ ਕੀ ਦਰਜ ਹੈ, ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਦੋਸੇ ਜਾਂਦੇ ਰਚਨਾ ਬਾਲ (੧੬੬੧ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ਦੇਰਮ) ਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ।

'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਣ ਰਿਵਾਇਤ ਆਪਣੇ ਠਿੱਕੇ ਠਿੱਕੇ ਵੇਰਵੇ, ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਰਿਵਾਇਤ ਨਾਲ ਬੜੇ ਚੁੱਕੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵੀ, ਇੱਥੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਚਨਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਲੀਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਜਾਣ ਦੀ ਦੁੱਖੀ ਰਖਦੀ ਹੈ।

੬. ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਯ

ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਬੀੜ ਦੂਜਾਮੰਤਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸੰਮਤ ੧੫੦੦ ਬਿ./ ੧੮੮੩ਵੀ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਈ ਸੰਹਤ ਦੇ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਠਸ਼ਾਲੀ ਛੇਵੀਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਬਿਉਰੇ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਰਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਇਹ ਸੰਸਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਦਿਓ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੇ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚ ਬਿਉਰੇ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਇਹ ਸਾਂਝ ਸਾਰੀ ਸਾਮ੍ਹਣੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਹੀ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਹੋਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਸਾਂਝ ਵਿਸਮੈ-ਸਨਕ ਚਰਚਾ ਹੈ।

੧. ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਯ' ਵਿਚ ਰਾਸ ਭੀਜੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਸ ਦੇ ਅੰਸੂ ੩੨ ਵਿਚ ਪਹਲਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪੇੜੇ ਮੱਥੇ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਤੋਂ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭੇਜਦੇ ਹਨ। ਪੇੜੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਿਦਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਪੰਥੀ ਚੰਗੇ ਸੋ ਭੋਧਲੁ ਨਾਹੀ, ਹਟਹੁ ਲੋਹੁ ਆਵਹੁ ਹਮ ਪਾਹੀ"। ਪੈਰਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਧ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਪੇੜੇ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਇਕ ਪੰਥੀ ਆਸਰੇ ਤੋਂ

ਬਿਨਾ (ਸਿਰ ਛੋਹੇ ਬਿਨਾ) ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਧ ਪੇੜੇ ਨੂੰ ਪੰਥੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪੈੜਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਚਲ ਕੇ ਪੰਥੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੋ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੰਥੀ ਦੀ ਅਚਮਤ ਦੇਖ ਕੇ ਪੇੜੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਮਹਾਨ ਭੈਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੰਥੀ ਪੱਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਇਹ ਸੰਦੇਹ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗ-ਕਲਾ ਦੀ ਇਹ ਪੰਥੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਫਿਰ ਜਾਏਗੀ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਪੰਥੀ ਜਲ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪੇੜੇ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸਾਧ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਲੈਂਦਾ ਹੈ (ਅੰਸੂ ੩੨)।

੨. ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਪਹਲੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਇਹ ਬਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਆਪ ਸ਼ਬਦ ਰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਠੋਫ਼ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਐਂਗੀ' ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਠਕਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਗਦੇ ਕਲਿਆਣ ਹਿਰ ਅਸਲੀ ਬਾਣੀ ਇਕ ਥਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੋਹੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਤੇ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਪਹਲੇ ਥਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੈ। ਪਹਲਾਂ ਉਹ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਹਲਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਕੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਭੇਜਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਨਿਸਕਾਮ ਮੁੜ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਕਿਵਾਓ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪੱਲਦੇ (ਅੰਸੂ ੩੩)।

ਹੁਣ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਪੰਥੀਆਂ ਲੈਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਸਾਖਿਆਤ ਖੜੇ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕੀਰਤਿ ਮੋਹਨ ਬਰਹੁ ਪੰਥੀਆਂ ਲੀਜੀਏ।

ਹੋ ਸੋਸਟ ਉਦਮ ਅਨੀ ਬੀੜ ਸਭਿ ਕੀਜੀਏ। ੧੩।

ਰਹੋ ਨੇਮੁਤਾ ਸੰਕ ਜਿ ਮੋਹਨ ਕਛੁ ਕਹੀ।

ਸਹਿ ਕਰ ਬਾਕ ਕਠੋਰ ਲੇਹੁ ਜੋ ਚਿਤ ਚਹੀ। ੧੪।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇੰਝ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ ਤੇ "ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਉੱਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ" ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧੁਨ ਚੁਕਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਹਲਾਂ ਤਾਂ ਕੌੜਾ ਕੌੜਾ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਵਿਚ ਪਸੀਸੇ ਕੇ ਪੰਥੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ (ਅੰਸੂ ੩੪-੩੫)।

੩. ਪੰਥੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ, ਮਾਤਾ ਕੰਗਾ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਲਈ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਗੋਂ ਆ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸੁਧਾਸਰ ਪ੍ਰਸੂਤ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੰਚਬਣੀ ਵਰਗੀ ਏਕਾਂਤ ਬਾ ਬੁਣ ਭੀ ਉਥੋਂ ਭੰਦੁ ਤੇ ਕਨਾਰ ਲਗਵਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਨੇ ਰਾਮਜਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬੀੜ ਦੀ ਰਿਆਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਅੰਸੂ ਬਣ)।

੪. ਬੀੜ ਦੀ ਇਖਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਬੀੜ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਛਾਨ ਕਰ ਸਕਣ ਦਾ ਭਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਜਿਵੇਂ ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਪਿਉ, ਭੈਣ, ਭਰਾ ਦੇ ਬੱਲਾਂ ਨੂੰ ਝਟ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਨੇ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਅਸਲੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਨਕਲੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਨ ਵਿਚ ਸਥਲ ਹੋਵੋਗੇ'। ਇੰਨੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਅੰਸੂ ੪੧)।

੫. ਬੀੜ ਦੀ ਡਿਆਲੀ ਦੀ ਕੰਮ ਸੁਣ ਕੇ ਭਗਤ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਕੁਵਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਬਿਠਾਏ ਹਨ। ਭਕੀਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਏ ਪੰਚਰਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੇ ਕੇ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਭ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਆਏ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿਹ ਅਰਜ਼ੀ ਸੁਣ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ:

ਪ੍ਰਿਥਮ ਜੋ ਤੁਮਨੋ ਕਛੁ ਬਨਾਯੋ ੫੨।
ਸੋ ਨ ਚਥਾਵਹਿ ਗ੍ਰੰਥ ਮਝਾਈ।
ਭਗਤੁ ਅਬ ਹਿ ਇਸਕੋ ਅਨੁਸਾਰੀ।
ਜਥਾਕ੍ਰਮ ਬਾਣੀ ਸੁ ਬਨਾਉ।
ਪ੍ਰਿਥਕ ਪ੍ਰਿਥਕ ਬਿਰ ਤਾਗੁ ਲਿਖਾਉ। ੫੩।

ਇਹ ਕੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ "ਪੰਨ ਪੰਨ" ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪੁਰੋਸਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਭਗਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੱਲ ਸਹ ਕੇ ਨਵੀਂ ਬਾਣੀ ਬਣਾਉਣ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਅੰਸੂ ੪੨)।

ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਮਨ ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਤਾਂ ਇੰਨੇ ਦਿਸਦਾ ਕੱਲੀ ਨਹੀਂ; ਪ੍ਰਾਇਦ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਹਥ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਲਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ੰਕਾ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੁਵੇਲੇ ਰਾਮਸਰ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਪਾਸੀਆਂ ਪਹਲਾਂ ਉਥੋਂ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਉਹ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਫੁਰ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਭਗਤ ਉਠਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਾਮਾਂ ਨੂੰ ਦਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਭਕਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਪ੍ਰਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ

ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਕ ਭਰ ਦੇਣ ਲਈ ਬਿਠੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਰੂਪਾਂ ਦੇਖਾਂ, ਛੋਹਾਂ ਤੇ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਕਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਨੂੰ "ਭਯਾਸਣ" (ਦਿੱਖ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ) ਦਾ ਭਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

੬. ਇੰਨੇ ਰਾਮਭਾਲ ਤੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ "ਬਾਥਨ ਅੱਖਰੀ" ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ "ਰਾਮਭਾਲ ਦੀ ਕੰਨ-ਦਿਸਾਨ" ਵਿਚ ਇਕ ਬਦਰੀ (ਸੋਰੀ) ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ "ਸੁਖਮਨੀ" ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ (ਅੰਸੂ ੪੩)।

"ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਦੀ ਵਾਰ" ਵੀ ਇੰਨੇ ਰਚੀਓ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਪਕਾਰ (ਰਜੋਈਏ) ਦੀ ਆ ਜਾਣ ਕਾਰਣ ਉਹ ਅਪੂਰੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ

੭. ਸੁੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਲੱਖਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਚਾਰ ਭਕਤ—ਕਾਨਾ, ਛੱਦ੍ਰ, ਬਾਹ ਹਸੈਨ ਤੇ ਪੀਲੋ—ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬਹੀਚੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਰਚਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਲੱਖਾ ਕੁੱਝ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪੁਛਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਚਾਰੇ ਭਗਤ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਕੁਵਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਨਾ ਵੱਡਾ ਹੱਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾ ਲਈ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨ ਦੋਹ ਹੈ ਨ ਥਾਂ ਹੋਰ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸ ਸੁਭਾਇ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਜੀਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਵੱਡੇ ਆਦਰ ਸੰਮਾਨ ਵਾਤੇ ਹਾਂ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੋਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਣੇਗਾ? ਇਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ: ਸੁਖਮ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਕਾਨਾ—

ਉਹੀ ਰੇ ਮੈਂ ਚਿਹੀ ਰੇ
ਜਾ ਕਉ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭਿ ਗਾਵੈ
ਖੋਜਤਿ ਖੋਜ ਨ ਕੋਈ ਰੇ

...

ਭਥਦ ਦਾ ਅਲਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਗੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਜਮਰੇ ਇਹੁ ਪਰਮਾਣ ਨ ਹੁਇ ਹੈ
ਪਨਹਿ ਸਿਖ ਹੋਰਾਹ ਬਥਹਿ ਹੈ

ਇਸ ਤੇ ਕਾਨਾ ਵਿਗੜ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਫੁਰਕਾ ਹੱਥੋਂ ਨਿਰਾਦਰ ਹੋ ਕੇ ਮਰਨ ਦਾ ਸੁਪ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਭੋਲਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੂ

ਭੀ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਸਮਾ ਜਾਏਗਾ। ਕਾਨਾ ਹੋਰ ਹੋਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਮੈਂ ਨ ਮਰੋਂ, ਤੁਮ ਸੁਪ ਬਿਫਲ ਹੈ।
ਦਸਮਵਾਰ ਕੀ ਕਰੋਂ ਸੰਭਾਲ। ੩੫॥

ਉੱਥੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਨਾ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਰਬ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਜੋਗਸਥ ਧਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਸ ਦਸਮ ਵਾਰ ਚੜ੍ਹਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ (ਅੰਸੂ ੪੬-੪੭)।

ਪੁੰਡ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੀਲੋਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਲਮ ਸੁਣਾਣ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪੀਲੋਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ

ਪੀਲੋਂ ਅਸੀਂ ਨਾਨਕਾਂ ਜੋ ਭਲੇ ਜੋਸ਼ਿਆਂ ਮੁ ਮੁਏ।
ਓਨਾਂ ਚਿਕੜ ਪਾਣ ਨਾ ਬੋਝਿਆ ਨਾ ਆਲ੍ਹਦੁ ਚਏ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਣ ਵਿਚੋਂ ਜਾਣ ਕੇ ਫੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋਸ਼ਿਆਂ ਮਰਣਾ ਹੋਏ ਦੀ ਰਚਾ ਵਿਚ ਚਲ ਚਰੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਭੱਜੂ ਦਾ ਪਦਾ-

ਕਾਗਦ ਸੋਢੀ ਪੁਰਖੀ ਤਉ ਨ ਤ੍ਰਿਯਾ ਨਿਸਾਰ।
ਯੋ ਹੀ ਮਾਰ ਲਿਜਾਵਹੀ ਜਬਾ ਬਿਲੋਚਨਿ ਧਾਰ।

ਵੀ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬ੍ਰਿਸਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਣ ਆਲਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹ ਹਸੈਨ ਦੀ ਵਾਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ-

ਬੁਪ ਵੇ ਅਤਿਆ ਬੁਪ ਵੇ ਅਜਿਆ
ਕੋਲਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾਇ ਵੇ ਅਜਿਆ,

ਤਾਂ ਅਲਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਸਕਾ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ

ਭਲਾ ਕਹਜੋਂ ਦੁਪ ਕਰਹੁ ਰਿਦੇ ਰਖਿ।
ਰਹਿਓ ਅਬੋਲੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ। (ਅੰਸੂ ੪੬)

੮ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਹਸਰਨਾਮੀ ਸ਼ਲੋਕ ਕਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਆਏ ਦੇ ਪੰਡਿਤ, ਬ੍ਰਿਸ਼ਣ ਨਾਲ ਤੇ ਹਰਿ ਨਾਲ, ਲਿਖਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਵੱਯੇ ਭੱਟਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਆਏ ਆਪ ਫੇਦ ਲਿਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮੁਹਰ ਛਾਪ ਵਜੋਂ ਰਖ ਕੇ ਬੀਜ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

੯ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਸੰਬੰਧੀ ਕਵੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ-
ਰਾਗਮਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹਿ,
ਹੈ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਲਗਿ ਕੁਰ ਬੋਨ।

ਇਸ ਮਹਿ ਨਹਿ ਜੰਸੇ ਕਛ ਕਰੀਅਹਿ,
ਜੇ ਜੰਸੇ ਅਵਿਲਕਹੁ ਨੋਨ।

ਮਾਪਵ ਨਲ ਆਲਮ ਕਵਿ ਕੀਨਸਿ
ਤਿਸ ਮਹਿ ਨਿਤਕਾਹੀ ਕਹਿ ਭੈਨ।

ਰਾਗ ਰਾਮਨੀ ਨਾਮ ਗਿਨੈ ਰਹਿ,
ਯਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਨ। ੪੭॥

ਇਹ ਸਹਿ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਇਹ ਗੁਰ ਨੇ,
ਕਿਹੋਂ ਸਿਖ ਕਾਹੁ ਲਿਖਿ ਚੀਨਿ।

ਰਾਗ ਨਾਮ ਸਭਿ ਜਾਨਹਿ ਰਾਗੀ
ਇਹ ਕਾਰਨ ਲਿਖ ਦਈ ਪ੍ਰਬੀਨ (ਅੰਸੂ ੪੭-੪੮)

੧੦. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਂਕਟ ਵਸੀ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਹੂੜ ਸ਼ਾ ਸਿੰਗਰ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪਾਥਨ ਬੀਜ ਸੰਗਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਗਰ, ਮਾਘਣ, ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਟਿੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਅਨੰਨ ਸਿੱਖ ਦਾ ਮਾਨ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਗੁਰਪੁਰੀ ਤੋਂ ਠਿਕਣ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਇਕ ਕੋਹ ਤੇ ਭਰਾ ਕਰਕੇ ਤੇ ਕਹੂੜ ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਲਾ ਕੇ ਉਹ ਉਤਾਰਾ ਆਰੰਭ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤਕ ਅੱਪਾ ਕੁੱਝ ਨਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਈਤੋ ਇਕਰਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ੬ ਮਾਂਗਟ ਕੇਵਲ ਇਕ ਦਿਨ ਨਹਿਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਪੁਰੀ ਮਜ਼ਨ ਤਕ ਗ੍ਰੰਥ ਪੂਰਾ ਉਤਾਰਵਾ ਕੀਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਬੰਧ ਵਾਧੂ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦੇਂਦਾ ਹੈ (ਅੰਸੂ ੪੯)।

ਕਈ ਲੋਕ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਜਿਲਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਣੇ ਬੰਨੇ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਦੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਜਾਣ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੁਜਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਦਿ ਬੀਬ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਰੂਪ 'ਸੰਮਤ ਸਲੋਹਿ ਜੋ ਇਕਸਾਨਹਿ ਭਾਦਵ ਸੁਹਿ ਏਕਮ' ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ (ਅੰਸੂ ੫੦)।

ਟਿੱਪਣੀ ਸੂਰਵਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਾਥ ਮੇਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਛਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ। ਲੇਖ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਨਾਂ ਤੇ ਪੰਥੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਲਸਰੂਪ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਜਲ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ 'ਸਾਧ' ਦਾ ਇਕ ਪਾਠ ਨਾ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਧ ਨੂੰ ਪੰਥੀ ਲਈ ਉਤਸ਼ਕਤ ਦਿਖਾਣ ਲਈ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਅਗਮ ਨਾਲ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਵਲਸਰੂਪ ਪੰਥੀ ਭਾਈ ਪੰਥੀ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਉਪਰ ਉੱਠੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ

ਚਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਜਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕਥਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਅਨੰਨ ਸਿੱਖ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਵੀ ਨਿਖੇੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਿੰਧਾ ਬਾਣੀ ਸੰਕਲਣ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਸਿਵਾਇ ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਕਾਵਿਕ ਛੰਦਾਂ ਦੇ, 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੰਦਾਂ' ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ।

ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰਿਤ ਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਦੇਹ ਪਹਲੀ ਵਾਰੀ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਯ' ਦਾ ਲੇਖਕ ਇਸ ਨੂੰ ਆਲਮ ਕਵੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਹੱਥੋਂ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਰਦਾ ਹੈ।

੭. ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ

ਉੱਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅੱਧ ਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਵਾਰਤਿਕ ਵਿਚ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਰਚਿਤ 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਰਚਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਹੁਤ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪ੍ਰਤਖਰਪ, ਬ੍ਰਿਸ਼ਮ ੧੮)। ਪਰੰਤੂ, 'ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' (੧੮੮੧ ਈ.) ਵਿਚ ਇਹ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਹੈ।^{੨੨} ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹਿਵਾਇਤ ਨੂੰ ਹੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਫਰਕ ਵੀ ਪਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਸੱਚ ਦਾ ਦਰਪਣ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੱਚ ਦਾ ਭਲ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ

ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿਤਨੇ ਮਸੂਖ, ਪੰਥ, ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਹਨ ਸਬਨਾ ਦੇ ਆਚਾਰਯਾਂ ਨੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਧਰਮ ਦੀ ਕਾਯਮੀ ਤੇ ਉੱਨਡੀ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਇਕ ਪੱਥੀ ਰਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਉਸ ਦੇ ਬਰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਰਖਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਤਰਫ਼ੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਬਤਾਯਾ ਹੈ ਕਰੋਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਆਕਾਸ਼ ਸਬ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪੰਥੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੁਸਤਕ ਬਿਨਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਕਾਯਮ ਨਹੀਂ ਹਰ ਸਕਦਾ ਜੇਸੇ ਮੂਸਾ ਨੇ ਤੋਰੇਤ, ਹਬਰਤ ਈਸਾ ਨੇ ਅੰਜੀਲ, ਜਰਦਾਸਤ ਨੇ ਦਸਾਤੀਰ, ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਰਾਨ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬੋਧ ਬਣੇ ਹੋਏ

^{੨੨} ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਓ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਪਹਲੇ ਦਾ ਨਾਂ 'ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ 'ਰਾਮੇਰ ਖਾਲਸਾ'। ਢੰਗਾਂ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਛਪਣ ਸਾਲ ਹੁਮਵਾਰ, ੧੮੮੧ ਈ. ਤੇ ੧੮੮੨ ਈ. ਹੈ।

ਹਨ, ਭੈਸੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭੀ ਬਣਨ ਹੈ। "ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਾਲਸਾ ਕੀ ਬਾਣੀ ਏਸਤਾ ਬਣੀ ਗਿਆਨ ਵੇ ਲਾਲੇ"। ਪੁਨਹ—“ਜੈਸੇ ਕੁਠਾਵੈ ਤਿਉ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਬੋਲੇ”, ਇਤਿਆਦਿਕ ਬਰਨਾਂ ਤੋਂ ਸਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਅੰਜੀ ਉੱਤਮ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜਮਾ ਕਰਕੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਕਾਯਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਏ ਜਿਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨੇ, ਸੁਣਨੇ, ਮੰਨਣੇ ਪੁਸ਼ਟੇ ਕਰ ਅਨੰਤ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਕਲਾਸ਼ਣ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਇਹ ਨਿਸਚੇ ਥਾਪ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਚੌਥਾ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੰਕ੍ਰਿਤ ਕਰ ਕੇ ਰਾਮਸਰ ਤੀਰਥ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਭੰਬੂ ਲਗਾ ਕਰ ਅੰਦਰ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਲਦੇ ਰਹਨ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕਨਾਥਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ। ਪਹਿਲੇ ਹਰ ਇਕ ਰਾਗ ਰਾਗਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਫੇਰ ਦੂਸਰੇ ਈਸਰੇ, ਪੀਛੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਲਿਖਾ ਕੇ ਰਾਗ ਰਾਗਣੀ ਪੂਰੀ ਬਰਦੇ... ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੨... ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਕਹੀਰ, ਫਰੀਦ ੨... ਜੇਦੇਰ ੧੪, ਰਾਮਾਨੰਦ ੧੫ ਆਦਿਕ ਭਗਤ ਤੇ ੧੭ ਭਟ, ਸੱਤਾ, ਬਲਵੰਤ, ਸੁੰਦਰ... ਗੋਰਖ ੪੧, ਭਰਥਰੀ ੪੨, ਗੋਪੀਬੰਦ ੪੩ ਤੇ ਪੁਨਾ ੪੮ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ, ਰਾਗਮਾਲਾ ਆਲਮ ਦੀ ੫੧—ਏਨਾ ਇਕਵੇਂਜਾਂ ਸਤਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਨਮੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਪਤੀ ਦੀ ਮੋਹਿਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਨੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਬਦਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲੇ ਗੀ-ਅਨੇਕ ਜਲ੍ਹਾ ਕਰੇ ਪਤ੍ਰੇ ਭਰੇ ਗਏ ਸੀ ਜੋ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਬਢਾਏ ਹਨ। ਰਾਗਮਾਲਾ ਆਲਮ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਮਾਧਵਨਲ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੫੭੧ ਬਿ. ਦੀ ਮੋਜੂਦ ਹੈ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ੮੧ ਬਰਸ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੋ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇਸੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਸੰਦ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਲਿਖਾਈ ਹੈ ਏਸੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਰਾਗਮਾਲਾ ਭੀ ਲਿਖਾਈ ਹੋਵੇਗੀ।... ਕਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤ ਆਪ ਆ ਕੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੋ ਬੰਕੇਤ ਭੋਂ ਆ ਕੇ ਬੋਧਕ ਲਿਖਾਈ ਹੋਵੇ। ਅਸਲੂਲ ਏਹ ਉਸ ਵਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸ ਏਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਨਾਲੋਂ ਪੰਥੀਆਂ ਉੱਤਰੋਂ ਲਿਖ ਲਈ ਮੰਨ ਲੈਣੀ ਅੱਛੀ ਹੈ—ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਮਤ ੧੬੫੮ ਬਿ. ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰਕੇ ੧੬੬੧ ਬਿ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਜਿਲਦ ਬੰਧੀ ਗਈ। ਜਿਲਦ ਬੰਧਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨੋਂ ਨਾਮ ਭਾਈਏ ਸਿਖ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਣਾ। ਉਸ ਨੇ ਦੂਸਰਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਰਤਨਮਾਲਾ ਆਦਿਕ ਹੋਰ ਅਧਿਕ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਰੀ ਬੀੜ ਬਚਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੁਣ ਸਾਹਮਣ ਦੇ ਬਿਲੇ ਮਾਂਕਟ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਬੰਨੋਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪਾਸ ਹੈ। ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਲਿਖਣਾ

ਹੋਯਾ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਹੈ। (ਭਾਗ ੧, ੨੦੪-੨੦੬)।

ਤਿੱਪਣੀ. ਆਦਿ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਹਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀ ਇਕ ਆਵੇਸ਼ਕਤਾ ਕਹ ਕੇ ਬੀੜ ਦੇ ਹਥਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਛਾਪਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਠੇਕੇ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚਰਜ ਕਰਕੇ ਲਈ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਦੇ ਮੂਲ ਪਰਜੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਈ ਅਨੇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਕੋਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਰਖ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਭਾਗਮਾਣਾ ਜੰਗੀ ਹਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਹੀ ਬੁਹਾਰੀਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਲਮ ਕਦੀ ਈ ਹਥਰਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਗਿਆ ਠਾਲ ਚੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੂਜਾ

ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਏ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ

ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਏ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਖੋਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛਾਪੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਛਾਪਾਈ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਸਦੇ ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਿਆਲੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ

ਸੰਮਤ ੧੬੯੬-੧੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਕੋਹਿਮੂਰ ਯੇਤ੍ਰਾਲਯ, ਭਾਹੋਰ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸੋਰਾ ਦੇ ਮਾਣਿਕ ਭਾਲਾ ਹਰਸੁਖ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਛਾਪਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਜੀ ਆਣ ਕ ਪੰਥ ਪਾਸ ਬੈਠਕੀ ਬੀੜੀ- "ਦਾਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਛਾਪੇ ਜਾਵਨ, ਪੰਥ ਦਾਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਵੇ ਜੋ ਕਿਹੜੀ ਬੀੜ ਛਾਪੀ ਜਾਵੇ? ਅਰਥਾਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਇਹ ਤਿੰਨ ਬੀੜਾਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਛੋਕ ਬਹੁਤ ਦੋਹਾ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕਰਕੇ ਦੋਹੇ ਹਨ ਤੀਸੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਪਟ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੰਥ ਪੰਥ ਦਾਸ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਬੀੜ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਵੇ, ਉਹੀ ਛਾਪ ਦੇਵੇਗਾ"। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਨੇ ਇਸ ਕੱਲ ਤੇ ਵੀਰਾਰ ਹੋਈ, ਪਰ ਅੰਤ ਫੈਸਲਾ ਹੋਕਾ ਕਿ ਤਿੰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਓ, ਜਿਹੜਾ ਕਾਗਜ਼ ਡਰ ਆਵੇ, ਉਸੇ ਬੀੜ ਨੂੰ ਛਾਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਗਜ਼ ਲਿਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਯਗਮੋਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ, ਭਾਗਤ ਹਰਿ ਕੀ ਹੋਲੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਤਿੰਨ ਕਾਗਜ਼ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਟੁੱਥੇ ਆਰ ਗਏ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੱਤੇ ਤੋਂ ਮਛਰੇ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਉਪਰ ਡਰ ਆਯਾ। ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹ ਕਾਗਜ਼ ਲਿਆ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਵਿਚ ਹਾਸ਼ਰ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :

"ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਛਾਪੇ"

ਬਸ ! ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਛਾਪਣ ਲੱਗੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਭਾਈ ਰਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਾਰੀ (ਭਾਈ

ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਰਿਆਲੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੂਤਕਾਨ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਲੱਭੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਵਿਦਿਆ ਮਾਹਤੀਤ" ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਭਾਗ ਯਵ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਦਰ ਕਾਗਜ਼, ਲਾਹੌਰ ਛਾਉਣੀ, ਦੇ ਵਾਸੀ ਹਨ।

ਸਾਹਿਬ ਐਸ ਐਸ ਲਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ) ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਸੰਮਤ ੧੯੨੧-੨੨ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ।^੨

ਰਿਵਾਇਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਉਸੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਵੱਟਰੈਂਟ ਵਿਚ ਇਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਇਹ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਮੈਨੂੰ ਸੈਂਟ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਨੇ ਸੁਣਾਈ ਸੀ ਜੋ ੧੯੧੦ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਬਿਧ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਸਨ, ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਬਿਬੇਕੀ ਸਿੰਘ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਮਰ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਕਾਬਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ, ਏਵੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਤਲਾਈ ਵਿਚ, ਇਕ ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਢੇਰਾ ਵਿਚ, ਨਿਵਾਸ ਰਖਦੇ ਸਨ।"

ਰਿਵਾਇਤ ਦੇ ਕਮਰੋਰ ਅੰਤ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਥੇ ਝੋੜ ਨਹੀਂ। ਬੰਨੀ ਜੇਹੀ ਸੋਚ ਨਾਲ ਇਹ ਹੋਰ ਵੱਧ ਕਿਰਦਾਰੀ ਦਿਸੇਗੀ। ਤਾਂ ਵੀ, ਇਸ ਥੱਲ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੋਹਿਨੂਰ ਯੰਤ੍ਰਾਲਯ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਲਾਲਾ ਹਰਸ਼ਖ ਰਾਇ ਨੇ ਇੱਥੇ ਵੱਡੇ ਤੇ ਜੱਸਮ ਭਰੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਚੰਗੀ ਫਾਣਬੋਨ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਕੋਹਿਨੂਰ ਯੰਤ੍ਰਾਲਯ ਵਿਚ ਛਪੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਛਪਣ ਸਾਲ, ੧੯੨੧-੨੨ ਵਿ/ ੧੯੯੪-੯੫ ਈ, ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ, ਇਸ ਦੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਮਾਜ ਅਧੀਨ ਆ ਜਾਣ ਕਾਰਣ, ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਕਰੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਈਸਾਈਅਤ ਦੇ ਪੈਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਅਵੱਧ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਫਲਸਰੂਪ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਉਠ ਖੜੀਆਂ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਮਾਯਾ ਸਿੱਟਾ ਵੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਫ਼ੌਰ ਹਾਕਿਮ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੋਣ ਕੇਮ ਕਰ ਰਹੇ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਤਾਂ ਰਲਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੀਵਦ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੀ ਗਲਾ ਘੁਟਣ ਉੱਤੇ ਜੁਟ ਪਈਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਦੋਵੇਂ, ਬਾਹ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਾ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ,

^੨ਏਥੇ ਨਕੋਲ ਸਿੰਘ ਭਿਆਨੀ, ਪੰਡਿਤ, 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ' (ਸਟੋਰ), ਪਰਬਤ ਪੋਥੀ। ਪੰ ੨੨੫ ੨੨੫। (ਕੁਮਿਕ)।

^੩ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਹਰਸ਼ਖ ਰਾਇ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕਾਦ ਗੀਤਾ ਜਾਦਾ ਸੀ। ਕੋਹਿਨੂਰ ਯੰਤ੍ਰਾਲਯ (ਪ੍ਰੋ) ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ੧੯੪੮ ਈ, ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਵਾ ਨਾਲ ਸਥਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ "ਕੋਹਿਨੂਰ" ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹਿਸਾਬਾ ਵੀ ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਕਰਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੋਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰੈਸ ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕ੍ਰਮ ਕਿੱਥੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਛਾਪਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵੱਲੋਂ ਛਾਪੇ ਪਹੱਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਕਾਪੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ੨੩੪੬ ਉੱਤੇ ਸੁਰਖਿਅਤ ਦੱਸੀਦੀ ਹੈ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਹਰਸ਼ਖ ਰਾਇ ਦੇ ਗਿਸਤਿਤ ਹਾਲ ਲਈ ਏਥੇ ਅਮਕਾਰ "ਨਕਾ ਦੇਵ" (ਉਰਦੂ), ਨਵਲ ਹਿਯੋਰ ਨੰਬਰ (ਨਵੰਬਰ-ਦਸੰਬਰ ੧੯੮੦), ਲਾਹੌਰ, ਪੰ. ੫੨-੫੫.

ਜਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਟੇਜ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਆਪ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹੀ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਛਿਨ ਕਰ ਲੈਣ ਤੇ ਬਜ਼ੋਦੇ ਸਨ ਫਲਸਰੂਪ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸਖਸੀਅਤ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਰੱਦ ਕਰਨਾ ਪਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਸੰਯੁਕਤਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਆਦਿ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਮਹਯਾਦਾ ਦੇ ਪੁਨਰ-ਉੱਥਾਨ ਵੱਲ ਹੁਚਿਤ ਕੀਤਾ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਇਕ ਖਾਸੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮੁਢ ਬੱਝਾ।

ਹੋਰ ਤਬਦੀਲੀ ਇਹ ਆਈ ਕਿ ਧਰਮ ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਨਿਪਟ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ, ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਸੇਵਾ-ਪੰਥੀ ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਨ ਹੋ ਪਈ ਲਿਖੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਪਿਅਨ ਦਾ ਕੇਂਦ੍ਰ ਬਣ ਗਇਆ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਪ੍ਰ ਕੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਚੰਤ ਸਿੰਘ, ਮਿਸਟਰ ਮੈਕਾਲਿਫ ਤਾ ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗ ਸੂਬਵਾਨ ਓਖਕ ਇਸੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮਿਲੇ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ-ਕ੍ਰਮ ਅਥਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਅਧਿਐਨ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੇ ਦਿਮਾਗੀ ਜਾਲੇ ਲਾਹੇ, ਉੱਥੇ ਦੂਜੇ ਮਤਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਦੇਖੀ। ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਨਾਮ-ਲੇਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੱਚ ਦੀ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਵੀ ਲਿਆਈ। ਇਸ ਹੁਚੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ ਭਜੋਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਏ. ਅਨੁਥਾਈ ਕੰਧੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਭਜੋਤ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ੧੮੯੭ ਈ. ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਧਰਤਾ ਭਜੋ ਕੱਟੜ-ਪੰਥੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਥੱਲੇ ਸਨ।^੪ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਆਗੂ, ਬਾਬੂ ਰੋਜਾ ਸਿੰਘ, ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਇਸੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਤਕੜੀ ਸੰਸਥਾ, ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨਾਂ ਜਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ, ਸਾਲ ੧੯੦੭ ਈ. ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਨਿਰੋਲ ਕੋਹਮਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਉਸ ਵੀਜ਼ ਨੂੰ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਮਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਅਵਲੰਬੀਆਂ ਦੇ ਅਗਿਆਨ ਕਾਰਣ ਘੁਸਤ ਆਈ ਸੀ, ਕਢ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਕਰਦੀ ਸੂਰੂਪ ਨੂੰ ਨ ਸਮਝਦਿਆਂ ਬੁਝਦਿਆਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਕਢ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਵਧੇਰੇ ਚੋਰ ਹਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਕਢ ਦੇਣ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਇਸ ਨੂੰ ਨ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਾਮਲ ਕਰੀ ਕੱਪਣ, ਸਗੋਂ

^੪ਏਥੇ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅਰਥਾਤ ਖਾਲਸਾ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਦੋ ਸੇ ਅਨਾਰਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਭੰਡਾਰ ਪੰਥਵੰਤ ਦੇ ਅਨੰਦੋਂ ਸਾਫਨਾਂ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਸਾਧਾਰ, ਪ੍ਰਫ. ਬਾਬੂ ਰੋਜਾ ਸਿੰਘ ਪੰਨਕਰ ਚਿਤਰਸੀਆ (ਪੰਥਵੰਤ, ੧੯੧੭), ਫ਼ੀਮਿਕ।

ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਬੰਨ੍ਹਣ ਨੇ 'ਰਾਗਮਾਲਾ ਮੰਡਨ' ਲੜੀਆਂ ਅਧੀਨ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰੋਫ਼ਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਪਰੰਤੂ, ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪੱਖ ਇਸ ਕੱਲ ਤੋਂ ਆਂਗੇ ਨ ਵਧੀ ਕਿ ਫਲਾਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਹੈ ਤੇ ਫਲਾਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।^੧

ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੰਘਣ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮੁਖ ਪਸਾਰ ਅੱਖੀਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਏ, ਇਕ ਵਿਵਰਣਾਤਮਕ ਵੰਨਗੀ ਦਾ; ਦੂਜਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਧਰੀ ਦਾ; ਤੇ ਤੀਜਾ ਕੁਝ ਨਾਤਮਕ ਕੰਟੀ ਦਾ। ਵਿਵਰਣਾਤਮਕ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਧਰੀ ਵਾਲੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬੀੜ ਦੇ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਨਿਰੂਪਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਕੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਇਸੇ ਦੇ ਅੰਗ ਬਣੇ। ਤੀਸਰੇ ਅਥਵਾ ਕੁਲਨਾਤਮਕ ਕੰਟੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਬਾਣੀ ਰਚੇਣਿਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਅਧਿਐਨ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬੇ-ਨਿਆਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਨ ਚੱਲੇ; ਸਗੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹੇ। ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸ਼ੀਰਸ਼ਕ ਉਸ ਕੰਟੀ ਦਾ ਮਿਲਦਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਸ ਵਿਚ ਬਹੁਲਤਾ ਹੁੰਦੀ।

੧. ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ

'ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਵਰਣਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਪਹਲਾ ਅਤੇ ਅਭਿਮੁਖੀ ਉਦਮ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਫੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ, (ਮਿਤ੍ਰ ੧੯੦੮ ਈ.) ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ।^੨ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਛਪੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜੁਟਾਈ ਹੈ। ਰਚੇਤਾ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਮੁਖ ਰੂਪ

^੧ਦੇਸ਼ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਦਰਪਣ' (ਲਹਿਮ ਪੰਚ ਸੇਵਕ ਨੰ. ੩੩), ੧੨ ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੭, ਪੰ. ੫-੧੨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਮਿੱਥੇ ਪੁੱਛੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪੰਨੇ।

^੨੧੯੦੨ ਈ. ਵਿਚ ਪਹਲੇ ਪਹਲ ਇਹ 'ਨਿਰਗੁਣੀਆਂ' ਦੇ ਟ੍ਰੇਕਟ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਸਿਆ ਟ੍ਰੇਕਟ ਸੰਸਾਇਨੀ ਵੱਲੋਂ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਛਪਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਜਾਰੀ ਰਖੀ, ਪਰ ੧੯੦੮ ਈ. ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਹ ਖੋਜ ਪਾਸਿਆਂ ਸਮੁੱਚੇ ਨ ਆ ਸਕੀ। ਸੰਸਾਇਨੀ ਨੇ ਮਕਰੈਂ ਜੋ ਸੰਸਕਰਣ ਭਾਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਪਹਲੇ ਵਾਲਾ ਪਾਠ ਹੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ੧੯੪੫ ਈ. ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪਾਸਿਆਂ ਸੰਸਾਇਨੀ ਨੇ ਭਾਈ ਦੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉੱਲਮ ਨਾਲ ਟ੍ਰੇਕਟ ਨੰ. ੧੦੮੦ ਤੇ ੧੦੮੧ (੫-੧੦ ਜੁਲਾਈ ਤੇ ੫-੨੦ ਅਗਸਤ ਦੇ ਅੰਕ) ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਖੋਜ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਕਰਕੇ ਛਾਪਿਆ। ਹਕੂਮਤ ਅਧਿਐਨ ਉਸੇ ਸੰਸਕਰਣ ਉਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ।

ਵਿਚ ਸੰਗ੍ਰਿਤ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਖ ਵੀ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਉਥਨਕਾ ਵਿਚ ਰਚੇਤਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਛਾਬਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਰਿਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਪੋਥੀਆਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਪਾਸੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਜਿਲਦ ਕਰਵਾਣ ਗਏ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਨੇ ਇਕ ਉਤਾਰਾ ਮੰਗਣ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਪਰਤਨ ਤਕ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰੰਤ ਰਿਵਾਇਤ ਵਿਚ ਇਕ ਇਹ ਵਾਧਾ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਕਤ ਨੇ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਬੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤੀਸਰਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹੋਏ ਛਪਿਆ ਸਲੋਕ [ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੀ "ਵਾਰ" ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਖ ਤਿਹ] ਛਾਪ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

ਹਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਵੇਲੜੀ ਰਹ ਲਾਲ ਸੁਗੰਧ ਬੂਲ ॥

ਅਖਰ ਇਕ ਨ ਆਇਓ ਨਾਨਕ ਨਹੀਂ ਕਬੂਲ ॥

ਇਸ ਤੀਜੇ ਉਤਾਰੇ ਨੂੰ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, ਤਿੰਨੋਂ, ਲਾਹੌਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।^੩ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਪੋਥੀ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਬੀੜ ਨੂੰ ਆਪ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮਾਂਗਟ ਵਿਚ ਬੰਨਿਆਈਆਂ ਪਾਸ, ਸੁਰਖਿਆਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪ ਇਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਉਲੇਖ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ (ਪੰ. ੩-੮)।

'ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ' ਦੇ ਮੁਲਪਾਣ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ੭੪ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਮੰਡਲਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ। ਹਿੰਦਾਇਤੀ ਟੂਕਾਂ (ਸੁੱਧ, ਸੁਧ ਕੀਰੀ, ਇਤਿਆਦਿ) ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਹੈ। ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੀ ਵਰਗਤ ਹੈ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਤਥਾ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਯਥਾਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਿਵਰਣ ਹੈ। ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਲੀਆਂ ਦੀ ਨਮੂਨਿਆਂ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਸੰਬੰਧੀ ਮੰਡਨਕਾਰੀ ਮਤ ਇਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਧਨੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ ਕੁਝ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ, ਉਹੀ ਕੁਝ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਕੱਲ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਸੰਭਾਲ ਨ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਇਸ ਪਾਸਿਓਂ ਉੱਕ ਫੇਰੇ ਹੁੰਦੇ। 'ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ' ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲਗੇ ੪੪ ਚੱਕਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਈ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਆਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ (statistical data) ਜੁਟਾਏ ਹਨ।

^੩ਦੇਸ਼ 'ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ', ਪਾਨਾ ੬, ਅੰਕ ਨਵੇਂ ਸਿੰਘ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਸਟੀਕ)' ਪੰ. xxiv (ਸ਼ੁਮਾਰ)।

૨. પાંચીઠ ઘોડાં

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀਜਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗਤ ਅਧਿਐਨ ਸੀ ਜੀ.ਐੱਸ. ਜਿੰਘ (ਸਿਰੁਤ, ੧੧ ਜਨਵਰੀ ੧੯੫੦) ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਕਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ, ਮਧਯਮ ਭਾਗ ਨਾਲ ਵਿਭ, 1੭੨੪੦੯ ਦੇ ਉੱਪਰ ਅਗੂ ਦੇ ਬਿਰਾਜਨਾ ਸਨ, ਤੇ ਇਸ ਲਿਖਤਿਲੋਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੁਰਗਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਰਾਟ ਦਾ ਮੰਨਾ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਲਿਖਤ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਪੱਤਾ ਲਾ ਸੋਚ ਮੁਥਾਂ ਹੋ ਗੀ। ਜਿੰਘ ਜਾਂਚ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਦਿਗਤਾਯ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਯਾਦਾਂ ਵਰਗੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕੁੱਝ, ਹੋਂਦ-ਲਿਖਤਾਂ ਤੇ ਦੁਰਮਾਨਿਆਂ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮਿਲਦਾ, ਠਕਲ ਬਰਦ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਬਨਤ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਾਨ-ਗੁਸਤਿਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਜਾਗਿਓ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲਿਖਤਾਂ ਪੜ੍ਹੀ। ਇਹ ੧੯੯੪ ਵੀਸਰੇ ਵਿਚ ਛਪੀ ਹੈ।

ਪਛਤਕ ਦੀ ਵਿਓਂਤ ' ਬੀੜਾ ਸੰਗੀਤੀ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਹਲਾਂ ਚਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਬੀੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਢੰਗ, ਬੀੜ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਵਿਧੀ ਆਦਿ ਦਿਖਾ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵਤਾ ਹੇਠ, 'ਦੁਹਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਾਚੀਆਂ ਪੋਥੇ' ਦੇ ਚੰਦ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚੋਂ ਅਗੋਂ ਅੱਗੇ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਬਾਜ਼ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਂ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਢੁਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਢੰਗ ਹਸੀ। ਹੀਨੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਚਾਹੀਆਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ। ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਬੀੜਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਨ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ। ਚੌਥਾ

ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ: ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਸੰਬੰਧੀ ਮਰ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਲੇਖਕ ਚਾਪੜਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁੱਝ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਦੀ ਨੂੰ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਮਨੁਸ਼ ਹੋਣੀ ਕਿ ਅਸਲਾਂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਵਰੀ ਕਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਖੇੜ ਕਿਵੇਂ ਗੀਤਾਂ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਹੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਅਸਲੀ ਬਾਣੀ ਇਕ ਗੁੱਝ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦਾ ਦੂਰਨਾ ਫੁਰਿਆ (ਪੰ ੧੦)।

ਭਾਈ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਖਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗਣੀ
ਦੀਆਂ ਚੰਦ-ਚਿਖਿਤ ਪੋਥੀਆਂ ਰੂਪੂ ਅੰਕੜੇ ਦੀ ਸ਼੍ਰੀ ਵਿਚਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮਿਲਿਆਂ। ਇਹ
ਘੋਰ ਕਿਸਮਤ, ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਦੇਵ ਪਾਸ ਗਈਆਂ ਹੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਣੀ ਵਿਚ ਲੱਪ
ਹੋ ਗਈਆਂ (ਜੀ ੧੨)। ਲੇਖਕ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਗੁਰੂ
ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧੂ ਦਾਸੂਆਂ ਮਿਲੇ ਹੋਣਗੇ। ਉਸ ਦਾ
ਕਿਆਸ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ

ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਸਾਰਕ ਸ. ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਸਰ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ਛਪੀ ਤੇ ਮਾਡਰਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ
 ੨੬, ਮੈਸਥਰ ਰੋਡ ਨਗਰ, ਵੱਡੇ ਸਾਹ ੧੯੪੪ ਈ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਥਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਭਰ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤੀ। ਤੇਜ਼ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਥਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਵਾਦਕ ਵਾਤਾਵਿਤ ਪੇਸ਼ਕੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲੀ। ਤੇਜ਼ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਥਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਰੀ ਜੀ ਤੇ ਅਪਣੀ ਹੋਰ ਥਾਣੀ ਦੀ ਇਕਤਾ ਮੁੱਜਰ ਦੀ ਸੀ। ਮੁਹਿੰਮ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਠੇਕਣ ਵੇਖ ਜਾਂਦੀ, ਜੀ ਸਮੁੱਚੀ ਥਾਣੀ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਅਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਸਾਵਾਂ, ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ, ਗੁਰੂ ਭਰ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗ਼ਰਬਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੀਰੇ ਟਾਢਾਂ ਟਾਢਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ। ਥਾਣਾ ਜੀ ਦੀ ਥਾਣੀ ਟਾਢਾਂ ਦੇ ਫੈਸਤਰ ਹੱਟਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ (ਪੰ ੨੪-੨੫)।

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਭਾ. ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਕਤੁਰੀ ਹੇਠਾਂ ਜਾਂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਡੋਰਿਆ ਰਸਤਾ ਸਾਧਨਾਂ, ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠਾਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਾਢੀਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਆਲਾਪ ਪਾਸਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਆਪਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਬਰਗੇ ਮੁਕਾਨ ਬਾਣੀ ਦੇ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਕੰਗਣਾ ਸੂਫ਼ੇ ਦੇ ਅੱਡੇ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ, ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਾਉਣ ਲਈ, ਆਪ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਣਗੇ (ਪੰ ੪੮-੪੯)।

ਸੰਪਾਦਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ : ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਥਾਨੀ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਸਲੋਕ ਨੂੰ ਨੀਤਤ ਵਾਂਗੇ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਧ ਸੁਧਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਕੁੱਝ ਦੀ ਸ਼ਲਾ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਇਆ। ਇਹ ਮੱਥੇ ਬੇਰੱਖੀਆਂ, ਕਿੱਕਰਾਂ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਝੁੱਝ ਹੋਕੇ, ਰਾਜਸਾਲ ਦੇ ਦਾ ਥਾਂ ਤੋਂ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰਭਾਜੀ ਨੀਤ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਰੱਖਿ ਗਈਆਂ। ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਭਿਤ ਕੁਰੂ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇਵਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰ ਕੇਵਲਾਂ ਨਾਨਕ ਮੁਖਤਮ ਤਿਲ ਕੇ ਕੀਤਾ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਸਤਕਾਂ ਦੇ ਉੱਲਖ ਮਕਰੀਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਡਰਕਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਸਭ ਨੀਸਾਵ' ਲਿਖ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਜੋਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਮੋਹਰ ਦਾ ਸੀ, ਉਸੇ ਦੇ ਹਾਂ ਨਾਕਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਡਰਕਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਧਾਨਕੇ ਗੁਣਗਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲੇ, ਉਦੋਂ ਚਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂ ਤਕੁਰੂ ਹੋਰ ਬਾਈਆਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸੀ ਨੂੰ ਚਰਜਨ ਕਰਕੇ ਦੇਵੇਂ ਗਏ ਉਹ ਚਰਜ ਕਰਕੇ ਗਏ। ਨਾਨਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਸਭ', 'ਧੰਧ ਲੀਯੋ', 'ਇਹ ਸਲੋਕ ਆਦਿ ਅੰਤ ਪੜਨਾ ਇਤਿਆਦਿ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਵੀ ਦੇਵੇਂ ਰਹੇ। ਇੰਨੇ ਜੀਯੋ, 'ਇਹ ਸਭ ਦਾ ਵਿਆਸ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਢਕਾ ਡੇਦ ਢਾਕੁ, ਬਹੁਰ ਲੋਕਾ ਹੱਥਕਾ (ਪੰ ੬੫ ੬੫)।

ਪੰਥੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ, ਜਿਸ ਦੇ ਜੱਥੀ ਪ੍ਰਿਥੀ ਰੰਦ ਦੀ ਕੁਲ ਦੇ ਸਹਿਬਜਾਏ ਗੁਰੂ
ਨਾਨਕ ਪਾਂਸੋਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ,
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਮਥਲੀ ਖੋਜ ਹੈ ਜੋ. ਵੀਰੂ ਵਿਸ਼ਵੇ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ

ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸਹਿਤ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ (ਵੇਲੇ) ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਇਹ ਉਹ ਪੋਥੀ ਹੈ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੰਥੀ ਮਿਰਚਕਾਨ ਪਾਸ ਸੀ (ਪੰ ੧੮-੨੩)।

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਤਮ ਲੇਖਕ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰੋਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰੋ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀਆਂ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰੇ ਸਹਿਸਰ ਰਾਮ, ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਸ਼ਾ ਮੋਹਨ ਜੀ, ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬੁੱਢੀ ਬਾਣੀ ਰਬਾਬੀਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸੂਤਾਂ ਤੋਂ ਹੁਸਲ ਕਰਕੇ ਇਕੱਠ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਜੋ ਦੋਵੇਂ ਪੋਥੀਆਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਕਿਰਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦ ਚਰਚ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਲ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ ਆਦਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਦਰਜ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਆਪ ਇਹ ਯਕੀਨ ਰਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੁਝ ਵਾਲਤੂ, ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਾਣੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਸਲੋਕ 'ਜਰ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ', ਬਾਇ ਆਤਿਸ਼ ਆਬ', 'ਰਤਨ ਮਾਲ' ਆਦਿ, ਕੁੱਝ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਬਾਬੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਆਪ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀਆਂ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਟੋਟਾਈਪ (prototype) ਸਿੱਧ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ¹⁰ (ਪੰ. ੨੬-੩੦)।

ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ ਦੇ ਸਿੰਗਲਾਈਪ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਉਣ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਬੀੜ ਬੱਚਣ ਦੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਘੜੀ ਗਈ ਬਨਾਵਟੀ ਕੱਲ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਮਹੱਤਾ ਦੇਣੀ ਯੋਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਛਡ ਦਿੱਤੀ (ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ) (ਪੰ ੩੩-੩੭)।

ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਥਵਾ ਬਿਸਲਾ : ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਪਰੰਪਰਾਵਿਕ ਵੱਡ ਦਾ ਹੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ; ਪਹਲੀ 'ਭਾਸ਼ਾ' ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲਿਖੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ, ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੰਨ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਵਾਪੂ ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਕਰ ਲਏ

¹⁰ਇਸ ਪੋਥੀ ਬਾਬੇ ਸੂਚਨਾ ਲਈ ਵੇਖੋ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਕਟਣ ੩.

¹¹ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸੂਚਨਾ ਲਈ ਵੇਖੋ ਪ੍ਰਕਟਣ ੩.

ਸਨ, ਅਤੇ ਇਕ ਪਦਾ ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਵੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤੀਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਠਾਂਵੇ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਧਾਈ ਕਈ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੂਣ ਅਸੀਂ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਰਾਵਜੂਦ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਇਹੀ ਤਿੰਨ ਰਹੀਆਂ ਹਨ (ਪੰ. ੭੩-੭੬)।

ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਅੱਠੀ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਮੁਢਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਬਾਬੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਬੀੜਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ :

(ੳ) ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ : ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲਿਖੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਿਕਰਾਣੀ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੀੜ ਨੂੰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਅਕਸਰ ਦੇ ੧੬੫੫ ਬਿ / ੧੫੮੮ ਈ. ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਉਹ ਜਾਗੀਰ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਯਾਦਦਾਸਤ ਵਿਚ ਆਈ ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਬਿ. ਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਾਗੀਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਂ 'ਜਹਾਂਗੀਰ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਨੋਟ : ਇਹ ਯਾਦਦਾਸਤ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ)। ਧੈਰ, ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਬਿ ਵਿਚ ਬੀੜ ਦੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਗੀ ਇਸ ਕੱਲ ਦੀ ਸਾਖ ਭਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ੧੬੫੫ ਬਿ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ (ਪੰ ੮੮)। ਉਸ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਭਗਵੇਤ ਬਾਬੇ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕਈ ਪੀਠਮਲ ਅਤੇ ਕਈ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕਬਰੇ ਵਿਚ ਰਹੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਸੰਮਤ ੧੭੨੨ ਬਿ. ਵਿਚ ਬਿਆਸ ਨਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਦਾ ਲਈ ਲੱਪ ਹੋ ਗਈ (ਪੰ ੧੦੭)।

→ ਲੇਖਕ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੬੪੮ ਬਿ / ੧੫੮੧ ਈ. ਸਿੱਧ ਹੋਦਾ ਹੈ (ਪੰ. ੧੪੮)।

ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੀ ਸੀ ਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਆਸ ਕਰਦਾ ਲੇਖਕ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ (੧) ਉਸ ਵਿਚ ਨੌਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪੂਰ ਦੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿਉਂਜੋ ਅਠੇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ; (੨) ਬਸੰਤ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੫ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ; (੩) ਮੁੰਦਾਵਟੀ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਦੇ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਰਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਤੇ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਸਨ ਅਤੇ ਫੁੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਧੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ; (੪) ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਛਾਡ ਮਨ ਹਰ ਬਿਮੁਖਨ ਕਉ ਸੰਗ" ਵਾਲਾ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਪਹਲੀ ਤੁਕ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਵਕਤ ਭਾਈ ਵਾਲੀਆਂ

ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, (੫) ਰਹਰਾਸ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਪਹਲੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸਨ; 'ਸ੍ਰੀ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸਨ; (੬) ਫ਼ਤਹੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਵਾਕਅੰ 'ਲਿਖ ਪਹੁੰਚੇ' ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਹ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ, (ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ) ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦਾ ਪੋਥੀ ਲਿਖ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ, (੭) ਮੂਲ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ, ਹਕੀਕਤ ਰਾਗ ਮਕਾਮ ਤੇ ਹੋਰ ਫ਼ਾਰਸ਼ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਠਹੀਂ ਸਨ (ਪੰ ੨੩੬-੨੪੬)।

ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਕੀਤਾ ਉਤਾਰਾ ਹੈ। ਪਹਲਾ ਉਤਾਰਾ (K1) ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ੧੬੯੭ ਈ./੧੬੮੦ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਸ ਉਤਾਰੇ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਉਤਾਰਾ (K2) ੧੭੮੧ ਈ./੧੭੨੪ ਈ. ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਮੁਲਾਧਾਰ ਇਹੀ ਬਣਿਆ। ਇਸੇ ਨੂੰ 'ਭਾਈ ਬੀੜ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 'ਨਵੇਂ ਹਾਸੀਆਂ ਲਾ ਕੇ, ਨਵੇਂ ਅੰਕ ਦੇ ਕੇ, ਜਾਗੀਰ ਹਸਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਲਈ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਲਮ ਸਬੂਤ ਨਿਕਲ ਆਏ ਹੋਣ ਦੀ ਕਰਮਾਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਬਾਞੇਂ ਠੇਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ → ਸੋਚੀ ਨਿਰੰਜਨ ਰਹਿਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਮਤ ੧੮੧੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋਇਆ (ਪੰ ੨੭੧-੨੭੩)।¹¹

(ਅ) ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਸਿੱਖ ਰਿਵਾਜ ਵਿਚ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਮਾਛੇਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਬੰਨੇ ਲਿਖਾਓਆਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੀ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ 'ਆਦਿ ਬੀੜ' ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਸੂਰਦਾਸ ਤੇ ਮੀਰਾਬਾਈ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਜਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹ ਨਿਸ਼ਚੈ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਜੀ.ਬੀ. ਮਰਥੀ ਨਾਲ ਲਿਖਾਓਆਂ ਨੇ ਪਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਲਿਖ ਲਏ। ਤਾਂ ਵੀ, ਉਹੋ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਅਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ (ਪੰ ੧੨੫)। ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਵਿੱਤੀ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਪੁਨੀਆਂ ਉਹ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਦਾਸ ਤੇ ਮੀਰਾਬਾਈ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਈ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਹ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਆਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਨੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ, ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਚੜ੍ਹੀ

ਮਾਛੇਟ ਵਾਲੀ ਅਰਥਾਤ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਮਿਤੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਭੰਨ ਕੇ ਬਣਾਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬੋਹੜ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਮਾਛੇਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਤਦੋਂ 'ਮਾਛੇਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਦੀ ਮਿਤੀ 'ਅਸੂ' ਵਦੀ ੧, ੧੬੪੮ ਸੀ। ਕਾਹਣੇ ਇਹ ਕਿ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੋਹੜ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੬੪੮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਚੇਰ ਚਿਰ ਮਹਾਰਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੂਲ ਮਿਤੀ ਦੇ ੪ ਨੂੰ ੫ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਅਤੇ ਮੁਦਲੇ

¹¹ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਡੇ ਮਤ ਲਈ ਦੇਖੋ ਅਗੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ੩, ਬੀੜ ਨੇਬਰ ੬

ਅੰਕ ੮ ਉਪਰ ਮਪਰੰਤੀ ਵਧਾ ਕੇ ਇਸ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ੧੬੪੮ ਤੋਂ ੧੬੫੮ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਲੇਖਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਮਾਛੇਟ ਵਾਲੀਆਂ ਨੇ ਬੀੜੀ ਵੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਚਣੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਨਾਦਨ ਲੱਭੇ ਵਿਚ ਫੌਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਮੁਰਾਬਕ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਨਿਰਾ ਦੋਹੇ ਦਾ ਪਾਛਾ ਅਤੇ ਅੱਠੇ ਦਾ ਨਾਇਆ ਬਣ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪੋਰਵੀ ਵਿਚ (ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੀੜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਸੀ) ਹਫ਼ਤਾ ਨਾਲ ਆਦਿ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ 'ਪੁਨੀਆਂ' ਵੀ ਵਿਚ ਘੁਸੇ ਦਿੱਤੀਆਂ" (ਪੰ ੧੪੬-੧੪੮)।¹²

(ੳ) ਚਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ: ਚਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਜਾਂ ਚਮਦਮਾ ਬੀੜ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸ਼ੁਰੂਪ ਲੇਖਕ ਬਾਕਾ ਸੰਗਤ ਪਾਸ ਏਖੀ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ (ਪੰ ੭੮)। ਇਹ ਬੀੜ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਦੀ ਦੇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੱਘਰ ਸੂਦੀ ੫ ਸੰਮਤ ੧੭੨੨ ਥੀ. ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਮਿਤੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ੨੧੭ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਦੀ ਹੈ (ਪੰ ੨੧੫)। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਬਾਣੀ ਨੀਕ ਥਾਵਾਂ ਸਿਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਬੀੜ ਮਾਛੇਟ ਵਾਲੀ (ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ) ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ 'ਚਮਦਮੇ' ਸਾਹਿਬ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਵਿੱਚੋਂ ਅਰਥਾਤ ਮਾਛੇਟ ਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣ ਤਕ ਹੋਈ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਯਾਤ੍ਰਾ ਤੇ ਆਈ ਬਾਕਾ ਦੀ ਸੰਗਤ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਚਾਏ ਲੈ ਗਈ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਬੀੜ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਉਤਾਰਾ ਹੈ, ਚੋਧੀ ਜਾਂ ਪੰਜਵੀਂ ਥਾਵੇਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਨੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਫ਼ਾਰਸ਼ ਬਾਣੀਆਂ ਵੀ, ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਵਾਲੀਆਂ ਅੰਤ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

੨

ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਤੀਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਖੋਜਕਾਰ ਨੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕੋਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੁਰ ਮਿਲਦਿਆਂ ਫ਼ਾਰਸ਼ ਬਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਪਰਿਚੈ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਲਿਖੀਆਂ ਨੇ ਬਾਣੀਆਂ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਆਈਆਂ ਹਨ:

- ੧ ਬੰਨੇਤ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫
- ੨ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧—'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ ਵਾਲ
- ੩ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧—'ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਥ ਖਾਕਾ ਵਾਲੇ,
- ੪ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਰਤਨਮਾਲਾ ਮਹਲਾ ੧
- ੫ ਹਕੀਕਤ ਰਾਗ ਮੁਕਾਮ ਰਾਮੇ ਸਿਵਨਾਥ ਕੀ

¹² ਚਿਤਰ ਲਈ ਦੇਖੋ ਅਗੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ੩, ਬੀੜ ਨੇਬਰ ੧੧

੬. ਰਾਕ ਨਾਨਾ ।
੭. ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ ।
੮. ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ।
੯. ਸਾਖੀ ਮਹਲਾ ਪੰਜ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਲੇਖਕ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਚਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਬੀੜਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਛੋਟੇ ਗੁਟਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ -

੧੦. ਨਸੀਬਤ ਨਾਮ ਬਾਰ੍ਹੇ,
੧੧. ਪੰਤੀਸ ਅਖਰੀ
੧੨. ਹਾਜਿਰ ਨਾਮ

ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹਨ (ਪੰ ੩੪੨) ।

ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ : ਜੀ ਬੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਿਤ੍ਰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਚਲੀ ਮਧਕਾਲੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਣੀ ਪੁਰਾਣ ਹੇਠ ਪਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਆਮ ਸੀ । ਇਸ ਕਾਰਣ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਬਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਤਿਥਾਂ ਲਕ ਸੰਭਾਲ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਜਨਮ-ਮੜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਤਿਥਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕੁਝ ਪੜਿਆ ਹੋਏ, ਇਹ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਲ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਵੱਧ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ (ਪੰ. ੩੪੩-੩੪੦) ।

ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ : ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ' ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਥ ਕੀ ਹੈ । ਉਸ ਇਸ ਵਿਚ ਉਲਿਖਤ ਨਾਇਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ੧੬੭੩ ਈ. ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਕਿਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਗੀ ਬੀੜ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੰ ੩੪੬-੩੪੦) ।

ਭਾਲਤ੍ਰੁ ਸਲੋਕ : 'ਜਿਹ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਿਮਦਾ ਅਤੇ 'ਬਾਇ ਆਤਸ਼ ਆਬ' ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਜੁੱਟੇ ਨੂੰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਲੋਕ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ (ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ) ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਖਿਆਂ ਤੋਂ ਪੀੜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਨ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ 'ਲਖ ਮੁਹਿਮਦਾ ਤੇ ਲਖ ਬਿਸਨ ਮਹੇਸ਼' ਕਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੁਟਿਆਉਣ ਦਾ ਹੀ ਸਕਦਾ ਸੀ (ਪੰ ੩੪੦-੩੪੨) ।

ਗੋਬਟ ਮਲਾਰ ਨਾਲ 'ਜੀਨ ਮਹਲ ਕੀ ਕਥਾ' ਅਤੇ 'ਚਤੁਰਮਾਣ' ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਦਾ 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਤੀ' ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ (ਪੰ. ੩੪੨-੩੪੬) ।

ਰਾਗਮਾਣਾ ਨੂੰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਏ ਆਲਮ ਕਵੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਿੱਸਾ 'ਮਾਧਵਨਲ ਸੰਗੀਤ' ਜਾਂ 'ਮਾਧਵਨਲ ਕਾਮਕੰਦਲਾ' ੮੯੧ ਧਿਜਰੀ (੧੫੮੩ ਈ.) ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ । ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਕੁਲਨਾ ਤੋਂ ਉਹ ਇਸ ਅਨੁਮਾਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸੁਣ ਸੁਣਾ ਕੇ ਗੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਗਰ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਕਿਸੇ ਨਕਲ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਕਿਉਂਜੋ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲਿਖੀ ਰਾਗਮਾਣਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਸੁਹੀਆਂ ਹਨ । ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਆਦਿ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲਗੀ ਰਾਗਮਾਣਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਰਾਗਾਂ ਪ੍ਰਥ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਇਸ ਦੀ ਅੰਦਰਲੇ ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਤਰਤੀਬ ਜਾਂ ਕਿਣਤੀ ਲਫ਼ਕੇ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਹੈ (ਪੰ. ੩੮੬) । ਇਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਕਿਉਂਜੋ ਇਹ (ਚੜ੍ਹਾਣ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ) ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ ਵੇਦ' ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਛੋਟ' (ਪੰ. ੩੮੮) ।

ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ 'ਸਿਆਹੀ ਕਾ ਵਜਨ ਸਵਾਰਨੇ ਕਾ ਨੁਸਖਾ ਜਾਂ 'ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ' ਅਕਸਰ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨੁਸਖੇ ਨੂੰ ਗੁਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਦਾ ਇਕ ਚਾਰਾ ਸੀ ।

ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਦੂਬਾ ਭਾਗ ਸਭ ਗ਼ਮੀਨਿਆਂ ਨਾਲ ਜੰਮਿਲਿਤ ਹੈ । ਗ਼ਮੀਨਾ ਨੰਬਰ ੧ 'ਬਾਣੀ ਵੇਡ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਨੰਮੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂਆਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਸਾਰਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ । ਅੱਗੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਵਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਧੁਨੀਆਂ ਲੇਖਕ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੁਆਰਾ ੧੬੭੮ ਬਿ./੧੬੨੧ ਈ. ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ । ਜਪੁਜੀ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਵਾਰ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਮੰਨਦਾ, 'ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਵਾਰ' ਕਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਏ ਪਾਠਾਂ ਤੇ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਫੇਰਾਂ ਨੂੰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਜਨਮਸਾਖੀ-ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਾਠਾਂ ਲਈ ਮੁੱਖ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਦਸਦਾ ਹੈ ।

ਗ਼ਮੀਨਾ ਨੰਬਰ ੨ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਤੇ ਹੋਏ ਫਰੀਦ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਸਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਸਲੋਕ ਰਚੇ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨਾ ਨੰਬਰ ੩ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਇਸ ਕੁਲੇਖੇ ਨੂੰ ਚੰਗੇਰਾ ਚੰਗੇ ਨਾਲ ਕਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਅਲਪਕੁ ਸਨ। ਲੇਖਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੧੩ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ੨੨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪਰਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਕਿਵੇਂ ਲਗ ਗਈ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨਾ ਨੰਬਰ ੪ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾ ਨੰਬਰ ੫ ਸ਼ੇਖ਼ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ੁੱਧਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨਾ ਨੰਬਰ ੬ ਡਾ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ਼ ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਖ਼ਰੀ ਜ਼ਮੀਨਾ, ਨੰਬਰ ੭, ਪੰਡਿਤ ਬਿਆਮ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪਾਦਿਤ 'ਕਬੀਰ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ' ਦੀਆਂ ਮੁਲਾਹਾਤ ਸ਼ਬ-ਲਿਖਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੫੬੧ ਤੇ ੧੮੮੧ ਦੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਟੀਕਾ ਨਿੱਪਲੀ ਸਹਿਤ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਨਿੱਪਲੀ ਜੀਥੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਪਰ ਵਰਣਿਤ ਅਧਿਐਨ ਪਿੱਛੇ ਕਥਿਤ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਉੱਦਮ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਈ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ, ਵੰਨਗੀ ਮਾਤਰ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਹਨ, ਤੇ ਬਾਣੀ-ਰਚਣਿਆਂ ਦੇ ਸੰਭਵ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਬਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਬ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਹੈ ਤੇ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਬਿਬੇਕਵਾਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਤਰਲਾ ਵੀ ਇਸ ਆਉਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਕੁਝ ਬੱਜਰ ਰਹੁਣੀਆਂ ਦਾ ਬਿਕਾਰ ਹੈ ਪਹਲੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪਲ ਛਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਨਿਰਣੇ ਗ਼ਲਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਖੋਜ ਦੇ ਇਸ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਕਿ -

ਜਬ ਤਕ ਨ ਦੇਖੁ ਅਪਨੇ ਨੇਈ

ਤਬ ਤਕ ਨ ਮਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਹਣੀ,

ਕੁੱਲ ਗਣਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸਲੇਬਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪਾਸ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ ਇਥਲੇ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਉਹ ਆਪ ਹਰੇਕ ਤੱਥ ਦੀ ਜਾਂਚ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ; ਦੂਜਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲੀ ਸੂਚਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਭਾਈ ਬੰਨ ਥਾਣੀ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਮਤ ਸੰਬੰਧੀ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਗਵੇੜ ਇਸ ਦੇ ੧੬੪੯ ਈ ਵਿਚ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਲਾਇਆ ਹੈ (ਪੰ. ੧੭੬-੧੮੯) ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਬਿਸਨ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਕਥਿਤ ਸੰਮਤ ੧੬੪੯ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਬੀੜ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਰਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਪਿਆਨ ਨਾਲ਼ ਦੇਖੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਆਤਿਸ਼ੀ ਬੀੜ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ਼ ਦੇਖਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਇਸ ਪੈਦਾ

ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੬੯੯ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਾਲੇ ੯ ਨੂੰ ਭੇਨ ਕੇ ਪ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ੪ ਨੂੰ ਭੇਨ ਕੇ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਕੁੱਲਾਂ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਭੇਨ ਦੀ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਚੇਖ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਗਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਆਵੇਗਾ।

ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਕੁੱਲਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਾਰਣ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਦੇ ਫਿਕੜ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਿਚ ਪੈ ਗਇਆ ਲੰਮਾ ਅੰਤਰਾਲ (ਫ਼ਸ਼ਾ) ਹੈ। 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਅਦਾਬਨ ੧੯੪੨-੪੩ ਵਿਚ ਲਿਖੀ, ਪਰ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਉਸ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਤੀਹ ਪੰਤੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਲਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨੀ ਸਹੂ ਕੀਤੀ ਇੰਨੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖਣ ਲਾਗਿਆਂ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਧੁੰਧਲਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸਭਾਵਿਕ ਹੈ।

ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰਹੁਣੀ ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ ਜੇਹੇ ਨਾਫ਼ਕ ਤਿਸੇ ਤੇ ਲਿਖਣ ਲਾਗਿਆਂ ਸੰਕੋਚ-ਮਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨ ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅੰਨੀ ਰਹੁਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਘੱਰ ਅਧਮਾਨ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣਾ ਪਇਆ ਅਤੇ ਵੰਨਗ-ਪੰਥੀ ਸਿੱਖ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਵੱਡਾ ਜਹਾਦ ਉੱਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ।

੩. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੋਧ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਭਾਈ ਸਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਇਹ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ, 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਤੋਂ ਹੋਵਾ ਹੋਈ।^{੩੩} ਇਹ ਇਕ ਅਜਬ ਇਤਫ਼ਾਕ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਨਿਕਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਰਾਕਮਾਲਾ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਨ ਪੜ੍ਹਨ, ਅਤੇ ਕਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਇਤਫ਼ਾਦਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਬਾਰੇ ਘੱਰ ਚਰਚਾ ਫਿੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਉਪਰਲੀ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦੇਂਦੀ ਤੇ ਖੰਡਨਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਸੀ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੰਡਨਕਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਫ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਲਾਇਆ ਅਖਬਾਰ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਪੰਥ ਪੋਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਰਾਕਮਾਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਨ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰੇਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਈ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਜੋ ਪਤੜਾਫ਼ੀਆ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ,

^{੩੩} ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮੁਲ-ਪਾਠ ਲਈ ਮੁਲ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੇਖੋ ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਕੰਧ ਸੋਧ, ਪੰ. 410-486.

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਨ।¹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਨਵੰਬਰ ੧੯੪੫ ਦੀ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇਖ ਕੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਚਿੰਤੀ ਸੀ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਮਗਰ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਸਤਖਤਾਂ ਤੇ ਉਸੇ ਤਿਖਤ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬਾਈ ਸਭੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਦੇ ਬੰਗ ਸਮੇਂ ਰਾਗਮਾਲਾ ਨ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਧਾਸ ਨੈ ਲਇਆ ਸੀ।

ਜੀ.ਬੀ.ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਕਾਹਣ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਚੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਮਿਲਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਟੱਲਣ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਲ ੧੯੪੫ ਦੀ ਵਿਚ ਸਪਤਮਾਹ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਵਿਚ ਅੱਠ ਨੌਂ ਲੇਖ ਲਿਖੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਅਗਸਤ ੧੯੪੬ ਦੀ ਵਿਚ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਗੁਪ ਵਿਚ ਛਪਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਖਾਸੇ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਸੋਧਾਂ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਦੀ ਵਿਹੀ ਗਾਥਾ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਨੂੰ ਨੇਕਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚੰਗਾ ਉਦਰ-ਲੇਖਕ ਨਿਆਇ ਵਾਲਾ ਹੈ।² ਉਹ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਬੜ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚਣ ਵਿਚ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਦਰਸਾ ਕੇ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਦੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਤਿਖਤ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ ਲੱਭਦੇ ਹਨ। ਖੰਡਨ ਤੇ ਮੰਡਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੱਲਾਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਭਾਂਤ ਮਿਥ ਕੇ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਆਪਣੀ ਸਿਖਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਗੁਪ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਬਾਈ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਫਿੜੇ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ (ਪੰ. ੪-੧੫)। ਦੂਜੀ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਸਦਾਮਾਂ ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਆਇ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਪਾਸੋਂ ਲਿਖਵਾਈ ਅਸਲੀ ਤੇ ਮੁਢਲੀ ਬੀੜ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਆਧਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਖੜੇ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਭੇਰਦੇ ਹਨ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤਾ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਸਮੂਹੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਿਕਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਨੇ ਜਿਸ ਪਾਠ ਬੀੜ ਦਾ ਕਦੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਕਦੀ

¹ਬਾਬਾ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੰਮਤ ੧੮੮੪ ਸ. ਛੇਠਾ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕਾਨਿਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰ. ੭੭ ਸਿੰਘ, ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਕਾਨਿਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਕੇ ਸੰਬੰਧਤ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖ ਸਨ।

²ਉਦਾਹਰਣ-ਲੇਖਕ ਨਿਆਇ ਉਨ (ਉਦਰ) ਉਪਰ ਲੱਦੀਆਂ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਢੁਕ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਉਨ ਨੂੰ ਹਥ ਕੇ ਅੱਗੇ ਭੇਰ ਲੇਣਾ; ਵਿਖੀਓਂ ਕੇ ਕਠਨ ਨੂੰ ਹੀ ਲੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਦਰਸਾ ਕੇ ਵਿਖੀਓਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਛੱਡ

ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟਿਕਾਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਰ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਵਾਕਈ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲੋਂ ਕੀਤੇ ਮਸਾਲੇ ਤੋਂ ਵੀ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਨਿਰੀਆਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਅਸੰਤ ਹਨ (ਪੰ. ੧-੨)।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਦੇਣ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗੱਥ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ਅਥਾ ਚਾ ਮਰ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਹੀ ਨਹੀਂ, ਫੁੱਟਾਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨੂੰ ਜੰਦਿਕੂਪ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਆਪ ਇਸ ਨੂੰ 'ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਰ ਤੇ ਕੁਹਾਣਾ ਬਣਾਉਣ ਸਮਾਨ ਲਭਦੇ ਹਨ' (ਪੰ. ੪)

ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਗਵੇੜ ਨੂੰ ਕਿ ਸਫ਼ੀਕ "ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲਖ ਬੁਹਮਾ ਬਿਨਨ ਮਹੇਸ਼" ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਤੋਂ ਭਰਦਿਆਂ ਬੀੜ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ "ਚੰਨ ਉਪਰ ਬਕਣ" ਸਮਾਨ ਲਭਦੇ ਹਨ (ਪੰ. ੧੬)।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਿਕਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਬਾਰੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਈ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਧਰੂਰ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ (ਪੰ. ੨੦)।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਉਹ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਯਾਦ-ਦਾਸਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਕਾਹਣ ਸਿੰਘ ਠਾਕਰਾ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਮੰਨ ਲਇਆ ਹੈ (ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੪)। ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ "ਏਸ ਕਲੀਓਂ ਪੰਜ ਗੀਤਾਂਉ" ਵਾਲੇ ਜੁਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਫ਼ੀਕ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸਭਕ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਕਿਰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ੧੭੩੨ ਵਿ. ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਉੱਕਾ ਹੀ ਰੇਤ ਦੀ ਕੋਹ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਪੰ. ੪੯) ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਪੁਨੀਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਰਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਵਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਬਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਪੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕੇਵਲ ਦਹਾਂ ਉਪਰ ਪੁਨੀਆਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। 'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਹੇਠਾਨ ਹਨ ਕਿ ਅਦੋਂ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਵੇਦ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਛੰਦ ਵਰਗਾ ਅੰਗ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਇਸ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਪੁਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋਰ ਕਿਉਂ (ਪੰ. ੯੪) ?

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਜਰ ਫੁੱਲ ਬਹਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਤਤਕਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਏ ਸੰਸਾਰ ੧੬੪੯ ਨੂੰ ਦਰਸਤ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਆਇ ਬੀੜ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਘੜ ਲੱਟਾ ਮੰਗੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਮਤ ਗਲਤ ਥਾਂ ਤੇ ਅੱਜਕਲ ਦੇ ਮੀਝ ਕਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੮), ਫਲਸਰੂਪ ਭਰਮੇ-ਯੋਗ ਨਹੀਂ।

ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਾਇਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।

→ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮ ਕਿਛਪਾ ਫਰਕੇ ਸਾਥੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਤੇ ਸੋਹ ਕੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਖ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਾਪਿਆ, ਸਤਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਸ ਗੱਲ ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਕਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਾਂ ਰਚਤਾ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਹੀ ਸਰੂਪ ਕੀ ਹੈ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਘਟਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਲਗ, ਕੱਟਾ ਬਦਲਣ ਦਾ ਅਭਿਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਇਸ ਅਸੂਲ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਥ ਦੀ ਨੀਂਹ ਖਰਾਬ ਕਰਦਾ ਹੈ... ਅਸਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮੰਜੂਚਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਵੇਰ ਦਰਬਾਰ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਕਿ ਪ੍ਰਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਰਚਤਾ ਨੇ ਕਿਹੜੇ ਅਨਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ (ਪੰ ੧੨-੧੨)।

ਦਿੱਪਣੀ : ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੰਡਤ-ਮੰਡਨ ਇਸ ਮਨੋਰਤ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਰਿਆਸਤ ਕਰਵਾਈ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੰਨ ਲੱਭਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਅਸੀਂ ਅਭੇਦ ਚਲਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ, ਇੰਨਾ ਅਸਾਨ ਨਹੀਂ।

ੳ. ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਣ ਕਾਲ

ਬਿਹਾਰਨਾ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਸਪਰਾਹਕ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧ ਸੰਪਾਦਕ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਲਾਇਆ ਇਹ ਅਖਬਾਰ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਤਰਫ਼ਾ ਨਿਗਰਾਨ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਭਾਈ ਸਿੱਖ ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਪੱਧਰ ਕਿਰਦਾਰੀ ਦਿਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰ ਆਏ। ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦੀਰਾਨ ਵਿਰੁਧ ਰਾਗਮਾਯਾ ਮੰਡਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਤਿਕਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਲੜੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ।

ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਪੁਸਤਕ 'ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਣ' ਭਾਣਾ ਅਜੇਹੀ ਜੋ ਇਕ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਅਗਸਤ ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪੜਮ ਦਾ ਇਕ ਠੰਡਕਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਡਿੱਬਰ ਦੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਕਾਲ ਨੂੰ ਉਛਾਰਿਆ ਗਇਆ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਬੁਝ ਲੇਖ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਪ੍ਰ

ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਗਏ ਇਹ ਸਾਰੇ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮ' ਨੂੰ ਮਾਫ਼ਤਾ ਦੇਂਦੇ ਦਿਸਦੇ ਸਨ। ਮਈ ੧੯੫੨ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਇਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁੜ ਕੁਝ ਲੇਖ ਛਾਪਵਾਏ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਪਰਾਹਕ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਇਕ ਲੇਖ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਚਿਰ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਰਖਣਾ ਕਰਦੇ ਦਿਸਦੇ ਸਨ। ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀਆਂ ਬੀੜ ਹੋਣ ਦੀ ਖੋਜ ਲੜਾਈ ਲੜ ਰੁਕਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਸਾਰਾ ਭਰਕ ਇਸ ਗੱਲ : ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ ਕਿ ਰਾਗਮਾਯਾ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਈ ਮੰਜੂਚਰੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਮਸਕਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲੀ (ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ) ਬੀੜ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਗਏ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੯੬੧ ਭਾਈ ਵੀ ੧ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਮਤ ੧੯੫੮ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟਿਕਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਦਿਸਦੀ ਸੀ।

ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਸੰਪਾਦਕ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਪਾਸ ਸੰਮਤ ਦੇ ਸੁਆਭ ੨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕੁਝ ਠਹੇਰੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੇਖ ਨੰਬਰ ੨ "੧੯੫੮ ਵਿਚ ੧੯੬੧ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮ' ਦੇ ਸੰਮਤਾਂ ਦੇ ਪੁਸ਼ਟਿਕਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਨੱਗਾ ਬਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋ ੬ ਲੇਖ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਵਿਚ ਲਿਖੇ, ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੈ। ਵੀਹ ਵਿਸ਼ੇ, ਇਹ ਲੇਖ ੧੯੫੮ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਆਏ।

ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਛਿਆ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਲਾ 'ਕੋਸਰ ਸਿੰਘ ਡਿੱਬਰ' ਦਾ ਸੰਮਤ ਇਕ ਦੇ ਸੰਮਤਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ ਕਿ 'ਡਿੱਬਰ ਦਾ ਬਹੁਤੇ ਸੰਮਤਾਂ ਅੰਦਰ ਸੱਟਾ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਕਾਰਣ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨਹੀਂ'।

ਦੂਸਰਾ ਲੇਖ, 'ਡਿੱਬਰ ਦੀ ਇਖਬਾਰ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਰਜਨਾ ਦੀ ਆਂਧ' ਨਾ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਡਿੱਬਰ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਬੱਜਰ ਕੁੱਲਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ (੧) ਡਿੱਬਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਗਰ ਦੀ ਘਟਨਾ ੧੭੫੬ ਬਿ ਦੀ ਥਾਂ ੧੭੫੪ ਬਿ. ਵਿਚ ਘਟੀ ਦਸਦਾ ਹੈ, (੨) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰ ਨੂੰ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨੂੰ ਹੱਥ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੀ ਭਰਜਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ, (੩) ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਉਲਟ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਪੁੱਤਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਭਾਨੀ ਤੇ ਛੋਟੀ ਦਾ ਦਾਨੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, (੪) ਡਿੱਬਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਅਨੰਦ ਦਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮੰਗਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪੋਤਰਾ, (੫) ਅਨੰਦ ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਡਿੱਬਰ ੧੫੯੩ ਬਿ. ਵਿਚ ਹਈ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰਤਾ

ਦੇ ਸਿੱਖਾਸਨ ਤੇ ਹਾਲੀ ਆਪ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ, (੬) ਫਿੱਥਰ ਨੇ ਕੁਰੂ ਹਰਿਗੋਵਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ-ਗੋਦੀ ਤੇ ਬੈਠਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵੀ ਫਰਕ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; (੭) ਬਾਬਾ ਕੁਰਚਿਤਾ ਦਾ ਜਨਮ ਭਰੋਲੀ ਰਾਇ ਨੀ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਇਤਿਆਦਿ।

ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਗੀਜਾ ਲੇਖ "ਸੰਮਤ ੧੬੫੮ (ਜਿ ੧੬੬੧)" ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ ਮਿਤੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਨਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦੇ ਸਿਵਾਇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਤਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਰਚਕ ਦਾ ਤੱਥ ਇਸ ਕੋਲ ਉੱਤੇ ਟੁਟਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਤੇ ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਬੀੜ, ਭਾਵ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ, ਵਿਚ ਇਹੀ ਸੰਮਤ ਦਰਜ ਹੈ।

ਹੋਰ ਲੇਖ "ਖਤਰਨਾਕ ਰਉਲ" ਨਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਡਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਕੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਤੇ ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲਿਖੀ, ਬੀੜ ਹੋਣ ਦੇ ਮਾਨਤਾ ਵਾਲੇ ਵਾਂਗੋਂ ਭੁੱਲੇ ਲਾਹੁਣਾ ਚਾਹਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ ਲੇਖ, 'ਵਿਪਰੀਅ' ਦੇ ਦੋ ਪਾਠਾਂ ਸਬੂਤਾਂ ਤੇ ਛੇਵਾਂ "ਕੀ ਫਿੱਥਰ ਹਜ਼ੂਰੀ ਫੇਖਕ ਸੀ?" ਉਸ ਦੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਲਿਖਾਰੀ ਨ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਅਪੀਲ ਤੇ ਦਲੀਲ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ-ਵਿਧੀ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਇਹ ਖਜੇ ਮਿਤ੍ਰ ਪਾਥਨ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੌਜਾ ਇੰਝੀਆਂ ਤਰਕ ਕਰ ਦੇਣ ਕਿਉਂਕਿ ਨ ਨਿਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਪੰਥ ਦੀ ਇਸ ਕੋਰੀ ਖਾਲ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਸਿਖ ਮਾਕੂ ਨੂੰ ਇਸ ਪੁਰ ਮਾਣ ਤੇ ਫਖਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਸਾਡਾ ਹੀ ਇਕ ਸਿਖ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਸ ਇਸ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਰੀ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਪਾਵਨ ਆਦਿ ਬੀੜ ਸਰਖਤ ਹੈ। (ਪੰ ੭੦)।

੫. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸਨ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਸੰਬੰਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਡਾ. ਭਾਈ ਜੱਧ ਸਿੰਘ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ੧੯੬੮ ਈ. ਵਿਚ ਛਪੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਲ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ, ਤੇ ਫਿਰ ਸਾਲ ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਦਰਸਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਰੀਜੀ ਵਾਰ ਉਹ ਅਪਣੇ ਨਾਲ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ, ਉਦੋਂ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ

ਇਸ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਦੇ ਜੋ ਨੋਟਸ ਲਏ ਸਨ, ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਹਿਰਦਾਰਾ ਤੇ ਉੱਧਤਾ ਨਾਲ ਪੁਸਤਕ ਕਰਨ ਦਾ ਦਮ ਛਣਦੀ ਹੈ। ਨੋਟ ਬਣੇ ਵਿਸਤ੍ਰੁਤ ਹਨ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਚਰਚਾ ਖਰਬ ਪੁਸਤਕ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।^੧

ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮੁਖਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਉਸ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਨਕਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਜੋ ਬੀੜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੮੭੩ ਵਾਂ ਪਰ ਪੁਰ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਹੈ, ਪਰ ੮੭੪ ਵਾਂ ਪੜ੍ਹਾ (ਜਿਸ ਪੁਰ ਅੰਕ ੮੭੪ ਮੌਜੂਦ ਹੈ) ਕੱਢਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਾਡੇ ਪਤਰੇ ੮੭੪ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਬਾਧਰ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ, ਉਹ ਕੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ।

ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਦਿ ਅੰਤ ਦੇ ਵਾਕ ਪੜ੍ਹਿਆ ਪੁਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਕੁੰਧ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕੇਵਲ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਰਤਨਮਾਲਾ ਹੈ, ਰਾਗ ਮਕਾਮ ਕੀ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਇਤਿਆਦਿ।

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਰਾਗਮਾਲਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਬਾਧਰ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਟੁਲੇਖੇ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਲਈ ਇਹ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

"ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫, ੮੭੩ ਸਫ਼ੇ 'ਚ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਸਫ਼ਾ ਖਾਲੀ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਸਫ਼ਾ ਕੀ ਖਾਲੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਅੰਕ ੮੭੪ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਫ਼ਾ ਕੀ ਸਾਰਾ ਖਾਲੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਾਲੇ ਸਫ਼ੇ ਉੱਤੇ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨ ਕੋਈ ਹੋਰ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਤਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਅਉਂਦਾ ਹੈ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਤਬਾ ਸਿੰਘਣਾਦੀਪ ਕੀ ਰਾਜੇ ਬਿਥਣਾ ਕੀ ਬਿਥਿ'।

ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪੱਤਰੇ ਪਰਤ ਕੇ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪਤਰੇ 'ਚੋਂ ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦਾ ਫੰਗ ਇਹ ਸਹੀ ਬੀੜਾ ਹੈ ਕਿ ਪਤਰੇ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਲਏ ਗਏ ਸਗੋਂ ਅੰਕ ਵਾਲਾ ਸਫ਼ਾ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੂਸਰੇ ਪਤਰੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਨਾ ਕਲਾ ਕ ਇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰ ਦੱਸੇ ਢੰਗ ਮੁਤਾਬਕ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦਾ ਪਤਰਾ-ਅੰਕ ੮੭੪ ਹੈ ਤੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਅੰਕ ੮੭੪ ਹੈ।

^੧ (ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵੀਡੀਓ ਲਏ ਨੋਟਸ ਅਤੇ ਕੀਡੀਆ ਟ੍ਰੇਕਿੰਗ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਡਾ. ਭਾਈ ਜੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਕਸਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ।

ਸਿੱਟਾ ਲਿਖ ਕਿ ਰਾਗਮਾਲਾ ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅੰਗ ਮੁਥ ਹੋਂ ਹੀ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਥਾਂ ਛੋਟ ਵਾਲੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪ ਸਨ।"

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਚਰਚਾ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਣ ਤੇ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੀੜ (ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ) ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ।

੬. ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸ੍ਰਾਮੀ ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਉਦਾਸੀਨ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਖੋਜ ਵੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਉਹ ਜੀ ਬੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ' ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਮੋਹਾਣ ਵਿਚ ਉਤਰਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀ; ਪਹਲਾ ਭਾਗ ੧੯੬੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਤੇ ਦੂਜਾ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀਹ ਵਿਸ਼ੇ, ੧੯੭੨ ਈ. ਵਿਚ ਆਇਆ। ਪਹਲੇ ਭਾਗ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਿਥਮ ਭਾਗ ਹੇਠ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਦੋਂ ਬਾਇਦ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਕੱਢਣ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਪੁਸਤਕ ਛਪੀ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ ਉਪਰ 'ਭਾਗ ੨' ਲਿਖ ਕੇ ਪਹਲੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ੧ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਬਾਰੇ ਆਪ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਘੱਖ ਠਾਲ ਵੱਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ ਕਿਉਂਜੋ ਜਿਸ ਪ੍ਰੀਤਮਦਾਸ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਇਹ ਬੀੜ ਸੀ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਮਿੱਤ੍ਰ ਸੀ। ਬੀੜ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ-

(੧) ਇਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਦਾਈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਬੀੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਤਾਂਧੇ ਥਾਂ ਨਕਲ ਹੈ ਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਨੁੱਧ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੈ (੧. ੧੧-੧੨)। ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਸ ਢਲੀਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਣ ਤੇ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ।

(੨) ਆਪ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਦਾ ਮੂਲ ਡਗਰ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੦੬੦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੭੬੫ ਤਕ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਜਗਤ-ਉਧਾਰਕ ਹੋਏ ਹਨ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਮਹਾਂ-ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਉਸੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸਿੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਇਹ ਢਲੀਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਲੇਖਕ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵੇਂ ਹਾਥੀਏ ਤਾਂ

ਹੀ ਭਾਏ ਗਏ ਜਦੋਂ ਇਹ ਰਚਨਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਈ ਗਈ (੧.੨੫)। (ਵਿੱਖੇ ਜੇਹੇ ਢੇਕ ਨਾਲ ਲੇਖਕ ਇਹ ਕਹ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਡਗਰ ਬਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁਥ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਜਨਮ ਮਿਤੀਆਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ)।

(੩) ਇਸ ਪਾਠਨ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਜੀਉਂਦੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ (੧.੨੬)। ਡਗਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਚਯ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਪ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਮਯ ਉਦਾਹਰਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕਤ੍ਰਿਤ ਡਗਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਚਯ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ। ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇ ਰਚੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੰਚਯ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸੰਚਯ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ। ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਹ ਕਾਰਜ ਪਹਲੇ ਸੰਚਯ ਦੀ ਨਵੀਂ ਲਿਖਤ ਕਰਕੇ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ (੧.੬੫-੬੬)

(੪) ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਲਿਖਾਈ ਤੇ ਕਿਸ ਨੋ-ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈ (੧.੬੬) ਵੀਹ ਵਿਸ਼ੇ, ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਜੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਛੋਟਾਂ ਅਤੇ ਮਾੜੀ ਵਿਚ ਵਰਕ ਨ ਪੈਂਦਾ (੧.੨੯-੪੦)

(੫) ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਸੂਚਨਾ "ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੇ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ", ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਸ ਸੰਚਯ ਵੱਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ; 'ਜਪੁ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਮੁਵਲੀ ਇਕ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ, ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਈ ਸੋਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿਥਮ ਜਪੁ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ।

ਸਭ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਤ੍ਰ ਯਹਿ ਰਾਖਯੋ। (੧.੧੯, ੧੩)

(੬) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਜਾਂ ਹੇਠਾਂ ਕਰਕੇ ਜੋ [ਲਟਕਦੇ] ਅੰਕ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਲੇਖਕ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਹ ਉਸ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਣ-ਯੋਗ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਚੈੱਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਲੇਖਕ

ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਤਾਧਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਨ ਬੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਮਗਰੋਂ ਥਾਵੇਂ ਚਿੱਤ੍ਰੇ ਕਰੇ। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਿਰਤੀ ਉਸ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ੬੧ ਬਣਦੀ ਹੈ (੧.੬੩)।

(੭) ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਅਥਵਾ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲੇਖਕ ਅਜੇਹੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਲੇਖਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੋਥੀਆਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਬੱਝੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਰਜ ਨਹੀਂ (੧.੬੭-੬੮)।

(੮) ਲੇਖਕ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਥੀੜਾਂ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰਹ ਕੇ ਫਿਰ ਸਬੂਤ ਨਿਕਲ ਆਉਣ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਝਿਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟਤਾ ਵਧਾਣ ਲਈ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਮਨ-ਘਰਬ ਸਾਖੀਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—ਉਹ ਸਾਖੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਥੀੜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ (੧.੬੯-੭੦)।

(੯) ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਕੋਵਲ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿੱਥਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਨਮ ਦੀਆਂ ਤਿੱਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਲੇਖਕ ਇਹ ਭਾਵ ਕਢਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਤਪੁਰਖ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉਸ ਦੇ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਨਤ ਭਾਅਦ ਹੀ ਆਈ। ਸਗੋਂ ਵਿਚ ਕਈ ਅਵਗੁਣ ਤੇ ਮੁੱਢੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਸਹੀਰ ਬੰ ਅਦਿਸ਼ਟਿਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਵਲ ਗੁਣ ਦੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (੧.੬੯)।

(੧੦) ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਬੀੜ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ 'ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ' ਕਹਿਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ) ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬਹੀਬ ਬਹੀਬ ਦਸ-ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਅਸ਼ੁੱਧੀਆਂ ਲੱਭੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਅਸ਼ੁੱਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਸੰਗੀਤ, ਪਿੰਡਲ, ਕਾਵਰ, ਕੰਸ, ਵਜਾਰਗਣ, ਅਰਬੀ, ਅਰਬੀ ਗੁਮਰ, ਸੈਸਕ੍ਰਿਤ, ਵਜਾਰਗਣ, ਭਾਰਸੀ, ਭਾਰਸੀ ਗੁਮਰ, ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ, ਗੋਸ਼ਪਾਤੀ ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰਾਮੀ ਸੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਸ੍ਰੀ ਭਾਈ ਜੋਤੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ... ਦੇਵਦਾਸ, ਤਨਾਥ ਸਾਖੀ, ਮੀਮਾਮਾ, ਪਾਤੰਮਥੀ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਗੰਦਾ, ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣ ਪੜ੍ਹਨੇ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ (੧.੧੬੬)।

(੧੧) ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਭਾਗ ੨ ਵਿਚ ਜੋ ਵੀਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਲ ੧੯੭੨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ^{੧੭}, ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਭਾਗ ੧ ਵਾਲੇ ਇਸ ਮਤ ਨੂੰ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ

^{੧੭} ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ੨੧.੬.੭੦ ਨੂੰ ਚਿਕੀ ਗਈ, ਪਰ ਪੁਸਤਕ ੧੯੭੨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਨਹੀਂ। ਟਾਕਰੀ ਵਿਉਂਤ ਇਸ ਦੇ ਪੰਨੇ ੩੪ ਉਪਰ ਵਿਚ ਬੀੜ ਦੀ ਚੋਖਾ ਪਾਛਾਫਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮਿਤੀ ੮.੩.੭੨ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਸੰਗੀਤ, ਪਿੰਡਲ, ਪੁਸਤਕ, ਭਾਖਾ ਅਤੇ ਨਾਮਕ ਆਦਿ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਅਰਿ ਆਵਾਜ਼ਕ (੨.੧) ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਗਿਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ—

(੧੨) ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਰਕਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਖੋਜ ਲਈ ਪਾਠਕ ਕਈ ਥੱਲਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੋ ਹਸਰ ਸਿੱਖ ਰਿਵਾਜ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਹੱਥੋਂ ਹੋਈਆਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੋਠਲ ਮਤ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਖੁਸ਼ ਲਈ ਅੰਤ ਘਾਤਕ ਦਸਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੇ ਟੀਕਾ ਕਰਨੇ ਦੀ ਇਛਾ ਵਾਲੇ ਪਰਸਾਂ ਦੀ ਦਬਾ ਦੇਖੇ (੧) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਬੰਦਾ ਬੰਦ ਜੁਧੈ ਲੋਇ (੨) ਭਾਈ ਜੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦਿਲਵਾਲੀ ਪੰਡਿਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਰਬੀ ਭਾਰਸੀ ਥਾ, ਉਸ ਦੀ ਚਬਾਨ ਮੇਂ ਕਰੀ ਹੋ ਗਈ (੩) ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਭਾਨੀ ਕੀ ਦਬਾ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਸੇ ਚਾਹਰ ਹੈ, ਰਾਜੇ ਚੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਸੀ ਦੁਰਦਬਾ ਕਰ ਮਾਰਿਆ (੪) ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਭਾਨੀ ਕੁਧਣੀ ਭਯਾ (੫) ਪੰਡਿਤ ਫਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਂਥ ਮਹੀਨੇ ਅਤਿ ਕਸ਼ਟ ਪਾ ਕੇ ਗੁਰੂ (੬) ਕਵੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਸ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮਰਾ (੭) ਅਰ ਰਾਜਾ ਕਰੀਦਕਟੀਏ ਆਦਿਕ ਅਨੇਕ ਪੁਰਖ ਲੱਖਾਂ ਸਿੰਘ ਜੈਸ ਪਾਖੰਡੀ ਮੰਗਰੇ ਉਦਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹੋ। ਏਕ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੋ ਤੇ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਸਬ ਚਮਨੇ ਅਪਨੇ ਨੇਤ੍ਰੇ ਸੇ ਦੇਖ ਹੈ। ਪਰ ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੀ ਬਾਨੀ ਥਾ ਆਜ ਤਕ ਕਿਸੀ ਸੇ ਨਹੀਂ ਬਨਾ ਔਰ ਨ ਹੀ ਬਨੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਟੀਕਾ ਸ਼ ਕਰੇ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਸੇ ਅਧਕ ਅਨੁਭਵ ਬਿਦਿਆ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ (੨. ੨੨-੨੩, ਵੂ. ਨੰ.)

(੧੩) ਲੇਖਕ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਦਸਤਖਤ ਸੰਦੇਹਯ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਲਗ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੀਆਂ ਭੱਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹਸਤਖਤ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀਆਂ ਹਨ (੨. ੩੩-੩੪)।^{੧੮}

(੧੪) ਅਗਲੇ ਪ੍ਰਕਾਰਕ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੁਕਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛਪੇ ਸੰਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਰਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਗਰੋਂ ੭੮ ਹੋਰ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਉਸ ਪਹਲੇ ਭਾਗ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ੪੧ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ੧੧੪ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

^{੧੮} ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਰਕ ਅਗੂਰਾ ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਗਿਆਨ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਗਲਾ ਪੰਨਾ ੩੫ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਰਕ ਭਾਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਬੀੜਾਂ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਜਾ ਵ੍ਹਸਿਕਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਪ੍ਰਕਾਰਕ ਪੰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਝ ਛਪਣ ਵਾਲੇ ਅਲਫ਼ੇ ਦੇ ਥੁਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣਾ ਮਤ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਂਸਿਆ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਦਿਖਦਾ ਹੈ :

ਸਾਡਾ ਉੱਦਮ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਕਰਵਾਣੀ ਦੇਣ ਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਭੂਟੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ। . . . ਖੋਜ ਕੀਤੀਆਂ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੋਵਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰਤਾ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਵੀ ਬੀੜ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਮਾਂਛਟ, ਬੰਹੜ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਭ੍ਰਮ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਵਿਚਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇਂਦੇ (੨੮੦)।

ਸਮੀਖਿਆ : ਸ੍ਰਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨੇ ਪਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਬੁੱਝਣ ਵਿਚ ਅਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਪਰਿਚਯ ਹੋਣਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਕੜਾ ਪਰਿਸ਼ੁਮ (ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ) ਕੀਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਸੋਚ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾਭ ਉਠਾਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਮਾਗੀ ਜਾਲੇ ਲੱਭੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ—ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਯਾ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ—ਕੋਈ ਮਹੱਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਦੇਂਦਾ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡ ਲਈ ਵੀ ਉਸ ਪਾਸ ਕੋਈ ਸਬਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਲਿਖਾਸ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ ਤੱਗਾਂ ਚਸਾਇਣੀ ਸਾਧੂਆਂ, ਭੂਤਾਂ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਤੇ ਖਿਡਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਥਿਤ ਸਿਆਣਿਆਂ ਤੇ ਮਣੀਆਂ ਦਾ ਚਕਮਾ ਦੇ ਕੇ ਲੂਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੀਆਂ—ਦਾ ਭੰਡਾ ਭੰਨਣ ਤੋਂ ਭੁਰੇਬ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ (੧.੧੦-੧੬)। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ “ਉਦਾਸੀ” ਦਸਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਉਹ ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੁਪੁ ਦਯਾ, ਆਰਤੀ, ਭੋਗ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਝ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ (੧.੨੦); ਬੀੜ ਸਿਰ ਤੇ ਚੁਕ ਕੇ ਮੰਦਿਰ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਘੋਰ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ (੧.੨੧); ਕਰਮਾਣਾਂ ਦੇ ਬਜ੍ਹਦ ਤੋਂ ਅਸਲੀ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ (੧.੮੪-੮੬), ਤਰਕ ਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਨ ਉਤਰ ਸਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੰਦ ਬੰਦ, ਗੁਰਬਾਣੀ-ਰੂਮ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਪ ਕਾਹਣ, ਕੰਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਤਰਕ ਹੈ

‘ਕਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸੰਜੂਦਾ ਯਾ ਪਿੱਛੇ ਹੋਏ ਗੁਰ-ਜਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਕੀਤੀ ਹੈ। . . . ਫਰਤੀਬ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਵੀ ਹੱਕ ਨ ਚਹੇ ਤਾਂ ਅਕੇ ਲਈ ਕੋਈ ਖੋਜੀ ਪੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਹੱਕ ਸਭ ਨੂੰ ਹੈ, ਸੱਦੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਤੇ (੧.੧੩੦)

ਇਹ ਸਭ ਡਰਕ ਵਿਤਰਕ ਇਕ ਪ੍ਰਬੋਧ ਮਨ (enlightened mind) ਦਾ ਪੜਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਬੋਧਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਲਈ ਕੂਰ ਨਿਸ਼ਨਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕ੍ਰਿਸਕਾਰ ਨੇ ਦੁਬਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਬਿਤ ਪ੍ਰਬੋਧਤਾ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਉਸ ਦੀ ਪੁਸਤਕ (ਭਾਗ ੧) ਦੇ ਪੰਨਾ ੬੮ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ “ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਕਿੱਠਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਹੈ” ਵਿਚ ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸਨ-ਸਾਸੀਆਂ ਯੱਗੀਆਂ, ਉਦਾਸੀਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ, ਫਾਤਵੀਆਂ, ਪੰਡਿਤਾਂ, ਮੱਲਵੀਆਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਬ੍ਰਹਮਣਾਂ ਭਕਤੀਤੀਆਂ ਰਾਮਦਾਸੀਆਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ ਤਪੀਆਂ, ਸ਼ੇਖਾਂ ਅਤੇ ਜੋਠੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬ ਦੇਈ, ਦੋਈ ਹੱਥੀ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਆਚਾਰਯ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਜੀ ਅਤੇ ਵੇਦੀ ਫੈਸ਼ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਆਦਿ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਲਖਸ਼ਮੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਨਿੰਦਿਆ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ”।

ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਰੇ ਮਥੂਕਾ ਤੇ ਢੁਕਾ ਕੇ ਕਥਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਹੋਸਾ ਸਿੱਖ ਮਤ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਂਤ ਉਪਜਿਆ ਹੈ। ਮੁਢਲੀ ਕ੍ਰਮਿਕਾ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਹੋਸਾ ਸਿੱਖ ਮਤ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨਾਂ ਬੁਝਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਇਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੀ ਇਕ ਅੱਧੇ ਜੋਗੀ ਪਸਤਕ ਹੈ—ਜਿਨ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਜੀ ਅਤੇ ਲਖਮੀਦਾਸ ਜੀ ਲਈ ਕੇ-ਅਦਬੀ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ ਯਥਾ :-

ਪ੍ਰਤੀ ਕਉਲੁ ਨ ਪਾਇਲਿ ਕਰਿ ਪੀਰਗੁ ਕੈਨੁ ਮੁਰਟੀਐ ॥

ਇਲਿ ਪੁਟੇ ਆਗੁ ਫਿਰਨਿ, ਬਿਨਿ ਭਾਰ ਉਚਾਇਨਿ ਡਟੀਐ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਰਾਇ ਬਲਵੰਤ ਰਥਾ ਸਭੇ ਭ੍ਰਮ ਦੀ, ਸਭਾ ੯੬੨,

ਉਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਖੜਾ ਕਰਾ ਕੇ ਵੀ ਏਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚਕਾਗਾ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਸੁਤਿਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਮੁਨਿ ਸ੍ਰਾਮੀ ਸਿਵ ਰਾਮਦਾਸ, ਗਿਆਨੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਠਾਕ ਆਦਿਕਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਹੋਰ ਕੀਤੇ ਹਨ (੧. ੩-੪)।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਿੰਦਿਆ ਦੀ ਢੂੰਝ ਲਾਉਣ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਵਿ ਗੱਲ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੂੜ ਤੇ ਦੋਹ ਨੰਗਾ ਬੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ; ਸੁੱਚ ਆਚਰਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ—ਉਹ ਸਨ-ਸਾਸੀ ਹਨ, ਜੋਗੀ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ—ਨਹੀਂ ਭੰਡਿਆ ਗਇਆ। ਇਹ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਆਲੋਚ ਹੈ। ਸੁਧਾਰ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਮਨੋਰਥ ਸੁਸਥ ਸਮਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਹ ਕਿ ॥ ਅਜੇਹੀ ਮੰਡਨਕਾਰੀ ਨਿੰਦਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਪ੍ਰੀਤ ਅਵੰਗਿਆ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹੋਰਵਾਂ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਣੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਰਥ-ਅਵੰਗਿਆ ਵੀ ਕਰ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਜੀ ਅਗੰਮੀ ਖੇਡ ਕਾਰਣ ਗੱਦੀ ਖੁਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਫੀ ਹਵੀਕਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਥਾਵਾਂ ਗਰਬਿੰਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਸੀ। ਇੰਝ ਭਾਸ਼ਾ ਜੀ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਬਲਦੇ ਮਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਮਰਥਕ ਸਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਜੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਪੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜੇ ਰਹੇ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਡੇਰੇ ਬੁਸਟ ਦਾ ਛੇ ਉਪਜਿਆ ਤਾਂ ਸੂਮੀ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦੱਸੀ ਚਕੀਕਤ (੧.੩) ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਂਡੇ ਢਾਂਡੇ ਉਦਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਤਿਲਮਜਲੀ ਦੇ ਰੂਪੇ (੧.੪ ਅਤੇ ੧.੧੬੦)। ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਭੋਗਣ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਵਾਲੀਆ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦੇ ਸੰਪੱਤੀ ਜੀ ਸਿਸ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਿੱਖਾਂਤਿਕ ਮਤਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।

੧) ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਸੂਮੀ ਜੀ ਦੀ ਪਹਲੀ ਅਰਥਾਤ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਸੰਬੰਧੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿਸ ਵੱਲ ਅਸੀਂ ਪੁਸ਼ਤ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਪਰਤਾਏ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਬਾਰੇ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

੨) ਸੂਮੀ ਜੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸਥਾਪਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੇ ਮੁਢਲੇ ਸੰਵਿਧਾਂ ਵਿਚ ਰਗਤ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਕਾਲ-ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਰਚਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਕੱਲ ਦੀ ਨਿਭਾਈ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਏ ਸੰਗ੍ਰਹ ਅਰਥਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਮੰਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਯਾ ਗਵਿੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।^{੧੧} ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਹੈ ਮੁਢ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਬੂਤ ਦੇ ਹੋਇਆ ਸੂਮੀ ਜੀ ਦੇ ਸਥਾਪਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੂਮੀ ਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮੰਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਦੀ ਕਿਰਤ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਟਾਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

੩) ਤੀਸਰੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਪਹਲੇ ਅੰਗ ਇਸ ਪਾਵਨ ਸੰਚਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਜੀਉਂਦੇ ਪੁਰਖ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਾਖਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਬਣਾਏ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਪਾਵਨ ਕੀਤ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ। ਇਸ ਕੱਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉਹ ਇਸ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਇਸ ਇਸ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਅਗਲੇ ਅੰਗ ਬਾਰੇ ਕੱਲ ਕਰਨੀ ਚਹੁੰਦੀ ਹੈ।

^{੧੧} ਪ੍ਰੋਫ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕ. "ਭਾਸ਼ਾ ਮੰਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ"

ਲੇਖਕ ਦੀ ਉਦਾਸੀਨ ਮਤ ਪ੍ਰਤਿ ਰੂਥ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਲਿਖਵਾਉਣ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋਈ ਲਗਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਭਗਤ ਬਾਣੀ' ਦਾ ਸੰਚਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਪ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਸਮੇਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ (੧.੬੫)। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਜੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਆਦਿ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਮਹਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਸੁਣਾਣ ਯੋਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਖੁਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਤੇ ਵਿਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਬੀਰ ਪੰਥੀ, ਰਵਿਦਾਸ ਪੰਥੀ, ਨਾਮੇ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਅਖਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ ਨਹੀਂ। ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਅਜੇਹੇ ਪੈਗੰਬਰ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਆਪਣੀ ਮੁੜੀ (ਬਾਣੀ) ਉਦਾਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਪਰਕ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਘਰ ਆ ਬਸਿਆ ਇਹ ਇੱਠੀ ਬੇ-ਬੁਝਾ ਸਥਾਪਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਸੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਣ ਲਈ ਰਚੀ ਸੀ? ਲੇਖਕ ਸੰਭੋਤ, ਪਿੰਗਲ ਕਾਕਣ, ਨਾਨਕ ਆਦਿ ਦਾ ਕਿ-ਆਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਚਾਅਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਕਾਵਜ ਆਰੇਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਵੇਰ ਦੀ ਘੜੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉਤੋਜਨਾ-ਨਨਕ ਸੰਬਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬਿਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰ ਵਾਂ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ, ਕੀਹ ਬਿਜਵੇ, ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਰਗਤ ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ ਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦਾ ਨਾਂ 'ਕਬੀਰ', ਤੇ 'ਕਬੀਰ' ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਯਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਹਾਣੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਖਿਫ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦਾ—ਉਹ ਕਬੀਰ ਹੈ ਜਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜਾਂ ਰਵਿਦਾਸ—ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਰਣ ਇਹ ਖਰਟਾ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਜੀ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਉਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਮੁੱਢਾਂ ਹੀ ਗਲਤ ਧਾਰਣਾ ਹੈ। ਗਵਿੰਦਵਾਲ ਅਥਵਾ ਭਾਸ਼ਾ ਮੰਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਤੇ ਨਾਮੇ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਭਗਤ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਸਮਝਦੇ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਨ ਕਿ ਵੱਖਰੇ ਆਦਿਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਣ ਕੇ।

ਜਿੱਥੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਚਨ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਲੇਖਕ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਪੁਰਖਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ। ਇਹ ਸੰਭਵ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਯਕੀਨੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁਖਕਿਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੱਲ ਸੂਮੀ ਦਾ ਕਲਪਿਤ ਇਕ ਦੀ ਸੰਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਲਸਤੁਪ ਉਸ ਦਾ ਸਾਚਾ ਭਰਕ ਚੋਰ ਦੀ ਕੋਪ ਵਾਂਗ ਕਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੪) ਭੁੱਟਾ ਦੀ ਭਾਈ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਾਂਤਿ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਦਾਖਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਦੋ ਰਾਏ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ। ਇਹ ਪਿਆਲ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦੇਖੀਏ, ਸੰਬੰਧੀ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ।

੫) ਇਹ ਗੱਲ ਕਿ ਪੜ 'ਜਪ' ਸੰਪੂਰਨ ਭਾਈ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਵੇਦ ਕੁਲਯ ਹੈ ਭਾਵਨਾ ਮੁਲਕ ਬਥਨ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕੇਵਲ ਇਹ ਚਿਤਰਾਕਣਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਰਧਾ ਵਸ ਕੀਤੇ 'ਜਪ' ਪਦ ਦੇ ਅਰਥ, 'ਜਾਣਨਾ' ਨਿਰੁਕਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਨਿਰਧਾਰਤ। 'ਜਪ' 'ਜਪ' ਯਾਤ੍ਰਾ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਸੰਗਿਅਮੁਦ ਹੈ ਕਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਜਪਨ ਅਥਵਾ' ਮਨ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਹਿਣ ਯੋਗ ਪਦ ਭਾਵਨਾ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ 'ਵੇਦ' ਜੋ 'ਵਿਦ' ਯਾਤ੍ਰਾ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਅਥਵਾ ਇਲਮ ਦਾ ਸੂਚਕ ਪਦ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ ਇਕ ਨਹੀਂ। ਪਰਨਾ ਸਾਹਨ ਹੈ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ ਦਾ ਹੀ ਵਿਉਂਤ ਨ ਹੋਵੇ। ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (ਗਿਆਨ) ਆਪ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅਨੁਰੂਪਤਾ ਵੱਖੋਂ ਅਥਵਾ ਤਰਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਨਹੀਂ ਭਾਵਨਾ-ਮੁਲਕ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਬਲਸੂਰੂਪ, ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

੬) ਬਥਦ ਕੱਥਣ ਦੀ ਰੂਪਮਤ ਨਿਰਮੁਲ ਹੈ। ਪਰਨੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਟਕਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅੰਗ ਜਾਂ ਅੰਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਖੋਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪੱਥੇ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਬਾਰਣ ਨਕਲ ਹੋਵੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ, ਜੋ ਉਹ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅੰਕ ਵੀ ਹਨ, ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਬਥਦ ਕੱਥੇ ਗਏ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਬਥਦ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਗਏ ਹੋਣ। ਅਧਿਕ ਇਹ ਅੰਕ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਹਾਫ਼ਾ ਆਸਾ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗੇ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਭਨਾ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਤੀਸਰੇ, ਲੇਖਕ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਆਸਾ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾ ਸਕਿਆ ਜਿਹੜਾ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਾਂਤਿ ਵਿਚ ਨ ਆਇਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਨਿਰੰਤਰ ਕਲੰਤ ਤੇ ਕ੍ਰਮਿਕ ਹੈ।

੭) ਗੰਦਿਵਾਲ ਭਾਈਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੰਭਾ ਕਿ ਇਹ ਨਕਲ ਹਨ, ਵੀ ਨਿਰਮੁਲ ਹੈ ਕਿਉਂਜ ਪਰਥੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਰਲ ਕੇ ਦੇਖੀਏ, ਆਪਣੀ ਮੁਢਲੀ ਲਿਖਣ-ਲੇਖੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਪਾਠਾਂ ਨਾਲ, ਮੁਢਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੋਣ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ।

੮) ਲੇਖਕ ਦੇ ਬੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸੁਭੀਆਂ ਭਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇ ਨ ਮੰਨਣ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਫੇਰੀ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ। ਕੁਪਿ-ਬਿਬੇਕ ਦਾ ਇਹੀ ਰਾਹ ਹੈ। ਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ-ਪਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

੯) ਖੋਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਜੋਰੀ ਜੋਰੀ ਸਮਾਵਣ ਦੀਆਂ ਤਿਥਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨੂੰ ਲੇਖ ਖਾਹ ਮਖਾਹ ਆਪਣੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਅਰਥ ਦੇ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜੀ, ਭੀ, ਸਿੰਘ ੨ ਖਿਆਲ ਨੀਕ ਪ੍ਰਭੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਹਮਣੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਸੁਧਾਂ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਭੋਕ ਮਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਥਾਂ ਸੰਤਾਲ ਲਖਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਫੁਲੇਖਾ ਨ ਪਏ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਕੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਸ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਨ ਕਿ ਕਦਾਚ ਨਾਲ ਹੀ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਗੁਰਿਆਈਂ ਕਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰਿਆਈਂ ਦਾ ਨਿਕਾਸ਼ ਰੱਖਣ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਸੋਖਾ ਰਾਹ ਸੀ।

੧੦) ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦੀ ਇਹ ਸਥਾਪਨਾ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਛਪੀ ਬੀਰ ਵਿਚ ਰਹੀਆਂ ਭੁੱਕਾਂ ਤੇ ਨਕਲ ਕਤਨ ਲਗਿਆਂ 'ਸਿਖਾਰੀਆਂ' ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਕਈਆਂ ਕੁੱਲਾਂ ੨ ਸੂਚੀ ਕੱਢੀ ਕੁੰਮੀ ਹੈ। ਅਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਣਾ ਨਾਲ ਵੀ ਸਹਮਤ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ, ਦੀ ਸੰਧ-ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੁਰਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ ਬੁੱਝਣ ਲਈ ਬਹੁਮੁੱਖੀ ਗਿਆਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

੧੧) ਲੇਖਕ ਦਾ ਮਤ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸਰਧਾ ਨਾਲ ਸੁਭੀਆਂ ਵ੍ਰਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ (ਸਿਧਿਕ ਕਥਾਵਾਂ) ਸੁਰੰਤਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇ ਫਲੇ ਵਿਚ ਬਾਧਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਭੁੱਝੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਤਰਕ ਨਾਲ ਫੁਰਦੇ ਭਾਰਤੀਕਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਰਹਿ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਪੀਰਸ ਨਾਲ ਬੀਰੇ ਯਰਨ ਦਿਮਾਗੀ ਜਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਪੁਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖਣ ਨਾਲ ਲੱਭੇ ਗਏ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਨਰੋਮੇ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਨ ਛੱਡਣ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ।

੧੨) ਦੋਸਤਖਾਨਾ ਖਾਣੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਿ ਇਹ ਕੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ੨ ਹਸਤਾਖਤ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਭਾਧੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਰੀਕੇ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰਖ ਕੇ ਵਾਚਣ ਹੋਂ ਹ ਸਕੇਗਾ। ਪਰੰਤੂ ਦੋਸਤਖਾਨਾ ਕਾਲ ਹਲੀ ਆਈ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਬਥਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਹੀਆਂ ਭੁੱਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਲੇਖਕ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਿਬੇਦੇ ਹੀ ਭੁੱਧੇਰੀ ਵਿਚਾਰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਉਸ ਦੀ ਅਸਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖਾਈ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕੀਤੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਪਰਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਖੋਲ੍ਹੇ ਦਾ ਨਿਰਾ ਸਰਵੇਖਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਰਾਨਣਾ ਪਾਣ ਦੀ ਸਾਰਬਥ ਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ।

੭ ਆਦਿ ਬੀਰ ਬਾਰੇ

ਆਦਿ ਬੀਰ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ੧੯੭੦ ਈ ਵਿ ਛਪੀ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਖਰੀਦਾ ਚੜ੍ਹਤ ਪਹਲਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਲਿ ਦਾ ਸੰਰਲਪ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜਹਿਬ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਲਈ ਕਰਨਾ ਪਇਆ

ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੀ ਹੀ ਬਾਣੀ, ਜਿਵੇਂ 'ਰਿਵਾਇਤ ਦਸਤੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨੀ ਪਈ (ਪੰ. ੫)।

੧. ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸੰਬੰਧੀ 'ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ' ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, 'ਕੁਰਬਾਨੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਫੋਟੋ' ਤੇ 'ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' ਕ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਥੇ 'ਰਿਵਾਇਤ ਨੂੰ ਚਿਤਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਜਿੰਦੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਕੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੇ ਜੋ ਉਦੇਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਵਾਇਤ-ਕਾਰਾਂ ਨੇ ਦੱਸੇ ਹਨ, ਉਹ ਬੜੇ ਕਮਰੋਜ਼ ਜਾਪਦੇ ਹਨ' (ਪੰ. ੨੫)। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਕਈ ਅਜੇ ਪ੍ਰਥਮੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਜੇਹੇ ਪ੍ਰਥਮੀਆਂ ਤੇ ਉਚਾਰੀ ਕਈ ਬਾਣੀ, ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਸੰਭਾਲੀ (ਪੰ. ੩੩)।

੨. 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ' ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਨਾਲ ਮਿਲੀ, (ਪੰ. ੩੮)। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਟਕਰੇ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੀ ਸਾਥੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਇੰਝ ਹੀ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਏਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਤਕ ਅਪੜੀ (ਪੰ. ੫-੬੪)।

੩. "ਮੰਗਲ ਤੇਰੇ ਉਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰ" ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਭਤੀ ਬਾਣੀ ਮੰਗਲ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਪਰਮੇਸਰ ਦੀ ਹੈ (ਪੰ. ੮੨-੮੩)। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੀ (ਸੁਣੇ ਵਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਤਲਨਾ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਕੁਝ-ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਤਕ, ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਤੀਜੇ, ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਤੋਂ ਚੌਥੇ ਤੇ ਇੰਝ ਹੀ ਪੰਜਵੇਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀ (ਪੰ. ੧੦੮)।

੪. ਭਗਤ-ਬਾਣੀ, ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਦੇਸ਼ ਤੇ ਸੱਤ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਵਾਰ, ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਫਲਸਰੂਪ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਕਹੇ ਉੱਤੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਫੀਨਾ ਸਮਝ ਕੇ ਤਿਆਗਣਾ ਗਲਤ ਹੁੰਦਾ (ਪੰ. ੧੦੮-੧੧੮)।

੫. ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੇ ਭਾਈ ਚੰਨੇ-ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਖਿੱਤਾਂ, ਜੋ ਰੁਮਵਾਰ 'ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਭਾਦਰੋ ਵਾਲੀ ਏਕਮ' ਤੇ 'ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਅਸੂ ਸੁਦੀ ਏਕਮ' ਹਨ, ਦੇ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ

ਅਲਪਕਾਲੀ ਫ਼ਤਕ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਪ੍ਰ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਇਸ ਠਹੀਜੇ ਤੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਅਸਲੋਂ ਬੜਾ ਸਮਾਂ ਨਵੀਂ ਬੀੜ ਦੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਇਸ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੇ ਇਹ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਕੇ ਜਿਲਦ ਕਰਵਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਬੜਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿਥ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤਾ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਚੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਤਾਰੇ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਉਹ ਸਨ ਜੋ ਪ੍ਰ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਤਕ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਸਨ (ਪੰ. ੧੩੪-੧੩੮)।

੬. ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਚਿਤਾਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲਫ਼ਤੇ ਹਨ ਕਿ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸ ਨੇ ਥੜ੍ਹਾਈਆਂ? ਇਸ ਯਤਨ ਵਿਚ ਆਪ ਇਸ ਜਿੰਦੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ 'ਸਾਡਾ ਪਿਆਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਵਧਾਈਆਂ ਵਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਚਾਲਾ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਸੰਮਤ ੧੭੫੦ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੭੮੬ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ' (ਪੰ. ੧੮੩)। ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਤੇ ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰੜ੍ਹਾਏ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦਾ, ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਕਤ ਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਖੀਰਲੀ ਬਾਣੀਆਂ ਲਿਖਾਈਆਂ ਤਦ ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਾ ਲਈਆਂ। ਤਰੀਕਾ ਭੀ ਉਹੀ ਵਰਤਿਆ ਪਹਿਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਕਥੇ ਨਵੇਂ ਪਾ ਲਏ ਗਏ' (ਪੰ. ੧੮੮)।

੭. ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਆਪ ਇਸ ਜਿੰਦੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ 'ਮੁਕਦੀ ਕੱਲ ਇਹ ਪੰਜ ਸਾਖੀਆਂ ਨਿਰੰਜਨੀ ਮਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੰਜਣ ਨੇ 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਰਲਾਈਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂ? ਸਾਪ ਮਥ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ। ਇਹ ਚੁਕਾਵਲੀ, ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਕਲੀ ਤੇ ਰਤਨਮਾਲਾ ਆਦਿਕ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਦੀਆਂ ਹਨ' (ਪੰ. ੨੪੪)।

ਟਿੱਪਣੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਸਤਕ ਲਿਖਣੀ ਆਰੰਭੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਸ ਦੀ ਸੰਖਾਦਨਾ ਦੇ ਹਿਤਹਾਸ ਨਾਲ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਗਾਹੀ ਤੋਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ

²⁰ ਭਾਵ ਹੰਦਾਲੀਆਂ ਅਥਵਾ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਤੋਂ ਹੈ।

²¹ ਪੰਜ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਸਾਖੀ ਨੰ. ੧੪ (ਕੋਸ਼ਟ ਸ਼ਬ. ਸ਼ਬ.), ਨੰ. ੨੮ (ਬਿਜੀਅਨ ਦੇਸ, ਚੰਡਾ ਬਾਣੀ ਜੁਗਵਰੀ), ਨੰ. ੫੦ (ਸੁਮੰਤ ਤੇ ਅਲਖ ਪ੍ਰਥ ਸਿਰ ਨਾਲ ਕੋਸ਼ਟ) ਨੰਬਰ ੪੭ (ਵਿਵਾਨਾ ਪ੍ਰਾਣ-ਸੰਕਲੀ) ਤੇ ਨੰਬਰ ੪੧ (ਭਗੀਰਥ, ਮਨਮੁਖ ਤੇ ਵਿਵਾਨਾ) ਤੋਂ ਹੈ।

ਸਥ-ਸੰਭਾਲ ਹਰ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਆਪ ਕੀਤੀ। ਘੱਟ ਘੱਟ ਉਸ ਪਾਸ ਪੁਰਖਣੇ ਭਰਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹ, ਅਧੁਰੇ ਜਾਂ ਸੰਪੂਰਣ, ਚਰੁਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਯਥਾਜੋਗ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ। ਪਰੰਤੂ, ਇਸ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਬਾਹਰਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ (ਮਾਥਾ) ਪ੍ਰਦੀਪਾਂ ਦੇ ਬਿਠਾ ਕਰਨਾ ਇਕ-ਤਰਫ਼ਾ ਕਾਰਵਾਈ ਹੈ ਮੰਨਣੀ ਘਟੇਕੀ ਤੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਪੈਰ ਪਾਣ ਦੀ ਬੱਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁੱਖਿਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

੮. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ ਕਲਾ

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ ਦੀ ਪੀ.ਐਚ. ਡੀ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਲਈ ਯੋਗੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਇਹ ੧੯੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਛਪੀ 'ਬਾਣੀ ਬਿਓਰ' ਵਾੜ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਵਿਵਰਣਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਦੋ ਸੰਬੰਧ ਜੋਹੇ ਅਧਿਆਇ ਬਾਣੀ ਸੰਕਲਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸੂਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਆਧਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣੀ ਰਿਵਾਇਤ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਿਆਇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਬਾਣੀ ਦਾ ਅੰਕਣ-ਪ੍ਰਬੰਧ', 'ਰਾਗ ਪ੍ਰਬੰਧ', 'ਸਵੱਯੰ ਅੰਕਣ ਪ੍ਰਬੰਧ', 'ਸਿਰਲੇਖ ਪ੍ਰਬੰਧ', 'ਘਰ ਪ੍ਰਬੰਧ', 'ਰਹਾਉ ਪ੍ਰਬੰਧ' ਨਵੀਂ ਸਾਮਕ੍ਰਿ ਜੁਟਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਵਿਚ ਲੇਖਿਕਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਹੋਏ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਡਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੈ।

੯. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਪ੍ਰੋ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪੁਲਮ ਰਚਿਤ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ੧੯੭੭ ਈ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸੰਸਕਰਣ ੧੯੮੦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਪਹਲਾ ਡਾਕੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਪੁਲਮ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੋ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਿਆਂ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੇ ਭਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਫਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਇਹ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾ-ਪਿਛਾਰੀਆਂ ਪਾਸ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸੂਤਾਂ ਤੋਂ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਤੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਮਤ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਤਾ ਉਹ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਗੰਢਣਾ ਤੋਂ ਲਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਗਵਾਹੀ ਨਾਲ ਵੀ ਬਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਉਸ ਵਕਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸ਼ਬਦ-ਬੰਡਾਰ ਨੂੰ ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪੁਣ-ਛਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਪਾਵਨ ਬੀਜ ਫਿਰਾਦ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਭਾਗ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਅਧਿਆਇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਇਹ ਸਰਵਪੱਖ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ੭੦ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜੁਟਾਈ

ਹੈ—ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਿ ਬੀੜ ਦਾ ਲਿਖਣ-ਸਾਲ ਕੀ ਹੈ, ਪੱਥੇ ਕਿਨੇ ਹਨ, ਭੰਗ ਕਾਰਣੇ ਤੇ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਕਿੱਥੇ ਪਈ ਹੈ। ਬਹੁਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਸਿੱਖ ਤੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਫੂਡਪੁਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇੰਸਪੈਕਟਰ, ਪਾਸੋਂ ਲਏ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਭੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ਚੋਖੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸੂਚੀ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ਼ਬਦ ਵਿਗਿਆਨ' ਹਾਲੀ ਅਣਛਪੀ ਪਈ ਹੈ।^{੨੨}

੧੦. ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਪਾਦਨ ਨਿਰਦੇਸ਼

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗਰਿਥਜਨ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ੧੯੮੧ ਈ ਲਿਖਤ ਹੈ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਭਾਵਿ-ਉਠਾਇਆ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ੇ, ਜੋ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਉਦਾਹਰਣ ਤੇ ਮੰਗਣਾਂ ਦਾ ਠੀਕ ਸਥਾਨ ਆਇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਉਸ ਦੀ ਬਿਰੋਧੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜੇਵਾ-ਕਾ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਰਹਿਆ ਤੇ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਹ ਆਪ ਖੋਜ ਦੀਆਂ ਖੋਜ ਪਾਠੀਆਂ ਵਿੱ ਲਿਖਦਾ ਰਹਿਆ। ਇਕ ਅਧਿਆਇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲਿਖਤੀ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇਖੀਆਂ ਤੇ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ।

੧੧. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ

ਪਿੱਛੋਂ ਜਿਹੇ ਹੀ ਸਾਲ ੧੯੮੭ ਵਿਚ ਜ. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਰਿਟਾਇਰਡ ਆਈ.ਏ. ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਇਕ ਪੁਸਤਕ *Essays on the Authenticity of Kartarpur Bir and The Integrated Logic and Unity of Sikhism* ਮਿਲੀ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਲਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਨਵੇਂ ਹੋਏ ਰੱਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਾਗਰ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਭਾਈ ਜੋਹ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸਨ' ਤਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸਾਮਕ੍ਰਿ ਹੀ ਤਰਕਪੂਰਣ ਵਿਆਖਿਆ ਜੁਟਾਈ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ' ਦੇ ਅਨੈਕ ਅਜੇਹੇ ਲੱਛਣ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਵੀ ਉਤਾਰੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ

^{੨੨}ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਸ਼ਾਵਾਨੀ ਕਾਰਣ ਨਬਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾ-
ਹੀ ਅਸੀਂ ਦਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਛਾਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣੇ ਕਿਉਂਜੋ ਇਸ ਦੀ ਸੰਤਹਿਤ ਪੁਸਤਕ 'ਸ੍ਰੀ
ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸੰਕਲਪ-ਬੀੜਾਂ' ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰੱਬ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਪਾਥਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਲਸਪਰ
ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ" ਛਪ ਚੁਕੀ ਹੈ।

ਹੁ ਸਕਦੇ ਸੋਨ' (ਪੰ ੮)। ਇਹ ਸ਼ਬਦਾ ਫਕਤਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਨਿਰਣਾ ਲੈਣਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇੰਝੇ ਜੋੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਉਹ ਅਸੀਂ ਅਕਲੇ ਮਤਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ 'ਫਰਟਾਪੁਰੀ ਥੀਜ਼' ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੰਗ ਵਿਚ ਕਰਣ ਦੀ ਚੋਸ਼ਣਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੀਜਾ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਬੀੜਾਂ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਬੀੜਾਂ

੧. ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ (ਸੰਮਤ ੧੬੫੨)

“ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ” ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ “ਕੇਂਦਰਿਕ ਵਾਲੀਆਂ” “ਸੋਸਰਾਮ (ਜਾਂ ਸਹਸਰ ਰਾਮ) ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ” ਦੇ ਚੌਥੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੀਆਂ ਸਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਚੌਥੇ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ। ਇਕ ਪੋਥੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ “ਅਗਿਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ” ਕਾ ਨਾਮ ਕਰਾਂਗੇ, ਇਸ ਵਕਤ ਅਗਿਆਪੁਰ ਦੇ ਬੱਚਾ ਦੇਵਜ ਬਾਬਾ ਲਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਵਿਨੋਦ ਕੁਮਾਰ ਭੱਲਾ, ਜਲੰਧਰ, ਪਾਸ ਸਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ਸਵਰਗਰ

“ਇਹ ਪੋਥੀਆਂ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਤੋਂ ੧੬੮੧ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਕੇਂਦਰਿਕ ਵਾਲੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਪੋਥੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਭੱਲੇ ਨੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੇ ਬੰਦਾ ਦੇ ਦਾ ਜੀਵਾਦਾਰ ਸੀ, ਆਪਾ ਤਾਈਂ ਬਾਬਾ ਦਾਨਣ ਸਲ ਭੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਭੱਲੇ ਅਗਿਆਪੁਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇ ਚਿੱਠੀ। ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ਭਕਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲਾ ਕੇਂਦਰਿਕ ਵਾਲੇ ਸੰਮਤ ੧੬੬੦ ਵਿਚ ਹੋਈ (ਜਿਹਨਾਂ ਮਗਰਨ) ਦੇ ਭਾਈ—ਭਾਈ “ਮੋਹਨ ਪੋਥੀਆਂ” ਭੱਲਾ—ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਲੇ, “ਅਮੋਹਨ” (ਅਮਰਕੁਸ਼-ਦਸੈਥਰ ਸੁਦਾਮਾ) ਦੇ ਸਨ।

ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੁਢਲਾ ਮਾਲਿਕ ਸ੍ਰੀ ਵਿਨੋਦ ਕੁਮਾਰ ਭੱਲਾ ਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤਲ ਭੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਦਾ ਮੁਹਿੰ ਸਾਡੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਸ਼ੀਵਨ ਸਿੰਘ (ਕੇਂਦਰਿਕ ਵਾਲੇ)

ਬਾਬਾ ਲਲੀਪ ਸਿੰਘ (ਬਾਬਾਪੁਰ/ਅਗਿਆਪੁਰ ਵਾਲੇ) ਬਾਬਾ ਦਾਨਣ ਸਲ (ਅਗਿਆਪੁਰ)
ਭਾਗਨ ਦੇਵ (ਸਿੰਘ ੧੬੮੭) ਰਹਿੰਦਾਸ ਸਿੰਘ (ਅਗਿਆਪੁਰ ਵਾਲੇ)
ਤੀਰਥ ਰਾਮ (ਸਿੰਘ ੧੬੮੮)
ਕਿਨੋਦ ਕੁਮਾਰ (ਮੁਢਲਾ ਮਾਲਿਕ)

ਨੋਟ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਲੇ “ਸਿੰਘ” ਪਦ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੀ ਦੇਵਜ “ਚੇਟ” ਪਦ ਦੇ ਕੇ ਰਾਹੀਂ ਹਨ

ਸ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਛੋਲਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਾ, ਕੰਵਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਏ ਆਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਪਿਜਿਰ ਪਈ ਹੈ।

ਲੋਮੇ ਲਮੇ ਤਕ ਇਹ ਪੰਥੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋ, ਹੁਣ ਵੀ ਹਨ। ਫਲਸ਼ੂਰੂਪ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਸਾਵਧਾਨੀ ਲੈਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਪਈ, ਪੰਜੀ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਜੀ ਹੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਵਿਚ ਜੋ ਸੂਚਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਤੋਂ ਹੀ ਆਈ ਹੈ। ਮਕਰਾਂ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਵਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁੱਛ ਉੱਤੇ, ਲੋਤੀ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਘਲੀ ਸੀ, ਜੋ ਬਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀ।^੧ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਜੋ ਨੋਟਸ ਫਰਵਰੀ ੧੯੪੫ ਤੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਲਏ ਸਨ, ਉਹ ਡਾ. ਗੋਡਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਹੀਂ, ਟਾਈਪ ਹੋ ਕੇ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਸਤੰਬਰ ੧੯੭੯ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਕ ਕਾਪੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਨ ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਦਾਚਰਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।^੨ ਸਾਡੇ ਬਖ਼ਤ ਨੇ ਮੁੜ ਯਾਵਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਾਲ ੧੯੮੮ ਤੇ ੧੯੮੯ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਹਾਂ ਅਮੋਲਕ ਸਿੱਚਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸਨ ਪਰਸਨ ਤੇ ਵਾਚਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ। ਫਲਸ਼ੂਰੂਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਕਤ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਹ ਸਾਡੀ ਇਕਤੁ ਕੀਤੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਤੇ ਸਾਹੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਆਪ ਗੋਤੀ ਪਣਛਾਣ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸੰਦੇਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੰਥੀਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਤੇ ਬਣਤਰ ਪਹਲੀ, ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਤੇ ਦੂਜੀ, ਪਿਜ਼ਿਰ ਵਾਲੀ, ਦੋਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਲਗਪਗ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ

^੧ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਪਹਲਾਂ ਰਾਘੋਮਾਸਰਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਵਿਚ ਵਸ ਰਾਖੇ ਸਨ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਪਿਜ਼ਿਰ ਜਾ ਬੱਜੇ। ਪਹਲਾਂ ਇਹ ਪੰਥੀ 'ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੀ' ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਹ 'ਪਿਜ਼ਿਰ ਵਾਲੀ' ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਰਚੀ ਹੈ।

^੨ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਿੰਟਸ ਬਹੁਤ ਉੱਥੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਦੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੋਂਦਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬੰਡੋਗੜ੍ਹ, ਪਾਸ ਭੇਜੇ ਸੁਦਾ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ' ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਹਨ।

^੩ਇਹ ਨੋਟਸ ਗੁਰਚਰਨ ਸ਼ੇਰ ਸੰਗੀ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦੇ ਤਿਮਸਕ 'ਤ੍ਰਿ' 'ਅਲਹੁਸ' (ਜਿਲਦ ੨੯, ਅੰਕ ੩, ਅਕਤੂਬਰ-ਦਸੰਬਰ ੧੯੮੪) ਵਿਚ ਛਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਕਾਪੀ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਦੇ ਸਪੁਰਾ ੩ ਵਾਂ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਰਾਘੋਮਾਸਰਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਬਾਵਾ ਬਰੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੋਟਸ ਨੂੰ ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸ਼ੇਰ ਜੋਗੀ ਨੇ 'ਬਾਵਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ' ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਨ ਉਹ 'ਯਾਦਗਾਰ' ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਟ ਦਾ ਚਰਚਾ ਹੀ।

੨੯ ਸੀ.ਐਮ. X ਥਪ ਸੀ.ਐਮ. ਤੇ ਲਿਖਤ ੧੬ ਸੀ.ਐਮ. X ੨੩ ਸੀ.ਐਮ. ਹੈ। ਇਕਰ ਦਾ ਆਕਾਰ ਹਰ ਥਾਂ ਇਕਸਾਰ ਨਹੀਂ, ਥਾਪ ਘਟ ਹੈ। ਬਕਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬੀ ਹੈ; ਬੂਜੇ ਬਕਲਾਂ ਵਿਚ, ਬੱਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਤੇ ਉੱਚਾਈ ਵੱਡੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪੰਨੇ ਉੱਪਰ ਲਗਪਗ ੫ ਸੀ ਮੀ ਚੌੜਾ ਹਾਥੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਾਸੇ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਾਥੀਏ ਪੁਰ ਸਾਈ ਲਗੀਰਦਾਰ ਵੇਲ ਪੰਨੇ ਦੇ ਚੁੰਗੀ ਪਾਸੀ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਵੇਲ ਦੀ ਬਣਤਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ: ਇਕ ਲਾਲ ਲਕੀਰ ਤੇ ਇਕ ਯਾਲੀ ਲਕੀਰ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਪਿੱਛੀਆਂ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੋ ਲਕੀਰਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਾਰੰਗੀ ਰਾਹ ਮਾਰਦੀ ਚੁੰਗੀ ਮੰਟੀ ਧਾਰੀ। ਅਸ ਪੰਨਿਆਂ ਉੱਪਰ ੧੩ ਪਾਲਾਂ ਤੇ ਹਰੇਕ ਪਾਲ ਵਿਚ ੧੩ ਜਾਂ ੧੪ ਅੱਖਰ ਹਨ, ਪਰ ਕਈਆਂ ਪੰਨਿਆਂ ਉੱਪਰ ਪਾਲਾਂ ਘਟ ਵਧ ਵੀ ਹਨ। ਲਿਖਾਈ ਮੁੱਖ ਪੰਥੀ ਦੀ ਇਕ ਹੱਥ ਦੀ ਹੈ, ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਏ ਪਦੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਸਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਮੱਧਮ ਕੁ ਸੌਟੀ ਮੀਟਰ ਤੇ ਮਟਾਈ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਕੁ ਹੈ। ਸਿਆਹੀ ਇਕਸਾਰ ਕਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਥੇ ਕਿੱਕੀ ਹੈ, ਕਿਥੇ ਕੁਝਕੀ ਕਾਗਜ਼ ਭੁਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਮੱਟਾ, ਕਥਮੰਗੀ, ਨਿੱਗਰ ਵੇਨਗੀ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਘੁਣ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਕੋੜੇ ਜੇਹੇ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ, ਅਰਥਾਤ ਪਹਲੀ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪੰਜ ਪੜ੍ਹੇ ਲੱਛਣ ਲਿਖੀ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਤਨਾ ਹਾਥੀ ਸਾਰੀ ਲਈ ਆਖਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਤੇ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਆਏ ਲਿਖੀ ਦੇ ਹਨ ਤਮੂਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਹਵਾ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਜੁਟਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਤਾ-ਅੰਕਣ ਵਿਧੀ। ਪੰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਕਤ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਹਲੇ, ਪੰਨੇ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਸਿਰੇ ਤੋਂ, ਪੰਨੇ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ; ਪੰਜ ਲਕੀਰੇ ਵੇਲ ਦੇ ਛੋਟੀ ਹੋਣ ਹਨ। ਇਹ ਵੱਖਰੇ ਹੱਥ ਤੇ ਵਖਰੀ ਕਲਮ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਲਗੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੁਢਲੇ ਅੰਕ ਇਹੀ ਸਨ। ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਢ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਖਲ ਰੱਖੇ ਕਥੇ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਛਿੱਜ ਗਏ। ਛਿਤ ਜਦੋਂ ਪੰਥੀ ਦੀ ਸਿਲਬ ਕਰਾਈ ਗਈ ਅਤੇ, ਖੀਹ ਵਿਸਰੇ, ਉਥੋਂ ਹੀ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜ ਲਕੀਰਾਂ ਸੁੰਦਰ ਵੇਲ ਵੀ ਲਗਾਈ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅੰਕ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਹਾਥੀਏ ਵਿਚ, ਵੇਲ ਦੇ ਨਾਲ ਉਪਰਲੇ ਕੰਨੇ ਵਿਚ ਲਗਾਏ ਗਏ।

ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਕ ਤੇ ਨਵੇਂ ਲਗੇ ਅੰਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਪੜ੍ਹਾ ਸਿੱਧੇ ਤੇ ਪੁੱਟੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ

^੪ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਨੇ ਪੜ੍ਹਾ ਖੁਫੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਕੀ ਪੁਰਾ ਹੋਣਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖੁਫੀ ਪੁਸਤਕ ਵਾਧਾ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦਾ ਪੰਨਾ ਜੋ ਅੰਕ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਵੀ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਪੜ੍ਹੇ ਸਿੱਧੀ ਇਹ ਧਾਰਣਾ ਲੀਕ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਅੰਕ ਪੁੱਟੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਅੰਕ ਸਿੱਧੇ ਪਾਸੇ ਲੱਛਣਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਪੁੱਟੇ ਪਾਸੇ।

ਜੁਆਂ ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਤੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੁਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਠੀਕ ਅੱਠ ਤੇ ਵਿਭਾਜਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਪੜ੍ਹਾ ਨੰਬਰ ੮ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ੩, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਜੁਆਂ ਅੰਕ ੧ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ਨੰਬਰ ੪੦ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਉੱਤੇ ੫। ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਨਵੇਂ ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਮਾਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਤ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੌਲ ਘੁੰਮੇਲ ਮਚ ਗਇਆ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਜਿਲਦ-ਬੰਦੀ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਅੰਕੋ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਤੇ ਕਿੱਜੇ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਜਿਲਦ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ, ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਨਵੇਂ ਅੰਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਾ ਸਾਨੂੰ ਪੰਥੀ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਤਰਤੀਬ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਪੰਥੀ ਦੇ ਬਿਆਬ ਰੂਪ ਹੋਣ ਦਾ ਫ਼ੁਮ ਦੁਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੰਥੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਕਿਆਨਕ ਰੂਮ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਪਰ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਸਯਕ ਉੱਦਮ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੀ।

ਜਿਲਦ ਇਸ ਸੰਥੀ ਦੀ, ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਦੀ, ਬਹੁਤ ਪਰਾਣੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਦਾਣੀ ਕੁ ਸੋ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਨਵੇਂ ਲਗੇ ਅੰਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਲੀ ਪੰਥੀ ਦੇ ਕੁਲ ੩੦੦ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੀ, ਅਰਥਾਤ ਪਿੱਛੋਂ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਦੇ ੨੨੪। ਪੜ੍ਹਾ ੨੨੪ ਦਾ ਅੰਕ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਰਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪਿਛਲਾ ਪਾਸਾ ਅੰਕ ਵਿਚੀਨ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਅੰਕ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਪੜ੍ਹਾ ਲਗਾ ਕਿ ਅੰਕ ੨੨੪ ਜਿੱਥੇ ਤੇ ਪੁੱਠੇ, ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀ ਕੋਠਾ ਹੈ ਅੰਕ ਦੋਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹਨ ਜੋ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਭਾਗ ਹੋਣਾ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਏਰ, ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ੫੨੪ ਪੜ੍ਹੇ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾ ਪਰਾਣੀ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹੇ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਵੇਂ ਲਭੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਛੱਡੇ ਗਏ, ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਲਭੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਮੱਲ ਲਏ, ਢਾਕੀ ਕੱਢੇ ਹੀ ਰਹ ਗਏ।

ਬਾਣੀ ਤੇ ਲੇਖਕ ਰੂਮ ਦਹਾ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਰੂਮ ਉੱਚ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪਹਲੀ ਪੰਥੀ ਰਾਗ ਸੁਹੀ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਨਾਲ ਸਰੂ ਹੋਵੇ ਹੈ। ਦੂਜੀ, ਪਿੱਛੋਂ ਵਾਲੀ, ਪੰਥੀ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ੨੫ਵਾਂ ਰਾਗ ਹੈ। ਹਰਕ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਬਾਣੀ-ਚਰੈਤਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਵਰਗ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਵਰਕੇ ਇਸ ਮੰਗਲ ਦੀ ਬਾ ਸੰਖੇਪਿਤ ਪੰਨੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਅੰਕ ਹੋਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਪ ਅਜੇਕੇ ਮੁਲ ਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਹੱਲਾ ਵਿਚ ਡਿੱਠਾ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਪਲੇਟ I, ਚਿਤ੍ਰ ੧)। ਇਕ ਤਾਂ ੧੯ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵਖਰਾ ਕਰਕੇ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਦੂਜੇ ੧੯ ਦੇ ਛੋਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

ਦੇ ਸਾਪਨ ਵਜੋਂ "ਸਤਿਕ੍ਰਿਸ਼ ਪਰਸਾਦ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਗੁਣ ਕਰਮ—

'ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਹੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੀਬਾਹੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭਉ' ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੜਾ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਮੰਗਲ ਰੂਪ ਦੇ ਇਸ ਮੁਲਮ 'ਨਿਰਭਉ' ਤੇ "ਨਿਰੀਬਾਹੁ" ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਇਸ ਵੱਡੇ ਮੰਗਲ ਦਾ ਛੋਟਾ "੧੯ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਜਾਂ "੧੯ ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਪਰਸਾਦਿ" ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ "ਸਤਿਕ੍ਰਿਸ਼ ਪਰਸਾਦ" ੧੯ ਦੇ ਮਗਰੋਂ, ਮੁਦ ਮੁਢ ਵਿਚ, ਜਾਂ ਕਿਰ ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ।

ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਛੋਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇ ਬਾਣੀ-ਚਰੈਤਾ ਦਾ ਉੱਚੇਪ ਹੈ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਚਰੈਤਾ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਰਾਗ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ "ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ", "ਬਾਬਾ ਪਾਰਾ" ਦੇ ਕੇ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਮਗਰੋਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸੁਝਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਟੋ ਸਮਝੀ, ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਚਾਂ, ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ 'ਮਹਲੂ ੧' ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ 'ਮਹਲੂ ੩' ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਇ ਤਾਂ ਜੋ ਕੁਣੇਖੇ ਦੀ ਯੁੱਕਾਇਓ ਨ ਰਹੇ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਲਕਭ ਜੋਹੇ ਰੂਪ ਵਿ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਇਹ ਗੁਰਵਿ. ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਗਰੋਂ ਰਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਨ। ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਕਿ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਿਖੇੜ 'ਮਹਲੂ' ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, 'ਮਹਲੂ' ਨਹੀਂ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ 'ਮਹਲਾ' ਆਇ ਉਹ ਬਾਅਦ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ, ਮੁਲ-ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਨਹੀਂ।

ਦੋਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਚਉਪਦਿਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਜਿਹ ਤਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਰਲਕਭ ਜੋਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਕਿਤ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਲੰਮੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਨਾਂ ਹੋਣ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਵਿਚ 'ਅਨੰਦ' ਤੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੰਤਾਂ' ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚਲਾ ਰੂਮ ਵੀ ਨਿਬਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰੂ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਰੂਮ ਵੀ ਕਈ ਬਾਣੀ ਛੰਗ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਨਾਮ ਦਾ ਬੁਲੇਖਾ ਲਗ ਜਾਣ ਕਾਰਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਵਿਚ ਸੰਖੇਪਿਤ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਸ਼ਬਦ-ਜੁਮਲਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਉਹੀ ਅਮ ਬੀਤਾ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਉਪਦਿਆਂ/ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਬੰਦਾਂ ਨਾਲ ਅੰ ੩ ਆਦਿ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਚਉਪਦੇ ਜਾਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਉੱਤੇ ਉਸ ਵਿਚਲਾ ਅੰਕ, ਜੋ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਸੁਹੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਜੋੜ ਅੱਗੇ ਛੋਤਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅਗੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਿਏਕ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਦਾ ਜਮਲਾ (ਜੜ) ਅ

ਰੱਖਿਆ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਛੰਡਾਂ ਨਾਲ ਪੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸੁਚਿਤ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਮਹਲ ੩ ਦੇ ਛੰਡ, 'ਬੁੱਧ ਥਾਵੇਂ ਧਨ ਨੇ ਭਵੇ' (ਪੜ੍ਹਾ ੨੩/੯) ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ: "ਅਸਥਰੋ ਸਥਨਾ ਦਰਸਨੁ ਚੈਖਰੁ ਰੇਰਾ ਰਾਮ" ਛੰਡ ਦੇ ਪੁਨੀ ਛਾਵਣ ਪਰਥਾਵਿ ਹੋਏ। ਇਸ ਟਿੱਪਣੀ ਤੋਂ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਸੁਚਿਤ ਪੁਨੀ ਇਹ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗਾਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਅਜੇਹੀਆਂ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਇਸੇ ਪਿਰਤ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਉਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੁਨੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ।

ਸਥਾਈ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਾਲੀ ਪੰਕਤੀ ਨਾਲ "ਰਾਗਾ" ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਅੰਕ ੧ ਵੀ ਸਭਾ ਵਾਲਾ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਬਾਰੇ ਨਾਲ ਦੋ ਬਹਾਉ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵੀ ਆਈਆਂ ਹਨ।

ਰਾਗ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚੇਤਾ: ਦੋਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਾਫ਼ੀ ਘੋਖਵੀਂ ਪੜਤਾਲ ਪਹਲੀ, ਅਰਥਾਤ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ, ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਅੰਤ ਰਾਗ (ਸੂਹੀ, ਪ੍ਰਥਾਤੀ ਧਨਸਰੀ ਬਸੰਤ, ਤਿਲੰਗ, ਭੋਰਉ, ਮਾਧੁ ਤੇ ਕੋਦਾਗ) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪਹਲੇ ਟਿੱਠ ਗੁਰੂਆਂ (ਮਹਲ ੧, ਮਹਲ ੨ ਤੇ ਮਹਲ ੩) ਨੂੰ ਭਗਤਾਂ (ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ, ਬੁਲ੍ਹਣ, ਬੋਠੀ ਰਾਮਾਨੰਦ, ਜੀਵੇਵ, ਧੰਨਾ ਤੇ ਸੈਣ) ਅਤੇ ਦੋ ਸੂਹੀ-ਸੰਤਾਂ (ਫਰੀਦ ਤੇ ਸਗਲ) ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਕ ਇਕ ਬਾਰੇ ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ, ਭਭਰੋਸ, ਬਿਲਾਵਲ ਤੇ ਮਲਾਰ ਦਾ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਾਰ ਰਾਗ ਅਸਾ ਦੇ ਪਹਲੇ ਟਿੱਠ ਬਲੋਕ ਵੀ ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਉਪਰ-ਰਬਿਤ ਗੁਰਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਬਾਰੇ ਮਹਲਾ ੬ ਤੋਂ ੭ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਵੀ ਕਰਕਿਤ ਦੇ ਭਰਵ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਦੋ ਬਾਰੇ ਮਹਲ ੨ ਦੀ ਜੰਗਿਆ ਅਧੀਨ, ਵੀ ਆਏ ਹਨ। ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਹਨ। ਦੂਜੀ ਅਬਦਾ ਪਿੰਜਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਦੇ ਚਾਰ ਰਾਗਾਂ (ਰਾਮਲਲੀ, ਜੰਗਣ, ਜਾਗੋਰ ਤੇ ਮਲਾਰ) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮਹਲ ੧ ਤੇ ਮਹਲ ੩, ਅਤੇ ਪੰਜ ਭਗਤਾਂ (ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ, ਬੁਲ੍ਹਣ ਤੇ ਤੀਖਨ, ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਹੀ ਖਿਅਤ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਤਾਂ ਗੁਰਚਰਨ ਜੋਰ ਜੋਗੀ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਸੂਚਨਾ ਬਹੁਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ।^੧ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਜਿੰਘ ਤੇ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ,

ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਦੇਖ ਅੱਗੇ ਪੰਨਾ ੮੦-੮੨ ਉੱਤੇ ਜਾਬਣੀ ਨੰ. ੧ (੮੮, ੮੯, ੯੦) ਅਤੇ ਪੰਨਾ ੮੧ ਉੱਪਰ ਸਾਰਣੀ ਨੰ. ੨

^੧ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਭਿਪ੍ਰਾਏ ਦੀ ਕੁਲਨਾ ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਜੋਰ ਜੋਗੀ ਦੇ 'ਆਰੰਭ' (ਅਨੁਸਾਰ-ਦਰਸ਼ਨ, ੧੯੮੯) ਵਾਲੇ ਲੇਖ (ਜਿਥੇ ਮਹਨਾ ਭਾਈਆਂ ਪੰਥੀਆਂ) ਦੇ ਪੰ. ੨੧-੨੨ ਉੱਤੇ ਇੱਕੋ ਅੰਕਿਤ ਨਾਲ ਹਰੇ ਲਿਖੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ 'ਜੋਗ' ਕਿਰਤ ਟੁਟਕੇ ਵਿਚ 'ਆਰੰਭ' ਪਦ ਆਰੰਭਾ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਰੰਭਾ ਵਿਚ ੩੫ ਇਸ ਲੇਖ ਤੋਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ, ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬੱਜਰ ਭੁੱਲਾ ਖੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਯਤਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਸਮਾਪਨ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

(ੳ) ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ

ਇਹ ਪੰਥੀ ਸਾਨੂੰ ਮਲਿਕਾਂ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਸਕੇ ਹਾਂ। ਪੰਥੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਟਿੱਠ ਪੰਨੇ ਬੜੀ ਅਦਭੁਤ ਭਿੜਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸੁਸਜਿਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਨੀਲਮ, ਪੰਨੇ ਆਦਿ ਗੰਮਤੀ ਪੱਥਰ ਪੀਸ ਕੇ ਬਣਾਈ ਨੀਲੀ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਸੁਨਹਰਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਥੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਬਿਨਾ ਅੰਕ ਪੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਪੰਥੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣੇ ਦਾ ਸੰਮਤ, ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਸੂਚਨਾ ਤੇ ਪੰਥੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵਰ ਚਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ 'ਲਿਖਾਰੀ' ਤੇ 'ਲਿਖਣ-ਕਾਲ' ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ।

ਵਰ-ਸੂਚਕ ਅੰਕ-ਰਹਿਤ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਰ ਵਾਲੇ ਅੰਕ-ਰਹਿਤ ਪੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਲਿਖਤ ਕਾਲਾ ਪਾਸਾ ਖੁਲ੍ਹੀ ਪੰਥੀ ਦੇ ਖੰਭੇ ਹੱਥ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ। ਉਸ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਜੋ ਪੰਥੀ ਦੇ ਪਹਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਪਾਸਾ ਅਰਥਾਤ ੧/ੳ ਹੈ, ਵਾਲੀ ਰੱਖਿਆ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਅਰਥਾਤ ੧/ਅ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਰਾਗ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਸੁਰੰਤਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਸੇ ਵੰਗ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਪੰਨਾ ੧/ਅ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਮੁਲਮੱਲ੍ਹ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਹੱਥ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦਾ ਪਹਲਾ ਚਉਪਦਾ "ਭਾਣਾ ਹੋਇ ਵੈਸ ਪੁਪ ਦੋਵਤ" ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਭਾਪੇ ਅਬਦਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮਿਲਾਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਮਹਲਾ ੧ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਦੋ ਚਉਪਦਿਆਂ ਤੇ ਇਕ ਛੰਡ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ, ਅਛਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੰਡ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਪਰ ਰਚੇਤਾ ਅਤੇ ਕਾਵਿ-ਰੇਖ ਦੇ ਕਿਤੇ ਭਰਵ ਨਾਲ। ਦੂਸਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰ ਬਾਰੇ ਦਾ ਕੁਮ ਪਾਸਾ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੈ ਤੇ ਭਾਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬੰਨੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੀ ਰਲਦਾ ਹੈ। ਤੀਸਰੇ, ਕੁਝ ਬਾਰੇ ਸੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਵੀ ਹਨ।

ਹੁਣ ਭਰਵਾਂ ਦਾ ਤਰੀਕਾਵਾਰ ਵੇਰਵਾ ਦੇਖੋ—

ਪਹਲਾ, ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦੇ ਉਪਰ-ਰਬਿਤ 'ਅਪੁਪਤ' ਦੋ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿੱਚ "ਜੋਗੁ ਨ ਖਿਥਾ ਜੋਗੁ ਨ ਭੀਰੋ" ਵਾਲਾ, ਤੇ ਦੂਜਾ 'ਕਉਣ ਤਰਾਜੀ ਕਵਣੁ ਭੁਲਾ' ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਹਲ ੧ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਨ। ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਸਿਵਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ

ਏਕਾਕ੍ਸ਼ੇ, ਇਹ ਏਕੋਂ ਰਾਜ ਪਰਭਾਤੀ ਲਲਤਾ ਅਧੀਨ ਚਰਨ ਹਨ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ? ਛੰਦਾ ਵਿੱਚੋਂ
'ਜੋ ਈਸੇ ਗੁਰ ਸਿਖਰਾ ਘਾਲਾ ਛੰਦ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ
ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ । ਇਸੇ ਛੰਦ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਥਾਕੇ ਨੈਨ ਸਰਵਣ ਸੁਣਿ ਵਾਕੇ"
ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਲਲਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਰਾਜ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ

ਦੂਜਾ, ਇਸ ਰਾਜ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਕਰਤਿਕ ਸ੍ਰੀ ਆਰੰਭ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ
ਇੱਕੋ ਕਰਤਿਕ ਨਾਉਂ ਤਿੰਨ ਹੈ । ਇਥੇ "ਜਪੁ ਰਾਪ ਕਾ ਬੰਪ ਛੇਤੁਲਾ" ਮਹਲ ੩ ਦਾ
'ਜਿਨ ਰਉ ਭਾਂਡੇ ਭਾਂਡੇ' ਮਹਲ ੨ ਦਾ ਅਤੇ "ਭਾਂਡਾ ਹਛਾ ਸੋਇ" ਮਹਲ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ
ਇੱਕੋ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਕ੍ਰਮ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ
ਆਈ ਹਨ । ਦੋ ਅਥਟਪਦੀਆਂ "ਮਾਣਸ ਬਨਮ ਦੁਲੈਯ ਅਰੇ" "ਜਉ ਆਰਟਿ ਲੋਹਾ"
ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਹਰਿਮਤ ਭਾਂਡੇ ਬਿਨਾ ਨਿਪਟ "ਸੂਹੀ ਦਖਣੀ" ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਈਆਂ ਹਨ ।
ਇਹ ਮਹਲ ੩ ਦੀਆਂ ਅਥਟਪਦੀਆਂ ਦੀ ਮਗਰ ਦਰਜ ਹਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਵੇਖਣਾ
ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਮਹਲ ੩ ਦੀ ਹਿੱਸ ਹਨ ਸਾਨੂੰ ਪੋਥੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖਣ-
ਢੋਲ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਥਾਕੇ ਠਾਨਕ ਨਾਲ ਉਹ ਕਰਤਿਕ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ
ਯੋਜਨਾ ਸਮਝਦਾ, ਪਰੰਤੂ ਥਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਉਹੋਂ ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਦਾ ਚਰਣਨ ਅਕੇਸ਼
ਬਚਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾਨਕ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਤੇ ਛਪੇ ਕ੍ਰਮ
ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਮਹਲ ੧ ਦੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ ਛੰਦ "ਜਿਨ
ਥੀਆਂ ਤਿਨ ਚਉਪਦਿਆਂ" ਅਤੇ "ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ਕੁਟ ਰਵੈ"—ਨਿਪਟ 'ਸੂਹੀ ਛੰਦ
ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ, ਪਰ ਮਹਲ ੩ ਦੇ ਛੰਦਾਂ ਮਗਰ ਆਏ ਹਨ । ਸ ਇਹ ਹੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ
ਹਨ । ਸੂਹੀ ਕ੍ਰਮ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ ।

ਤੀਜਾ, ਰਾਜ ਸੂਹੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਥਾਕੇ ਉੱਤੇ "ਜਿ ਕਰ" ਪਦ ਆਇਆ
ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

[ਪੜ੍ਹਾ ੩੯/ਅ] ਰਾਜ ਸੂਹੀ ਮਹਲ ੩ ਜਿ ਕੁਰੂ (ਦੁਨੀਆ ਨ ਸਾਲਾਹ)

[ਪੜ੍ਹਾ ੪੪/ਉ] ਸੂਹੀ ਜਿ ਕੁਰੂ ਜਖਣੀ (ਮਨਹੁ ਨ ਨਮੁ ਫਿਸਾਰ)

[ਪੜ੍ਹਾ ੪੫/ਉ] ਸੂਹੀ ਜਿ ਗਰ ਮਹਲ ੩ (ਹਰਿ ਜੀਉ ਸੁਖਮੁ ਅਗਮੁ ਹੈ)

[ਪੜ੍ਹਾ ੬੧/ਅ] ਰਾਜ ਸੂਹੀ ਜਿ ਗੁਰੂ (ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਤਨੁ ਮਨੁ ਜਾਲਿਆ)

"ਜਿ ਕੁਰੂ" ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਬਾਰਥ ਅਰਥ "ਜੋ ਕੁਰੂ ਹੋ ਹੋ
ਸਕਦਾ ਹੈ" ਜੋ ਇਹ ਨਾਂਕ ਹੈ ਤਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਇਹ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਬਰ ਉਸ
ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਵਕਰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ । ਦੋ ਥਾਕੇ ਉੱਤੇ ਤਾਂ
"ਜਿ ਗੁਰੂ" ਨਾਲ "ਮਹਲ ੩" ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਦੋ ਥਾਕੇ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀ ਵਿਚ (ਮਨਹੁ ਨ ਨਮੁ ਫਿਸਾਰ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਮ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਲਾ ੩
ਦਾ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ । ਪਰਤੋਂ ਦੋ ਵੀ ਪਾਵਨ ਬੀਜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਚੌਥਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਿਪਟ

'ਜਿ ਗੁਰੂ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਥਾਕੇ ਹੈ ਜੋ ਮਹਲ ੩ ਦਾ ਨਹੀਂ । ਉਸ ਦਾ ਪਾ
ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

੧੬ ਸਾਤਕੁਰੂ

ਰਾਜ ਸੂਹੀ ਜਿ ਗੁਰੂ

ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਤਨੁ ਮਨੁ ਜਾਲਿਆ । ਇਹ ਸਰਜਣ ਕਉਲ ਨ ਪਾਲਿਆ
ਮੇਰੀ ਭਾਲ ਨ ਮੇਰੇ ਮਸਤਾ ਮਾਲਿਆ ॥ ਕਹੀ ਕਹੀ ਨ ਤੋਰ ਮਸਤਾ ਮਾਲਿਆ ॥

॥ ਰਹਾ ॥

ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਦੁਖ ਸੁਖ ਹਉ ਸਹਾ ॥ ਚੂਢੇਦੀ ਮਾਟਕ ਨ ਲਹਾ ॥੨॥

ਛਿਟਕਾਇਨ ਵੰਗਾ ਬੁਝੀਆ ॥ ਸਹੁ ਬਾਬਹੁ ਭਾਲੀ ਕੁਝੀਆ ॥੩॥

ਇਕ ਵੇਵਹਿ ਆਪਿ ਗਰਬਿਆ ॥ ਤਨੁ ਖਾਕ ਸੋਤੀ ਕਛਿਆ ॥੪॥

ਕਿ ਕਤਹਿ ਆਵਣ ਖਾਵਣਾ ॥ ਦੀਬਾਣੁ ਨਾਇਨਾ ਸੰਢਹਿ ਰਾਵਣਾ ॥੫॥

ਜੋ ਇਸੇ ਸਿਧ ਵਖਾਣੀਐ ॥ ਬਦਰਹੀ ਜਾਹਿਜ ਜਾਣੀਐ ॥੬॥

ਚੂਢੇਦੀ ਮਾਟਕੁ ਪਾਇਆ ॥ ਇਛੁ ਪੁਨੀ ਸਭੁ ਘਰੁ ਆਇਆ ॥੭॥

ਸੇਖ ਸਰਫ ਨ ਹੋਹੁ ਉਰਾਵਣਾ ॥ ਇਕਰ ਸਟ ਨ ਬੀਵਹਿ ਰਾਵਣਾ ॥੮॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੬ /

ਇਹ ਛੰਦ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਲਮ ਦਾ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਛੰਦ ਦੇ ਅੰਤ
ਆਏ ਪਦ "ਸਰਫ" ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ੇਖ ਸਰਫ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਤੇ ਉ
ਦਾ ਹੋ ਸਿਸ ਰਵਾਂ ਦਾ ਕਿ ਜਨਾਸਾਖਿਆਂ ਵਿਚ ਥਾਕੇ ਦੀ ਸ਼ੇਖ ਸਰਫ ਨਾਲ ਯੋਗਿਤੀ
ਸ਼ੇਖ ਸਰਫ ਦੇ ਮੂਹ੍ਹੇ ਕਹਾਇਆ ਕਾਇਆ ਹੈ ।

ਜੇ ਪਦ "ਜਿ ਗੁਰੂ" ਵਰਤਮਾਨ ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ੇਖ ਸਰਫ ਦੇ
ਕਾਫੀ ਉਪਰ ਇਹ ਨ ਆਇਆ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਲਈ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਲਤਰੀ ਨਾਲ

"ਏਥੇ ਖਿਆਲ ਸਿੱਖ (ਸੰਪ.) 'B 40' ਜਨਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ" ਦੁਆਰਾ
(ਪ ੧੪੭) ਜਿਹੇ ਰਾਜ ਹਲਾਸਰੀ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ ਸਰਫ ਦੇ ਮੂਹ੍ਹੇ ਇਹ ਥਾਕੇ (ਛੰਦ) ਕਹਾਈ ਹੈ

ਜਿਹ ਪ੍ਰਭੂ ਪੰਡਤ ਜੋਇਆ ॥ ਖਿਆ ਬਬਹੁ ਮਿਲਾਵਾ ਹੋਇਆ ॥

ਦੁਖ ਬਰਣ ਬਿਛੋਰਾ ਬਇਲੀ ॥ ਰਾਪ ਰਹੀਆਨੁ ਅੰ ਮਾਰੇ ਜੀਉ ਖਲੇ ॥

ਮੇ ਕੇਰੁ ਨ ਚੋਖਿਆ ਬੁਝਿ ਨੈਨ ਭਰੇ ॥ ਕਹਾਉ ॥

ਜਿਹ ਕਾਉ ਉਤਾਰਨੁ ਬਨਿ ਰਹਉ ॥ ਨਿਸ ਤਾਰੇ ਗਣਨੀ ਸੇ ਨ ਸਵਉ ॥

ਜਿਉ ਲਕੇ ਯਮੋਹਾ ਤਿਉ ਤਿਉ ਰਵਉ ॥੨॥

ਮੈ ਪੀਉ ਬਿਨੁ ਪਾਣੁ ਨ ਬਿਰਾਵਈ ॥

ਜਿਉ ਬਿਵਨੀ ਕੁੰਜ ਕੁਰਨਾਵਈ ॥ ਜਿਉ ਸਤ ਬਿਨ ਮੀਨੁ ਤਰਨਾਵਈ ॥੩॥

ਸੇਖ ਸਰਫ ਨ ਹੋਹੁ ਉਰਾਵਣਾ ॥ ਇਕ ਹੋਟ ਨ ਬੀਓ ਰਾਵਣਾ ॥

ਇਆ ਦਰਸਨ ਕੁਛੁ ਥਾਵਣਾ ॥

ਗਇਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਿਹਾ "ਜਿ ਗੁਰੂ" ਦਾ ਭਾਵ ਕੁਛ ਹੋਰ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਾਸ਼ੀ ਸ਼ਬਦ "ਚੀਰਣ" ਦਾ ਵਿਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ, ਵਾਂਗ ਕਿਸੇ, ਭਾਸ਼ੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਕਿਸੇ ਬਿਆਸ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਬਿਆਸ ਵਿਚ ਇਸ ਨਾਲ 'ਸੂਹੀ' ਦੀ ਚੀਰਣ (ਸੂਹੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ) ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ "ਜਿ ਗੁਰੂ" ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸੇ ਹਿਸਾਬ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ "ਸੂਹੀ ਦਖਣੀ" ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਕਦੇ ਪਦ "ਦਖਣੀ" ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੋਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ "ਜਿ ਗੁਰੂ" ਦਾ ਭਾਵ "ਸੂਹੀ ਪੱਛਮੀ" (ਚੀਰਣ = ਪੱਛਮ) ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬ-ਹ-ਹ ਹਾਲ ਇਹ ਇਕ ਗਵੇਸ਼ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਹਾਲੀ ਹੋਰ ਖੋਜ ਦਾ ਮੁਖਾਜ ਹੈ।

ਚੌਥਾ, ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਦੇ ਛੰਡਾਂ ਦੀ ਰਚਣਾ ਵਿਚ ਕੁਝ ਛੱਤ ਅਜੇਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਮਹਤਾ ਸੂਚਿਤ ਨਹੀਂ; ਕੇਵਲ "ਸੂਹੀ ਛੰਡ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਬਾਹਰਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਛਾਪ ਇਸ ਦੀ 'ਨਾਨਿਕ' ਹੀ ਹੈ।

ਸੂਹੀ ਛੰਡ ਦਖਣੀ

ਕਰਿ ਲਾਲਚ ਮਨੁ ਲੋਭਾਣਾ ਕਿਉਕਰਿ ਛੁਟੀਐ ਜੀ।

ਇਹੁ ਸਾਕੁਤੁ ਭਰਮਿ ਕੁਲਾਣਾ ਦਰਗਹ ਚੁਣ ਸੁਟੀਐ ਜੀ॥

ਸਾਂਸਿ ਗਿਰਾਸਿ ਬਥਹੁ ਨ ਵਿਸਰੈ ਜਾ ਕੇ ਜੀਅ ਪਰਾਣਾ॥

ਨਾਨਿਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਟੋਕ ਟਿਕਾਈ ਕੁਰ ਸਬਦੀ ਮਨੁ ਮਾਨਾ॥੧੧॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੩੦/ਅ-੩੨/ੳ)

ਗਿਆਰਾਂ ਬੰਦਾਂ ਦਾ ਇਹ ਛੰਡ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਸੋ ਸੰਦੇਹ-ਯੁਕਤ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਰਚਗਤ ਜੇਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ ਕਈ ਬਾਈ ਸਾਝੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ "ਸੂਹੀ ਕਮੀਰੁ ਨਾਮਾ ਭਗਤ" "ਪਰਭਾਤੀ ਕਬੀਰੁ ਨਾਮਦੇਉ" ਜਾਂ "ਬਨਾਸਰੀ ਕਮੀਰ ਨਾਮੇ ਕੀ ਬਾਣੀ"।

ਛੇਵਾਂ, ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਗਾਥਾ (ਸੂਹੀ) ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ (ਸਭੇ ਗਵਿਦਾਸ ਤੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ) ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ, ਇੱਥੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ('ਬਾਕੇ ਨੈਨ ਸ੍ਰਵਨ ਸੁਨਿ ਬਾਕੇ' ਅਤੇ "ਇਕ ਕੰਟ ਪੰਜ ਸਿਕਦਾਰਾ") ਨਹੀਂ ਆਏ, ਉਹ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਰਾਏ ਪਰਭਾਤੀ ਲਲਤਾ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ, ਤੇ ਇਕ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵੀ, ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕ

'ਕੁਸਲ ਕੁਸਲ ਕਰਿ ਸਭਿ ਜਗ ਬਿਨਸੈ', ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਏ ਕਬੀਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ "ਜੀਵਨ ਪਿਤਰ ਨ ਮਾਨੈ ਕੰਢੂ" ਦੀ ਸਿਰਪੰਗਤੀ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹੈ। ਦੂਜਾ, "ਜੀਸੇ ਹੰਗੁ ਸੁਪਨੈ ਨਿਹਿ ਪਾਈ ਮਨ ਹੀ ਮਨੁ ਸਮਾਨ" ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਜਿਸਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ

ਮਾਡਾ ਕਹ ਮੇਰੇ ਪੁਤਰਾ ਘਰਿ ਅੰਨਿ ਕਿਉ ਸਰਸੀ।

ਜਿਨਿ ਇਹੁ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ਸੋ ਰਿਤਾ ਕਰਸੀ॥੧॥

ਕਰਮ ਕਰਾ ਕੰ ਕਰਮ ਕਰਤਾ ਬਰਨੁ ਹੀ ਮਾਈ॥

ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਮਇ ਸੇਵਿਆ ਜਿਨਿ ਸਿਸਟਿ ਉਪਾਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ

ਦੀਪ ਕੇ ਬਿਨੁ ਮੰਦਰੁ ਕੈਸਾ ਸਿਸੀਅਰ ਬਿਨੁ ਹੋਣਾ॥

ਬਿਨੁ ਮਾਡਾ ਬਾਲਿਕੁ ਕੈਸਾ ਭਿਉ ਨਾਮ ਕਿਹੁਣੀ॥੨॥

ਕਾਹੂ ਕੈ ਮਨਿ ਕੰਢੂ ਵਜੈ ਕਾਉ ਕਿਛੁ ਸੁਹਾਈ॥

ਨਾਮਦੇ ਕੇ ਮਨਿ ਰਾਮਦੀਆ ਛੋਪਾ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਈ॥੩॥੧੧॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੬੧/ੳ)

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਬਾਅਦ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦਾ, ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ।

ਜੀਸੇ ਗੁਰੂ ਸੁਪਨੈ ਨਿਹਿ ਪਾਈ ਮਨ ਹੀ ਮਨੁ ਸਮਾਨਾ॥

ਨਾ ਉਹ ਰੰਗੁ ਨਾ ਹੀ ਸੋਈ ਧਨੁ ਫਿਰਿ ਪਿਛ ਪਛਤਾਨਾ॥੧॥

ਇਹ ਸ਼ੇਸ਼ਾਦ ਅਧਕੀ ਜੇਫਲੀ ਭੂਲਿ ਪਛੇ ਨਮ ਛਾਈ॥

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਜੀ ਜਨ ਉਥਰੇ ਇਕੁ ਰਖੁ ਜਿਨਾ ਮਨ ਮਾਹੀ॥੪॥੧॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੫੫/ਅ)

ਸਤਵਾਂ, ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਦੇ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ, ਵੀ ਮਾਣ ਛੈਣਾ ਬਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਾਥਾ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਰਹਿ ਰਹਿ ਲੁਹਿ ਲੁਹਿ ਹਾਥ ਮਰੇਰਉ" ਦੋ ਵਾਰੀ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪਾਠਾਂ ਸਾਹਿਤ ਆਇਆ ਹੈ ਪਹਲੇ ਨੂੰ ਜੋ ਅਧੂਰਾ ਤੇ ਵਿਕ੍ਰਿਤ ਸੀ, ਕਾਨੀ ਵੇਰ ਕੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਪਾਠ ਉਸੇ ਹੱਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਇੱਥੇ ਦੂੱਕੇ ਪਾਠਾਂਤਰ ਨੂੰ ਨਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਦੇ ਵਖਰੇ ਹੱਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਭਿੰਨ ਹੋਰ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ, ਦੋ 'ਸੂਹੀ ਕੁਲਾਮ' ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਤੇ ਇਕ "ਸੂਹੀ ਸਦਾ ਸਵਕ"

ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਰਨਾਵਿਆਂ ਹੇਠ ਆਏ ਰਾਗ ਬਸੰਤ, ਭੋਰਉ ਤੇ ਸੋਰਨ ਦੇ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਚਰਚਾ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਰਾਗ ਪਰਭਾਤੀ^੧, ਪਰਾ ਖਾਲੀ ਛੱਡੇ ਬਗੈਰ, ਪੰਨਾ ੬੨/ਅ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ੨੭ ਚਉਪਦੇ ਤੇ ੭ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਇਕ ਪੰਜਾਪਦਾ (ਆਪੇ ਭਾਤਿ ਬਣਾਏ ਬਰਗੈਰੀ) ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਜੋ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਚਉਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਰਲਗਭਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਸਾਰੀ ਮੋਜੂਦ, ਸਰੀਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਧ ਹਨ - "ਥਾਕੈ ਨੈਨ ਸਰਵਣ ਸੁਣਿ ਥਾਕੈ" ਤੇ "ਏਕੁ ਕੰਟੁ ਪੰਚ ਸਿਕਦਾਰਾ"। ਏਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਦਰਜ ਹਨ ਪਰ ਇੱਥੇ ਰਾਗ ਪਰਭਾਤੀ ਲਲਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਦੋ ਚਉਪਦੇ ("ਕਵਨੁ ਤਰਾਸੀ ਕਵਨੁ ਝਲਾ" ਅਤੇ "ਜੋਗ ਨ ਪਿਥਾ ਜੋਗ ਨ ਝੰਡੇ") ਵੀ ਪਰਭਾਤੀ ਲਲਤਾ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ ਅਤੇ ਹਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਬਿਕਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਦੋ ਸ਼ਬਦ "ਪਰਭਾਤੀ ਗੁਲਾਮ" ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖ ਕੇ ਲੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਵੀ ਛਾਪ ਦੋਹਾਂ ਦੀ "ਨਾਨਕ" ਹੈ।

ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੱਡੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਫਰਕ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਆਰਤੀ (ਗਗਨ ਮੀ ਬਾਲੁ) ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਚਉਪਦੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ "ਹਮ ਭੀਖਕ ਭੇਖਾਰੀ ਤੇਰੇ" ਵਾਲਾ ਚਉਪਦਾ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਅੰਤ ਤੇ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਦਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੋ ਚਉਪਦੇ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਠਸ਼ਾਲੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਵੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਹਲਾਂ ਚਉਪਦਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅੰਕਿਤ ਹੈ

ਧਨਾਸਰੀ ਪਸਤ

ਮਰੂ ਗਡਾਉ ਮਹਲੁ ਪੰਜਵਾ ੫

ਮੇਰੇ ਸਾਹਾ ਮੈ ਹਰਿ ਦਰਸਨਿ ਸੁਖੁ ਹੋਇ।

ਅਮਰੀ ਵੇਦਨ ਕੂ ਜਾਨਤਾ ਸਾਹਾ ਅਵਰ ਕਿਆ ਜਾਨੈ ਕੋਇ॥੧॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੧੩੬/ਅ)

^੧ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਜੋੜ ਸਭ ਥਾਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹਨ, "ਪਰਭਾਤੀ" ਨਹੀਂ। ਹਾਂ, ਪਰਭਾਤੀ ਨਾਲ "ਦਾਖਲੀ", "ਲਲਤਾ" ਆਦਿ ਪਦ ਕਹੁੰ ਵਾਲੀ ਆਏ ਹਨ।

"ਧਨਾਸਰੀ ਪਸਤ" ਦੀ ਸਮਝ ਤਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ "ਮਰੂ ਗਡਾਉ" ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। "ਮਹਲੁ ਪੰਜਵਾਂ" ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਉਕਾਈ ਖਾਧੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮਹਲਾ ੪ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਉੱਥੇ "ਧਨਾਸਰੀ" ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਸੂਰਨਾ (ਮਹਲਾ ੫) ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੌਥ ਦੀ, ਬਾਅਦ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਛੋਟੀ ਮਗਰੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਅਸਾਨੂੰ ਚੌਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ "ਮਹਲੁ" ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਨਿਪਟ "ਰਾਗ ੧" ਦੀ ਸੋਧਿਆ ਅਧੀਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਜੋ ਵੀ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਿੱਤ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਹੀ ਵੀ ਇਹ ਠੀਕ ਪੰਜਵੇਂ ਦਾ। ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਹੈ :

ਚੰਦਨ ਚੌਆ ਰਸ ਭਗ ਕਰਨ ਅਨੇਕ ਬਿਖਿਆ

ਬਿਕਾਰ ਦੇਖ ਸਗਲ ਹੋਈ ਬੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਰਹਾਉ ਦੀ ਦੁਕ "ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਭਲੇ ਰੋ ਭਾ ਨਾਲ ਸੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ ੬੭੮ ਉੱਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ।

ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਉਪਰ-ਵਰਤਿਤ ਸ਼ਬਦ ("ਮੇਰੇ ਸਾਹਾ ਵਾਲੇ") ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਬਦ "ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ਚਉਪਾ ੪" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ, ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ "ਮਹਲਾ ਚਉਪਾ ੪" ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੇਠ ਦਾ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਪਹਲਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਨਿਪਟ "ਧਨਾਸਰੀ" ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਧਾਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ

ਕਾਮੁ ਕਰੋਧੁ ਮਾਇਆ ਮਦੁ ਮਿਠੈ ਚਲ ਬਦਲ ਜਿਉ ਚਿਨ੍ਹਦਰਪੈ॥

ਗੁਰੂ ਵੀਚਾਰਿ ਅਚਾਰੁ ਕਮਾਇਆ ਮੈ ਅਧਰੈ ਨਾਮੁ ਮੈ ਰਨੁ ਲਹੈ॥੧॥

...

ਕੀਰਤਿ ਕਰਨੀ ਹਰਿ-ਕੁਰ ਰਸੁ ਚਰਨੀ ਅਹਿਨਿਸ ਮੰਜਨੁ ਸਰ ਗਿਆਨੇ ਨਾਨਿਕ ਮਾਣੁ ਨਿਮਾਣੇ ਸਾਹਾ ਹਿਦਾ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗੁਰ ਗਿਆਨੇ॥੪॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੧੨੭/ਅ - ੧)

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ, ੮ ਦੇ ਪੰਜ, ਹਵਿਦਾਸ ਦੇ ਤਿੰਨ, ਤਿਲੋਚਨ ਦੇ ਦੋ, ਸੈਣ ਦਾ ਇਕ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦਾ ਕੁਲ ਸੱਫ਼ਾ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਉਹ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹ

ੴ ਰਾਮ ਸਿਮਰਿ ਰਾਮ (ਕਬੀਰ)

ਅ) ਕਾਸਉ ਦੇਵਾ ਕਾਇਅਉ (ਪੀਪਾ)

ੲ) ਗੋਪਾਲ ਭੋਰਾ ਆਰਤਾ (ਪੰਨਾ)

ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ ਪੰਥੀ ਵਿਚਲਾ ਬਬਰ 'ਸਿਰਫ ਸਤਸ੍ਰੀ ਵਸਤਾ ਸਰਸ੍ਵਤੀ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ "ਨਾਰਾਇਣ ਨਿਰੰਦਰਿ ਕਾਦਿ ਬੁਲੀ ਗਵਾਰੀ" ਦੀ ਸਿਰੋਪੰਛਤੀ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਬਬਰ "ਦੇਹੁਰੀ ਭੀਤਰਿ ਸਰਸਰਹਿ ਭੀਤਰਿ" ਵੀ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਬਬਰ, "ਜਿਨਿ ਮਾਤਾ ਬੈ ਉਦਰ ਉਦਰ ਮਹਿ" ਵੀ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਏ ਹਨ। ਪਿਛਲਾ "ਹੇ ਚਿਤ ਚੇਤਨਿ ਕੀਨ ਦਯਾਲ ਚਮੇਦਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਅਧੀਨ ਅੰਬਿਤ ਹੈ।

ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਦਾ ਬਬਰ 'ਕਾਯਉ ਦੇਵਾ ਕਾਇਅਉ' ਤੇ ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਦਾ 'ਗੰਧਾਲ ਤੇਰਾ ਆਰਤਾ' ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ "ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖ ਕੇ ਕਾਟਿਆ ਇਕ ਚਉਪਦਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਕਾਟੇ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰਣ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ।

ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉੱਤੇ ਦੋ ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲਗ-ਮਾਗੂ ਛਿਹਾਨ ਲੰਡਿਆ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਬਬਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਪੰਨੇ ਦਾ ਛੁੱਟੇ-ਚਿਤ੍ਰ ਪਲੇਟ II, ਚਿਤ੍ਰ ੨ (ਉ) ਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਾਲੇ ਅਰਥਾਤ ਪਲੇਟ III, ਚਿਤ੍ਰ ੨ (ਅ) ਵਿਚ ਲੰਡਾ ਲਿਖਿਆ ਵਾਲੇ ਇਸ ਬਬਰ ਦਾ ਪਾਲ-ਬ-ਪਾਲ ਉਤਾਰਾ ਅਜੋਕੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਚਿੱਤਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਪਲੇਟ IV ਦੇ ਚਿਤ੍ਰ ੨ (ੲ) ਉੱਤੇ ਇਸ ਬਬਰ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਪਾਠ ਦਰਜ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਬਹੁਤ ਹੈ।

ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਬਬਰ ਇਸੇ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਇਕ ਰਾਗ ਭੂਜਗੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ "ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ ਜੋ ਲਖੀ ਸਿੰਥਰੇ" ਵਾਲਾ (ਪੜ੍ਹਾ ੧੮੫/ੳ) ਦੂਜਾ ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ "ਮਨੁ ਮੰਦਹੁ ਤਨੁ ਫੇਸ ਕਲੰਦਰ" ਵਾਲਾ (ਪੜ੍ਹਾ ੧੮੬/ੳ) ਤੀਜਾ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਵਿਚਲਾ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ "ਆਲਾਵੇਰੀ ਇਹ ਭਮੁ ਜੋ ਹੈ" (ਸ਼ੋਕਉ ਤੂੰ ਨ ਖਿਸਾਇ) ਵਾਲਾ।

ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਦਾ ਬਾਈ ਪੰਜੋਹ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਲਾਰ ਰਾਗ ਦਾ ਇਹ ਬਬਰ ਉਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਉਦੋਂ ਪਹਲੀ ਪੰਥੀ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਬਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਸੋ ਇੱਥੇ ਹੀ ਲਿਖਵਾ ਲਿਆ ਭਰਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਉਲਟਾਇਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਗਿਆ? ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਤੇ ਇਸ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਬਾਕੀ ਬਬਰ ਕਿਸੇ

ਮਹੰਤਪੁਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਲਿਖੇ ਸੁਗੰਧਿਅਤ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ।

ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾ ੧੬੮/ਅ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੩ ਭਗਤ ਬਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ ਰਵਿਦਾਸ ਤੇ ਰਾਮਾਨੰਦ ਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਬਬਰ, ਸਿਵਾਇ ਕਬੀਰ ਦੇ 'ਸੁਰਹ ਕੀ ਜੈਸੀ ਤੇਰੀ ਚਾਲ' ਵਾਲੇ ਦੇ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਪਰ ਫ਼ੁਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹਨ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਦਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰਚਿਤਾ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੪ ਦਸਿਆ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਹੈ।

ਰਾਤੇ ਸਚਿ ਨਾਮਿ ਹਰਿ ਮੇਰੀ ਸਖੀ ਸਹੇਲੀ ਸਨਹੁ ॥

ਆਪੇ ਕੁਦਰਤਿ ਕਰੇ ਸਾਜਿ ਮਨ ਕੁਲੋਂ ਤਰਮਸਿ ਆਇ ਜਾਇ ॥

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਇਕ ਵਾਹੁ ਬਬਰ ਵੀ ਨਿਮਨ-ਲਿਖਿਤ ਛੇਲ ਵਾਲਾ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਕਿਸਨ ਬਸੰਤ ਭਲੇ ਕੁਮਿ ਆਏ ਦੁਆਦਸਿ ਬਨ ਭਨ ਵੂਲੇ ॥

ਨਾਭਿ ਕਵਲੁ ਹੈ ਕੁਹਮਾ ਉਪਮੇ ਤ ਕੁਮਿ ਕੈਸੇ ਵੂਲੇ ॥੧॥

ਹਰਿ ਕੇ ਚਰਨ ਗੁਰੁ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਲਹੁ

ਬਦਰਿ ਨਾਮਦੇਉ ਕਿਸਨ ਮਰੀ ॥੨॥

ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਵੀ 'ਸਦਾ ਸੇਵਕ ਸਿਰਨਾਵੇ' ਵਾਲੇ ਦੋ ਬਬਰ ਲਿਖ ਕੇ ਕਾਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਤੇ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੋ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਨੂੰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਪਦ, "ਜੇਇ ਖਸਮ ਹੈ ਜਾਇਆ" ਪੰਥੀ ਵਿਚ 'ਦੇਖੋ ਲੰਕਾ ਕਲਿ ਕਾ ਭਾਉ' ਬਿਰਪੰਛਤੀ ਨਾਲ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਮਾਨੰਦ ਦਾ ਬਬਰ ਪੰਥੀ ਵਿਚ 'ਏਕ ਦਿਵਸ ਮਨਿ ਰਹਿਉ ਉਮੰਗ' ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਲੀ ਫ਼ੁਕ 'ਕੁਤ ਜਾਈਅ ਰੇ ਘਰ ਲਾਗੇ ਰੰਗ' ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤੰਨ ਸਭ ਖਾਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਅੱਗੇ ਰਾਗ ਤਿਲੋਚ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਉਪਦੇ ("ਇਕ ਅਰਸ ਗਫ਼ੌਰਮ", "ਭਉ ਤੈਰਾ ਭਾਇ" ਤੇ "ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਈ ਖਸਮ

ਮੁੰਡਾਰ ਵਿਲਦਰੀ ਤੇ ਪਹਤ ਮਦਨੀ ਹੁ। ਇਸ ਰਾਗ ਤਿਲੋਚ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਕੰਦਾਰਾ ਦੇ ਮਛਰ ਲਗਾ ਤੰਦਿਆ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਵੀ ਨਿਤ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਲਦਬੰਦੀ ਸਮੇਂ ਇਹ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਦੇ ਬਬਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਹੀ ਨਾਜ ਰਲ ਗਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਬੀ ਬਾਣੀ") ਅਤੇ ਇਕ ਅਸਟਪਦੀ ("ਜਿਨਿ ਬੀਆ ਤਿਨਿ ਦੇਖਿਆ") ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ।
ਦੋ ਚਉਪਦੇ ("ਇਹ ਤਨੁ ਮਾਇਆ ਪਾਇਆ" ਤੇ "ਇਅੰਨਤੀਏ ਮਾਨਸ") ਅਤੇ ਇਕ
ਅਸਟਪਦੀ ("ਹਰਿ ਬੀਆ ਬਥਾ ਕਠਾਣੀਆ") ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ, "ਨਾਨਿਕਾ"
ਛਾਪ ਵਾਲਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਾਧੂ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ।

ਤਿਲੰਗ

ਅਲਹੁ ਏਕੁ ਕਰੀਮੁ ਕੁਦਰਤਿ ਸਚੁ ਕਾਦਰੁ ਪਾਕੁ ॥
ਸਰਗਸਭ ਬਾਸੀ ਖਲਕ ਸਾਸੀ ਹਮੁ ਹੋਸੀ ਖਾਕੁ ॥੧॥
ਦੁਨੀਆ ਮੁਕਾਮੀ ਭਠਾਹਿ ॥
ਅਲਮੁਤਿ ਅਜਰਾਈਲੁ ਹਾਜਰੁ
ਕਬਜ਼ ਕਰਿ ਲੇ ਜਾਹਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਜਨ ਮਾਝਰਿ ਪਿਦਰਿ ਫਰਜੰਦ ਬਿਰਾਦਲਾ ਮਹਲ ਮੀਭਿਪ ਉਚ ॥
ਚੰਦਨ ਅਲਾਮ ਜਗਿਸੀ ਮੁਕਾਮੁ ਖਾਨੇ ਕੁਚ ॥੨॥
ਅਠਦਾਸ ਬੰਦੇ ਬਗਉ ਨਾਨਿਕ ਤੁਮਿ ਮਿਹਰਵਾਨੁ ਬੁਦਾਇ ॥
ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਭਰਵੇ ਹਮੁ ਰਾਜੁ ਪਠਹ ਬੰਦੇ ਲਾਇ ॥੩॥੫॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੧੮੪/੯)

ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ "ਬੰਦ ਕਰੇਸ ਇਕਤਰਾ
ਭਾਈ" ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਪਰ ਨਾਮਯੋਗ ਜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ, "ਮੈ ਅੰਧੁਲੇ ਕੀ ਟੋਕ" ਅਤੇ
"ਹਲੇ ਯਾਰਾ ਧਲੇ ਯਾਰਾ" ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੰਮ
ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਦਿਤੀ ਸੂਚਨਾ ਕਲਤ ਹੈ।¹² ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੰਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਨੇ "ਚਹਿਰ
ਪੜ੍ਹ ਖੁਸੀ ਹੋਏ" ਨਾਂ ਦੇ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਪਰਲੇ 'ਬੰਦੇ ਕਰੇਸ
ਇਕਤਰਾ' ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੀ ਅੰਗ ਹੈ, ਵਖਰਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਦੋਹਰਾ ਜਿਲਦਬੰਦੀ
ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਸੈਰ ਸਾਥ (ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ) ਨਾਲੋਂ ਵਿੱਛੜ ਕੇ ਇਥੇ
ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਰਹ ਗਿਆ ਹੈ।¹³

ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੰਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਦੇ ਦੱਸੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ
ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।¹⁴ ਪਰਾ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਕਿੱਥੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਲੈ ਲਈ
ਹੈ? ਹਾਂ, ਤਿਲੰਗ ਭਗਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ ਜੀ ਲਖੀ ਸੀਵਰੇ", ਜਿਥੇ ਕਿ
ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ, ਸਰੂਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਪਰ ਲੰਡੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ।

¹²ਬਾਵਾ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਸੂਚਨਾ ਲਈ ਦੇਖੋ, 'ਆਲੋਚਨਾ' ਪੰ. ੫੬.

¹³ਦੇਖੋ ਉਪਰ, ਫੁਰਨੀਟ ਨੰਬਰ ੧੧

¹⁴ਬਾਵਾ ਜੀ ਦੇ ਇੱਥੇ ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਦੇਖੋ, 'ਆਲੋਚਨਾ', ਪੰ. ੫੬.

ਭਾਗ ਭੋਰਉ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਾਲੇ।
ਤੇ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਪਰ ਰਲਗਭ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ। ਭਗਤ
ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ੧੩ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ।
ਸਭ ਨਹੀਂ ਹਨ :

੧. ਉਲਟਿ ਜਾਤਿ ਕੁਲ (ਗੁ. ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕ ੭)
੨. ਨਿਰਧਨ ਆਦਰੁ ਕੋਈ (" ੮)
੩. ਸਤਰਿ ਸੈਇ ਸਲਾਰ (" ੧੫)
੪. ਸਭੁ ਕੋਈ ਚਲਨ ਕਹਤ (" ੧੬)
੫. ਕਿਉ ਲੀਜੇ ਕਾਦੁ ਬੰਕਾ (" ੧੭)
੬. ਗੰਗ ਯਸਾਇਨਿ ਕਹਿਹ (" ੧੮)
੭. ਕੋਇ ਸੁਰ ਜਾ ਕੈ (" ੨੦)

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਇਹ ਧਨ ਮੇਰੇ ਹਰਿ ਕੇ ਹ
ਵਿਚ 'ਨਉ ਮੇਰੇ ਖੇਤੀ' ਦੀ ਜਿਥੇਪੰਗਤੀ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੈ। ਭਗਤ ਨਾ
ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ "ਆਉ ਕਲੰਦਰ ਕੇਸਵ" ਤੋਂ ਆਇਆ ਬਾਣੀ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ
ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਇਆ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਸ਼ਬਦ
ਪ੍ਰਭੂ ਸੁਨੁ ਬੇ ਨਾਮਾ, ਇੱਥੇ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ, "ਚਿਤੁ ਗਰਦਨ ਮਾਰਉ ਤੇ
ਸੁਭਰਾਨੁ ਪੂਛ ਕਹੁ ਹੇ ਨਾਮਾ" ਵਿਚ ਚੱਟ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ
ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਭੇਦ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੋਰਨਾਂ ਪਾਠ ਵਾਲਾ ਕਿ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ। ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ :

- ਸੰਤਨ ਕੈ ਇਕੁ ਹੋਟੁ ਜਾਚਲਾ
- ਸੋ ਹੋਟ ਲੇ ਨਾਨੋ ਬੀਨਲਾ ।
- ਘਿਰਕੁ ਲੋਹੁ ਜੀਉ ਤੁਮਿ ਘਿਰਕੁ ਲੋਹੁ ॥
- ਘਿਰਕੁ ਲੋਹੁ ਮੈ ਬਉ ਦਰਸਨ ਦੇਹੁ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ।
- ਕੁਕਰ ਹੋਇ ਨਾ ਵਸੀ ਉਜਾਸਿ ।
- ਘਿਰਤ ਸੰਗ ਰਟ ਖਾਧੁ ਮੁਰਾਰਿ । ੨ ।
- ਉਤਮ ਜਾਤਿ ਨ ਦੇਖ ਅਭੋਨੀ ॥
- ਨਾਮਦੇਵ ਕੈ ਹਥਿ ਘਿਰਤਾ ਕੀ ਭੋਨੀ ॥੩॥੨੪ ।

(ਪੜ੍ਹ)

ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਬੇਕਮਪੁਰਾ ਸਹਰ ਕਉ ਨਾਉ" ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ
ਵਿਚ ਰਾਗ ਕਉੜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਭੋਰਉ ਵਿਚ ਅੰਤਿ
ਸ਼ਬਦ 'ਸਦਾ ਸੇਵਕ' ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਵੀ ਆਏ ਹਨ, ਪਰ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ।

ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਮੁਥਾ ਕੇ, ੨੭੩/੮ ਪੜ੍ਹੇ ਉਂਤੇ ਪਿੰਡ ਕਥਿਤ ਲੰਡ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁਲਮਤੁ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਾਰ ਰਾਗ ਅਸਾ ਦੇ ਪਹਲੇ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਚਰਜ ਹਨ। ਠਿਰਠਿਰੀ ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਇਸ ਬਾ ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਮੁਲਮਤੁ ਵਿਚ "ਨਿਰੋਕਾਰ" ਦੀ ਬਾ "ਨਿਰੋਕਾਰ" ਆਇਆ ਹੈ। ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਕੁਝ ਮੁਟੇਰੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਪਦ ਬ ਕ ਲ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਉਠਾਉਂਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਲਿਖਾਈ "ਬ-ਕਲਮ" ਪੂਰ ਲਿਖਕੇ ਆਪਣਾ ਬਹੁਪਦ ਦੇਣ ਤੋਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰੁਕ ਗਿਆ ?

ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾ ੨੭੬/ਅ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੁਥਾ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗ ਕੋਦਾਰਾ ਨਾਂ ਹੇਠ ਚਰਜ ਸੀ, ਪਿੰਡਾਂ ਕਿਸੇ ਪੜ੍ਹਾਉ ਉਂਤੇ ਚੋਖੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕੋਦਾਰਾ ਕੋਟ ਕੇ ਮਾਰੂ ਬਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਰਾਗ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਦੋ ਹੋ ਗਏ। ਖੈਰ, ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ, ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦਸ ਚਉਪਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਪਹਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਉਪਦੇ ("ਮਾਇਆ ਮੁਈ ਨ ਮਨੁ ਮਿਆ", ਜੰਗੀ ਸੁਗਤਿ ਨਾਮੁ ਅਰ "ਅਹਿਨਿਸ ਜਾਗੈ ਨੀਚ") ਨਹੀਂ ਹਨ ਤੇ ਗੋਸਰੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਚਾਰ ("ਆਵਣ ਜਾਣਾ ਨ ਬੀਐ", "ਪਿਛਲੇ ਗੁਨਹ ਬਖਸਾਇ", "ਸਚਿ ਰਤੇ ਸੇ ਟੈਲਿ ਲਗੂ", "ਮਾਰੂ ਤੇ ਸੀਤਲੁ ਕਹੇ") ਨਹੀਂ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਚੋ ਪਦੇ 'ਇਹ ਧਨੁ ਜਗ ਬਹਿਆ' ਅਤੇ "ਸੂਰ ਸਹੁ ਸੋਸਿ ਲੋ" ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਪਹਲੇ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇਜ਼ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਰਕੇ ਲਿਖ ਹੋਏ ਹਨ। ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਸਹਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਵੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਜਾਂ ਸਹਲਾ ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ, ਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਤੇ ਸਹਲਿਆਂ ਦੇ ਹੇਠ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।⁵

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਦਸ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਵਲ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ('ਹਿਧਿ ਸਿਧਿ ਜਾ ਕਉ ਦੁਹੀ', "ਜਿਨਿ ਗੁਣ ਬੋਧਿ ਕੀਏ, ਅਤੇ 'ਅਨਕਉ ਕਿਨੈ ਨ ਦੇਖਿਆ") ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਾਲਾ ਬਦਲਿਆ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਕ ("ਬਨਹਿ ਬਸੇ ਕਿਉ ਪਾਓਐ") ਕੋਦਾਰਾ ਮਾਰੂ ਦੇ ਸਭੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਰ ("ਵੱਦ ਪੁਰਾਣ ਪੜ੍ਹੇ ਕਾ", "ਪੰਡੀਆ ਕਵਣ ਕੁਮਾਰਿ ਕੁਮ ਲਾਗੈ, 'ਉਦਕ ਸਮੁੰਦ ਸਲਲ ਕੀ ਅਤੇ 'ਇਹੀ ਗਾਵਾ ਜੀਉ ਧਰੇ") ਰਾਗ ਕੋਦਾਰਾ ਹੇਠ ਚਲ ਗਏ ਹਨ। ਚਾਰ ("ਰਾਜਨ ਬਉਨੁ ਤਮਾਰ" ਗਗਨ ਦਮਿਆ ਬਾਸਿਓ, "ਵੀਲੁ ਬਿਸਾਇਓ ਤੇ ਅਤੇ "ਵਾਸ ਸਿਮਰ ਪਛਤਾਇੰਗਾ") ਹਨ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ' ਚਾਰਿ ਮੁਕਤਿ ਚਾਰੇ ਸਿਧ' ਵੀ ਕੋਦਾਰਾ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਏਵ ਦਾ "ਰੰਦ ਸਤ ਭੋਦਿਆ" ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਚਰਜ ਹੈ। ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ, (੧) ਅਸੀਂ ਲਾਲ ਕੁਝ ਬਿਨ ਅਤੇ (੨) ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰੁ ਚਿਤਮਨੀ, ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ

⁵ਭਾਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸੂਚਨਾ ਲਈ ਦੇਖੋ, ਅਲੋਚਨਾ, ਪੰਨਾ ੫੮

ਨਹੀਂ ਹਨ। ਥਾਵਾਂ ਜੀ ਨੇ ਬਿਨਾ ਘੋਖ ਕੀਤੇ ਆਪਣੇ ਨੋਟਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।⁶

ਰਾਗ ਕੋਦਾਰਾ ਵਿਚ ਕੋਵਲ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ, ਪਹਲੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਹਾਂ, ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜ ਥੰਦਾਂ ਦਾ "ਸਦਾ ਜੋਵਕ/ਗੁਣਮ" ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਅਸੀਂ ਕੋਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਣ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ।

ਛੇ ਪ੍ਰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਰਾਗ ਕੋਦਾਰਾ ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਚਰਜ ਹਨ। ਪਿੰਡੇ ਤੋਂ ਮਾਰੂ ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਤਿਰਿਕਤ ਹਨ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਚਾਰਿ ਦਿਨ ਅਪਨੀ ਨਉਬਤ" ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ; ਪਰ ਇਕ ਹੋਠਲੇ ਸਿਰਲੇਖ ਤੇ ਪਾਠ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ

ਕੋਦਾਰਾ ਕਮੀਰੁ ਨਾਮਾ

ਚਾਲੀ ਅਚਲ ਭਈ ਬਿਤਿ ਪਾਈ ਜਹਾ ਕੀ ਤਰਾ ਸਮਾਈ ॥

ਅਸ ਮਹਿ ਬਾਰਿਓ ਰੁ ਬਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਈ ॥

ਕਰਤ ਭੋਖ ਭਰੋਮ ਅਰ ਪਖੰਤ ਲੇ ਲੇ ਸੰਖ ਉਪਾਈ ॥

ਗਿਆਨ ਅੰਜਨ ਜਰਿ ਭਦੇ ਭਸਮ ਸਰਿ ਮਿਲਾਈ ॥੧॥

ਠਾਹੀ ਉਰਦਾਰੁ ਪਾਰੁ ਨਾਹੀ ਪਰਮਿਤਿ ਕਰ ਅਥਵਾ ਕਰ ਜਾਵਾਉ ॥

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਮੈ ਅਵਸਰੁ ਪਾਇਆ ਬਹੁਇ ਨ ਭੋਰਿ ਬਜਾਵਉ ॥੨॥੧੩॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੨੮੦/੮)

ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬਾਣੀ ਉਂਤੇ ਜਮ੍ਹੌਰੀ ਨਜ਼ਰ

ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਫਟਕ ਚਿੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਸਾਰਣੀ ੧ ਜੋ ਤਿੰਨ ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਕਰਕੇ ਟਿਪਣੀਆਂ ਸਹਿਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਾਫੀ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਕੋਵਲ ਅਹਿਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਹੈ; ਪੰਜੋਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਅੱਗੇ ਜਾਣਨੀ ੨ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ

⁶ਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਮ ਲਿੰਬ ਹੋਤੀ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਲਈ ਦੇਖੋ, ਅਲੋਚਨਾ' ਪੰ 59

ਸਾਰਣੀ ੧

ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾ ਖੰਡ (1)

ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਭਾਗਾਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਆਈ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਬੁਕਟਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਿਣਤੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਚੇਤਿਆਂ ਦੇ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ ਬਥਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਹੋਰ ਸੂਚਨਾ ਸਾਰਣੀ ਖੰਡਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਦਰਜ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵਿਚ ਜੁਟਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਰਚੇਤਾ	ਰਾਗ ਸੂਹੀ			ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ			ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ		
	ਚਉਪਦੇ	ਅਸਟ-ਪਦੀਆਂ	ਛੰਡ	ਚਉਪਦੇ	ਅਸਟ-ਪਦੀਆਂ	ਚਉਪਦੇ	ਅਸਟ-ਪਦੀਆਂ	ਛੰਡ	
ਮਹਲਾ ੧	੪	੪	੭	੧੬ ^੧	੭	੬	੨	੪	
ਮਹਲਾ ੨	੧								
ਮਹਲਾ ੩	੨	੨ + ੩ ^੧	੭ + ੧ ^੨	੮		੬			
ਮਹਲਾ ੪						੧			
ਮਹਲਾ ੫						੨ ^੨			
ਗੁਲਾਮ/ਸਦਾ ਸੇਵਕ			[੪] ^੩	[੨] ^੩		[੧] ^੩			
ਕਬੀਰ	੩ + ੨			੭ ^੪		੪			
ਨਾਮਦੇਵ	੪			੩		੫			
ਰਵਿਦਾਸ	੩					੩			
ਫੁਟਕਲ	੨					੨ (ਕਿਲੋਚਨ)			
		੧ (ਜਿ ਗੁਰੂ)		੧ (ਬੋਟੀ)		੧ (ਚੋਨਾ)			
		ਬਰਫ				੧ (ਜੋਣ)			

^੧ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿਰਲੇਖ 'ਮਹਲ' ਤੇ ਜਿ ਗੁਰੂ' ਆਇਆ ਹੈ।

^੨ਇਹ ਛੰਡ (ਕਹਿ ਲਾਗ ਮਨੁ ਲੋਗਾਣਾ ਸੀ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਲ ੩ ਦੇ ਛੰਡ ਮਗਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਮਹਲ ੩ ਦੇ ਛੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਹੈ।

^੩ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ

^੪ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਚੀ ਚਉਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਦੋ ਅਜੇਹੇ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ।

^੫ਗੁਲਾਮ/ਸਦਾ ਸੇਵਕ ਨਾਂ ਹੇਠ ਅੱਧੇ ਚੌਥੇ ਬੁਕਟਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਏ ਸਨ ਚਉਪਦੇ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ।

^੬ਕਬੀਰ ਦੇ ਸਭ ਪਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ।

^੭ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੪ ਆਇਆ ਹੈ।

ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ : ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾ (ਦਲਦਾ)

ਰਚੇਤਾ	ਬਸੰਤ		ਤਿਲੰਗ		ਭੈਰਵੀ	
	ਚਉਪਦੇ	ਅਸਟ-ਪਦੀਆਂ	ਚਉਪਦੇ	ਅਸਟ-ਪਦੀਆਂ	ਚਉਪਦੇ	ਅਸਟ-ਪਦੀਆਂ
ਮਹਲਾ ੧	੬ + ੩ ^੧	੭ + ੧ ^੨	੪ + ੧	੧	੭	
ਮਹਲਾ ੨					੧	
ਮਹਲਾ ੩	੧੭ + ੧ ^੧				੧੬	
ਮਹਲਾ ੪						
ਗੁਲਾਮ/ਸਦਾ ਸੇਵਕ	[੨] ^੩				[੩] ^੩	
ਕਬੀਰ	੫		੧		੧੩	
ਨਾਮਦੇਵ	੩ ^੪				੧੨ + ੧ ^੬	
ਰਵਿਦਾਸ	੧				੨ ^੭	
ਫੁਟਕਲ	੧ (ਗਾਮ-ਨੰਦ)					

^੧ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ੩ + ੧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੂਲ ਲਿਖਾਈ ਨੇ ਇਕ ਮਹਲ ੩ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਤੇ ੬ ਮਹਲ ੧ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਿੰਨਾਂ ਉਪਰ ਮਹਲਾ ੪ ਵਜੋਂ ਇਕ ਉਪਰ ਮਹਲਾ ੩ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਮਹਲਾ ੧

ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੇ

^੨ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਇਕ ਅਸਟਪਦੀ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਰਜ ਸੀ

ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਕਰਕੇ ਲਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ।

^੩ਗੁਲਾਮ/ਸਦਾ ਸੇਵਕ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ

^੪ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ

^੫ਗੁਲਾਮ/ਸਦਾ ਸੇਵਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ

^੬ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਮ: ੧ ਦਾ ਤੇ ਇਕ ਯੀ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ

^੭ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਥਾਣੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ (ਚਲਦਾ) ਖੰਡ (III)						
ਰਚੇਤਾ	ਮਾਰੂ		ਕੋਦਾਰਾ		ਰਾਗ (ਵਟਕਲ)	
	ਚਉਪਦੇ	ਅਸਟ-ਪਦੀਆਂ	ਸੋਹਲੇ	ਚਉਪਦੇ	ਅਸਟ-ਪਦੀਆਂ	
ਮਹਤਾ ੧	੭				੧ (ਵਡਹੋਸ)³ ੧ (ਬਿਲਾਵਲ)²	੩ (ਵਾਰ ਅਸਾ, ਪਹਲੀ ਪਉੜੀ)
ਮਹਤਾ ੩	੩¹					
ਗੁਲਾਮ/ਸਦਾ ਸੋਵਣ				[੧]²		
ਕਬੀਰ	੪			੫		
ਨਮਦੇਵ				੧	੧ (ਮਲਾਰ)³	
ਗੋਵਿੰਦਾਸ				੬¹		
ਵਟਕਲ	੧ (ਜੋਦੇਵ)				੧ (ਤਿਲਰਨ ਗੁਜਰੀ)²	

ਮਿਲਦਾ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਉੱਤਰ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮਾਰੂ ਦੇਵਾਂ ਅਥ ਹਨ।

ਗੁਲਾਮ/ਸਦਾ ਸੋਵਣ ਦਾ ਚਉਪਦਾ ਇੱਥੇ ਕੋਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਹ ਵਾਰੋਂ ਸ਼ਬਦ ਲਛ ਮਾਰੂ ਰਹਿਤ ਲੇਖਾ ਲਿਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ।

(ਅ) ਪਿੰਜੋਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ

ਦੂਜੀ, ਪਿੰਜੋਰ ਵਾਲੀ, ਪੋਥੀ ਸੰਨ ੧੮੮੮-੮੯ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਕੋਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਰੀ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ। ਮਾਲਿਕਾਂ ਵਲੋਂ ਹਰ ਵਾਰ ਕੱਢਲ ਭੇਦ ਕੁ ਘੰਟੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਕਾਰਣ, ਇਸ ਵਿਚਲੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਪੜਤਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤਾ ਵੇਰਵਾ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪੋਥੀ ਦੇ ਨੋਟਸ ਤੋਂ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਚੋਜ, ਅੰਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਸਹਿਤ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹੈ।

ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਹਲ ਪੰਨਿਆਂ ਉਪਰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਈ ਵਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ ਪਹਲੀ ਪੋਥੀ (ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ) ਵਿਚ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਸਿੱਧੀ ਹੀ ਰਾਗ

ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਛੋਟ ਉਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪਹਲੀ ਪੋਥੀ ਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪੜ੍ਹਾ ਚਉ (ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਿਰਾਬ ਦੇ ਜੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ) ਖਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਤ ਪੜ੍ਹਾ ਚਉ (ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਿਰਾਬ ਦੇ ਪੱਥੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ, ਅਰਥਾਤ ਚਉ ਦੇ ਪੱਥ ਪਾਸੇ ਵਾਲ ਪੜ੍ਹੇ) ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪੰਨੇ ਦੇ ਉਪਰ ਕਰਕੇ, ਸੱਜੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਮੁਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਧਾਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

ੴ
ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਸਾਦ
ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰੁ ਅ
ਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ
ਸੰਤਹਿ ਗੁਰੂ ਪੂਰੇ ਕੇ ਪਰ
ਸਾਦੁ ॥

ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ "ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰ" ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਅੰਦਰ ਇਸੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ।

ਮੰਗਲ ਦੇ ਪੱਥ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਉਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਬਾਣੀ ਵਾਲੇ ਮੁਚਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲ, ਪੜ੍ਹਾ ਚਉ ਥੀ, ਸੁਨਹਰੀ ਤੇ ਰੰਗੀਨ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸੁਸੰਜਿਤ ਹਨ। ਪਹਲਾ ਪੜ੍ਹਾ ਇੱਥੇ ਵੀ ਫਿਸ ਕੇ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪੋਥੀ ਦਾ ਆਕਾਰ ਲਿਖਾਈ, ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ, ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੀ ਚੋੜਾਈ ਬੰਨ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਸਭ ਕੁਝ ਪਹਲੀ ਪੋਥੀ ਵਾਂਗ ਹੈ (ਜਿੱਥੇ ਚੋੜੇ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਚਿਤ੍ਰ ਸਿੱਧ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਕੁੱਝਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਅੱਖਰ ਕੱਟ ਕੇ, ਲੀਕਾਂ ਵੇਰ ਕੇ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਹੜਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਗੋਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਉੱਤੇ ਵੀ ਅੱਕ ਚੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਕ ਪੰਨੇ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ, ਉਪਰ ਕਰਕੇ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ, ਪੰਨੇ ਦੀ ਸੱਜੀ ਹੱਥ ਨਾਲ। ਖੋਲ ਵੀ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਚੋਹੀ ਪਾਸੀਂ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੰਤਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਸਿੱਧ ਪਾਸੇ, ਖਲ੍ਹੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਉਤੇ ਅੰਕ ੨੨੪ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਤੇ ਪਾਸੇ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੱਥ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਅੰਕ ਨੇ ਹੀ ਮਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਤੇ ਕਈ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਛੱਡ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਲੇ ਤੇ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਪਟ ਚਾਰ ਰਾਗ—ਰਾਮਕਲੀ, ਸੋਰਠੀ ਮਲਾਰ ਤੇ ਸਾਰੰਗ—ਦੀ ਹੈ।

ਬਾਗ ਰਾਮ ਬਣੀ ਵਿਚ ਮਹਾਨੁ ੧ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਅਥਵਾ ਗਿਆਰਾਂ ਚਉਪਦੇ ਤੇ ਨੌਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਇਸੇ ਡਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨੁ ੩ ਦਾ ਇੱਕ ਇਕ ਚਉਪਦਾ ਤੇ ਪੰਜੇ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮਹਾਨੁ ੧ ਦਾ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਤੇ 'ਸਿਧ ਗੋਬਿੰਦ' ਅਤੇ ਮਹਾਨੁ ੩ ਦਾ 'ਅਨੰਦ' ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ। 'ਸਿਧ ਗੋਬਿੰਦ' ਵਿਚ ਇੱਥੇ ੭੨ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੭੩ ਹਨ। ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸਦੀ ੭੩ਵੀਂ ਪਉੜੀ ('ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਦੁਖਿ ਜਾਣਹਿ, ਕਿਆ ਕੇ ਆਖ ਵਖਾਣੈ') ਫੇਰ ਕੁਝਾਂ ਦੀ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਰਚ ਕੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਸੀ।¹⁷ ਇਹ ਸੰਪਤ ਰੂਪ ਪਉੜੀ ਹੈ ਤੇ ਕੁਰਮੁਖ ਵਾਅਦਾ "ਸਭ ਜਗ ਆਪ ਵਰਤਦਾ" ਦੀ ਮਹੱਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ੩੮ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਕਿਆਨੀਆਂ ਵਿਚ ਢਲੀ ਆ ਰਹੀ ਰਿਵਾਇਤ ਢਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਬਾਵਾ ਜੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ੩੮ਵੀਂ ਪਉੜੀ ("ਇਹੁ ਸਾਕਾ ਸਹਿਲਾ ਸਾਚੈ ਘਰਿ ਆਵਹੁ") ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਲੀ ("ਅਨੰਦੁ ਸੁਣਹੁ ਵਡਭਾਗੀਹੋ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ") ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ, ਵੀਹ ਵਿਸਵੇ, ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਰਾਮ ਵਜੋਂ ਰਚੀ।

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਵੀ ਰਲਗਭ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ; ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ ਸਾਂਝੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ 'ਅਗੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' ਵਿਚ ਸਨ। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਅੱਠ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਚਾਰ ('ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੇਦੁ ਗਾਇਕੀ' "ਤਰਵਰੁ ਏਕੁ ਅਨੰਤ ਭਾਗੁ", 'ਜਿਹ ਸਿਮਰਨਿ ਹੋਇ ਮੁਕਤਿ' ਅਤੇ "ਦਨੀਆ ਹੁਸੀਆਰ ਬੇਦਾਰ") ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਚਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਪਰ ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਬੋਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ 'ਅੰਤਰਿ ਮੈਲ ਜ ਤੀਰਥ ਨਾਵੈ', ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਬੀਰ ਦੇ ਚਲਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਨੌਂ ਹੋ ਕਦੀ ਹੈ। ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਸਿਰਪੰਗਤੀ ਵਾਲਾ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ—

ਪੰਧਾ ਕਰਤ ਚਰਨ ਕਰ ਥਾਕੇ ਜਨਮ ਗਇਆ ਡਨ ਖੀਨ।

ਥਾਕੇ ਨੇਣ ਸਰਵਣ ਸੁਣ ਥਾਕੇ ਕਪਟ ਰਹਿਆ ਮਨ ਖੀਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਕੀ ਲਲਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਸ਼ਬਦ "ਥਾਕੇ ਨੇਣ ਸੁਣਨ ਸੁਣਿ ਥਾਕੇ" ਦਾ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਦੋ

¹⁷. ਚੌਖ 'ਅਲੋਚਨ', ਪੰ. ੩੨, ਤਿੱਪਣੀ ਨੰਬਰ ੮੮.

¹⁸ ਉਹੀ, ਤਿੱਪਣੀ ੩੮

ਸ਼ਬਦ ਅਜੇਹੇ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੇ ਪਰ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਉਹ ਹਨ :

(੧) ਮਦਰ ਚਲਤ ਮਾਸ ਦਸ ਲਾਗੀ ॥

(੨) ਭਾਇ ਬਫਾਰੀ ਸੁਨ ਰੋ ਡੈਰਾ ਸਿੰਘ ਰਹਿ ਬਨ ਘੇਰੀ ॥

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਦੋਹਾਂ, ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਇੰਝ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ

ਨਾਰਦੁ ਕਹੈ ਸੁਨਹੁ ਨਾਰਾਇਣ ਬੰਕੰਨ ਵਸੈ ਕਉਲਾਸਾ ॥ (ਨਾਮਦੇਵ)

ਰਾਜਾ ਰਾਵਣ ਸੁਣੈ ਬੋਨਤੀ ਕਹੇ ਦਮੋਦਰ ਰਾਣੀ ॥ (ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ)

ਰਾਕ ਸਿਰਨਿ ਵਿਚ ਮਹਾਨੁ ੧ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਚਉਪਦੇ ਤੇ ਚਾਰ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਬਾਰਾਂ ਚਉਪਦੇ ਤੇ ਤਿੰਨ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਪੰਥੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹਲਕਾਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਪਰ ਚੌ ("ਬਹੁ ਪਰਪੰਚ ਕਾਰਿ" ਅਤੇ "ਬੁਧੇ ਕੀਸੈ") ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ, ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਪਾਈ ਦੋਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਵੀ ਹਨ। ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ।

(੧) ਜਾਂਬਾ ਨਾਕਰ ਨੀਕਾ ਹੋਇ।

(੨) ਮਾਣੀ ਪੰਚ ਕੇ ਚੀਤਿ ਉਸਾਰੀ ਪਸੁ ਕਹੇ ਘਰ ਮੇਰਾ ॥

ਪਹਲੇ ਦਾ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਸੰਭਵ ਹੈ, ਇਹ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ "ਜਾਂਬਾ ਨਾਕਰ ਨੀਕਾ ਹੋਇ" ਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ "ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭੈ ਮਫ ਸੁਣਿ ਕੈ ਦੀ ਅੰਤਰੀ ਤਾ ਪਾਠ "ਖਾਲਸੇ" ਹੀ ਹੈ। ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਦੋ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ, ਪਰ ਇਕ ("ਜਲ ਕੀ ਤੀਰਿ ਪਵਨ ਕਾ ਬੰਤਾ") ਪ੍ਰਾਪਤ ਪੰਥੀ ਦਾ ਤੇਰਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ("ਜੋ ਤੁਮ ਨਹੀਂ ਭੋਰਹੁ ਤਉ ਹਮ ਨਹੀਂ ਭੋਰਹਿ") ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਜਉ ਤੁਮ ਗਿਰਵਰ ਤਉ ਹਮ ਮੇਰਾ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਚਮਰਨਾ ਗਾਠਿ ਨ ਜਾਨਈ ਲੋਕ ਗਣਾਵੈ ਪਨਹ ਦੂਜੀ ਭੁਕ "ਆਰ ਨਹੀਂ ਜਿਹ ਭੋਪਉ, ਨਹੀਂ ਰਾਬੀ ਨਾਉ ਰੇਪਉ" ਨਾਲ ਆਰੰਭ

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ("ਸਭ ਰਾਵਾ") ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਪਰ ਦੋ ("ਪਾਖ ਪੜ੍ਹਸਿਣ ਪੁਛਿਲੈ" ਅਤੇ "ਅਣਮਨਿ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਭੀਖਨ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਪੰਥੀ ਵਿਚ

ਰਾਗ ਸੋਰਠ ਵਿਚ "ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਦੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਵਾਲੇ, ਲਿਖ ਕੇ ਭਲਾ ਨਾਲ ਕੱਟ ਹੋਏ, ਦਸ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਹਨ।

ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਉਪਦੇ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਚਉਪਦਾ, ਪੰਥੀ ਵਿਚ "ਜਬ ਲਗ ਦਰਸ ਨ ਪਰਸੇ ਪ੍ਰੀਤਮ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ "ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਿਉਂ ਰਹੀਐ" ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੧ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ ਥਾਂਵੇਂ ਇਕ ਦਾ ਪਾਠ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ "ਗਰਿ ਬਿਨ ਕਿਉਂ ਜੀਵਾ" ਦੀ ਬਜਾਏ "ਗਰਿ ਕੀ ਪਿਆਸ ਪਿਆਸੀ ਕਮਨਿ" ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਚਉਪਦੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, "ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਿਉਂ ਪੀਐ", ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਲੀ ਪੰਕਤੀ, "ਕ੍ਰਿਪ ਨਿਵਾਰਿ ਜਣੈ ਹਉ ਮਮਣਾ" ਨਾਲ ਉਲਿਖਿਤ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੩ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਉਪਦੀ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹਨ ਜੋ ਕੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀ ਪੰਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਬੀਰ ਦਾ ਕੋਵਲ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ('ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਉਨੁ ਸਹਾਏ') ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਦੋ ("ਕਹਾ ਨਰ ਗਰਬਸਿ" ਅਤੇ "ਰਾਜਾ ਸੁਮ ਮਿਤਿ") ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਨਹੀਂ। ਸੂਰਦਾਸ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਕ ਉਪਰ "ਸਾਰੰਗ ਕਬੀਰ ਨਾਮ" ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਇਕ ਸ਼ਬਦ, "ਆਪਨ ਦੇਵ ਵਹੁਰਾ ਆਪਨ ਆਪ ਲਗਾਵੈ ਪੂਜਾ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ।

ਚਾਗ ਮਲਾਰ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਕਾ' ਦਖਣੀ ਸਿਰਿਆ ਅਧੀਨ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨੌਂ ਦੇ ਨੌਂ ਚਉਪਦੇ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਰ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ; ਇਕ ਅਸ਼ਟਪਦੀ (ਅਖਲੀ ਚੌਥੀ ਜਲੁ ਭਰ ਨਾਲਿ) ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੰਥੀ ਵਿਚ "ਮਲਾਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਕੀ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਈ ਹੈ। '੩ ਕੁਰ ਬਾਬੇ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਤੀਜਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰ ਤੋਰਾਂ ਦੇ ਤੋਰਾਂ ਪਦੇ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਤਿੰਨਾਂ ਦਰਜ ਹਟੇ ਰਹਿਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ 'ਜਾ ਚੋ ਘਰਿ ਦਿਗ ਦਿਸੇ ਸਰਾਇਲਾ' ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਰਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਥੇ ਇਹ "ਸਿਵਾਂ ਨੇ ਗੋਪਾਲ ਰਾਇ" ਦੀ ਸਿਰਪੰਕਤੀ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ('ਮੈ ਕਉ ਜੂਨ ਬਿਸਾਰਿ') ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਬਾ' ਪੰਥੀ ਵਿਚ "ਮਹਿ ਲਾਗਤੀ ਤਾਣਾ ਬਲੀ" ਵਾਲਾ

ਸ਼ਬਦ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਗੋਤ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਥੀ ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਰਜਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਵੀ ਹੈ, ਫਰਕ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਬਿਛਲ ਤਿੰਨ ਬੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੰਜ ਬੰਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਪੰਥੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ "ਜੇਸ ਮੀਨ ਪਾਨੀ ਮੇ ਰਹਤਾ, ਤਾ ਕਾਉ ਜਲ ਕੀ ਸੁਖ ਨ ਕੇਤਾ", ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੰਗ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਉਪਰਲੇ ਭਾਵ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਜੇਸੇ ਮੀਨ ਪਾਨੀ ਮਹਿ ਰਹੇ" ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਲਦਾ ਹੈ।

ਕਾਏ ਹੇ ਮਨ ਬਿਖਿਆ ਬਨ ਜਾਇ ।

ਭੁਲੇ ਭੋ ਨਗ ਮੁਨੀ ਖਾਇ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਜੇਸੇ ਮੀਨ ਪਾਨੀ ਮਹਿ ਰਹੇ ।

ਕਾਲ ਜਾਣੁ ਕੀ ਸੁਹਿ ਨ ਲਹੇ ॥

ਇੰਞ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰ ਕਬੀਰ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕੱਟਿਆ ਸ਼ਬਦ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਵਿਕ੍ਰਿਤ ਪਾਠ ਸੀ ਜੋ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਇਆ ਪ੍ਰਿੰਜੋਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਕੱਟ ਅੱਗੇ ਸਾਰਣੀ ੨ ਵਿਚ ਦੇਖ

ਸਾਰਣੀ ੨

ਪ੍ਰਿੰਜੋਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਉਰਾ

ਨੋਟ - (੧) ਇਹ ਸਾਰਣੀ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਥਾਂਵੇਂ ਪ੍ਰੋਫਾ ਜਿੰਘ ਹੋਤਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ ਆਪਣਾ ਚਿਤ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਾਰਾਂ ਬਿਉਰਾ ਚੌਥੇ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

(੨) ਸਾਰਣੀ ਵਿਚ ਚੌਰਸ ਬ੍ਰੈਕਟ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕ ਸਦਾ ਸੰਫਕ ਦੇ ਲਿਖ ਕੇ ਕਟੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ।

(੩) ਰਾਗ (*) ਨਿਯਮ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ।

ਚਰਿਤਾ	ਰਾਮਕਲੀ		ਸੋਹਿਨ		ਜਾਦੋਗ		ਮਲਾਹ	
	ਚਉਪਦਾ/ਹੋਰ ਬਾਣੀ	ਅਸਟ-ਪਦੀ	ਚਉਪਦਾ	ਅਸਟ-ਪਦੀ	ਚਉਪਦਾ	ਅਸਟ-ਪਦੀ	ਚਉਪਦਾ	ਅਸਟ-ਪਦੀ
ਮਹਲਾ ੧	੧੧-੪ ਓਅੰਕਾਰ + ਸਿਰ ਗੋਸਟਿ	੮	੧੨	੪	੩	੨	੮	੪
ਮਹਲਾ ੩	੧੧-੪ ਅਨੰਦ	੫	੧੨	੪	੩	੨	੧੩	
ਮਹਲਾ ੪								
ਸਰਾ ਸੋਢਕ			12					
ਕਰੀਹ	੮ + ੨*		੮ + ੨*		੧ + ੧*			
ਨਾਮਦੇਵ	੪ + ੧*		੧				੧ + ੧*	
ਰਵਿਦਾਸ			੬					
ਬਿਛੋਰਨ	੧*							
ਕਲਿਨ			੨					

*ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸੰਖਿਸ਼ਟ ਦੇ ਬਦਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਾਮ ਅਧਾਰ ਤੇ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਲਲਕਾ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ।

*ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਗੋਤ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲਾਂ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਉਪਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਜੋ ਧਿਆਨ ਮੰਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

- 1) ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਭ ਥਾਂ ਬਵੀ-ਛਾਪ ਵਜੋਂ 'ਨਾਨਕ' ਆਇਆ ਹੈ, 'ਨਾਨਕ' ਨਹੀਂ।
- 2) ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ 'ਮਹਲਾ' ਪਦ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ 'ਮਹਲੂ ੧' 'ਮਹਲੂ ੨' ਆਦਿ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ 'ਭਿਰ ਬਾਣੀ' ਰਚਣਹਾਰ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪਦ,

ਜਿਵੇਂ 'ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ', 'ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ', 'ਗੁਰੂਪਾ', 'ਸਦਾ ਸੋਢਕ', 'ਨਾਮ ਨਾਮ' ਆਦਿ ਤਿਉਹਾਰ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ 'ਬਾਬੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਬੋਝਣਾ' ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੇ 'ਦਖਣੀ' ਪਦ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ 'ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ' ਦੀ ਵੀ ਵੱਡੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। 'ਦਖਣੀ' ਇਹੋ ਰਾਮਕਲੀ ਦੇ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਣ ਵਜੋਂ ਆਇਆ। — ਰਵਾਂ ਜਿਵੇਂ 'ਮਲਾਹ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਦਖਣੀ' ਵਿਚ ਮਲਾਹ ਦੇ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਣ 'ਦਖਣੀ', ਜਾਂ 'ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦਖਣੀ' ਵਿਚ 'ਦਖਣੀ'।

3) ਬਾਣੀ ਦੀ ਵੱਡੇ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਘਰਾ ੨। ਉਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਕਿਰ ਕੀ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਬਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀ ਕੋਈ ਵਾਲੇ ਖੰਡਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਨਤਰ ਚਲਦੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਕੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਵੀ ਗਾਇਆ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਭਇਆ।

4) ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਮੂਲਮਤ੍ਰ ਦਾ ਮੰਗਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਵਿਸ਼ਾਜਣਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਆਰੂਪ (format) ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

5) ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਚਉਪਦਾ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ੧, ੨, ੩, ੪, ਆਦਿ ਲਿਖ ਕੇ, ਚਉਪਦੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ 11111 ਤੇ ਮਕਰੰ ਸ਼ੁਰੂ ਦਾ ਗਿਣਤੀ-ਸੂਚਕ ਅੰਕ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਕਾ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਦੱਸੇ ਹਾਂ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਜੋੜ ਅੱਗੇ ਚਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਕੁਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਅੰਕ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਜ੍ਹਾ ਚਉਪਦਿਆਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੋਟੇ ਦੇ ਪੱਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਉਣ ਕਾਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲਗਦਾ ਹੈ, ਅਗਲੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਚਉਪਦਿ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੋਟੇ ਦੇ ਜੋੜਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅਡ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲਗਤਾਂ ਦਾ ਰਾਗ ਰਚੇਤਿਆਂ ਦੇ ਰਲਕਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਉਣ ਕਾਰਣ, ਇਕ ਮਮੂਹ (ਜੋੜ) ਵਜੋਂ ਹੀ ਲਈ ਹੈ।

6) ਦੋਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ ਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮਕਾਰ ਪਰੇਟ ੪, ੫ ਦੀ ਭੇਡ ਤੇ ਭਿੰਨ ਲਕੀਰਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਅੰਕ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਬ ਪ੍ਰੋਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ 'ਲਕੀਰ' ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਅੰਕ ਗੁਰੂ-ਵੰਸ਼ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ ਅਬਾ ਲਿਖਾਗੇ ਇਹ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਤਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਲਾ ਹਨ। 11 ਇਹ ਖਿਆਲ ਉੱਥੇ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ ਅਸੀਂ ਪੂਰੇ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅੰਕ ਲਿਖਾਏ ਵਾਲੇ (੧, ੨, ੩, ੪, ੫) ਵਧਦੇ ਜਾਂਦੇ।

*1928 'ਆਲੋਚਨਾ', ਪੰ. 3੧, ਇੰਦਰੀ 3੪.

ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅੰਕ ੧੧ ਹੈ। ਜਾਂਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਅੰਕ ੧੧ ਕਿਸੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਰਾਗ ਪਰਵਾਤੀ ਦੇ ਇਸ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਾਲੇ ਅੰਕ ਪਹਲਾਂ ਤਾਂ ੧, ੨, ੩, ੪, . . . ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਸਨ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਛੱਤੀ ਦਾ ਅੰਕ ਵਧਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੧੨, ੧੩, ੧੪ . . . ਅਥਵਾ ਚਲਦਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਢੰਗ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਭੋਰਉ ਭਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੭ ਭਕ ਲੱਗੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਾਰੂ ਤੇ ਵਿਦਾਰਾ ਅਤੇ ਹਿਲਕ ਵਿਚਲੀ ਗਿਣਤੀ ਸੁਤੰਤਰ ਰਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਚੰਗਾ ਮੰਨਾ ਮਾਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਰ ਲਗੀ ਆਈ। ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਇਹ ਖਿੱਲ੍ਹ ਲਿਖਾਈ ਹੋ ਚੁਕਣ ਦੇ ਪਿੱਛਾ ਵੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੱਭ ਕੇ ਘਸਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਚੁਕਰੀ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਮਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪੰਨਿਆਂ ਜਾਂ ਸਿੱਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲਣ ਲਈ ਲਾਏ ਗਏ ਪੜ੍ਹਤਾਨੀਆਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੀ ਅੰਕ ਹਨ।

੭) ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਨਾਮਕਰਣ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਬਹੁਤੇ ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਪਦ "ਦਖਣੀ" ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਛੰਦ ਦੱਖਣੀ ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦਖਣੀ, ਭੋਰਉ ਦਖਣੀ, ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦਖਣੀ ਜਾਂ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਤਾ ੧ ਦਖਣੀ। ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਨੂੰ "ਦਖਣੀ ਚੰਦ੍ਰਿਕਾ" ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੁੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਇੱਥੇ "ਦਖਣੀ" ਰਾਮਕਲੀ ਦਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ "ਮਲਾਰ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਕਾ ਦਖਣੀ" ਵਿਚ "ਦਖਣੀ"।

੮) ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬੰਧੇ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਸੁਨੀਆਂ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਵੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਗਿਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਣ ਲਿਖੇ ਸਿਰਲੇਖ ਤੇ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਆਈਆਂ ਹਨ।

ਮਹਲੁ ਬ ਸੂਹੀ ਹਮ ਘਰਿ ਸਾਸਨ ਆਇ

ਇਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜੋ ਛੰਦ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਹ "ਸਖ ਸੋਹਿਲਤਾ ਹਰਿ ਧਿਆਵਹੁ ਰਾਮ" ਹੈ। ਉਪਰਲੇ ਸਿਰਲੇਖ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਛੰਦ ਨੂੰ ਉਪਰਲੀ ਸੁਨੀ ਤੇ ਗਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਕੇ ਛੰਦ ਅੱਗੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ

ਪਰਬਾਇ

ਸੂਹੀ ਛੰਦ ਮਹਲੁ ਬ ਆਵਹੋ ਸਜਨਾ ਹਮ

'ਪਰਬਾਇ' ਤੋਂ ਇਥੇ ਭਾਵ 'ਸੁਨੀ ਪਰਬਾਇ ਹੀ ਹੈ', ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਇਹ ਕੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਲਿਖਿਆ ਹੈ -

ਆਵਹੋ ਸਜਨਾ ਦਰਸਨੁ ਦੇਖਹੁ ਤੇਰਾ ਰਾਮ

ਛੰਦ ਦੇਹੁ ਸੁਨੀ ਗਾਵਣ ਪਰਬਾਇ ਹੋਇ,

੯) ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਕਸਾਰ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਕਿਧਰੇ 'ਕਮੀਰ' ਹੈ ਕਿਧਰੇ 'ਕਬੀਰ' ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਧਰੇ 'ਨਾਮਾ' ਹੈ ਕਿਧਰੇ 'ਨਾਮਦੇਉ'। ਛੰਨ ਛੰਨ ਸੂਤਾਂ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲੇ, ਉਵੇਂ ਸਾਫ਼ ਲਏ ਗਏ ਲਗਦੇ ਹਨ।

੧੦) ਰਾਗ ਭੋਰਉ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਸਫ਼ਰੀ ਬਾਣੀ (ਸਿਫਾਇ ਇਕ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਦੇ, ਜਿੱਥੇ ਬਬਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਚਲੇ) 'ਭੋਰੋ' ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਣ ਕੇ ਪਹਲਾਂ ਦਾ ਲੋਕਿਕ ਰੂਪ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਪਰਵਾਤੀ ਨਾਲ ਵੀ 'ਬਿਰਾਸ' ਪਦ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਭਾਵ ਦੋ ਤਿੰਨ ਥਾਵਾਂ ਤੇ 'ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਲਲਤਾ' ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

੧੧) ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਤੇ ਕਿਦਾਰਾ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਮੁਢਲੇ ਲਿਖਾਈ ਨੰਮਾ ਭੋਰ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਗਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਅਗਿਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਜਿਹੜੇ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਹੋਣ ਸੂਚਿਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਹਲਾਂ ਰਾਗ ਵਜੋਂ 'ਕਿਦਾਰਾ' ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕਾਨੀ ਦੇਹ ਕੇ 'ਮਾਰੂ' ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਸਭ ਥਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਰਾਗ 'ਕਿਦਾਰਾ' ਵਿਚ ਹੀ ਟਿਕੇ ਰਹੇ।

੧੨) ਪਹਲੀ ਅਰਬਤ ਅਗਿਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾ ੨੬੩/੪ ਉਪਰ ਭੋਰਉ ਰਾਗ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਆਈ ਹੈ:

ਭੋਰੋ ਕਮੀਰ ਨਾਮਾ ਭਗਤ ਬਾਬੇ ਕੇ

ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹਾ ੨੬੨/੪ ਉਪਰ ਰਾਗ ਕਿਦਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਛੰਦ ਦੁਹਰਾਈ ਹੋਈ ਹੈ

ਕਿਦਾਰਾ ਕਮੀਰ ਨਾਮਾ ਬਾਬੇ ਦੇ ਭਗਤ

ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥੀਆਂ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਸ ਜਗਤ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

੧੩) ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਪ੍ਰਵਾਤਨ' ਜਨਮਸ਼ਾਖੀ ਦਾ ਕਾਣ ਨਿਬੰਧਿਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਬਦ "ਸਰੋ ਪਾਤਸਾਹ" ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਵਰਤੀਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ^{੨੦} ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ 'ਪਾਤਸਾਹ' ਪਦ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਲਈ ਕਈ ਥਾਂ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਖਿਆਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਈਸਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਮੰਨੇ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ।

^{੨੦}ਉਹ 'ਸਿਧੀ ਦੁਨੀਆ' ਜਨਵਰੀ, 1951

੧੩) ਭਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਅਗੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾ ੩੦੦ ਉਪਰ ਆਏ ਸ਼ਬਦ "ਮੋਰੀ ਸਖੀ ਸਹੇਲੀ ਸੁਨਹੂ ਭਾਈ" ਉਪਰ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਦ ਪੂਰੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਪਦ ਦੀ ਕੋਢਲ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ 'ਗੁਰਮਨ ਮਾਰਿਓ ਕਰਿ ਸੰਜੋਗ ॥' ਅਗਲੇ ਤੁਕ ਦੇ ਸਿਰਫ ਇਨ੍ਹਾਂ "ਅਹਿ" ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕਾ ਇਕ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਸਮੂਹੇ ਆਈ ਕਿ ਇਹ ਤੁਕ ਇੱਕੋ ਦੀ ਇੱਕੋ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਤਿਗੁਰ ਅਰਜਨ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ : ਪੂਰੀ ਤੁਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਅਹਿਨਿਸਿ ਹਵੈ ਰਗਤਿ ਜੋਗੁ ॥^{੨੧}

ਭਾਵਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਛਾਣਬੀਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੋਬਾਰਾ ਜਿਲਦ ਕਰਵਾਉਣ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਕਾ ਅੰਕ ੩੦੦ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਠਾਠੀ ਨਿੱਖੜ ਕੇ ਅੰਤ ਤੇ ਜਾ ਲਗਿਆ। "ਨਿਸਿ ਰਵੈ ਭਗਤਿ ਜੋਗੁ" ਵਾਲੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਤੁਕ ਹਾਥ ਛਿਲੰਗ ਦੇ ਛੋਟੀ ਪਿੱਛੋਂ ਆਏ ਪ੍ਰਕਾ ਅੰਕ ੧੮੭/੮ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਾ ੩੦੦ ਦੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਆਉਣ ਨਾਲ ਪਾਠ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ :

੧੪) ਦੂਜੀ, ਅਥਵਾ ਪਿੰਜਰ ਵਾਲੀ, ਪੋਥੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾ ੮੩/ਅ ਉਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ (ਪਲੇਟ IX, ਕਿਤ੍ਰ ੬)। ਇਹ ਦਸਤਖਤ ਪੋਥੀ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਉੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰਵਾਏ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ। ਇਕ ਤਾਅ ਉੱਤੇ ਪਹਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਸੇ ਅਗੰਮੀ ਵੇਗ ਵਿਚ "ਗੁਲਾਮ ਮਸਤ ਤਭਾ ਜੇਠ ਚੰਦ" (ਗੁਲਾਮ ਮਸਤ ਤੋਂ ਭਾ ਜੇਠ ਚੰਦ) ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪੋਥੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਤਾਅ (sheet) ਚੌਹਰਾ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਹਸਤਾਖਰ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਪੱਥੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀਏ ਵਿਚ ਆ ਗਇਆ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚਿੱਠੇ ਜਿਵੇਂ ਫਹਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਥੇ ਇਹ ਖੜਕੇ ਰੁਖ਼ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਜੋਹੀ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹਸਤਾਖਰ ਹੈ ਤੇ ਸਿਖ ਜਗਤ ਲਈ ਬੜੀ ਯੋਗਦਾਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਪੜਾ ਨਹੀਂ ਭਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ, ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ "ਗੁਲਾਮ ਮਸਤਾਨ ਜੇਠ ਚੰਦ" ਕਿਵੇਂ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ।^{੨੨} ਇਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਸ਼ੇ ਦੇ 'ਗੁਲਾਮ ਮਸਤ ਤੋਂ ਭਾ ਜੇਠ ਚੰਦ' ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨੌਜਵਾਨ ਜੇਠ ਚੰਦ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਸਰਧਾ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ।

੧੬) ਲਿਖਣ—

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਗਰ
ਮੁਖੀ ਅਖਰ ਬਾਨਾਏ
ਬਾਏ ਦੇ ਅਗੇ
ਸਬਦ ਭੇਟ ਕੀਤਾ

^{੨੧}ਉਥੇ 'ਆਫੋਰਨ', ਪੰਨਾ ੬੭, ਟਿੱਪਣੀ ੫੬.

^{੨੨}ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੬੬.

ਪਿੰਜਰ ਵਾਲੀ ਗਾਥਾ ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾ ੨੧੫/ਅ ਉਪਰ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਰੁਖੀ ਮੰਗਲ ਖੰਡੇ ਪਾਸੇ ਕੁੰਡੀਆਂ ਜੋਹੀਆਂ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਬੇ ਦੇ ਜਿਸ ਗੱਲ ਇੱਥੇ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ। ਰਚਿਆ ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਹੈ :

ਪੂਰਨ ਪਰਮ ਜੋਤਿ ਪਰਮੇਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪ੍ਰਾਨ ਹਮਾਰੇ ॥
ਮੰਹਨ ਮੋਹ ਲੀਆ ਮਨੁ ਮੇਰਾ ॥
ਸਮਝਾਇ ਸਬਦ ਬੀਚਾਰੇ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ੪

ਗੁਰ ਭਵਿਖ ਨਾਹੀ ਕ੍ਰਮ ਜੈਸੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪ੍ਰਾਨ ਅਪਾਰਾ ॥
ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਮ ਹਰੀ ਸੰਹਗਨਿ ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਭਤਾਰਾ ॥੪॥੨॥੩

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਪਹਲਾ ਚਉਪਦਾ ਹੈ ਤੇ 'ਅ ਨਾਕ੍ਰਮ ਦੀ ਹਉ ਚੋਹੀ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਅੰਕ ੨ ਹੈ ਦੇ ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਟੁਕ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਉੱਘ੍ਰਿਤ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ) ਦਾ ਅਰਥ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਦੇ ਧਣਨ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਅ ਜੀ ਤੋਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੀਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਸ਼ਹੰਸਰ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਦਾ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਬੁਲਾਂਦੇ ਸਨ।^{੨੩}

ਅਸੀਂ ਸੰਵੇਦਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉੱਪਰ ਲਿਖੀ ਟੁਕ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵਾਚੀ ਹੈ ਉਸ ਪੱਖ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੇ ਭਾਵਾ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੋਥੀ ਬਾਬਾ ਸ਼ਹੰਸਰ ਰਾਮ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਟੁਕ ਸਹੰਸਾ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਟੁਕ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਟਿ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਣਾਏ, ਚੰਗੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਚੁਕੀ ਨਿਬੰਧੇ ਹੀ, ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ ਕਰਕੇ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਜੀ ਦੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਇਸੇ ਰਿਵਾਇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

^{੨੩}ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਅਪੁਨੇ ਨਾਕ੍ਰਮੀ ਕੀ ਹਉ ਚੋਹੀ' ਰਚਨ ਗੋਰੇ ਜਗ ਸੀਭਣ ਪ ਰਉਮੀ ਮਾਰ ਨਿਰੋਤੀ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਹਾਉ ਦੀ ਸ਼ਿਕਤੀ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ (ਉਥੇ ਪ ੧੧੮੭

^{੨੪}ਉਥੇ 'ਆਫੋਰਨ', ਪੰ. ੩੦, ਟਿੱਪਣੀ ੩੦.

ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ, ਉਪਰ ਅਜੀਂ ਕੁਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ "ਗੁਲਾਮ" ਦੇ
"ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਨਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖ ਕੇ, ਲੀਕਾਂ ਵੇਰ ਕੇ, ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਦੀ ਕੱਲ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ।
ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ :

(੧) ਸੂਹੀ ਗੁਲਾਮ ਸਦਾ ਸੇਵਕ

ਪਿਲ ਕੇ ਰੰਗਿ ਰਤੀ ਸੋਹਾਗਣਿ ਅਨ ਚਿਨ੍ਹੁ ਰਲੀਆ ਮਾਣੈ ॥
ਤੇਰੇ ਨਾਇ ਰਤੀ ਸਦਾ ਬੋਰਾਗਣਿ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੈ ॥੧॥

...
ਮੇਂ ਸੋਗਾਰੁ ਬਹੁਰੁਪੁ ਅਗਾਰ . . . (ਅਧੁਰਾ ਹੈ)੨

(ਪੜ੍ਹਾ ੫੩/ਅ)

(੨) ਸੂਹੀ ਗੁਲਾਮੋਂ

ਸੋਂ ਅਵਗਣਿਆਈ ਕੇ ਗੁਣ ਨਾਹੀ ॥
ਬਿਨੁ ਗੁਣ ਕੋਟੇ ਮਿਲਣੁ ਨ ਪਾਈ ॥੧॥
ਨ ਮੇਂ ਜਨ ਆਚਾਰ ਨ ਕੋਈ ॥
ਕਿਉ ਕਰਿ ਸਾਹਿਬ ਮਿਣਾਵਾ ਹੋਈ ॥ ਰਹਾਉ ॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੫੩/ਉ)

(੩) ਸੂਹੀ [ਗੁਲਾਮ] ਸਦਾ ਸੇਵਕ

ਪਿਲ ਕੇ ਰੰਗਿ ਰਤੀ ਸੋਹਾਗਣਿ ਅਨ ਚਿਨ੍ਹੁ ਰਲੀਆ ਮਾਣੈ ॥
ਤੇਰੇ ਨਾਇ ਰਤੀ ਸੋਹਾਗਣਿ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੈ ॥੧॥
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਜਪਉ ਮੋਹੀ ਮਾਈ ॥
ਹਰਿ ਦੁਸਟ ਬਿਨੁ ਰਹਿਣ ਨ ਜਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਬੁਝਿ ਆਲਾ ਕਿਰਪਾ ਕਰਿ ਮੇਰੇ ਸੁਆਮੀ ਮੇਂ ਦੋਸੈ ਨਾਮੁ ਵਡਾਈ ॥
ਨਾਮੁ ਦਾਨੁ ਦੇਹਿ ਮਸਤ ਜਨ ਕਉ ਭਾਜਿ ਆਇਆ ਸਰਣਾਈ ॥੨॥
ਜਿਨ ਹਰਿ ਕਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨ ਚਾਖਿਆ ਸੇ ਫੂਝ ਮੁਏ ਬਿਨੁ ਪਾਣੀ ॥
ਜਮਦਰਿ ਬਧੋ ਰੋਟਾ ਖਾਣੈ ਅਬ ਕਿਆ ਕਹੈ ਪਣਾਣੀ ॥੩॥
ਜਿਸ ਤੂ ਦੇਹਿ ਸੋਇ ਜਨ ਪਾਵੈ ਇਕ ਭਿਲ ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਸੈ ਘਟ ਅਤਿਰਿ ਤਾ ਸਹਜੇ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਈ ॥੪॥੨॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੫੪/ਅ)

ਸਾਹਿਬ ਪਹਲਾ ਪਦਾ, ਸਿੰਘੀ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਚ ਕੇ ਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਕੇ ਚੋਧਾ ਹੋਣਾ ਦੀ ਭਿਖਿਆ
ਕੀਤਾ ॥

× × ×

[× × ×] ਇਹ ਨੀਜਾਨ ਲਿਖ ਕੇ ਕਟੇ ਨਾਵਾਂ ਚਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ।

(੪) ਸੂਹੀ ਗੁਲਾਮ

ਪਕੇ ਮੰਤ੍ਰਪ ਮਹਲ ਮਹਲਤ ਜਾਰਾ ॥
ਪਿਨ ਮਹਿ ਜਾਰ ਨ ਲਾਭੇ ਭਾਰਾ ॥੧॥
...
ਭਨਬ ਨਾਨਕ ਜਗ ਸਕਲਾ ਸੋਇਆ ॥
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਜਨ ਮੁਕੁ ਹੋਇਆ ॥੪॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੫੫/ਉ)

(੫) ਪਰਭਾਤੀ ਗੁਲਾਮ

ਸਹਜ ਭਾਇ ਮਿਲਾਇਆ ਗੁਰ ਪ੍ਰੇਰੇ ਵਿਚਹੁ ਹਉਮੈ ਖਈ ॥
ਸਦਾ ਅਲਿਪਤੁ ਰਹੈ ਚਿਨ੍ਹੁ ਗਗਨ ਪੂਰਨੁ ਕਿਰਪਾ ਹੋਈ ॥੧॥
ਅਉਕਣਿ ਸਹਿਗੁਣ ਗੁਰੁ ਦਿਖਾਇਆ ਤਾਂ ਮਨੁ ਰਹਿਆ ਠਾਈ ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਵਡਰਾਗੀ ਪਾਇਆ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥੪॥੧॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੧੦੨/ਉ)

(੬) ਪਰਭਾਤੀ ਗੁਲਾਮ

ਆਪਣੈ ਵਸਿ ਗੀਤੰਨੁ ਸਭ ਕਿਛੁ ਹੋਰਸ ਹਥਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਸੁ ਚਰਨੀ ਲਾਭੈ ਮਨਮੁਖ ਆਵੈ ਜਾਹੀ ॥੧॥
...
ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਏਕੋ ਪਸਰਿਆ ਦੂਜਾ ਅਵਰ ਨ ਕੋਈ ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ਤਾਂ ਵਿਚਹੁ ਹਉਮੈ ਖਈ ॥੩॥੨॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੧੦੩/ਅ)

ਹੁਣ 'ਸਦਾ ਸੇਵਕ' ਦੀ ਸੋਗਿਆ ਅਧੀਨ ਮਿਲਦੇ (ਪਰ ਲੀਕਾਂ ਵੇਰ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ)
ਸ਼ਬਦ ਦੇਖ

(੭) ਸਦਾ ਸੇਵਕ ਸਤਿਗੁਰੁ
ਧਨਾਸਰੀ

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮ ਜਪੈ ਜਨੁ ਕੋਈ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਗਣਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਈ ॥
...
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥੪॥੧॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੧੪੮/ਅ)

ੴ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਸਾਦੁ

X X X

- (੨) ਬਸੰਤ ਗੁਲਾਮ ਸਦਾ ਸੇਵਕ
ਆਪੇ ਹੀ ਸੇਵੁ ਭਗਤੀ ਲਾਇਓ ਆਪੇ ਦੋਤ ਬਿਤਾਇਆ ॥
ਆਪੇ ਹੀ ਸੇਵ ਕੀ ਕਰਹਿ ਤੁ ਰਖਿਆ ਆਪੇ ਦੁਸਟ ਪਛਾਇਆ ॥੧॥
...
ਸੰਤ ਜਨ ਕੀ ਜੋ ਨਿੰਦਾ ਕਰੇ ਸੇ ਪਰਭ ਆਪਿ ਤੁਲਾਇਆ ॥
ਨਾਨਿਕ ਹਰਿ ਜੀ ਨਾਹੀ ਅੰਤਰ ਜਾ ਹਰਿ ਕੋ ਮਨਿ ਰਾਇਆ ॥੪,੧੧॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੨੧੧/ਅ)

- (੩) ਰਾਗ ਬਸੰਤ
X X X
ਗੁਲਾਮ ਸਦਾ ਸੇਵਕ

ਜੇਤਾ ਕਾਪੜ ਐਕਿ ਹੰਦਾਇਆ ॥
ਭਲੇ ਭਲੇ ਨੈ ਭਜਨ ਖਾਇਆ ॥
...
ਬੁਧ ਆਪ ਹੀ ਸਿਰਿ ਦਿਤਾ ਭਾਰਾ ॥
ਨਾਨਿਕ ਨਾਮ ਕਿਨੁ ਭੂਥਿ ਮੁਖਾ ਸੰਸਾਰਾ ॥੫੧॥੨॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੨੧੧/ਅ)

- (੪) ਭੈਰਉ ਸਦਾ ਸੇਵਕੁ
ਹਉਮੈ ਮਮਤਾ ਸਬਦੇ ਖੋਈ ॥
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਹੋਈ ॥੧॥
...
ਨਾਨਿਕ ਗੁਰ ਪਾਇਆ ਪੂਰੇ ਭਾਗ ॥
ਅਨਦਿਨ ਸਬਦੇ ਰਹਿਆ ਜਾਗ ॥੪,੧੧॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੨੧੧/ਉ)

- (੫) ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਸਦਾ ਸੇਵਕ
ਸੋਈ ਪੰਡਿਤ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ ॥
ਸੋਈ ਪੰਡਿਤ ਜਿ ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਵੈ ॥
...
ਭਨਬ ਨਾਨਿਕ ਸਨੁ ਕਰੇ ਕਰਾਇਆ ॥
ਸੋਈ ਮਰਤ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੨੧੧/ਉ)

- (੬) ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਸਦਾ ਸੇਵਕ

ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰੇ ਨਾਮੁ ਦਿਲਾਇਆ ॥
ਅਉਗਣ ਮੋਟਿ ਕੂਟੀ ਬਕਸਾਇਆ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਮੈ ਨਵਨਿਧਿ ਪਾਈ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਮੈ ਭਉ ਭਏ ਏਆਣਾ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਹਮ ਬਾਨਿ ਗੁਪਾਣਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

...
ਤਿਸ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਏਕੁ ਸੇਵਕੁ ਭਇਆ ॥
ਗਿਨਿ ਸੇਵਕਿ ਸਭ ਜਗੁ ਉਧਰਿਆ ॥੨॥
ਤਿਸੁ ਸੇਵਕਿ ਕਉ ਸਦਾ ਬਲਿਹਾਰੀ ॥
ਜਿਨਿ ਵਧਤਾ ਜੀਉ ਲੀਆ ਉਥਾਰੀ ॥
ਓਹੁ ਸੇਵਕੁ ਓਹੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੂਰਾ
ਸਰਬ ਕਲਾ ਰਾਏ ਭਰਪੂਰਾ ॥੩॥
ਆਪੇ ਸੇਵਕੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ॥
ਅਨਹਤ ਸਬਦੁ ਵਜਾਵੈ ਕੂਰਾ ॥
ਅਨਹਤ ਰਾਤੇ ਮੈ ਬੈਰਾਗੀ ॥
ਨਾਨਿਕ ਸੇਵਕ ਦੇਕਾ ਲਿਵਲਾਗੀ ॥੪॥੨॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੨੧)

- (੭) ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਦਾ ਸੇਵਕ [ਗੁਲਾਮ]
ਕੇਦਾਰਾ

ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਝੁ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਓ
ਸਭ ਬਕੀ ਕਲਾ ਬਮਾਇ ॥
...
ਗੁਰ ਨਾਨਿਕ ਮਨ ਅੰਦਰ ਵਸਿਆ
ਤਾ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥੫॥੧॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੨)

(ਪਿੰਜੋਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ)

- (੮) ਸੋਰਠਿ ਸਦਾ ਸੇਵਕ

ਨਾ ਬੋਲੀ ਨਾ ਕੁਲਾ ਭਾਇ ਕਿਨਿ ਦਿਧਿ ਪਾਇ ॥
ਨਵਨਿਧਿ ਨਾਮੁ ਪਏ ਪਏ ਭਾਈ ਤਾ ਸਹਜੇ ਰਹੇ ਸਮਾਇ ॥੪॥੧॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੧੨)

(੮) ਸੋਰਠਿ ਸਦਾ ਸੇਵਕ

ਮਨ ਕੇ ਸਾਥੀ ਲਿਖ ਲਹੁ ਕੁ ਲਾਗੁ ॥

ਆਪੁ ਗੁਣਿਆ ਰਾ ਸਤਗੁਰ ਮਿਲਿਆ
ਨਾਨਿਕ ਹਰਿ ਕੁਟ ਕਾਇ ॥੪੫੨॥

(ਪ੍ਰ. ੧੬੦/੯)

“ਗੁਲਾਮ” ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਆਧੀਨ ਮਿਲਦੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ “ਸਦਾ ਸੇਵਕ” ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਮਿਲਦੇ ਨੌਂ ਸ਼ਬਦ ਸਾਡੇ ਲਾਭਕਰ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਗੁਣਗੁਣੀ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਗੁਣਗੁਣੀ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ, “ਚੋਰਾ ਨਹੀਂ”। ਫਿਰ ਇਹ ਦੋਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਥੀ ਦੇ ਆਰੰਭਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜ ਅੰਕ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਕਿਤੇ ਛੇਕਿਆ ਗਿਆ।

“ਗੁਲਾਮ” ਤੋਂ “ਸਦਾ ਸੇਵਕ” ਨਾਂ ਬਣੇ ਰਹੇ ਗਏ “ਨਾਨਿਕ” ਕਵੀ ਛਾਪ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਬਾਰੇ ਕੀ ਛੇਲੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਸਾਡਾ ਮਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਉਪਰ “ਗੁਲਾਮ” ਤੇ “ਸਦਾ ਸੇਵਕ” ਦੋਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਂਵ ਭੀ “ਸਦਾ ਸੇਵਕ” ਗੁਲਾਮ ਦਾ ਹੀ ਪਰਵਾਇਦਾਈ ਪਦ ਹੈ।

ਮਿੱਜਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਚੋਖੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਸਤਾਖਰਾਂ (ਗੁਲਾਮ ਮਸਰ ੩੭ ਜਤ ਚਚ) ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਿੱਖਿਅਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦਾ “ਗੁਲਾਮ” ਕਹਾ ਕੇ ਖੁਬ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸੋਰਠੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਰਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਆਪਣੀ ਉਪਜ ਹੋਣ। ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਕਦੀ ਛਾਪ ਵਾਲੀ “ਨਾਨਿਕ” ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕੱਲ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਜੋਨ ਚੰਦ (ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ) ਨੇ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ “ਨਾਨਕ” ਨਾਮ ਦਰੁਸਤ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਕੁਮ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ। ਠੀਕ ਇਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੱਲੀ ਅਰਥਾਤ ਨਕਲੀ ਬਾਣੀ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ “ਨਾਨਕ” ਨਾਮ ਥਲੇ ਰਚੀਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਜੋਨ ਚੰਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮਨੋਂ ਛਾਪਣ ਲਈ ਜੇਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦੁੱਖੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ/ਸਦਾ ਸੇਵਕ ਨਾਂ ਹੇਠ ਠੇਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਨਕਲ ਹੁੰਦੀ ਇਹ ਬਾਬਾ ਮੰਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ, ਤੇ ਨਕਲ ਵੀ ਇਹ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਛਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚ, ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮਗਰੋਂ ਹਕੀਕਤ ਖਲਣ ਤੇ ਇਹ ਕਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਲਿਖਤੀ ਤੇ ਲਿਖਤ-ਕਾਲ : ਪਿੱਛੇ ਅਗਿਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪੰਥੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਪੰਥੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਫਲਾਹੜ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਖਤ ਪੰਥੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲਫ਼ੇ ਅੰਕ-ਗਹਿਤ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਪਲੇਟ VI, ਰਿਕ੍ਰ ੪ (੯) ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਪਲੇਟ VII ਰਿਕ੍ਰ ੪ (ਅ) ਦੀ ਫੋਲ ਤੇ ਪੁਸਤਕ ਖੋਲ੍ਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿਛਲੇ ਰਿਕ੍ਰ ੪ (ਅ) ਵਿਚ ਬਾਗੀਕ ਟੋਢੀ ਲਾਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ਛਿਜ ਕੇ ਮੁੜ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਕੀਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਅੰਖਰ ਦੋਬਾਰਾ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਉਪਰ ਮਿਤੀ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਵੀ ਬਾਅਦ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਪਰਲੀ ਦੁਬ ਵਿਚ ਆਈ ਮਿਤੀ “ਸਮਤ ੧੬੫੨ ਮਾਘ ਵਾਦੀ ੧” ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਲੰਮੀ ਦੂਰ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਮਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ :

ੳ) ਇਹ ਪੰਥੀਆਂ ਸੰਮਤ ੧੬੨੯ (੧੬੨੭?) ਵਿਚ ਲਿਖਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਸਰੰਸਰ ਰਾਮ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਬਾਬਾ ਮੰਹਨ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰ ਦੇ ਨਵਾਜੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਦਿ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਿਰਫੀ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਪੌਤਿਆਂ ਪਰ ਵਧੇ ਵਧ ਕਾਢੇ” ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੇ ਪਰ ਵਿਚ ਯਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖਾਅਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਯਾ ਜੰਹੜ ਸ਼ਬਦ ਰਕਾਬੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਸ ਫਕਤ ਰਕ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਆਪਣੇ ਕੰਠ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਇਕੋ ਥਾਂ ਇਕੋਨੀ ਕਰਕੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਭਾਗ ਤੋਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਕਲਮਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਵਿਚ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਛੇਤੀ ਜਾਣ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਿਖ ਬੰਧਾਰ ਤੇ ਕਾਬਲ ਸਿਮਾਮ ਤੇ ਹਰ ਚੌਰ ਦਸਾ ਤੋਂ ਦਰਬਨ ਲਈ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਬਾਣੀ ਹੋਵੇ ਯਾ ਕਬਾਨੀ ਕੰਠ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਦ ਦਰਬਨ ਨੂੰ ਆਵਨ ਬਾਣੀ ਲਿਖਵਾ ਦੇਣ, ਜੋ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੇ ਰਕ ਸੰਮਤ ੧੬੫੨ ਰਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ।^{੨੬}

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਪਿੰਡੋਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਸੰਥੀ ਆਪ ਇਹ ਲਿਖ ਆਏ ਸਨ :

(ਅ) ਇਹ ਪੰਥੀ ਬਾਬਾ ਸਰੰਸਰ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ। ਬਾਬਾ ਸਰੰਸਰ ਰਾਮ ਜੀ ਬਾਬਾ ਮੰਹਨ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸੀ।

^{੨੬} ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ, ਪੰ. ੬੭, ਟਿੱਪਣੀ ੫੬.

ਪ੍ਰਾਤਨਤਾ ਦੇ ਇਹਾਸ ਨਾਲ ਇਹ ਪੋਥੀ ਦੂਜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੇਹੜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੰਮਤ ੧੬੨੭ ਆਸ਼ੂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੬੨੯ ਭਾਦ੍ਰੋਂ ਦੀ ੧੦ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਗਈ।²⁷

ਥਾਵਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਮਿਤੀਆਂ 'ਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਬੰਸ ਕੀਆਂ' ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਬਾਰੇ ਅਜੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਇਹ ਨੌਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਤੇ ਨ ਛਪੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਸਾਡੇ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਆਈ ਹੈ। ਡੱਲਾ ਵੰਸ਼ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੂਹ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲਗੀ ਵਰ-ਰੂਪ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਆਏ ਪਦ ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਗੁਰੂ ਅੰਬਿਰ ਬਾਬੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬਾਦਾ ਜੀ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਬਾਬਾ ਸਰੰਸਰ ਰਾਮ ਜੀ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀ ਬਾਬੇ (ਦਾਦੇ) ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੇ ਲਿਖਵਾਈ ਅਰੰਭ ਕਰਵਾਈ ਆਪਣੇ ਅੰਸ (ਪ੍ਰੇਤੋਂ ਤੋਂ)।²⁸

ਅਸੀਂ ਪਹਲਾਂ ਥਾਵਾ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਠੱਕੇ ਹਾਂ। ਟੁਕ ਵਿਚ ਬਾਬਾ 'ਲਿਖੀ' ਹੈ, 'ਲਿਖਵਾਈ' ਨਹੀਂ, ਤੇ 'ਲਿਖਣ' ਅਤੇ 'ਲਿਖਵਾਣ' ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਹੈ। ਟੁਕ ਵਿਚ ਸੁਝਨਾ ਇਹ ਹੈ : "ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਗੁਰੂ ਅੰਬਿਰ ਬਾਬੇ"। "ਅੰਬਿਰ" ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਵ 'ਅਮਰ' ਦਾ ਗੁੰਮਨ ਰੂਪ ਹੈ। ਪੋਥੀ, ਨਿਖਚੇ ਵੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ। ਟੁਕ ਨਾਲ ਆਈ ਮਿਤੀ 'ਸੰਮਤ ੧੬੨੭ ਮਾਘ ਵਾਦੀ ੧' ਥਾਵਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਦੂਰਨ ਦੇਵੀ। ਉਦਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਅਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਲਿਖੀ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਲਿਖਵਾਈ' ਬਣਾ ਕੇ ਕੱਲ ਅੱਕੇ ਰੱਗੇ। ਸਾਡੀ ਜਾਰੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨਾਲ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਜੋੜਨਾ ਗੋਰਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਪਟ ਇਕ ਚੁਕਤ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਅਗਿਆਪੁਰ ਭਾਣੀ ਪੋਥੀ ਦਾ ਵਰ ਰੂਪ ਪੜ੍ਹਾ ਅਜੇ ਪਾਸੇ, ਹੇਠੋਂ ਉੱਤਰੇ ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਆਸਿਆਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਛਿਜ ਜਾਂ ਟੁਕਿਆ ਗਇਆ। ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਚਮੌਜ ਵਿੱਚ ਗਇਆ। ਪੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਉੱਕਲੀ ਫੇਰਨ ਨਾਲ, ਛਿੱਜਣ ਉਪਰਾਂਤ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਹਣ ਨਾਲ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ (ਪਲੇਟਸ VI ਤੇ VII) ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਰੂਪਰੇਖਾ ਕਿ "ਸੰਮਤ ੧੬੨੭ ਮਾਘ ਵਾਦੀ ੧ ਪੋਥੀ

²⁷ਉਗੀ, ਪੰ. ੨੫, ਵਿੱਪਣੀ ੧੩.

²⁸ਏਥੇ, 'ਆਲੋਚਨਾ', ਪੰ. ੬੭, ਵਿੱਪਣੀ ੫੭.

ਲਿਖੀ ਗੁਰੂ ਅੰਬਿਰ ਬਾਬੇ" ਥਾਵਾ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਲਿਖਤ ਹੈ, ਇਹ ਪਹਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਸ਼ਾਬ "ਜਿ ਕੋਈ ਅਸਾਝੀ ਹੋਈ ਵਿਚ ਛੱਡਿ ਕੇ ਦੂਯੋ ਲਗੇਗਾ, ਸੋ ਅਵਸ ਨਹਿਕਿ ਜਾਇਗਾ" ਵੀ ਥਾਵਾ ਵਿਚ ਲੀਤ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਗਿਆਪੁਰ ਭਾਣੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੮/ਅ ਉਪਰ ਪੋਥੀ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਆ ਇਹ ਯਾਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਪਲੇਟ VII, ਚਿਤ੍ਰ ੫)

ਏ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸਰ ਦੇ ਅਭਿਨਾਸੀ ਪ੍ਰਭ ਖਾਬਾ ਨਾਨਿਕ ਅੰਗਦ ਅਸਰੇ ਪਾਤਿਸਾਹ ਸੰਗ ਬਿਰ ਬਾਣੀ ਬਾਬੇ ਦੀ ਨਾਲਿ ਲਾਇ ਏਦੁ ਹਰੁ ਉ ਕੋਈ ਨਾਹੀ ਜਿਸ ਨ ਤੁ ਦੇਹਿ ਤਿਸ ਨੋ ਮਿਲੇ ਬਾਬਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ (II)

ਵਰ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੀ ਲਿਖਤ ਯਾਦਨਾ ਵਾਲੀ ਇਸ ਲਿਖਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੀ ਵਰ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦੀ ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ, ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਫਰੀਦ (ਪੜ੍ਹਾ ੬੦/ਉ) ਤੇ ਬਾਬਾ ਤਿਲੋਗ (ਪੜ੍ਹਾ ੧੮੧/ਅ) ਦੀ ਲਿਖਤ ਰਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਰ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਥਾਵਾ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਯਾਦਨਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਵਰ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਵਿਚ ਨਾਂ "ਗੁਰੂ ਅੰਬਿਰ" ਆਇਆ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਯਾਦਨਾ ਤੇ ਵਰ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ, ਦੋਵੇਂ, ਇਕ ਹੀ ਵਿਅਕਤ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰੰਸਰ ਰਾਮ ਪੋਥੀ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ, ਸਰੰਸਰ ਰਾਮ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਕੇਵਲ ਜੁੜ ਗਈ ਨ।

ਸ਼ਾਬ ਹਫ਼ਤਾ ਵਿਚਦੇ ਗੁਰੂ ਛੱਡਿ ਕੇ ਦੂਯੋ ਲਗੇਗਾ ਅਵਸਿ ਨਰਕਿ ਜਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵੱਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਕਲੀ ਬਾਬਾ ਦਾ ਜੋ "ਕੁਲਾਮ" ਤੇ "ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਦੀ ਸੰਕਿਅਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਲੀਕੇ ਜਾਣਾ ਵੀ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਸੰਕੇਤ ਬਦ ਜੋ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਧ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀਆਂ ਥਾਵਾ ਮੋਹਨ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਨਾਲ ਨੀਕ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਸਰੰਸਰ ਰਾਮ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਵਰ ਕਹ ਲਓ ਜਾ ਸ਼ਾਬ, ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ਇਹ ਵੀ ਸਿਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਥਾਵਾ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਵੇਰ ਚਿਰ ਤਕ ਗੋਚਰ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਨਿਕਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ

²⁹ਪੜ੍ਹਾ "ਭਾਬਾ" ਭਾਬਾ 'ਵੇਚੀ' ਜਾਂ 'ਵੇਚੀ' ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੋਥੀ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਨਾਲ ਅਰਥਾ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵਿਚਾਰਾ ਨਾਲ ਸਮਝੋਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਫਲਸ਼੍ਰੁਪ, ਸ੍ਰਾਪ ਵਾਲੇ ਇਸ ਪੜ੍ਹੇ ਸਹਿਤ ਇਸ ਚੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਰੱਬ ਪ੍ਰਭੂਚਲਾ ਸੰਦੇਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਲਾਹੀ ਮੋਢਾਨ ਬਰਨ ਤੇ ਇਸ ਪੰਥੀ ਤੋਂ ਸਰਿਕੁਰਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਪੰਥੀ ਦਾ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਪਰ-ਉਪਰਿਤ ਯਾਚਨਾ ਵਾਨੀ ਲਿਖਤ ਮੁੜ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਇਸਦੀ ਹੈ। ਯਾਚਨਾ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂਆਂ (ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ, ਅੰਗਦ ਤੇ ਅਮਰਦਾਸ) ਦਾ ਉੱਦੇਖ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ, ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤੇ ਨ ਹੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਇਸੇ ਕੋਈਕਾਰ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜਾਂ ਸਹੋਸਰ ਰਾਮ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪੰਥੀ ਲਿਖੀ ਜਾਣੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਲਈ ਨਾਮਿਤ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪੜ੍ਹੇ ਰਚੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਲਾਂ ਤਾਂ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਬਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਮਗਰੋਂ ਕਟ ਚਿੱਤਾ ਗਇਆ। ਬਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਹਲਾ ਲਿਖਾਰੀ ਕਿਸ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨਾਲ ਬਰਾ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ "ਨਾਨਕ" ਨਾਮ ਥਲੇ ਰਚੀ ਗਈ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ "ਜੀ ਆਇਆ" ਆਖਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਕਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਝਾਇਆ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ, '੧੬੨੭ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਤੇ ੧੬੨੯ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ', ਜਵੇਤ ਉਪਰ ਹੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੁਢਲਿਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਆਏ ਦ ਸਬਦ ਦੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਕ, ਇਸ ਦੇ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਖਿਚ ਖੜਦੇ ਹਨ। ਫਲਸ਼੍ਰੁਪ ਸੰਮਤ ੧੬੫੨ ਬਿ. ਸਾਖਾ ਵਾਲੀ ੧ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਮਿਤੀ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਲਿਖੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਝੁਝ ਕੀ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਪੰਥੀ ਨਿਭਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਕ੍ਰਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਮ ਹੈ।

੨. ਪੰਥੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ (ਕਵਿਤ ਮੁੱਢਲੀ ਪੰਥੀ)

ਜਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ, ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ 'ਮੀਣਾ' ਕਰ ਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਈ ਐਲਾਦ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਸਪੁਰ ਜੀਵਨ ਮਲ ਦਾ ਬਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਈਸਾ ਖਾਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ 'ਤੇ ੧੬੯੯ ਵਿਰੁੱਧੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੁਰ੍ਹ ਜੱਥੇ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਕਸਾਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਕ ਹਥ-ਲਿਖਤ ਪੰਥੀ ਤੇ ਇਕ ਮਾਲਾ ਸੀ ਜੋ ਇਹ ਪਹਲੇ ਗੁਰੂ ਜਾਹਿਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੱਢੀ ਨਾਲ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਦਸਦੇ ਸਨ। ਇੰਝ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚਨ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਵਨ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਕਾਰਣ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮਾਨਤਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੀਟੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ, ਸਾਲ ੧੬੭੦ ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਲਿਕ, ਸ਼ਾਹੀ ਨਜਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਮਿਲਾਸਿਲੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪ੍ਰਚਰਸ਼ਤੀ ਪਿੱਛੇ ਚਲ ਰਾਹੀਂ ਵਾਪਸ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਆ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਚੰਗੇ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਅੱਜ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਿਆ।

ਖੋਦ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਪੰਥੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਰਸਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਹਰਨਾ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ, ਜਿਵਾਦਿ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਮੋਜਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੋਵੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਦੇ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਚਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਹਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਜੀ ਵੀ ਸਿੰਘ ਕੋ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇਖਣ ਦੀ ਖੁਬੀ ਨ ਲੱਭ ਸਕਿਆ।

ਜੀ ਈ. ਸਿੰਘ ਇਸ ਪੰਥੀ ਵੱਲ ਮਿਰਜ਼ਦੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਪਸਰਕ 'ਮਜ਼ਦਦ ਨਾਜਿਮ ਵਿਚ ਇਹ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਖਿੰਚਿਆ ਕਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੇ

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੇ ਸੋਢੀਆਂ ਅਥਵਾ ਮੀਣਾ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਫੀਜਾਬਲੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿਆਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ (ਗੁਰੂ ਜਾਹਿਜ ਜੀ) → ਮਨੋਹਰ ਦਾਸ (ਗੁਰੂ ਨਿਰਭਰਾਜ ਜੀ) → ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਜੀ → ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕੋਪਾਲ → ਗੁਰੂ ਗੁਰਮਿਤਾ ਜੀ → ਗੁਰੂ ਜੀਵਨ ਮਲ → ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ → ਗੁਰੂ ਅਗੀਤ ਸਿੰਘ → ਗੁਰੂ ਸਮਾਜ ਸਿੰਘ → ਗੁਰੂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ → ਗੁਰੂ ਫਤਹ ਸਿੰਘ → ਗੁਰੂ ਸਿਧਨ ਸਿੰਘ → ਗੁਰੂ ਨਜਵੰਤ ਸਿੰਘ → ਗੁਰੂ ਕਲਮ ਸਿੰਘ (ਦਰਸ਼ਨ ਵਾਲਿਆਂ) → ਦੇਵੇ (ਗੁਰੂਨ, 'ਭਰੂਸ' ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਪੰਜਾਬ; ਤਾਰੀਖ ਮਸਫਿਟ (ਸਿੰਘਲ), 'ਤਾਰੀਖ ਮਖਰੋਨ ਪੰਜਾਬ'।

ਕਿਤਾਬ ਚੌਥੀ ਫਿਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਇਸ ਵਕਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ, ਸਿਲਾ ਭਾਇਰਪੁਰ ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ, ਕਰਾਨ ਖਰੀਦ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਸਫ਼ਰੀ ਕਾਪੀ ਜੀ।^੧ ਮਿਹਜ਼ੀ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿੱਖ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੋਥੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਚਿਓਰਾ ਆਪਣੇ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈਰਾਨੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜੁਟਾਵਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪੋਥੀ ਬਾਰੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੇ ਜੋ ਲੇਖ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :-

"੧੬ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੪੮, ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਖਰੀਦ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਪੋਥੀ' ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਿਚ ਇਹ 'ਪੋਥੀ' ਹੈ, ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਹਾੜੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਲਈ ਇਹਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲੋਕਾਂ 'ਚੋਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹਦੇ ਖਰੀਦ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਹੋ ਚੜ੍ਹਤ ਚੁੱਦੇ ਨੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਚੰਗਾ ਤੇ ਸੋਫੀ ਟੱਪੀ ਪਾ ਕੇ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਪੋਥੀ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠਦੇ ਨੇ। . . .

"ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਜਾ ਕੇ, ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੰਜ ਵਖਰਿਆਂ ਵਖਰਿਆਂ ਸਫ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪੰਜ ਤਾਰੀਕਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕੋਠੀ ਲਿਖਾਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਕ ੧੫੯੫ ਅਖੀਰਲੀ ੧੬੬੧ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਖਾਈ ਸਾਡੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਵਰਕੇ ਪਾਏ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਈ . . . 'ਪੋਥੀ' ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸੌ ਕੁ ਵਰਕੇ ਪਿੱਛੇ ਜੋੜੇ ਕਦੇ ਦਿਸਦੇ ਨੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਰਕਿਆਂ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਵੀ ਬਾਣੀ ਕਿਤਾਬ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਕਿਤਾਬ ਸਾਰੀ ਇਕ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖਿਤ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਲਿਪੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੈ ਪਰ ਕਈ ਥਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਕਈ ਥਾਂ ਇਸ਼ਾਰਤ ਜੁੜਵੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਈ ਥਾਂ ਦਰਫ਼ ਅਲਗ ਅਲਗ ਹਨ, ਤੇ ਲਗ ਮਾਤਰਾ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ। . . .

'ਪੋਥੀ' ਦੀ ਹਾਲਤ ਖ਼ਾਸਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਰਕੇ ਅੱਧੇ ਪਛੋਂਧੇ ਰਹਿ ਗਏ ਨੇ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਪੋਥੀ ਇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਹੈ।"^੨

ਇਸ ਨੋਟ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀ 'ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ' ਦੇ ਵੇਲੇ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਹ 'ਬਾਬੇ' ਨਾਨਕ ਦੀ

^੧ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ, 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ', ਪੰ. ੧੮.

^੨ਉਹੀ, ਪੰ. ੨੨-੨੩.

ਪੋਥੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੋਥੀ ਜੋ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ 'ਗੁਰੂ ਮਿਹਰਬਾਨ' ਜੀ ਪਾਸ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਦਸ ਕੇ, ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੂਰ ਅਪਣੀ ਵਖਰੀ ਗੁਰ-ਗੋਈ ਖਾਇਸ ਕੀਤੀ ਸੀ।^੧ ਪਰੰਤੂ ਜੀ ਬੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਕਥਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਜੇ ਵੱਲ ਕੇ ਦੇਖਾਂ, ਸਾਰਾ ਹੀ ਫਲਤ ਠਿਕਠਿਕਾ।

ਜੀ ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੋਥੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜੁਟਾਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਸਾਡੇ ਮੰਦੇ ਭਾਗ ਨੂੰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਨ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਭਲਸਰੂਪ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਡੀ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਮਿਟਾਂਦੀ। ਇਹ ਲਗਦੀ ਵੀ ਅਣਕਲ ਪੱਥੁ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਐਪਰ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਚਿੱਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਅਸੰਲਕ ਸੰਚੇ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਮਦਦ ਪਵੇਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਰੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਫਟੇ-ਬਿੱਝੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ੧੯੬੦ ਵਿਚ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਸਨ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜੁਟਾਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਬਚਨ ਸੀ ਜੀ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਘਲਣਗੇ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਛਾਪ ਦਿਆਂਗੇ। ਲਗਾਤਾਰ ਬੀੜੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗਿਆਨੀ ਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ੨੯ ਅਗਸਤ ੧੯੮੮ ਮਿਤੀ ਵਾਲੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਕੁ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਨਕਲ ਨਹੀਂ, ਵਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੰਚੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਪਹਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਫ਼ੌਰਾਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਜੋ ਕੋਈ ਬੀੜੇ ਹੋ ਮੰਗਰਥਾਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ। ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੫ ਦੇ ਫ਼ਰਮ ਬਾਬਤ ਦਸਤਾ ਆਖਾ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਜਗਮੋਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਰਤਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਬਾਲਕੁ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ। ਮੂਰਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਪੋਥੀ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਰੇ ਲਭ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖ ਕੇ ਦਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਨਾਮਾ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ।

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਚਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਪੋਥੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਜਾਣਕਾਰੀ ਛਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਅਖੀਰ ਬਾਰੇ ਹੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਜੋ ਨਮੂਨਾ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਪਲੇਟ ੮ (ੳ) ਵਿਚ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਜੋਕੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਤ ਪਲੇਟ XI ਚਿਤ੍ਰ ੮ 'ਅ' ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਉਪਰਕਤ ਲੇਖ ਵਿਚ "ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ"।

^੧ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੧.

^੨ਉਹੀ, 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ' (ਜਿ. ੨੪ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੨ ਅਗਸਤ ੧੯੭੧), ਮੁਖ ਪੰਨਾ ਤੇ ਪੰਨਾ ੪-੬.

ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਿਆਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਲਕੂਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੂਚਨਾ ਜੋ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਟਪਕੀ ਸੀ, ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੰਥੀ ਸੰਗੀ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਹੱਥ ਲਗੀ ਸੀ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਕੁਰ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨਾਲ ਨਾ ਹੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰ੍ਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਉਪਰ ਪਲੇਟ X ਚਿਤ੍ਰ ੮ (ੳ) ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਮਚਮੂਨ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਰਤਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਰਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਜੋ ਬਰਦ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ

ੴ ਸਾਤ ਕੁਰ ਪਰਸਾਇ ਸ੍ਰੀ ਨਾਗ ॥ ਪਦਾ ਗੁਸਾਈ ਕਬੀਰ ਕਾ ॥

ਇਸਨੂੰ ਦੇਣਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ "ਗੁਸਾਈ" ਆਇਆ ਹੈ, "ਭਗਤ" ਨਹੀਂ। ਪੰਥਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ "ਭਗਤ" ਕਰਕੇ ਹੀ ਚਿਤਾਰਿਆ ਗਇਆ ਹੈ "ਗੁਸਾਈ" ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਬਾਬਾ ਮਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਬੀਰ ਜੀ "ਭਗਤ" ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਚਿਤਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ "ਗੁਸਾਈ" ਸੋਢੀ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਰਚਿਤ "ਭਗਤ" ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੀਆ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੀਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਵਲਸਕੂਪ ਵਿਚ ਪੰਥੀ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਪਰੋਪਰਾ ਨਾਲ ਹੀਕ ਮੇਲ ਖਾਢੀ ਹੈ, ਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦੀ ਸਾਖ ਬਰਖੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ।

ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਆਏ ਕਬੀਰ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਮੇਲਾਨ ਪੰਥੀ ਨੂੰ ਬੂਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਸੋਢਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਾਖਾ ਦੀ ਸਿਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕੇਖੋ

- ਪੰਥੀ : ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਦਫਾ ਹੋਵਤੁ ਹੈ ।
 ਕੁ. ਗ੍ਰੰਥ : ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਬਥਾ ਹੋਵਤੁ ਹੈ ।
 ਪੰਥੀ : ਇਉਂ ਨਾਹੀ ਸਾਨੇ ਜਿ ਇਨ੍ਹੇ ਇਨ ਅਥਾਧ ਘਟਤੁ ਹੈ ।
 ਕੁ. ਗ੍ਰੰਥ : ਇਤਨਾ ਕੁ ਨ ਜਾਨੇ ਜਿ ਇਨ੍ਹੇ ਇਨ ਅਥਾਧ ਘਟਤੁ ਹੈ ॥
 ਪੰਥੀ : ਮੇਰੇ ਮੇਰੇ ਫਰਿ ਅਹਕ ਲਾਣੁ ਹਰਿ ਮਨ ਮਹਿ ਬਿਕਸੈ ॥
 ਕੁ. ਗ੍ਰੰਥ : ਮੇਰ ਮੇਰ ਕਰਿ ਅਹਿਕ ਲਾਣੁ ਪਰਿ ਪੁਖਤ ਕੀ
 ਪੰਥੀ : ਇਸੁ ਚੇਖਤ ਹੀ ਜਮ ਭੋ . . . ਹਸੈ ॥੧॥
 ਕੁ. ਗ੍ਰੰਥ : ਜਮਰਾਉ ਹਸੈ ॥੧॥
 ਪੰਥੀ : ਐਸਾ ਤੋ ਸਭਤ . . . ਵੁਲਾਇਆ । ਕੀ . . .
 ਕੁ. ਗ੍ਰੰਥ : ਐਸਾ ਤੋ ਜਗੁ ਭਰਮਿ ਲਾਇਆ । ਕੀ . . .

*ਉਹੀ, ਪੰ. ੪.

ਇੰਨੇ ਸ਼ਿਆਲਾ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਇਸ ਸਬਦ ਨੂੰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਸਾਖਾ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਾਖਾ ਦਾ ਪਾਠ ਮੰਨੇ ਬਿਨਾਂ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਕੁਟਕਤ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਸੰਚਾ ਬੜਾ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਦਿਸ ਆਇਆ ਸੀ। ੧੮੬੬ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੈਂ 'ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ' ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਤੇ ਰੋਮ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਪੰਥੀ ਪਿੰਡ ਕੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਿਚ ਜੋ ਜੋਤੀ ਜਤ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਏ ਦੀ ਕਿਤਿ ਦਸਤ ਦੀ ਨਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਦੇਖਦਾ 'ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕੀ ਉਸ ਵਿਚ ਕਲਮਾਂ ਅਨੂ ਸੁਣੀ ੧੦ ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੂ ਵਦੀ ੧੦ ਦਾ, ਅਤੇ ਸਾਲ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ੧੫੮੫ ਥੀ ੧੫੮੬? ਇਸ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਸੂਚਨਾ ਲਭ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਉਹ ਮੇਰੀ ਉਪਰ-ਰਹਿਤ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਚਰਜ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਜਿੰਦਾ ਕਢਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਇਆ।

'ਜੀਘ ਸਭਾ ਪ੍ਰਿਥੀ', ਅਕਸਰ ੧੫੮੫ ਦੇ ਟਾਈਟਲ ਪੇਜ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਇਸ ਪੰਥੀ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ (ਪਲੇਟ IX) ਇਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤ-ਸੋਢੀ ਦੇ ਗਰੀਬ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਤ ਖਲੋ ਸੰਖਪ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਇਨ੍ਹੀ ਕੁ ੧੯ ਸਦੁਨਾਮ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ

'ਸਤਿਨਾਮ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸਦੁ ਨਾਮ' ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਇਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਮੁਹਾਬਰੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਜੋੜਦਾ ਹੈ ਅਖਿਰਾਂ ਤੇ ਲਗ-ਸਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਵੀ ਇਸ ਪੰਥੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਪਰਲਾ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਨਵੀਂ ਪੁਸਤਕ 'ਇਤਿਹਾਸ ਕੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' (ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਮਾਰਚ ੧੯੮੦) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਰਿਆ-ਦਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਬਾਹਟ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡ ਕੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੁਣਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

'... ਪੰਥੀ ਦੇ ਇਕ ਪੱਤਰੇ ਤੇ ਦਸ ਤੇ ਦਸ ਤੋਂ ਵਧ ਲਫਜ਼ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪੰਥੀ ਚ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ, ਇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਕ ਨਵੀਨ। ਨਵੀਨ ਭਾਗ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਨਵਾਂ ਤਰਕਕਾਰ ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਕਲਮ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਲੋਕ [ਵਰੀਓ ਦੇ] ਠਹੀਨ ਭਾਗ ਦਾ ਅੰਕ ਹਨ।

'ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਆਦਿ ਪੰਥੀ ਇਹੋ ਹੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਭਰਕੋਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੰਨੁ ਸਮਝ ਕੇ ਸੋਧੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।...

*ਉਹ 'ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ' ਤੀਜਾ ਸੰਸਕਰਣ, ਪੰਨਾ 74-75

"ਮੂਲ ਪੋਥੀ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪੋਥੀ ਦਾ ਭਾਗ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖਾਣੀਆਂ, ਸਪੁਸ਼ੀ, ਸਿਧ ਜੋਸਟ, ਓਅੰਕਾਰ ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਆਦਿ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਥਰਕੇ ਦੂਜੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਕੁਝ ਬਾਕੀਰ ਜੀ ਦੇ ਅਤੇ ਅਗੇ ਦਿੱਤੀ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਵਧੇਰੇ ਵਖਰੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਤੋਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਵਧੇਰੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ।"

"੧੬੬੫ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਬਹੀਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੀ ਇਹ ਨੀਸਾਣ ਪੋਥੀ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਪਿੱਛੋਂ ਖਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਮਹਿਜ਼ ਸੂਚਨਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਰਤਕਰਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਇਸ ਰਚੇ ਵਿੱਚ ਹੈ।"

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

੧੬੬੫ ਜੇਠ ਸੁਦਿ ਚੌਥ ਜੀ

ਸੰਬੰਧ ੧੬੬੨ ਸਾਵਣ ਵਦੀ ੧ ਤਤਕਰਾ ਨਵਾਂ ਲਿਖਿਆ।

ਨੀਸਾਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕਾ ॥੪॥੫॥"

ਪਿੱਛੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਰਚਾ ੬੬੬ ਚੌਥੇ ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। "੩੮ ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ।"

ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਸਲੋਕ ਮੰਗਲ, "ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ", ਨਾਲ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਦੋ ਸਲੋਕ ਹਨ, ਦੂਜੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਛੱਤੀ। ਫੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬੜੇ-ਹੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਲੋਕ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਨੇਕ-ਪਾਠ-ਭੇਦ ਵਾਲੇ ਹਨ; ਬਾਕੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਮਸਭੇ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚਲੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ਼ ਖੇਲ੍ਹਾ ਸਲੋਕ" ਦਾ ਪਾਠ ਵਧੇਰੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।^{੧੦}

ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾ ੭੧੦ ਉਪਰ ਕੱਦ ਦੀ ਇਸ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਚਲਦਾ ਹੈ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਸ੍ਰੀ ਨਾਕਰ ਜੀ ਪਹਿ ਆਇਆ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ। ਲਾਗੇ ਮਜ਼ਹਾ ਕਰਨ।

ਸ੍ਰੀ ਨਾਕਰ ਜੀ ਭੇ ਆਗੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਹਿਲਾ ਰਾਇਆ। ਜੇ ਘਰਿ ਕੀਰਤ ਆਖੀਅਹਿ

^{੧੦}ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ, 'ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ'—ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਭਾਗ, ਪੰਨਾ ੩੭੦.

^{੧੧}ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੩੭੧.

^{੧੨}ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੩੭੨.

ਕਰਤੇ ਕਾ ਰੋਇ ਬੀਚਾਰੈ। ਇਹ ਸੋਹਿਲਾ ਰਾਇ ਕਰ ਫਿਰ ਕੀਰਤਿ ਗਾਨੇ
ਆਸਾ ਰਾਗ ਮਹਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਕਰ ਜੀ ਕੀ ਕੀਰਤਿ ਕਹੀ ॥ ਮ: ੧॥
ਘਰ ਛਿਅ ਕੁਰ ਤੋਂ ਕਹੂ ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕੇ ਰੋਤੇ ਵੇਸ ਤਕ ॥ ਪ੍ਰਸੇਸਵਰ ਜੀ
ਇਹ ਆਰਤੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਜੀ ਕਹੀ ॥ ਰਾਗ ਧਨਾਸਿਰੀ ਮਰਚਾ ੧ ॥ ਗਭਨ
ਬਾਲ ਚੰਦਿ ਚੰਦ...ਕੌਸੀ ਆਰਤੀ ਹੋਇ ਜਗਜੀਵਨਾ ਭੋਰੀ ਆਰਤੀ... ॥"

ਇਹ ਟੁਕੜੀ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਵ ਸੋਚੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹਰਿਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ —
ਗੋਸਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਦੀ ਮਲਰ
ਹਟ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਆਰਤੀ ਸੋਹਿਲਾ ਦੇ ੧੬੬੨ ਬਿ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਮਿਹਰਬਾਨ ਦੇ ਹੱਥੀਂ (ਹਰਿ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਝ ਲਿਖਾਰੀ ਬਿਆਲ
ਹਨ) ਪਰਮਾਰਥ ਅਧੀਨ ਆ ਜਾਣ ਦੀ ਟੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

"ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹੇ
ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ।"^{੧੨}

^{੧੧}ਉਹੀ, ਪੰ. ੧੦੭.

^{੧੨}ਉਹੀ, ਪੰ. ੫੮੪.

੩. ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ੧੭ਵੀਂ ਸਦੀ ਖ਼ਿੜਮੀ

ਇਹ ਪੰਥੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਦਨ, ਜਿੱਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਕੁੱਝ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਦਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਨੰ. ੬ ਵਜੋਂ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਦਨ ਵਾਲਿਆਂ "ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ" ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬਾਹੋਵਾਲ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨਸਾਰ ਪੱਛਮੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕੁਸ਼ਾਬਾਦ ਦਾ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਥਾਂ ਇਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਬੋਲੀ ਬੋਲ ਦੇ ਬਾਬਾ ਬਾਹੋਵਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਨਸਾਰ ਬਾਹੋਵਾਲ ਰਿਫ਼ਾ ਸਿਆਣਕੋਟ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸੀ (ਦੇਖੋ ਇਸਦਾ "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਿਸ਼ਨ" ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੭੪)। ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਈ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ 'ਚਿਟ' ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੰਥੀਆਂ ਨਾਲ ੧੦ ਦਸੰਬਰ ੧੯੪੬ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ। ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਬਾਹੋਵਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਪੰਥੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਸੰਦੇਹ ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਆਈਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ ਹਨ?—ਇਸ ਬਾਰੇ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ "ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਰੀ" ਇਹ ਪੰਥੀ ਕਵਿਤ ਸੰਸਥਾ ਪਾਸ ਅਮਲ ਅਮਾਨ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ।

ਪੰਥੀ ਸਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਕਾਗਜ਼ ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਖਸਤਾ ਹੈ ਪੰਥੀ ਲਾਇਆਂ ਕੁਝ ਭੂਰ ਖਾਦਾ ਹੈ। ਸਦਨ ਵਾਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲੰਮੀਨਿਟ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲੰਮੀਨਿਟ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੇਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ਪਰ "ਤਾ ਤਰਯਾਕ ਅਜ ਇਰਾਕ ਆਵੁਦਾ ਸਵੈਦ, ਮਾਰ-ਗੁਜ਼ੀਦਹ ਮੁਰਦਾ ਸਵੈਦ" ਵਾਲੀ ਕੰਢੀਯਤ ਹੈ ਬੜੀ ਮਜ਼ਹਿਬ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰੋਸ ਵਿਚ ਪਈ ਪਈ ਦੇ ਵਾਦਣ ਦੀ ਆਗਿਆ

ਮਿੱਟੇ ਸਭੈਦ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਇਕ ਟੁਕੜੇ ਉਪਰ ਫੋਨਟੈਨ ਪੈਨ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸਿਆਹੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਇਹ ਚਿਟ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦੀ ਹੈ "ਇਹ ਪੰਥੀਆਂ ਅਮਾਨਤ ਹਨ ਚੋਲੀ ਬਿਰਤ ਸਿੰਘ ਵਾਹ (?) ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਾਹਿਬ ਕੁਰੂ ਕੁੰਝ ਸਾਹਿਬ ਰਗਗੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ ਉਹ ਪੌਣੀ ਵਿਚ ਪਈ ਹੈ ਵਾਪਸ ਏਥੀਆਂ ਹਨ ਸਭ" — ਵੀਰ ਸਿੰਘ (੧੦, ੧੨, ੧੯੪੮)। ਮਗਰੋਂ, ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਾਈ ਰੋਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਾਬਾ ਜ਼ੈ ਇਹ ਸਭ ਪੰਥੀਆਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਰਚਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਸੌਂਪ ਕਰੋ—ਦੇਖ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, "ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ" 'ਖੇਰ' (ਮਾਰਚ ੧੯੮੦), ਪੰਨਾ ੧੬.

ਮਿਲੀ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲੱਭੀਆਂ ਆਈਆਂ ਪਰੰਪਰੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ, ਜੋ ਕੁਝ ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਸੰਥੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਸੱਜ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਦੇ ਲਾਭ ਹਿਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਬਾਹੋਵਾਲ ਸਿੰਘ ਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰੂ ਲਖਮੀ ਦੇਵ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੰਥੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ, ਬਾਬਾ ਸਿਰੀਓਦ ਦੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਉਦੋਂ ਏ ਕੇ ਗਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਇ ਬੀਤ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ।

ਪੰਥੀ ਕਿਤਾਬੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਖੱਲਾ ਇਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਹੈ ਤੇ ਉਚਾਈ ਵੱਡੀ ਹੈ। ਆਖਰ ਇਸ ਦਾ ਮਿਟ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ, ਪਰ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ੨੩ ਸੈ ਮੀ. x ੩੩ ਸੈ ਮੀ. ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕਤਰ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਦੋ ਲਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਹਥੀਆਂ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪੰਥੀ ਕਈ ਰੱਬਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਈ ਹਿੱਸੇ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਬਾਅਦ ਦੇ, ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਦੇ। ਪੰਥੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਸ਼ਾਬਦ ਦਾ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਰੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣੀਂ ਕੀ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵੀਆਂ ਆਪੇ ਕੁ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਲਿਖਣ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਤੇ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰ ਦੀ ਬਨਾਵਟ—ਇਸ ਪੰਥੀ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ, ੧੭ਵੀਂ ਸਦੀ ਖ਼ਿੜਮੀ ਅਰਥਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਤਕ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਤਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਲਿਖਾਵਟ ਤਾਂ ਦਮਦਮੀ ਲਿਖਣ-ਲਿੱਖੀ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਕਿਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਿੱਸੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਿੱਛੇ, ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਸਮੇਂ, ਇਸ ਪੰਥੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਕਲ ਦੇਣ ਲਈ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਪੰਥੀ ਦੇ ਕਈ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਮੁਕਲ, ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਮ, ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿ ਇਸ ਪੰਥੀ ਦੇ ਅੰਤਰਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਰਤ ਹੋਇਆ ਜਾਂਦੇ। ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਣ ਦੀ ਆਵੇਖਕਤਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕੁੰਝ ਦੀ ਨਕਲ ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਛੋਟੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤਾ ਇਸ ਪੰਥੀ ਦੀ ਲਿਖਾਵਟ ਟੂਪ ਵੀ ਹੈ। ਵਲਸ਼ੂਪ ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾਂ ਕੁਮ ਦਿਤੁ ਰਾਭ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕੁਮ ਵਾਲਾ ਹੈ; ਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਆਦਿ ਬੀਤ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਅਗੇ ਨ ਹੀ ਮੰਗਲ ਨਿਰੂਪਣ ਵੀ ਸ਼ੈਲੀ ਪਾਠਨ ਬੀਤ ਨਾਲ ਰਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਗੋਂ (ਅਧਿਕ ਅੰਧ ਵਿਚ) ਬੀਤ ਦੀ ਤਿਆਈ ਸਮੇਂ ਚਲਦੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪੰਥੀ ਪ੍ਰੀਤੋਂ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ। ਵਲਸ਼ੂਪ, ਇਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਸ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਇਸ ਵਿਚ ਨ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ; ਨ ਸਾਰੇ ਰਾਗ

ਦਰਜ ਹਨ ਤੇ ਨ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਨੁਮ ਰਲਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਨ ਥਕਦਾ ਦੀ ਰਗਰੀਥ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਹੇਠਲੀ ਸੂਚੀ ਤੇ ਬਾਣੀ-ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ :-

੧. ਜਿਨੀ ਰਾਗ	੭. ਕੁਧਾਰੀ	੧੩. ਗੋਂਡ
੨. ਮਾਝ	੮. ਕਿਦਾਰਾ	੧੪. ਤਿਲੰਗ
੩. ਗਉੜੀ	੯. ਜੈਤਸਰੀ	੧੫. ਬਸੰਤ
੪. ਰਾਮਕਲੀ	੧੦. ਬਿਹਾਗੜਾ	੧੬. ਕਾਨੜਾ
੫. ਆਸਾ	੧੧. ਨਣ ਨਰਾਇਣ	੧੭. ਵਡਹੰਸ
੬. ਮਾਰੂ	੧੨. ਦੋਵਰੀਪਾਰੀ	੧੮. ਬਿਰਾਤੀ ਪ੍ਰਭਾਸ
੧੯. ਸੋਹਣੀ-ਵਾਰਾ (ਗੁਜਰੀ ਮ: ਕ, ਗਉੜੀ, ਮਾਝ, ਬਸੰਤ, ਕਾਨੜਾ, ਗੁਜਰੀ ਮ: ਪ, ਜੈਤਸਰੀ, ਵਡਹੰਸ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ਕ, ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ਪ, ਸਤਾ ਬਲਵੰਤ ਤੇ ਜਿਨੀ ਰਾਗ ਆਦਿ) । ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ, ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ, ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਉਪਰਲਿਆਂ ਹਨ ।		

ਜੋ ਰਾਗ ਸਾਭੀ ਬ੍ਰਿਥੀ ਨਹੀਂ ਪਏ (ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹੋਣ) ਇਹ ਹਨ :

੨੦. ਧਨਾਸਰੀ	੨੩. ਸਾਰੰਗ	੨੬. ਟੋਡੀ
੨੧. ਸੂਹੀ	੨੪. ਮਲਾਰ	੨੭. ਬੈਰਾਵੀ
੨੨. ਭੈਰਵੀ	੨੫. ਕਲਿਆਣ	੨੮. ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ ।

ਦੋ ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਤੇ ਰਾਮਕਲੀ ਅਪੂਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ । ਰਾਗ-ਜੈਤਸਰੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਜੋ ਠੋਢੇ ਪਾਤਸਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਹੀ ਠਹੀਂ ।

ਰਾਗ ਆਸਾ ਤਕ ਤਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਅਤੇ ਮੰਗਲ-ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰੂਪ ਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਤੋਂ ਚੰਧ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ । ਫਿਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਹਾਂ, ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ, ਮੰਗਲ-ਭਿਖਣ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮੂਲ ਪਾਠ ਅਨਾਰਥੀ ਸਦੀ ਬਿਜ਼ਾਹੀ ਦੇ ਮਥਲੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਅਮ ਬੀੜਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਤਾਂ ਵੀ, ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਹਿੱਸੇ ਤਿਤ ਸਮੇਂ ਚਲਦੇ ਨਿਜੀ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਸ ਕਾਰਣ, ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੇ ਹਨ । ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਜੋ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਤੋਂ ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਹਨ । ਵਡਹੰਸ ਰਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਜੋ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਖਿਲ ਰੂਪ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ, ਇਸ ਪੱਖੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :-

ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ (੨੪੩), ਸਲੋਕ ਸੇਖ ਡਰੀਚ ਜੀ ਦੇ (੧੩੦), ਸਵੰਧੇ ਮੁਖ

ਬਾਕਸ (੨੦), ਸਵੰਧੇ ਡਰੀ ਕੇ (੪੩), ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ (੧੫੩), ਸਲੋਕ ਸਾਜ਼ੀ (੬੭), ਸਲੋਕ ਗਾਥਾ (੨੪), ਚਉਥੇਲੇ (੧੧), ਫੁਨਹੇ (੨੪) ਅਤੇ ਰਾਗਮ ਜੋ ਪੜ੍ਹਾ ੯੯੧/੯ ਉੱਤੇ ਮੁਕਦੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਧੀ-ਨਿਯੋਗ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਆਖੇਭ (ਪੰਜ ਕੰਮ ਕਰੋ, ਪੰਜ ਕੰ ਕਰੋ, ਆਦਿ) ਵੀ ਇਸ ਪੱਖੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ । ਇਹ ਇਥੇ 'ਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਏ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ 'ਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਕੀ', 'ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਕਾ ਬੋਲਣਾ', 'ਸਾਖੀ ਮਹਲਾ ਪ' ਜਿਹੇ ਅਧੀਨ ਆਏ ਹਨ ।

ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਇਸ ਪੱਖੀ ਵਾਲੇ ਦੀ, ਇਕਸਾਰ ਨ ਮੁਥਲੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਉਪਰ ਅੰਕ ਖੁਲੀ ਪੱਖੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀਏ ਵਿਚ ਉਪਰ ਕੇ ਕੰਨੇ ਤੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਅੰਕ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਉੱਤੇ ਦੋ ਦੋ ਡਿੱਠ ਡਿੱਠ ਅੰਕ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਨਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਪਾਠ ਜਾਂ ਪਾਠ ਪਿੱਛੇ ਕਰਨ ਕਾਰਣ ਲਾਟੇ ਪਏ ਲਕਦੇ ਹਨ ।

ਤਤਕਰਾ ਇਸ ਪੱਖੀ ਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਕੁੱਝ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ, ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬਹੁ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਰੰਤੂ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾ ੯੯੧/੯ ਦੇ ਅੰਕ ਮੁਕ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਪੰਨਾ/ਅ/ ਉੱਤੇ ਜੋ ਖਾਣੀ ਹੈ ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ ਦੇ ਹੇਠੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿਗਿ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਕ ਹੀ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ਪੂਰਾ ਹੋ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਖੱਬੇ ਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਚਲਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਇਸ ਪੱਖੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੋਠਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਓ :-

੧) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਪੱਖੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾ ੧ (ੳ) ਤੋਂ ਬਹੁ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸੱਜੇ ਬੰਨੇ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਹਾਥੀਏ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ 'ਨਹੀਂ' ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਮੰਗਲ ਹੈ : "ੴ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਿਸਾਦੀ" [ਪਲੇਟ XII, ਚਿਤ੍ਰ ਇਸ ਦੇ ਅੱਗੇ "ਸਲੋਕ" ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਕੇ, "ਆਦਿ ਸਬੁ" . ਹੋਸੀ ਤੀ ਸਬੁ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । "ਜਪੁ" ਪਦ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਪੁ ਜਦ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਗਇਆ ਤਾਂ ਇਹ "ਸੱਚੇ ਸੱਚਿ ਨ ਹੋਵੇ" ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁੱਛਤਾ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ 'ਵਿਲਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਨਾ ਹੋਣ ਅੰਕਿਤ ਬੀੜ

੨ ਲੇਖੇ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ, 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ', ਪੰਨਾ ੨੮੬ (ਬੀੜ ਬਣੀ ਕ੍ਰਮ) ੨੯੦ (ਬੀੜ ੧ ਤੇ ਪੰਨਾ ੩੭੭-੭੮, ਹੋਰ ਦੋਥੇ ਲਿਖਿਤ ਕੋਰ ਭਾਵੀਆਂ, 'ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ' ਦੀਆਂ ਪੰਨਾ ੧੩-੨੦.

ਭੈਂ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਵਕਤ ਚਲਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਇਸ ਪੰਥੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਨਿਯਮ ਮੇਲਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਪਾਠ-ਭੇਦ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਕੁਝ ਥਾਂ ਜੋ ਬਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਨੌਟ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕੇ ਸਨ, ਹੇਠਾਂ ਕਾਲੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ :—

ਜਪੁ ਦੀ ਪਉੜੀ ਓ ਕੁਝ ਨੰਬਰ	ਬਾਹਲੇ ਵਾਕਾਂ ਪੰਥੀ ਦਾ ਪਾਠ	ਕਪੇ ਕੁੰਭ ਦਾ ਪਾਠ
੨੧	ਹੁਕਮੀ ਹੋਆ ਆਕਾਰੁ	ਹੋਵਨਿ
੨੨	ਹੁਕਮੀ ਹੋਏ ਜੀਅ	ਹੋਵਨਿ
੨੬	ਹਉਮੈ ਕਰੈ ਨ ਕੋਇ	ਹਉਮੈ ਕਰੈ
੩੬	ਜੀਅ ਲਏ ਵਿਰਿ ਦੇਇ	ਭੀ ਵਿਰਿ ਦੇਇ
੩੯	ਕਥਨੀ ਕਥਾ ਨ ਆਵੈ ਤੋਟ	ਕਥਨਾ ਕਥੀ
੪੧੦	ਕੀਥ ਕੀਥ ਕਈ ਕੋਈ ਜੀ ਕੁਟ	ਕੋਈ ਕੋਇ ਕੋਇ
੪੪	ਮੁਹਿ ਕਿ ਬੋਲਣੁ	ਮੁਹਿ
੧੬੭	ਬਉਲ ਧਰਮ ਦੇਆ ਭਾ ਪੂਰ	ਧੋਲ ਧਰਮ ਚਉਆ
੧੬੧੮	ਕੋਈ ਚਾਹਿ ਜਾਣੇ ਕਉਣ ਕੂੜ	ਕੋਣ ਕੂੜ
੧੭੭	ਅਸੰਖ ਸੂਰ ਮੁਹਿ ਭਖਹਿ ਜਾਰ	ਮੁਹ ਭਖ ਸਾਰ
੨੦੪	ਦੇ ਸਬਦੀ ਲਈਐ ਉਹ ਹੋਇ	ਸਬਦ ਲਈਐ
੨੪੫	ਅੰਤ ਨ ਜਾਪੈ ਕੋਭਾ ਆਕਾਰ	ਕੋਭਾ
੩੨੧	ਇਕਦੁ ਜੀਤਹੁ ਲਖ ਹੋਇ	ਜੀਤੋ
	ਲਖੀਹੁ ਲਖ ਵੀਸ	ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ
ਸਲੋਕ	ਪਉਣ ਗੁਰੂ	ਪਥਨ ਗੁਰੂ
ਸਲੋਕ	ਬਲੈ ਮਸਕਰਿ ਘਾਇ	ਘਾਇ ਮਸਕਰਿ

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਹਾਸੀ ਹੋਨੇ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਉਕਾਈ ਕਰਕੇ ਹਨ, ਤੇ ਕਈ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵੀ ਇਕ ਕੋਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ 'ਜਪੁ' ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਪਾਠ ਵਾਲੇ 'ਜਪੁ' ਦੀ ਸਿਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਲਾਭੁ ਸਨ। ਬੀਬਾ ਦੇ ਭਤਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਦਰਜ "ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਕਾ ਨਕਲ" ਇਸ ਕੋਲ ਦਾ ਆਪ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਵੀ ਪਾਠ ਚਾਹ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ। ਹਥਲੀ ਪੰਥੀ ਦੇ 'ਜਪੁ' ਵਿਚ ਕੰਨੇ ਲਈ ਕੋਲ ਬਿੰਦੀ ਦੀ ਵਾਂ ਅੱਧੀ ਛੱਡੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਕਈ ਥਾਈਂ ਬੋਲੰਡੀ ਅਨੁਸਾਰ (ਬਿੰਦੀ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਕਨੇੜੇ ਦੀ ਵਾਂ ਮੁਕਤਾ ਅੱਖਰ ਨਾਲ /ਓ/ ਨਾ ਕੇ ਕਨੇੜੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਲੈਣੀ ਪੁਰਾਣੀ, ਥਾਵਾਂ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ, ਦੀ ਹੀਰਿ ਹੈ। ਉਸੇ ਦੀ ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਪੋਰਵੀ ਕੀਤੀ ਕਈ ਹੈ।

੨. ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਮਕਰ ਨ 'ਸਦਰ' ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਨ "ਸੇ ਪੁਰਖੁ" ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ। ਹਾਂ ਕੀਰਤਨ ਸੰਹਿਲਾ ਦਰਜ ਹੈ। ਸੇ ਪੁਰਖੁ (ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ) ਦੇ ਦਰਜ ਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸਮਝ ਤਾਂ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ 'ਸੇਦਰ' ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰਹ ਜਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿਉਂਜੋਂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਯਹਰਾਸ ਵਜੋਂ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਅਗੇ ਪੜ੍ਹਾ ੧੦ ਤੋਂ ੧੩ ਭਾਗ ਵਾਲੇ ਹਨ।

੩. ਪੜ੍ਹਾ ੧੪ ਉਪਰ ਬੜੀ ਮੈਟੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਸਵੇਦ ਕਾਕਰ ਤੇ ਲਿਖਿਆ 'ਕ ਰ ਰ ਖ ਭ' ਚਮੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। [ਪਲੇਟ XIII, ਫਿਗ ੧੦] ਇਹ ਲਗ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ "ਗੁਰੂ ਹਰੇਕ" ਇਹ ਇਥੇ ਤਬੱਕੂਕ ਵਜੋਂ ਘਾਸਲ ਕਰਕੇ ਲਾਇਆ ਗਇਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਅਜੀਸ ਇਹ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਕਿਚ ਲਿਖੀ ਅਕਸਰ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਕੀ ਭਰੋਲੀ ਜਿਹੜੇ ਹੁਕਮ-ਨਾਮੇ ਪਏ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਸਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੇ ਉਪਰ ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਹੀ ਅਜੀਸ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

੪. ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਮੁਲਮਤ੍ਤ ਪਹਲਾਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਹੁਣ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਬਾਅਦ ਦੀ ਭੰਨ ਭੱਕ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੱਢ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਭ ਥਾਂ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੂਪ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਤਿ	ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ
੧ ਗੁਰੂ ਸਤਿ	੧ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
੮ ਗੁਰੂ ਸਤਿ	੧
੧੮ ਗੁਰੂ ਸਤਿ	ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
ਗੁਰੂ ਸਤਿ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ	੧੮ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

'ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਤੇ 'ਗੁਰੂ ਸਤਿ' ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਲਤਾ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਤਾਂ ਕਿਣ ਗਠ ਕੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਲਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਾਂ ਵੀ, ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਿ "ਗੁਰੂ ਸਤਿ" ਦੀ ਵਾਂਗਵਾਨਤਾ ਕੋਈ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੰਗਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਢੰਗ ਸੀ, ਜੋ ਅਜੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਕਿਚ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਕੋਲਬਹੁਲ ਵਾਲੀ ਅਥਵਾ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਅਧਿਐਨ ਅਧੀਨ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਨਿਰੂਪਣ ਦੇ ਇਸ ਪੁਰਾਣੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੫. ਬਾਣੀ ਰਚੇਤਾ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ 'ਮਹਲੁ' ਪਦ ਨਾਲ ਅੰਤ ਲਿਖ ਕੇ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲਿ ਕਈ ਥਾਈਂ ਨਿਰਾਈ ਕਈ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਜਾਂ ਬੇ

"ਮਹਲਾ" ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ "ਮਹਲੂ" ਲਿਖਣ ਦੀ ਰੀਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਥਾਣੀਆਂ "ਮਹਲੂ" ਦੀ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਅਧੀਨ ਅੰਕਿਤ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਅੱਖਰਾਂ ਤੇ ਲਫਜ਼ਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਕਾਰਣ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪਖ ਤੋਂ ਇਹ ਪੱਥੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੱਥੀਆਂ ਦੀ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਚਲੀ "ਮਹਲਾ" ਵਰਤਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ, ਚੰਗਾ, ਦੀ ਧਾਰਣੀ ਹੈ।

੬. ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਦੇ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਰਹਾਉ ਪਦ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਅੰਕ ੧ ਇਸ ਪੱਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਮਾਥ ਦੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਮੇਰਾ ਮਨ ਲੱਢੇ" ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ "ਹਉ ਘੋਲੀ ਜੀਉ ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ" ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਾਰ ਆਈ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਹਰ ਪਦ ਦੇ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਛਪੀਆਂ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੭. ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਇਸ ਪੱਥੀ ਦੇ ਕੁਝ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਵਿਸ਼ ਆਈ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਸਿਰੀਰਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧, ੨, ੩ ਨਾਲ . . . ਬੁਰ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ੬ (ਛੇ) ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੋੜ "ਛਕਾ ੧" ਲਿਖ ਕੇ ਪ੍ਰਕਟਾਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਗਿਣਤੀ ਮੁੜ ੧, ੨, ੩ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਫਿਰ ਛੇ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋੜ ਵਜੋਂ "ਛਕੇ ੨" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਛੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਬਾਅਦ ਛਕਾ-ਅੰਕ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਛਕਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਸਿਰੀਰਾਗ ਵਿਚ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਛਕੇ ੧੬" ਆਇਆ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਚਉਪਦੇ ਇਸ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਅਤਿਚਿਕਤ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ $੧੬ \times ੬ + ੩ = ੯੯$ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਰੀਰਾਗ ਦੀਆਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦਾ ਜੋੜ ਵੀ ਛਕਿਆ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਇਹ ਵਿਧੀ ਇਸ ਪੱਥੀ ਵਿਚ ਸਿਰੀਰਾਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਾਯ ਮਾਥ ਤੇ ਰਾਗ ਬਾਨਸਾ ਵਿਚ ਵੀ ਭੁਗਤਾਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੇ ਪਹਲੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਹੈ; ਪਰੰਤੂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਮਹਲਾ ੫ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਵਧਦੇ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ਸੂਚਿਤ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਦੇ ਮਹਲਾ ੪ ਤੁਕ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਜੋੜ ਵੀ ਛਕਿਆ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ [ਪਲੇਟ XIV, ਚਿਤ੍ਰ ੧੧]। ਛਕਿਆ ਵਿਚ ਜੋੜ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਇਸ ਕੁੰਭ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਾਢ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਇੰਝ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਹ ਰੀਤ ਨਿਭਾਈ ਜਾਣੀ ਹੁੰਦੀ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜੋੜ ਅੰਕਾਂ ਵਿਚ ਲਾਉਣ ਦਾ ਸਾਧਾਰਣ ਢੰਗ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ, ਛਕਿਆ ਵਿਚ ਜੋੜ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਾਢ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੱਥੀਆਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਥਾਣੀ ਨਕਲ ਕਰਦਿਆਂ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਲੇ ਲਿਆ। ਛਕਿਆ ਵਿਚ ਜੋੜ ਬਾਣੀ ਸ਼ਕਲ

ਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੇ ਇਕ ਮੁਦਲੇ ਪੈਟਰਨ ਦਾ ਰਾਠ ਕਰਾਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋਂ ਇਸ ਦੇ ਪੌਰ ਹੋਰਨਾਂ ਕੁਝ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

੮. ਨਾਭ ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ ਵੀ ਪਹਲਾਂ ਨਿਪਟ "੧ੳ ਸਾ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ "੧ੳ ਨੂੰ ਹਫ਼ਤਾਲ ਕੇ ਉ ਪੂਰਾ ਮੁਲਾਮਤੁ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅੰਤਲਾ ਹਿੱਸਾ "ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਇਆ ਹੈ। ਸੁਖਮਨੀ ਤੇ ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਭਗਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੱਥ ਆਉਣ ਕਾਰਣ ਪਿੱਛੇ ਦਰਜ ਹੋਈ ਹੋਣੀ ਹੈ ਅੱਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਆਰੰਭ ਇਸ ਪੱਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸਲੋਕ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ "ਆਪਹਿ ਕਰਾਇਆ ਆਪੇ ਕਰਨੇ ਯੋਗ"। "ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਮਾਤਾ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਮੁਢ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਇਸ ਸਲੋਕ ਦੇ ਆਦਿ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੯. ਰਾਗ ਅਸਾ ਵਿਚ "ਸੋ ਪੁਰਖੁ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਕੁੰਭਾਂ ਵਿਚ ਦੇ ਮਗਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਪੱਥੀ ਵਿਚ ਇਹ 'ਸੋਦਰੁ' ਦੇ ਮਗਰ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ। ਇੰਝ ਤਰੀਬ 'ਸੋਦਰੁ', 'ਸੁਣ ਭਭਾ', 'ਆਪ ਜਿ ਢਰ ਮਾਕਿਰ', ਫਿਰ 'ਤਾਲ ਮਦੀਰੇ' ਅਧਿਕ ਠੀਕ ਹੈ। ਰਾਗ ਅਸਾ ਵਿਚ ਤੀਜੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਬੁਨਨਾ ਤਨਨਾ" ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ।

ਵਾਰ ਰਾਗ ਅਸਾ ਨਾਲ, ਜੋ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਥਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਪੁਨੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਮਾਥ ਦੀ ਵਾਰ, ਗਉੜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਮਾ ਵਛਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਤੇ ਕਾਨੜੇ ਦੀ ਵਾਰ ਤੇ ਵੀ ਧਨੀਆਂ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਰਾਗ ਇਸ ਪੱਥੀ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਨਹੀਂ। ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਵਾਰ ਨਾਲ ਬਿਰਾਹਮ ਪੁਨੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ। "ਰਾਣੈ ਕੈਲਾਸ ਕੀ ਪੁਨੀ"। ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ। ਪੁਰਬਾਣੀ ਕੀ ਪੁਨੀ।

੧੦. ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਦਰਜ ਹ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮਹਲੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਸੁਧ ਕੀਰੇ" ਆਦਿ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਪਦ ਨਹੀਂ ਹਨ।

੧੧. ਰਾਗ ਵਛਹੰਸ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚਉਪਦੇ, "ਮੇਰੀ ਰੁਣ ਬੁਣ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਤੁਕ—

ਆਪਣੇ ਪਿਰ ਢਾਢੀ ਮਹਲ ਬਲਾਈ ਨਾਨਕ ਸੰਗ ਸਮਾਣਾ ॥

ਜੋ ਸਿੰਹਰਥਾਨ ਰਹਿਤ 'ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ' ਦੇ ਪੰਥੀ ਵਾਲੇ ਗਾਏ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ।

੧੨. ਰਾਗ ਮਾਧੁ ਵਿਚ ਮੀਰਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਧਿਓ ਮਾਧੀ' ਇੱਥੇ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੰਸਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਪਿਛਲੇ ਹੋ ਕਾਲ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਰੋਚਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਮਾਧੂ ਮੁਕਾ' ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਕੇ ਮਕਰੋਂ ਅੰਤ ਤੇ ਪੰਚਮ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਚਰਨ ਕਮਲ ਹਿਰਦੈ ਨਿਤ ਧਾਰ' ਦਲਸ ਭੀਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਿੱਛੋਂ ਮਿਲਿਆ ਜਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਰਚਿਆ ਗਇਆ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਵੀ ਅੰਤ ਤੇ ਹੈ।

੧੩. ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਨਾਲ 'ਹਿੰਡੋਲ' ਪਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਬਸੰਤ ਉਤਾਰ ਚਿਕੋਂਬਰ ਹੋਰ' ਅਤੇ ਇਕੱਠਾ 'ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੇਂ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇ', ਦੋਵੇਂ, ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਕੁਝ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨਾਲ 'ਭੋਟ ਪਹਲੀ', 'ਭੋਟ ੪', 'ਭੋਟ ੬' ਪਦ ਆਏ ਹਨ। 'ਭੋਟ' ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਦੋਵੀ ਨੂੰ ਰੱਖਾਉਣ ਲਈ ਗਾਏ ਜਾਣੇ ਭਜਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਪਦ ਹੈ। ਉਸੇ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਇੱਥੇ ਇਹ ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ।

੧੪. ਪਾਠ-ਭੇਦ ਕਈ ਬੜੇ ਰੋਚਕ ਹਨ। ਕੁਝ ਉਪਰ 'ਜਪੁ' ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਜੋ ਬਰਦੀ ਤਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮਣੇ ਆ ਗਏ ਹਨ, ਹੋਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹਨ।

ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਪਾਠ	ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਭੇਦ
(ੳ) ਸਬਦ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਿ ਬੁਝਾਏ। ਸਰੀ ਸੋਭਾ ਮਹਲਿ ਬਲਾਏ ॥	ਸੁਝਾਏ (ਪੰ. ੧੦੯) ਬਰਕਤ ਹੈ
(ਅ) ਨਾਨਕ ਸਦ੍ਰ ਕਹੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਉ ਸਚੁ ਮਿਲੈ ਗੁਣ ਗਾਵਣਿਆ ॥	ਬੇਨਤੀ (ਪੰ. ੧੦੯)
(ੲ) ਇਕ ਅਰਜ ਗੁਰਤਮ ਪੇਸਿ ਰੋ	ਯਕ (ਪੰ. ੭੨੧)
(ਸ) ਰਿਖਮੁ ਥਾ ਭਣਕਿ ਜਿਨਿ ਰਾਖਿਆ ਹਿਸ ਭਿਲੁ ਨ ਬਿਸਾਇ ॥	ਬਾਨਹੁ ਜਿਨਿ ਕਮਿਆ (ਪੰ. ੭੦੬)

ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੈ। ਇਕੋ ਜੇਹੇ ਦੂਜੇ-ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ-ਭੇਦਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਲਗ-ਮਾਧਾ ਦੇ ਭੇਦ ਬਹੁਤ ਹਨ; /ਣ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਨ/ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ /ਨ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਣ/ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ : ਭਾਖਈ ਰੁਚੀ ਅਧੀਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਨੂੰ 'ਅੰਥਿਤ', 'ਵਿਸਾਇ' ਨੂੰ 'ਬਿਸਾਏ', 'ਆਕੈ' ਨੂੰ 'ਅੱਕੈ'।

'ਸਿਭਤ', ਨੂੰ 'ਜਿਭਤ', ਆਦਿ ਭਿਖਣ ਦਾ ਵੁਕਾਉ ਵੀ ਪ੍ਰਚੱਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕਰਤਿਕ ਦਾ ਵੀ ਫਰਕ ਹੈ।

੧੫. ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੈ ਫੜੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ।

੧੬. ਸਿਰਲੇਖ ਰਾਗਾਂ ਤੋਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਇਕ ਡੋਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਗੇ ਹੋਏ। ਕਿਹੜੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ 'ਮਹਲਾ' ਪਹਿਲਾ (ਜਾਂ ੧) ਚਲਦਾ ਹੈ, ਕਿਹੜੇ 'ਮਹਲਾ' ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਮਹਲਾ' ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਿਆ, ਉਹ ਉਸ 'ਮਹਲਾ' ਨਾਲ ਸੂਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ 'ਮਹਲਾ' ਪਦ ਨਾਲ ਸੂਚਿਤ ਨਜ਼ਰੀ ਆਇਆ, ਉਹ ਉਸ 'ਮਹਲਾ' ਪਦ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਉਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਨਕਲ ਕਰ ਲਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵਧ ਵਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚਲ ਰਹੇ ਹੋਣ ਦੀ ਫਵਾਹੀ ਬਰਦੀ ਹੈ; ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਬਿੰਦੂ ਤੇ ਸਾਰੀ ਕਿਰਿਆ ਆਰੰਭ ਹੋ ਈ ਉਦੋਂ ਹੀ, ਜਾਂ ਕੁਝ ਕਿਰ ਮਗਰੋਂ, ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ।

੧੭. ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਡੋਲ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਦਰਜ ਹਨ; ਬਹੁਤੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਤੇ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਵੰਨਗੀ (ਚਉਪਦੇ, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਫੜ, ਆਦਿ) ਸਭ ਥਾਂ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਸੂਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਚਉਪਦੇ ਇੰਝ ਹੀ, ਬਿਨਾ ਸੂਚਨਾ ਦੇ, ਬਹੁਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਨਾਲ 'ਹਿੰਡੋਲ' ਪਦ ਦਾ ਲਗਪਗ ਅਥਾਵਾ ਹੈ ਕਉੜੀ ਵੀ ਸਭ ਥਾਂ ਵਿਖੋਂਦਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ। ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ 'ਚਉਪਦੇ', 'ਘਰੂ' ਆਦਿ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਬਾਣੀ ਨਿਰੂਪਣ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟੇ ਤੇ ਨਵੇਂ ਢੰਗਾਂ ਦੇ ਸੂਝਕ ਹਨ।

ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ

ਰਾਗ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧

ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧

ਰਾਗ ਮਝ ਮਹਲਾ ੧। ਅਸਟਪਦੀਆਂ ॥

ਰਾਗ ਰਉੜੀ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ ॥੧॥

ਰਾਗ ਰਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫।

ਰਾਗ ਜੀਤਿਸਿਰੀ ਘਰੂ ੧ ਮਹਲਾ ੪

ਰਾਗ ਅਸਾ ਮਹਲਾ ੧

ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ॥ ਮਹਲਾ ੧॥ ਸਿਧ ਯੋਸਫ ॥

ਰਾਗ ਮਾਧੂ ਮਹਲਾ ੩ ਵਾਰ ਸਲੋਕਾ ਨਾਇ ॥

ਰਾਗ ਕਿਦਾਰਾ ਮਹਲਾ ੪

੩. ਬੀੜ ਧਰਮਸਾਲਾ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਸਾਹਿਬ (ਸਮਾਂ - ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ)

ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਰਾਹਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।¹ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚਾ ਇਹ ਬੀੜ ਬਹੁਤ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਸੈਦਪੁਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਬਾਵਿਆ ਦੇ ਨੇੜੇ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣ ਜਾਣ ਤੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਉਸਦੇ ਮਾਲਿਕਾਂ ਨਾਲ ਪਹਾੜਗੰਜ, ਠਕੋਂ ਦਿੱਲੀ, ਪਹੁੰਚੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਡ ਆਰਾਥਰਾਂ ਤੋਂ ਭਾਈ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ, ਬਲਾਕ XV, ਮਕਾਨ ਨੰ. ੮੬੪੫ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਵਾ ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਲ ੧੯੫੮-੫੯ ਵਿਚ ਮਕਾਨ ਨੰਬਰ ੮੩੧੫, ਰਲੀ ਨੰਬਰ ੫, ਮੁਲਤਾਨੀ ਟਾਢਾਂ (ਨਿਕਟ ਐਨਬੰਨੀ ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਠਕੋਂ ਦਿੱਲੀ) ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਨੰਦ ਰਾਣੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਪਰ ਉੱਚੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਬੌਝੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਸਕੇ ਸਾਂ। ਇਸ ਕੁੱਝ ਦਾ ਬਹੁ ਪਤਾ ਇਸ ਵਕਤ ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਇੱਥੋਂ ਸਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਸ਼ਾ ਸ. ਜੀ ਬੀ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਕੂਤਪੁਰਵ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਹਨ।²

ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ : ਮਹਾਰਾਜ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਸਾਹਿਬ ਮਾਈ ਚੀਰੋ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਧਰਮਸਾਲਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੇ ਪੰਥਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬਾਰੇ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਜੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀ ਸਿਖ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਜੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸਨ ਜੋ ਉਸਮਾਨ ਖਟਰ ਬਿਲਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਿ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਮਾਣ-ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਰਖਦੇ ਸਨ ਇਸ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕੁੱਝ ਤੇ ਆਪ ਦਸਤਖਤ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਿਆ ਸੀ।

¹ ਦੇਖ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ', ਪੰ. ੨੦੫-੨੧੫.

² ਸਾਲ ੧੯੭੩ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਰਾਂ ਦੇ ਭੱਖਕ ਨੇ ਕੁੱਝ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬੀਬੀ ਜੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ (ਸਾਇਰ ਬਕਰ ਮੰਡੀ) ਜਾ ਵਸੇ ਹਨ ਪਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਕੁੱਝ ਕਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ

ਕੁੱਝ ਦੀ ਆਕ੍ਰਿਤੀ : ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਕੁੱਝ ਨੂੰ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਬਚੇ ਕਹਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਭਾਈਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਕੁਲ ਪੜ੍ਹੇ ੧੭੦੫ ਹਨ ਤੇ ਬਾਗ਼ਬ ਕਈ ਪੁਰਾਤਨ ਦਾ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਮਿਟਾ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ ਪਤਲਾ, ਕਿਧਰੇ ਚਿੱਟਾ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ ਦੇ ਰੰਗ ਦਾ। ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਇਹ ਅਨੇਕਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਹੈ; ਕਿਧਰੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਹੈ ਕਿਧਰੇ ਥਾਗੇਕ। ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਕਿਣਤੀ ਵੀ ਇੱਥੇ ਜ਼ਿੰਨੀ ਨਹੀਂ। ਪੜ੍ਹੇ ਵੀ ਕੱਚੇ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਾਸ਼ੀਆ ਵੀ ਅਨੇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਨਵਾਂ ਲੱਗਾ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੱਥ ਨਵੇਂ 'ਸਿਰਿਓ' ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਭਾਗ ਨੇ ਮਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਵਿੱਚ ਬਿੱਚ ਅਨਿਮਤੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸ਼੍ਰਿਤੀ ਥਾਂ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਆਤਮ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨਿਰੰਤਰ ਕਥਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਸਤੋਤਰ ਸਵਾਮੀ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰਯ, ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ, ਜੁਗਾਵਲੀ, ਆਦਿ। ਇਹ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕੁੱਝ ਨੂੰ ਗੁੱਝ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬਰਾਬਰ ਰਖ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਵੀ, ਆਪਣੇ ਪਖੀ ਉੱਬਨੀ ਕਾਰਣ ਜੋ ਇਹ ਕੁੱਝ ਆਪਣੇ ਕਾਲ ਤੇ ਸੁਟ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਕੰਮ ਦੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ

ਇਹ ਕੁੱਝ ਕਿਸੇ ਵੱਧੀ ਵਿਓਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਇਸ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਥੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਲਿਖੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਕਰ ਦੇ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਸੰਖਾ ਖਾਤਰ ਜਿਲਦ ਅੰਦਰ ਟਾਕ ਲਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।

ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸਮਾਂ : ਕੁੱਝ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਸੰਮਤ ੧੬੬੬ ਤੋਂ ਈ ੧੭੦੧ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ, ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਦਸਵੇਂ ਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਛੇਵੇਂ, ਸਤਵੇਂ, ਦਸਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹਸਤਖਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤਕ ਕਾਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਬਰਦੇ ਹਨ

ਭਾਈ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਤੇ ਤਰਤੀਬ : ਗੁੱਝ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਬੜੀ ਦੁਖੜੀ ਹੈ, ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਰਾਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬਖਦਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ, ਪੰਨਾ ੨੦੭.

³ ਦੇਖ ੧੩੩੧ ਦਾ ਮਹਾਰਲਾ ਅਕੀਰੀਤ ਪਤ੍ਰਾ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨੀਸਾਣ) ਪਤ੍ਰਾ ਨੰਬਰ ੧੩੩੨ ਅਤੇ ੧੩੩੫ (ਛੇਵੇਂ, ਸਤਵੇਂ ਤੇ ਠੱਕੇ' ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨੀਸਾਣਾਂ ਲਈ)। ਨਾਲ ਉਤਾਰੇ ਵਾਲੇ ਕੁੱਝ ਲਈ ਦੇਖ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ, 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ', ਪੰਨਾ ੨੦੮ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ

ਵਰਤਦਿਆਂ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਰਹੀਤ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜਿਵੇਂ ਜੋ ਕੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਰਾਣ ਹੈ :

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ (੧੩੬), ਮਾਝ (੧੦੦), ਗਉੜੀ (੨੮੧), ਆਸਾ (੨੧੪), ਬਿਲਾਵਲ (੪੫), ਗੋਂਡ (੨੮), ਰਾਮਕਲੀ (੧੧੧), ਸੂਹੀ (੧੦੦) ਬਿਲਾਵਲ (ਫੇਰ) (੧੧੦), ਆਸਾ (ਫੇਰ) (੧੮੬), ਕੁਜਰੀ (੬੧), ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ (੪੦), ਸੂਹੀ (ਫੇਰ) (੩੦), ਮਾਝ (੧੩੨), ਕਿਦਾਰਾ (੧੮), ਤੁਮਾਰੀ (੧੧), ਧਨਸਰੀ (੮੬), ਟੋਲੀ (੩੩), ਬੰਗਰੀ (੭), ਭੈਮ ਪਲਾਸੀ (੬), ਸੋਤਰੀ (੨੦), ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ [ਦੇ ਮੁਖ] ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਹਨ : ਅੱਗੇ ਸ਼ਬਦ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲੇ ਕੇ (੧੬), ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਾਗ ਸੋਰਠ (੧) ਬਸੰਤ (੧), ਤਿਲੰਗ (੨੩), ਮਾਲੀਕੋਤਾ (੧੪), ਭੋਰੇ (੮੮), ਬਸੰਤ (ਫੇਰ) (੬੮), ਸੋਰਠ (ਫੇਰ) (੧੩੭), ਬਿਹਾਗੜਾ (੧੬), ਸਾਰੰਗ (੧੬੫), ਕਾਨੜਾ (੭੦), ਕਲਿਆਣ (੨੪), ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ (੨੫), ਵਰਹੰਸ (੫੨) ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ (੫੮) ਬਲ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਭੋਂਕ ਕੀਰਤ ਜੀ ਕੇ (੨੧੪), ਸਭੋਂਕ ਭਗੀਦ ਜੀ ਕੇ (੧੪੦) ਬਾਦੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ (੨੬੮), ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ, ਸੁਖਮਨੀ, ਮਾਝਰੋਸ ਦੀ ਵਾਰ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦਰਜ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਜੁਮਲਾ (੨੨) ਕੁੰਧ ਦਾ ਤਰਕਾਰਾ, ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਤੀ (੨੭ ਧਿਆਇ), ਸਵਦੀਏ (੨੦), ਸਭਕ ਸਹਸ-ਕ੍ਰਿਤੀ (੬੮), ਭਾਬਾ (੨੪), ਵੁਨਰੇ (੨੩) ਤੇ ਚਉਬਲੇ (੫) ਹਨ ਤੇ ਭਤਨਾਲਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਹੈ।

੬. ਉਪਰਲਾ ਕੇਰਵਾ ਇਸ ਕੁੰਧ ਦੇ ਬਿਆਸ ਰੂਪ ਹੋਣ ਦੀ ਹਮੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਅਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕੁੰਧ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਕੇਵਲ ੧੬ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੋ ਜਿਗਿਆਸੂ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਤਾਂਘ ਨਾਲ ਇਕੱਥੇ

ਸ੍ਰੀ.ਸ੍ਰੀ. ਸਿੱਖ ਨੇ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੦੮ ਉੱਤੇ ਇਸ ਕੁੰਧ ਵਿਚ 'ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ' ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਂਠ ਬੀ ਜੋ ਭੱਲ ਬੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਉਂਠਾਈ ਆ ਰਾਹੀਂ ਹਨ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ' ਅਥਵਾਤ ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਪੰਤੀ ਤਤਕਰੇ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਨਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣ ਵਿਚ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਭੋਖਣ ਨੇ ਇਸ ਕੁੰਧ ਨੂੰ ਇਸ ਸਲੀ ਦੇ ਭੋਵੇਂ ਬਹਾਕੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਏਕਿਆ ਸੀ। ਪੰਜ ਕਰਨ ਤੇ ਪਛਾ ਭੋਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ.ਸ੍ਰੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚਲੀ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਪੰਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਮਝ ਲਿਆ। ਇਹ ਉਹੀ ੧੩ ਬਚਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਰਬਾ ਤਾ ਨਾਇਦਰ ਕੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦ ਮੂਹੇ' ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। (ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ ੨੪)

ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਹੀਤ ਦੇ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਅਸਾਂ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੧੨ ਤੇ (ਦਿੱਤੇ ਟੁਟਕੇਟ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਣਛਪੀ ਪੁਸਤਕ 'ਬਚਤ ਵਿਗਿਆਨ' ਤੋਂ ਲਈ ਹੈ)

ਭਰਦੇ ਹਨ; ਇਹ ਵਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕੁੰਧ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁੰਧ ਸਮੂਹਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਫੇਰੀ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

੧. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ 'ਇੱਕੋ ਕੀ ਵਾਰ' ਜੋ ਰਾਇ ਬਲਵੰਤ ਰਵਾ ਸਾਂਝੇ ਸ਼ੁਮ ਦੀ ਕਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਪਉੜੀਆਂ ਆਮ ਕੁੰਧ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕੁੰਧ ਵਿਚ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਭੋਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੋਚੀ-ਨਿਖੀਨੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰਚੀਆਂ ਹੋਣ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਪਉੜੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ :

ਪੰਚਾਇਤ ਕਾਇਆ ਪਲਟਿ ਬਾਇ ਛੇਵੇਂ ਕੀਉਨ ਨਿਵਾਸ ॥

ਉਤਾਰਿਆ ਉਤਾਰ ਲੈ ਬਾਲ ਹੂਪੀ ਸਭ ਕੁਣ ਤਾਸੁ ॥

ਪਿਛੇ ਬੁਝਰੀਤ ਘਰੀਉਨਿ ਧਇ ਤਕ ਭੋਲਿਓਨ ਆਕਾਸ ॥

ਦਿਨਸ ਚੜਾਇਉਨ ਰਾਤਿ ਘਰਿ ਕੁਦਰਤ ਕੀਉਨ ਪ੍ਰਗਾਸ ॥

ਆਇ ਰਾਉ ਨ ਭੋਲਦੀ ਪਰਬਤ ਜਿਉ ਕਉਲਾਸੁ ।

ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕੂੰ ਰਾਮਦਾਸ ॥

ਪੰਚਾਇਤ ਕਾਇਆ ਪਲਟਿ ਬਾਇ ਛੇਵੇਂ ਕੀਉਨ ਨਿਵਾਸ ॥ ੮ ॥

ਅੰਬਰ ਧਰਤਿ ਵਿਛੋੜਿਓਨ ਵਿਟ ਬੰਸਾਂ ਗਗਨ ਖਲੇਆ ॥

ਬਾਬੇ ਤੂੰ ਬਡਿਆਇਉਨ, ਸਭੰਨੀ ਖਿਛੇ ਚੰਦਿਆ ॥

ਚਉਦਹਿ ਰਤਨ ਨਿਕਾਇਉਨ ਕਲਿ ਅੰਦਰ ਚਾਨਣ ਹੋਆ ।

ਅਗੇ ਛਕੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਮੋਹਨੀ ਤੂੰ ਹਰੀ ਆਪ ਖਲੇਆ ॥

ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਅਮਰ ਗੁਰ ਅਚਰਨ ਕੀ ਆਪ ਖਲੇਆ ॥

ਪੰਚਾਇਤ ਆਪੇ ਵਰਤਿਆ ਭਿਆ ਪੁਰਖ ਸੀ ਆਪੇ ਹੋਆ ॥ ੧੦ ॥

ਜਿਲੀ ਦੇ ਪਾਏਂ ਦੋਵੇਂ ਪਉੜੀਆਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਕਾ ਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਹਰ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਚਲਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜਿੱਥੋਂ ਨੇ ਕੇ ਭਾਈ ਪੈਂਹਰਾ ਨੇ ਲਿਖ ਲਈਆਂ

੨. ਰਾਗ ਕਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ 'ਬਾਲਬੁਤ ਕੀ ਹਸਤਨੀ' ਦੀਆਂ ਆਮ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਚੀਆਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਇਸ ਕੁੰਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ :

ਬਿਖੇ ਬਾਬੂ ਹਰਿ ਰਾਬੁ ਸਮਝ ਮਨ ਬਧੁਰਾ ਰੇ,

ਦੁਰਲਭ ਦੇਹ ਕਉ ਕਾਜ ।

ਨਿਰਭੈ ਹੀਰ ਨ ਹੀਰ ਝਮੇ ਮਨ ਬਧੁਰਾ ਰੇ,

ਗਹਿਰਿ ਨ ਰਾਮ ਜਹਾਸੁ ॥

ਦੋਵੇਂ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ੨੧੪.

੩. ਰਾਜ ਹਠਾਸ਼ਰੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, "ਗੰਗਰੀ ਬਰਕੇ ਨੀਵ ਖੁਦਾਈ", ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਇੱਕੋ ਪਾਠ "ਫ਼ੋਪੀ ਕਰਕੇ ਨੀਵ ਖੁਦਾਈ" ਹੈ ਜੋ ਬਾਬਾ ਸੰਤਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੈ।

੪. ਰਾਜ ਨਾਮਕਲੀ ਸਦ ਬਾਬਾ ਸੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਹੋਠ ਲਿਖਿਆ ਪਾਠ ਇਸ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੀ ਠੀਕ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਸਭ ਪਵੇ ਪੈਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋਹੀ
ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਆਪ ਰਖਾਇਆ ॥
ਕੋਈ ਬਰਿ ਥਪੀਲੀ ਨਿਵੈ ਨਾਹੀ
ਕਿਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਣ ਠਿਵਾਇਆ ॥

੫. 'ਸ੍ਰੀ ਸੰਗਰਾਚਾਰਯ ਵਿਰਚਿਤ ਸ਼ਬਦੀ ਸਤੋਤ੍ਰ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਗੰਗਾਦਾਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸੰਮਤ ੧੬੯੩ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਹਦਾਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸੰਬੰਧ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ।

੫. ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ

(ਸਮਾਂ : ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ)

ਇਹ ਬੀੜ ਵਿਲੱਖਣ ਬੀੜ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਕਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ, ਅੰਕਸੰਸ਼ਨ ਨੰ ਅੰਮ-ਅੰਸ ੧੨੪੫ ਉਪਰ ਉਪਲਬਧ ਇਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਉਚੇਚੀ ਬੇਨਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰ ਇਸ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਠੀਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਿਆ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੰਸਬਦ ਹਰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਇਸ ਪੱਖ 'ਤੇ ਰੋੜਨੀ ਪਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।

ਆਕਾਰ : ਬੀੜ ੧੭ ਸ.ਮ. X ੨੭ ਸ.ਮ. (ਲਿਖਤ ੧੬ ਸ.ਮ. ਆਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਉੱਤੇ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਨੁਹਾਰ ਇਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪੌਦਾ ਛੋਟਾ ਤੇ ਉੱਚਾਈ ਠੀਕੀ ਹੈ। ਪਤਿਆਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ, ਦ ਉੱਤੇ ਛੇ ਸਰ ਬਾਰੀਕ ਰੰਗਦਾਰ ਲਕੀਰਾਂ ਵਿਚ ਮੋਟੀ ਸਨਹਰੀ ਲਕੀਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਪਤਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਖੁਲ੍ਹੀ ਬੀੜ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੜੇ ਦੇ ਅ ਹਾਈਏ ਵਿਚ, ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁਲ ਪੜੇ ੧੨੬੭ ਹਨ। ਇੱਕ, ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੜੇ ਦਾ /ੳ/ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ, ਜੋ ਖੁਲ੍ਹੀ ਬੀੜ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪੜੇ ਦਾ /ਅ/ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤਿ ਪੰਨਾ ੧੯ ਪਾ ਪਾਲ ਵਿਚ ੯ ਤੋਂ ੧੩ ਚੜ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਜਿਲਦ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਦੋਬਾਰਾ ੨ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਟੁੱਟੀ ਥੱਲੀ ਹੈ ਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿ

ਤਰਕਰਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਪੁ ਪੜਾ ੨੭ /ਅ/ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ੨੬ ਪੜੇ ਖਾਲੀ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਤਰਕਰੇ ਲਈ ਛੱਡੇ ਕਏ ਹੋਣਗੇ, ਤਰਕਰਾ ਹਰੇਕ ਰਾਕ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਦੇਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਮਹੂਰਤੀ ਬਣੋਕ : ਇਸ ਵਕਤ ਬੀੜ ਦੇ ਪਹਲੇ, ਅੰਕਹੀਣ ਪੜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਅਧੂਰੀ ਜੇਹੀ ਪਰ ਰੰਗੀਨ ਬੋਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੀ ਲੈ ਕੇ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ, ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ, ਪੰਨਾ ਖਾਲੀ ਤੇ ਅੰਕਹੀਣ ਹੈ ਉ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਅਸਟ੍ਰੋਜੀ ਫੁੱਲ ਦੇਹਾਂ ਨੁਕਰਾ ਤੇ ਬਣੀ ਵੇਲ

ਬੰਗੀਆਂ ਹਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਹਾਲੀਏ ਵਿਚ ਪਿਛਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਉੱਤੇ, ਉਪਰਲੇ ਪਾਠ ਤੇ ਹੇਠਾਂ, ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੇ, ਬਣੀ ਉਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਰੰਗੀਨ ਵੇਚ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੋਜਿਤ, ਕਿਸੇ ਬਚੁਰਗ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਬਿਰਾਗਣੇ ਦੀ ਚਾਹ ਦਾ, ਮਹੱਤਾ ਤੇ ਦਾ, ਇਹ ਬਣੇਕ ਹੈ :

ਕੁਰਮੁਖਿ ਪੁਰੁ ਸੇਵਹਿ ਸਭਾ ਸਾਧਾ, ਅਨਾਦਿਨ ਸਹਜਿ ਪਿਆਰਿ ॥

ਸਦਾ ਅਨੰਦ ਗਾਵਹਿ ਕੂਟ ਸਾਧੇ, ਅਰਹਿ ਉਰਧਿ ਉਰਧਾਰਿ ।

ਅੰਦਰਿ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਭਜਿਆ ਸਾਧਾ ਸੁਰ ਭਰਮ ਲਿਖਿਆ ਕਰਤਾਰਿ ।

ਨਾਨਕ ਆਪਿ ਮਿਲਾਇਸੀ ਆਪੇ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ॥

ਨੀਸਾਣ ਬਚੁਰਗ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਇਸ ਮਹੁਚਰੀ ਸਨੌਕ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦਾ ਮਕਰਲਾ ਪੰਨਾ ਇਹ ਪਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਉੱਤੇ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰਜੀ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਮੁਲਮੁਕੁ (ਪਛੋਟੇ XV, ਚਿਤ੍ਰ ੧੨) ਤਿੰਨ ਪਾਸੇ ਲਗੀ ਬਣੀ ਰੰਗੀਨ ਵੇਚ ਨਾਲ ਹੋਰ ਦੇ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਣੀ ਸਭਾਈ ਨਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਚਮੜਿਆ ਹੋਇਆ ਨੀਸਾਣ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਚਮੜੇ ਹੇਠੇ ਹੋਰ ਦਾ ਪਤਾ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਫੱਕਿਆ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ਦੀ ਅੰਕਹੀਣ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪਿੱਛੇ ਅਲਣੇ ਪੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਅੰਕ ੧੫ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਕ ਪੰਥੀ ਦੀ ਦੋਬਾਰਾ ਜਿਲਦ ਕਰਾਣ ਸਮੇਂ : ਨਵੇਂ ਜਿਰਿਓਂ ਭਾਇਆ ਗਇਆ ਜਿੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਬੀੜ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾ ਨੰਬਰ ੫੨੨ ਹੈ, ਜੋ ਦੋਬਾਰਾ ਜਿਲਦ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਛੁੱਲ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਲਗਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਨੀਮੀਨੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਨਵੇਂ ਜਿਰਿਓਂ ਜਿਲਦ ਫੇਰਾਉਣ ਪਿੱਛੋਂ, ਆਸ ਹੈ ਇਹ ਆਪਣੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ : ਇਸ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੜ੍ਹੇ (ਨੰਬਰ ੧੬, ੧੭, ੧੮, ੧੯ ਤੇ ੨੦) ਗੁੰਮ ਹਨ। ਅੱਗੇ ੨੧, ੨੨, ੨੫ ਤੇ ੨੬ਵੇਂ ਅੰਕ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਪੜ੍ਹੇ ਪਾਈ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਕ ੨੩ ਤੇ ੨੪ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਫਿਰ ਗੁੰਮ ਹਨ :

ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਰੰਭ : ਬਾਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ੫੨੧ ਅੰਕਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ

ਪੰਨੇ ਦੇ ਉਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ੧੬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਵਾਲੀ ਟੋਲੀ ਵਿਚ

'ਨੀਸਾਣ ਗੁਪ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਇਹ ਸਨੌਕ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਸੌਂ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਖਿੱਚੋਂ ਪਾਠ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸਨੌਕ ਪੰਨਾ 551 ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪਾਠ ਲਾਈਂ ਸੁਰ ਭੋਰ ਕਲ ਜੋ ਇਸ ਬਣੇਕਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਹਲ ਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ, ਇਹ ਵਿਆਖਯ ਕੂਟ ਹੈ।

ਇਹ ਬੀੜ ਕਾਫ਼ੀ ਪਾਠਾਂ ਹਾਥ ਵਿਚ ਹੈ। ਅੰਤ ਦੁਰਲੱਭ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਕੋਲਰਦਾਨ ਲਾਇਬਰੇਰੀਅਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਨੀਮੀਨੇਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਉੱਚਾਅ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਹਨ।

ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਲ, ਤਿੰਨ ਪਾਸੇ ਵਿਚ ਮੁਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਹੋਰਾਂ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਰਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਫਰਕ ਨਾਲ। ਇਸ ਵਿਚ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸਤਿਗੁਰੁ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਇਹੀ ਰੂਪ ਅੰਦਰ ਰਹਾ ਗੁਰੂਤੀ, ਰਾਗ ਆਸਾ, ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ ਚਲਿਤ, ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਬਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਦਾ ਛੋਟਾ ਰੂਪ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਉਥੇ ਵੀ 'ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸਤਿਗੁਰੁ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਜਪੁ ਮੁਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਮਥਰਾਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਗਿਆ : ਜਪੁ । ਮਹਲਾ 191੫, ਨਵੇਕਲੀ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਜਪੁ ਪਹਲੀ ਪਉੜੀ, 'ਸਚੇ ਸਚ ਨ ਹੋਵਈ', ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ : ਪਉੜੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਬਣੇਕ ਆਇ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥ ਹੋਰਾਂ ਸਚ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਕੀ ਸਚੁ ॥ ਨਹੀਂ ਹੈ (ਪਛੋਟੇ XVI, ਚਿਤ੍ਰ ੧੩)। ਇਹ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਬਣੀ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਕੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਸਭੋਕ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਤੁਰਤੀ ਅਲਟਪਲੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਅਲਟਪਲੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਮ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਬਰ 'ਸਚ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਸਭ ਥਾਂ 'ਸਤਿ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਸਤਿ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸਚ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਨੌਕ ਨੀਕ ਪਹਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੁਲਿਆ ਇਹ ਜਪੁ ਨਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਰੂਪ ਜਿਵੇਂ ਬਾਗ਼ ਨਾਲ ਸਨੌਕ ਪਿੱਛੋਂ ਲਾਏ ਕਢੇ। ਜਪੁ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ, ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਦੇਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਣੀ ਬਿਰਤਾ ਦੇ ਹਰੀਤਾ ਤਾਂ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ 'ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਵਾਰ' ਕਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਕਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜੋ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਨਕਲ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਰੂਪ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਪਰੋਕਤ ਸਨੌਕ ਹਾਲੀ ਸੰਮਿਲਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਅਕਸਰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਉੱਲੇਖ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਮਿਲਿਤ ਪੰਥੀ ਵਿਚ 'ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੇ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ' ਕਾ ਨਕਲ ਹੈ, ਜਪੁ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜਪੁ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਦਸਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਪੁ ਦੇ ਨਾਲ ਜਪੁ ਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਾਠ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਬਲਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਨਕਲ ਕਰਵਾਏ ਪਾਠ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਉਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ। ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਾਲਾ ਪਾਠ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਦਲਿਆਂ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ,

ਜੋ ਕੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਪਾਠ ਨਾਲ ਚੱਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਖੈਰ, ਇਸ ਪਾਸੇ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਫਿਰ ਆਵਾਂਗੇ। ਹੋਰ ਪਿਆਨ ਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਪਦ "ਮਹਲਾ" ਨਹੀਂ "ਮਹਲ" ਆਇਆ, ਜੋ ਮੁਵਲੱਆ ਪੌਥੀਆ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਇਸ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਮੋਲਨ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਤੇ ਬੜੇ ਅਚਰਜ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਵੱਖਰੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਦੀ ਰੂਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਹਨ; ਜਾਂ ਫਿਰ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਪਾਠ ਭੇਦ ਦੇਖੋ —

ਭਾਸ਼ਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਪਾਠ

ਭੀਰ ਦਾ ਪਾਠ

੧. ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ	੧. ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੇ
੨. ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਇ ਤਾ	੨. ਸਹੰਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਇ ਤਾ
੩. ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ	੩. ਕਿਉ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਉ
੪. ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਅਕਾਸ਼	੪. ਹੁਕਮੀ ਹੋਆ ਅਕਾਸ਼
੫. ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ	੫. ਹੁਕਮੀ ਹੋਏ ਜੀਅ
੬. ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੁ ਨਾਇ	੬. ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬ ਸਾਚ ਨਾਉ
੭. ਮੁਹੰ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ	੭. ਮੁਹਰੁ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ
੮. ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਭੋਰਖ ਬਰਮਾ	੮. ਗੁਰ ਈਸਰ ਗੁਰ ਗੋਰਖ ਬ੍ਰਹਮਾ
੯. ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਬਿ ਨਾਇ ਕਰੀ	੯. ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿਆ ਨਾਇ ਕਰੀ
੧੦. ਜੋਤੀ ਸਿਰਿਨਿ ਉਪਾਈ ਵੇਖਾਂ	੧੦. ਜੋਤੀ ਸਿਰਣਿ ਉਪਾਈ ਵੇਖਾ
੧੧. ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿ ਮਿਲੈ	੧੧. ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿਆ ਮਿਲੈ
੧੨. ਮਤ ਵਿਚ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ	੧੨. ਮਿਤਿ ਵਿਚ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ
੧੩. ਭਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੋ...ਦੱਸੀ ਦੱਸ ਧਰੇ	੧੩. ਭਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੋਇ...ਦੱਸੀ ਦੱਸ ਧਰੇਇ
੧੪. ਸੁਣਿਐ ਸਾਸਤ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਵੇਦ	੧੪. ਸੁਣਿਐ ਸਾਸਤ ਸਮ੍ਰਿਤਿ ਵੇਦ
੧੫. ਜੋ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਏ	੧੫. ਜੋ ਕੋ ਕਹੈ ਪਾਛੈ ਪਛੁਤਾਇ
੧੬. ਮੰਨੈ ਸੂਰਜਿ ਹੋਵੈ ਮੰਨੈ...ਮੰਨੈ...
(ਸਭ ਥਾਂ ਮੰਨੈ ਹੈ)	੧੬. ਮੰਨਿਐ ਸੂਰਜਿ ਹੋਵੈ...ਮੰਨਿਐ...
(ਸਭ ਥਾਂ ਮੰਨਿਐ ਹੈ)
੧੭. ਧੋਲ ਧਰਮ ਦਇਆ ਕਾ	੧੭. ਧਉਲ ਧਰਮੁ ਦੋਆ ਕਾ
੧੮. ਸਭਨਾ ਲਿਖਿਆ ਕੁੜੀ ਕਲਾਮ	੧੮. ਸਭਨਾ ਲੇਖੇ ਕੁੜੀ ਕਲਾਮ
੧੯. ਲੇਖਾ ਲਿਖਿਆ ਕੋਡਾ ਹੋਇ	੧੯. ਲੇਖਾ ਲਿਖੀਐ ਕੋਡਾ ਹੋਇ
੨੦. ਅਸੰਖ ਜਪੁ ਅਸੰਖ ਭਾਉ...
ਅਸੰਖ ਤਪ ਭਾਉ	੨੦. ਅਸੰਖ ਜਪੁ ਅਸੰਖ ਤਾਵ...ਰਾਵ

੨੧. ਅਸੰਖ ਸੂਰ ਮੁਹ ਭਾਖ ਸਾਰ	੨੧. ਅਸੰਖ ਸੂਰ ਮੁਹਿ ਭਖਹਿ
੨੨. ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ	੨੨. ਹਉ ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏ
੨੩. ਦੇ ਸਾਬੁਣੁ ਲਈਐ ਓਹੁ ਹੋਇ	੨੩. ਦੇ ਸਾਬੁਣੁ ਲੀਐ ਓਹੁ ਹੋ
੨੪. ਸੁਆਸਤਿ ਆਖਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ	੨੪. ਸੁਆਸਤਿ ਆਖਿ ਬਾਣੀ ਬ੍ਰ
੨੫. ਕਵਣ ਸੋ ਵੇਡਾ ਵਖਤ ਕਵਣ...
ਕਵਣ...ਕਵਣ...ਕਵਣ	੨੫. ਕਉਣੁ ਸੋ ਵੇਡਾ ਵਖਤ ਕਉ...
ਕਉਣੁ...ਕਉਣੁ...ਕਉ
੨੬. ਕਿਵ ਫਰਿ ਆਖਾ ਕਿਵ ਸਾਣਾਹੀ	੨੬. ਕਿਉ ਕਰਿ ਆਖਾ ਕਿਉ ਸਾ
ਕਿਉ ਵਰਨੀ ਕਿਵ ਜਾਣਾ	ਕਿਉ ਵਰਨੀ ਕਿਉ ਜਾਣਾ
੨੭. ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਨਿ ਕਰੇਖਾ	੨੭. ਸਹੰਸ ਅਠਾਰਹ ਪੜਨਿ
ਅਸਲੁ ਇਕ ਧਾਤੁ	ਅਸੁ ਰੇਮੁ ਇਕ ਧਾਤੁ
੨੮. ਅੰਤ ਨ ਸਿਫਤੀ ਕਹਣਿ ਨ ਅੰਤ	੨੮. ਅੰਤ ਨ ਸਿਪਤੀ ਕਹਣਿ
੨੯. ਅੰਤ ਨ ਜਾਪੈ ਬੀਤਾ ਆਕਾਰ	੨੯. ਅੰਤ ਨ ਜਾਪੈ ਕੇਤਾ ਆਖ
੩੦. ਆਸਣੁ ਲੋਇ ਲੋਇ ਭੰਡਾਰ	੩੦. ਆਸਣੁ ਲੋਆ ਲੋਆ ਭੰਡਾਰ
੩੧. ਇਕਦੂ ਜੀਭੇ ਲਖ ਹੋਇ ਲਖ	੩੧. ਇਕਦੂ ਜੀਭੁ ਲਖ ਹੋਇ
ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਬੀਸ	ਲਖ ਬੀਸ
੩੨. ਕੇਤੇ ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਮੁਨਿ	੩੨. ਕੇਤੇ ਦੇਵ ਦਾਨਵੁ ਮੁਨਿ
੩੩. ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾ ਕਥੀਆ ਨਾ	੩੩. ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾ ਕਥਨੁ
੩੪. ਪਵਣ ਗੁਰੁ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ	੩੪. ਪਉਣ ਗੁਰੁ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ
੩੫. ਕੇਤੀ ਫੁਟੀ ਨਾਲਿ	੩੫. ਰੋਰ ਕੇਤੀ ਫੁਟੀ ਨਾਲਿ

ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਏਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਪੌਥੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਪੌਥੀ ਵਿਚ ਮੂੰਹ ਭਾਲੇ /ਓ/ ਦੀ ਥਾਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ /ਉ/ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਬੀਰ ਵਿਚੋਂ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸਭ ਥਾਂ /ਓ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਉ/ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸੂਚੀ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ, ਬੋਲਲ ਭਰ ਦਾਣਿਆਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਚੀਰ-ਫਾੜ ਤੋਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਬੋਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕੋਟੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਚੀ ਅਧੀਨ ਉਪਜੇ ਪਾ ਹੈ (Colloquial Variations) ਜਿਸ ਦੇ ਕੁਝ ਵਧੀਆ ਉਦਾਹਰਣ 'ਉਤਰੇ', 'ਉਤਰੇ', 'ਕਿਵ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਕਿਉ', 'ਨਾਇ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਨਾਉ', 'ਵੇਖਾ' ਦੀ।

‘ਕਿ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਕਿਆ’, ‘ਕਣ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਕੋਣ’ ‘ਸਿਰਤੀ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਸਿਪਰੀ’ ਤੇ ‘ਖਕਣ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਪਉਣ’ ਹਨ।

ਵ੍ਰਜੀ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਲਿਖਤ ਦਾ ਭਾਵ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੋਈ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ‘ਮਿਤ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਮਿਰ’, ‘ਸਹਾਸ ਅਨਾਰਧ ਕਹਨ ਬਤੈਥਾ ਅਸਭੁੰ ਰਿਕ ਧਾਵੁ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਸਹਿਸ ਅਨਾਰਧ ਪਕਹਿ ਕਹੈਥਾ’ ਅਸ ਹੋਮ ਇਕ ਧਾਵੁ’ ਹਨ, ‘ਖਰ ਰਾ ਜੇ ਰੁਕ ਦੇ ਪਹਲੇ ਆਪ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਮੂਲੋ’ (ਅਸਭੁੰ) ਇਕ ਤੱਤ’ (ਧਾਤੁ) ਲਈਏ। ‘ਕੀਤਾ ਆਕਾਰ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਕੀਤਾ ਆਕਾਰ’ ਵੀ ਇਸੇ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਹੈ।

ਤਜੀ ਕੋਈ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਾਉਣ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਪਰਲੀ ਪੱਤੀ ਵਿਚ ‘ਦੇ ਸਾਥੁਣ ਲਈਐ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਦੇ ਸਾਥੁਣ ਲੀਏ’ ਆਇਆ ਹੈ।

ਥੋਈ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਸੁਝਾਉ ਕਾਰਣ ਜਾਂ ਸੰਕੀਰਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਕੋਢੀ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ‘ਦਾਇਆ ਨ ਸਾਧਾਂ ਏਕ ਵਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਕੁਝ ਵਿਚ ‘ਹਉ ਵਾਰਾ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਏਕ ਵਾਰ’ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ‘ਕੋਤੀ ਫੁਟੀ ਨਾਲਿ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਹੋਤ ਕੋਤੀ ਫੁਟੀ ਨਾਲਿ’ ਹੈ। ਇਹ ਇਸੇ ਕੋਈ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਹਨ।

ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਕੋਈ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਮ ਨਾਲ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਕਾਰਣ ਜਾਂ ਅਭਿਲਾਸੀ ਲੇਖਕ ਕੁਝ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰਕੇ ਲਿਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ‘ਸੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਹਨ ਲਿਖੀ ਤੁਕ-’

ਜਿਨ ਕਉ ਸਤਿਗੁਰਿ ਬਾਪਿਆ

ਤਿਨ ਮੇਟਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ॥

(ਛਪਿਆ ਕੁੰਬ, ਪੰ ੧੭)

ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਥੀੜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਰੂਮ ਬਦਲ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ

ਸਤਿਗੁਰਿ ਜਿਨ ਕਉ ਬਾਪਿਆ

ਤਿਨ ਮੇਟਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ॥

(ਗੋਤ ਪਰਾ ੪੫)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਮੇਰੇ ਮਨ’ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਕੇ ‘ਮਨ ਮੇਰੇ’ ਲਿਖ ਲੈਣਾ ਵੀ ਬਦਲੇ ਰੂਮ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਸੰਪਾਦਕ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਰਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਛੋਟੀ ਕੋਈ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਵਿਖਪਤਾ ਕਾਰਣ ਉਪਜਦੇ ਹਨ। ਉਪਰਕਤ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਅੱਜ ਕਲ ਦ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ‘ਮਹੁ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਮਹੁਹੁ’ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਧਉਲ’, ‘ਇਕਦੂ ਜੀਝ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਇਕਦੂ ਜੀਝਹੁ’

ਦਾ ਆਉਣਾ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਇਸ ਬੀਜ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀ ਦੇ ਇਸ ਪਾਠ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਣ ਦਾ ਦਸ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ‘ਸਿਦਰੁ’ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਹੈ। ਛਪੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਹੋਰ ਲਿਖਤ ਬੀਜਾਂ ਵਿਚ ਜਪੁ ਵਿਚਲੀ ‘ਸਿਦਰੁ’ ਦੀ ਪਉੜੀ ਦਾ ਖਾਨ ਰਹਰਾਸ ਵਾਲੇ ਸੰਦਰ੍ਹ ਦੇ ਪਾਠ ਅਤੇ ਗਾਥਾ ਆਸਾ ਵਿਚਲੇ ‘ਸਿਦਰੁ’ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬਲਦਾ, ਪਰ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀਜ ਦਾ ਤਿੰਨੇ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਪਾਠ, ਇੱਕਾ ਦੋਕਾ ਫ਼ਰਕ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਰਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਬੀਜ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਲੱਖਣ ਗੁਣ ਹੈ।

ਸਤਵੀਂ ਕੋਈ ਅਜੇਹੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਉਕਾਈ ਕਾਰਣ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਰਿਵਾਜ ਪਾ ਕੇ ਪੱਕੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ ਹੈ ‘ਅਸੰਧ ਸੂਰ ਮੁਹੰ ਤਖ ਸਾਰ’। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪੜਾਅ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਯਾਜੀ ‘ਤਖਹਿ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਤਖ’ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਪੜਾ ਹੋ ਗਇਆ। ਦੋਹਾ ਰਹੇ ਕਿ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਪਾਠ ‘ਤਖਹਿ’ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਠੀਕ ਹੈ।

ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹੇ ‘ਜਪੁ’ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪੜ੍ਹਾ ਕੌਰ ਦਾ ਮਗਰਲਾ ਅਰਥਾਰ/ਅ/ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ਤਖ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਠੀ ਹਨ ‘ਰਾਗ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਛਾਡ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬੀਜ ਵਿਚ ਡਿਥਾਹੀ ਗਈ ਹੈ। ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਮਗਰੋਂ ਛੋਟੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅੰਧਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਪਦਾ ਮਿਲ ਪੈਂਦਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਬਣਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲਿਖ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹਦਥੀ ਬੀਜ ਨੂੰ ਥਾਣੀ ਦੇ ਸੰਗਠਣ ਦਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਯਤਨ ਮੰਨਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ‘ਜਸ ਤਰ੍ਹਾਂ’ ਦਾ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੋਥਾਂ ਕਥਿਤ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕੁੰਬ ਦੀ ਬੀਜ ਦਾ ਰਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦਿਨ੍ਹਾਂ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ ‘‘ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ’’ ਲਿਖ ਕੇ ‘ਸੰਬਧੁ’ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਰਾਸ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ‘ਸਿ ਪੁਰਖ’ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਰਹਰਾਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ‘(ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਸਚਿਆਰੁ, ‘ਤਿਤ ਸਰਵਥੇ ਭਈਲੇ ਨਿਵਾਸਾ’ ਅਤੇ ਭਾਈ ਪਰਾਪਤਿ ਮਨੁਖ ਦੇਹਰਿਆ’। ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਰਤਨ ਸੰਹਿਲੇ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਪਰ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ

ਬਿ ਜਿਸ ਮੁਖਲੇ ਸੁੰਡ ਤੋਂ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਣ ਕਰਤਾ ਬਾਣੀ ਲੈ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਨੇਮ ਵਜੋਂ ਵਿਧਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਗ੍ਰਹ ਸੀ।

ਤਤਕਾਲਾ ਤੇ ਤਰਤੀਬ 'ਸੰਦਰੁ' ਦੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ੩੭ ਹੈ ਬਦ ਮਾਲੀ ਜੋਭੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ, ਪੜ੍ਹਾ ੩੮ ਤੋਂ ਰਾਛਾ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਰਾਛਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਤਤਕਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਛਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤਤਕਾਲੇ ਦੇ ਛੇਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਵਖਰੇ ਪਾਠਾਂ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਛਾ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਤਰਤੀਬ ਹੀ ਹੈ। ਪਹਲਾਂ ਚਉਪਦੇ (ਸਟੇ ਤਿਪਦੇ ਤੋਂ ਦੁਪਦਿਆਂ ਦੇ) ਹਨ ਫਿਰ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ, ਮਗਰੋਂ ਛੰਡ ਤੇ ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਵਿ-ਕੋਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਅੱਕੋਂ ਹਰੇਕ ਵਿਚ ਪਹਲਾਂ ਮਹਲਾ ੧ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਫਿਰ ਮਹਲਾ ੩ ਨੂੰ, ਫਿਰ ਮਹਲਾ ੪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਨੂੰ 'ਨੌਵੇਂ' ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਨਹੀਂ ਗਈ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਸਿਵਾਇ ਸ਼ੁੱਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸਦ ਦੇ। ਰਾਛਾਬ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਕਟ ਤੇ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਸਵਦੀਏ ਛੰਡਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਬਾਣੀ-ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਬੱਝੀ ਤਰਤੀਬ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਬਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਰਾਛਾਬ ਬਾਣੀ : ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਲਾਂ ਮੁਬਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾ 43 ਉਤੇ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਤੁਲੀ-ਸ਼ਿਕਿਆ "ਰਾਗ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ਪਹਲਾ ੧" ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸੰਕਿਆ "ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧" ਹੈ। ਉਪਰਾਲਾਈ ਰੂਪ "ਰਾਗ ਸਿਰੀ ਰਾਮ" ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ "ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ" ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੂਝ ਦਾ ਪਤਾ ਚਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਕੁਣ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਰਨਾਂ ਕਈ ਬਾਣਾਂ ਤੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਦੇ ਕੁਹਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਲਭਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਏ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਕੁਲਨਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਤੇਰੀ ਦੇ ਤੇਰੀ ਪਦੇ ਉਸੇ ਨ੍ਰਮ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਇਕੱਤੀ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ, "ਕੁਰਮੁਖ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਭਕਤਿ ਬੀਜੇ" (ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ੪੮ਵਾਂ ਚਉਪਦਾ) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੪ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਉਪਲਬਧ ਹਨ; ਪਰੰਤੂ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ੧੭ ਤੋਂ ੩੦ ਤਕ ਦੇ ਜੋ ਪਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨ੍ਰਮ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਮੁੱਢਲੀ ਰਲਦਾ। ਪਰ ਬਾਹਰ ਉੱਤੇ ਇਸੇ ਬੀੜ ਦੇ ਤਤਕਾਲੇ ਨਾਲ ਲੰਨਹੀਂ ਰਲਦਾ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਨ੍ਰਮ ਹੋਣ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੇ ਹਨ।

ਭਿਟੰਧਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਕੀਰ	ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨ੍ਰਮ	ਤਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਨ੍ਰਮ
ਸੰਤ ਜਨਮ ਮਿਲਿ ਗਾਇਆ	੧੭	੨੮
ਉੱਦਮ ਕਰਿ ਹਰਿ ਜਾਪਣਾ	੧੮	੧੭
ਸਿਦੀ ਸਾਸਰ ਸਦ੍ਰਿਸ਼	੧੯	੧੮
ਰਸਨਾ ਸਦਾ ਸਿਮਰੀਐ	੨੦	੧੯
ਸੰਤ ਜਨਮੁ ਮਿਲਿ ਗਾਇਓ	੨੧	੨੦
ਮਿਠਾ ਭਰਿ ਕੰ ਖਾਇਆ	੨੨	੨੧
ਗਰ ਪਰਮੇਸੁਰ ਪ੍ਰਸੰਗੀਐ	੨੩	੨੨
ਸੰਤ ਜਨਮੁ ਸੁਣਿ ਗਈ ਹੈ	੨੪	੩੦
ਕੰਦਿਲ ਆਇਆ ਗੰਦਿਲੀ	੨੫	੨੨
ਰਿਚਰ ਵਸਹਿ ਸਰੋਲਝੀ	੨੬	੨੩
ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਏਕੁ	੨੭	੨੪
ਸੰਚਿ ਹਰਿ ਧਨੁ ਪੂਜਿ	੨੮	੨੫
ਦੁਜ਼ਿਰ ਸੁਕ੍ਰਿਤ	੨੯	੨੬
ਕੋਰੇ ਤਰੀਸ ਪਿਆਰੇ	੩੦	੨੭

(ਪੜ੍ਹਾ ੧)

ਇਹ ਚੀਜ਼ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੰਗ੍ਰਹ-ਕਰਤਾ ਨੇ ਤਤਕਾਲਾ ਆਪ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਗ੍ਰਹ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਬਣਾਇਆ ਕੁਝ ਲਇਆ ਹੈ।

ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਮਹਲਿਆਂ ਦੀਆਂ, "ਪੈ ਪਾਇ ਮਨਾਈ ਸੰਤਿ" ਦੀਆਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤੇ ਨ੍ਰਮ ਵਿਚ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਰਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸ਼ਟਪਦ ਮਗਰਲੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ "ਵਣਜਾਰਾ" ਸੰਕਿਆ ਅਚੀਨ ਮਹਲਾ ੪ ਤੇ "ਹਰਿ ਹਰਿ ਉਤਮੁ ਨਾਮੁ ਹੈ" ਕੇ-ਮਿਸਲ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ 'ਮਨਾਈ ਸੰਦਿ ਜੀਓ' ਵਾਲੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਣ ੪ ਪਹਲਾ ਹੈ।

ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੪ ਦਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚਲਾ ਪਾਠ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕਈ ਕੱਲਾਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਉੱਥੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹੱਲੇ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਹਨ, 'ਸਲੋਕ' ਤੇ ਪਉੜੀ' ਹੀ ਕ੍ਰਮ ਸਾਹਿਬ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਇਸ ਵਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮੜੇ ਕਈ

ਬਾਣੀ-ਅੰਗਣ ਦੇ ਬੰਦੇ ਕੁਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਾਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾ ੧੦੧/੧
ਉਹੇ ਲਾਪਤ ਹੋ ਜਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਭਿੰਨ ਪੜ੍ਹੇ ਬਾਣੀ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਵਕਤ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੩ ਛੰਤ ਦੀ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੋਈ
ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੱਛੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਸੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਹੋਵੇ ਨਾਲ ਦਰਜ
ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਕਲਮ ਕੁਝ ਸੰਦੇਹੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ
ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਕੁਝ ਬਾਣੀ ਵਾ ਤਾਂ
ਪੜ੍ਹਾ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਹਲਾ ੩ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ) ਦੀ ਦਰਜ ਹੋਣ ਹਰ ਗਈ
ਕਿਸੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਾਂਤੋਂ ਇਹ ਖੋਲ ਅਸਰਾਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ

ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਮਿਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ "ਜੋਧੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਮੈਂ
ਪਰਟਾਉੜੇ ਆਏ" ਅਤੇ "ਸਚੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਾ ਤੇਰੇ ਨਾਵੇਂ ਨੂੰ ਖਰੀ ਨਿਆਣੀ" ਪੜ੍ਹਾ ੧੦੧/ਅ
ਉਸੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਹ ਛੰਤ ਦੋ ਕੁਝ ਦੇ ਰੋਚ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ੧੦੨/੧
ਉਸੇ ਤੇ ਫਿਰ "ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੩ ਛੰਤ" ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਅਧੀਨ ਪੰਦਰਾਂ ਹੋਰ ਛੰਤ ਦਰਜ
ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾ ੧੦੨/ਅ ਵਾਲੇ ਦੇ ਛੰਤ ਵਿਚ ਸਮਲ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਾ ਛੰਤ ਕਿ
ਜਿਕਲਣ-ਕਰਨਾ ਨੂੰ ਪਹਲਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਛੰਤ ਮਿਲੇ ਜੋ ਉਸ ਨਕਲ ਕਰ ਲਏ। ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ
ਪੜ੍ਹਾ ਪਰ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਮਿਲੇ। ਇਹ ਵੀ ਉਸ ਨਕਲ ਕਰ ਲਏ, ਪਰ ਪਹਿਲਿਆਂ ਨੂੰ
ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੁਬਾਰਾ ਆ ਗਏ, ਕੱਟਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ। ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ
ਦਰਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੇਨਗੀ ਮਾਤ੍ਰ ਕੁਝ ਦੇਖੋ :-

੧੬ ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ 1.੩॥ ਛੰਤ

ਭਗਿਮ ਲੁਣੀ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਤੂੰ ਮੈਂ ਸਚੁ ਬੁਝਾਏ ।
ਸਚੁ ਬੁਝਾਏ ਮਨਿ ਵਸਾਏ ਸਾਹੁਰੇ ਯਮ ਸਿਖਾ ॥
ਸਹੀਆ ਵਿਚਿ ਵਿਣਾ ਸੁਹੇਲੀ ਕੁਧ ਬਿਨੁ ਅਵਰ ਨ ਏਖਾ ॥
ਅਪੁਣੇ ਕੰਝੇ ਖਰੀ ਪਿਆਰੀ ਵਿਚਹੁ ਆਪ ਗੰਢਾਏ
ਨਦਰਿ ਕਰਹਿ ਰਾ ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਲਹਿ ਸਹਜੇ ਬਹਾ ਸਮਾਏ ।
ਭਗਿਮ ਲੁਣੀ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਤੂੰ ਮੈਂ ਸਚੁ ਬੁਝਾਏ ॥੧॥

ਨਦਰਿ ਬਰੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਹਰਿ ਚਰਸਨੁ ਹਉ ਪਾਈ
ਹਰਿ ਚਰਸਨੁ ਪਾਈ ਸਬਦੁ ਮਨਿ ਵਸਾਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਭਾਣੈ ਚਲਾ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚ ਸਾਥੀ-ਭਾਪ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਈ ਹੈ। ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਭਾਪ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ
ਕੱਟ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪਹਲੀ ੧੬ ਬੰਦਾਂ ਵਾਲਾ ਇਕ ਛੰਤ ਬਣੇਗਾ ਤੇ ੧੪ਵਾਂ ਤੇ ੧੫ਵਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਉਲ
ਭਿੰਨ ਬਣਨਗੇ।

ਭਾਣੈ ਚਲਾ ਹੋਇ ਨਿਤਲਾ ਵਿਚਹੁ ਸਹਜਾ ਕਰਾਏ ॥
ਹਲਕੁ ਪਲਕੁ ਚੰਦੇ ਸਵਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੈਂ ਪਾਇਆ ॥
ਜਿਸ ਦੇ ਚਰਸਨ ਕਰਿ ਸਿਧ ਸਾਹਿਬ ਲੱਚਦੇ ਸਾ ਕੋਇਆਈ ਪਾਈ ॥
ਨਦਰਿ ਬਰੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਹਰਿ ਚਰਸਨੁ ਹਉ ਪਾਈ ॥੨॥
ਸਚੇ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰਿਆ ਅਲਖ ਅਪਾਰਾ ॥
ਸੁ ਦਾਜੁ ਦੇਹਿ ਜੁ ਅਪਰ ਅਪਾਰਾ ।
ਸੁ ਦਾਜੁ ਦੇਹਿ ਜੁ ਟੇਰੇ ਮਨਿ ਤਾਏ ਸਾਹੁਰੇ ਕਮਿ ਆਵੈ ॥
ਸਾਹੁਰੇ ਪੰਦੀਐ ਸਭੁ ਕੁਹੈ ਕੁਹੈ ਵਿਚਹੁ ਭਰਮੁ ਬੁਝਾਵੈ ॥
ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਮਨਿ ਵਸੈ ਪਹਿ ਨ ਸਕੈ ਕਾਲਾ ।
ਸਚੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਅਲਖ ਅਪਾਰਾ ॥੩॥
ਸਚੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਮੈਂ ਪਰਟਾਉੜੇ ਆਏ ॥
ਤਿਹੁ ਜੰਝਣੀਐ ਸਾਥਿ ਨ ਲਾਣਾ ਅਵਰ ਪਣਾਏ ॥
ਅਵਰ ਪਣਾਏ ਮੇਰੇ ਮਾਏ ਸਾ ਧਨ ਤਿਸੁ ਪਿਰ ਸੋਈ ।
ਧਨ ਥਕੀ ਬਾਲੀ ਪਕੜਿ ਚਲਾਏ ਕਰਨਪਲਾਹ ਕਰੋਈ ।
ਪੁਨ੍ਹ ਚਾਨ੍ਹੁ ਕਿਛੁ ਨਾਮੁ ਨ ਸਿਮਰਿਉ ਮਨਮੁਖ ਗਈ ਵਿਹਾਏ ।
ਨਿਰ ਜਿਨਾ ਕਾ ਥੋਖਾ ਬਾਬੁਲ ਸੇ ਪਰਟਾਉ ਆਏ ।
ਸਚੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਮੈਂ ਪਰਟਾਉੜੇ ਆਏ ॥੪॥
ਸਚੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਟੇਰੇ ਨਾਵੇਂ ਨਉ ਖਰੀ ਨਿਆਣੀ ॥
ਖਰੀ ਨਿਆਣੀ ਜਾ ਕੁਧ ਭਾਣੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਹਿ ਰਾ ਪਾਈ ।
ਜਿਉ ਕੁ ਰਾਖਹਿ ਤਿਉ ਹਉ ਰਹੋਈ ਮੇਰੀ ਬਿਆ ਚੜ੍ਹਾਈ ।
ਜਾ ਕੁਧੁ ਭਾਵੈ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਲਹਿ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ ਹਮਾਰੀ ॥
ਏਹ ਤੈਰੀ ਕਲੀ ਵਡਿਆਈ ਜਿ ਹਿਰਦ ਨਾਮੁ ਸਮਾਣੀ ॥
ਸਚ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਟੇਰੇ ਨਾਵੇਂ ਨੋ ਖਰੀ ਨਿਆਣੀ ॥੫॥

ਧਨ ਆਈ ਮਿਰ ਮੇਰਾ ਚਿਤਰੇਗੀ ॥
ਹਰਿ ਸਤੀ ਮੈ ਮੂਲਿ ਨ ਰਖਿਆ ਰੰਗ ॥
ਹਰਿ ਸਤੀ ਮੈ ਰੰਗੁ ਨ ਰਖਿਆ ਜਿਉ ਹਮਿ ਤਿਉ ਕੁਮ ਸੂਝੈ ॥
ਅਜੀ ਪਾਪ ਕਮਾਵਹ ਪਛੋਤਾਵਹ ਆਪੋ ਬਹੁਤਿ ਨ ਬੂਝੈ ।
ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਲਾਜੇ ਅਮ੍ਰਿਤ ਪੀਐ ਸਮਾਪੁਰਿ ਹਉ ਨਿਸੁਰੇਗੀ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਧਨ ਆਈ ਪਿਰ ਮੇਰਾ ਸਤਰੰਗੀ ॥੧੬॥

*ਪੌਰੀ-ਪੜ੍ਹਾ ੧੦੧/ਅ ਉੱਚੇ ਕੱਚੇ ਆ ਕੂੜੇ ਇਹ ਟੋਭੇ ਛੰਤ ਟੋਭੇ ਚਿਹ ਦੁਹਰਾਏ ਹੋਏ ਹਨ

ਮੇਰੇ ਬਾਬੁਲਾ ਮੈ ਖਰਾ ਪਿਆਰਾ ॥
 ਖਰਾ ਪਿਆਰਾ ਜੀਅਹੁ ਜਾਣਾ ਕੁਝ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ॥
 ਸਤਿਗੁਰ ਵਾਯਹੁ ਮਗੁ ਨ ਪਾਏ ਜੇ ਲੱਭੈ ਸਭ ਕੋਈ ॥
 ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਸੋ ਸਹੁ ਪਾਇਆ ਸਭ ਮਹਿ ਸੋਭਾ ਹੋਈ ॥
 ਮੇਰਾ ਕੰਤ ਕੁਲਵੰਤਾ ਖਰਾ ਸੁਆਲਿਓ ਤਾਂ ਧਨ ਸਰਸੀ ਹੋਈ ॥
 ਸਬਦੁ ਸਿਕਾਰੁ ਕੀਆ ਕੁਲਦੇਹੀ ਜਾ ਸਹੁ ਡਿਠਾ ਘਰਿ ਆਇਆ ॥
 ਤਾਂ ਧਨ ਪਿਰ ਮਲਾਵਾ ਹੋਆ ਜਾ ਸਗਲੇ ਤਜੇ ਵਿਕਾਰਾ ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਮੇਰੇ ਬਾਬੁਲਾ ਤੂੰ ਮੈ ਖਰਾ ਪਿਆਰਾ ॥੧੫॥

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੪ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਛੰਡ ਤਾਂ ਆਏ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਤੀਜੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਛੰਡ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਦਰਾਂ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਛੰਡ ਬੜੇ ਬਰਥੇ ਵੰਗ ਨਾਲ ਮਨੁਖੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਦੀ ਤਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਟਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੇਲਾਨ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਦਰਾਂ ਨਵੇਂ ਛੰਡਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਿ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਲੀ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੩ ਦੇ ਚਉਪਦੇ "ਜੋਗੀ ਅੰਦਰਿ ਜੋਗੀਆ, ਭ੍ਰੰਗੀ ਅੰਦਰਿ ਭੰਗੀਆ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਰਚੀਫ (ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਇਆ ਪਦ) ਫਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਜੀਉ' ਹੈ, ਪਰ ਹਥਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਭ ਥਾਂ 'ਜੀ' ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਦੇ ਜੋਗਲਣ-ਕਰਤਾ ਦੀ 'ਜੀਉ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਜੀ' ਵਰਤਣ ਦੀ ਹੁਦੀ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬਾਈ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਫਰਕ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਹੁਦੀ ਕਾਰਣ ਪਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ, ਕਈ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਰਚੀਫ ਸੰਗੀਤਕ ਲੰਬ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਪਾਠ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੁਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲ ਲੈਣ ਦੀ ਆਦਤ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਕਲੇਂ ਜੋੜੀ ਹੋਈ ਵੀ ਇਸ ਆਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਪਹਰੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੧ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਾਠ ਨਾਲ ਹਰਨਾਂ ਕੁਝ ਪਾਣਤਰਾਂ ਦੇ ਸਹਿਤ ਰਚੀਫ /ਵ/ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਜੋੜੀ ਹੋਈ ਇਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਾਣੀ ਓ ਪਾਠ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਹੈ।

ਪਹਲੀ ਪਹਰੇ ਹੋਣ ਹੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ
 ਹੁਕਮਿ ਪਇਆ ਗਰਭਾਸਿ ਥੇ ॥
 ਉਰਧੁ ਤਾਪੁ ਅੰਤਰਿ ਕਰੈ ਵਣਜਾਰਿਆ
 ਖਸਮ ਸੋਰੀ ਅਰਦਾਸਿ ਥੇ ।
 ਖਸਮ ਸੋਰੀ ਅਰਦਾਸਿ ਵਖਾਣੇ
 ਉਰਧਿ ਧਿਆਨਿ ਆਨਿ ਲਿਵ ਲਾਗਾ ॥

ਨਾ ਮਰਜਾਦੁ ਆਇਆ ਕਲਿ ਭੀਰਹਿ
 ਬਾਹੁੜ ਜਾਸੀ ਨਾਗਾ ॥
 ਜੈਸੀ ਕਲਮ ਵੜੀ ਹੈ ਮਸਤਕਿ
 ਭੈਸੀ ਜੀਅਤੋ ਪਾਸਿ ਥੇ ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਹਿਲੇ ਪਹਰੇ
 ਹੁਕਮਿ ਪਇਆ ਗਰਭਾਸਿ ਥੇ ॥੧੬॥

ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਸੇ ਹੋਟਰਨ ਉਤੇ ਪਹਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਡੇ ਟੁਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ /ਵੇ/ ਪਦ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਦ /ਵੇ/ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕ-ਮਾਨਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੁਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਢਾਲ ਲੈਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਲਖਾਵਿਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਕਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧ ੮ 'ਹਰਣੀ ਹੋਵਾ ਬਨ ਬਸ' ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਰਚੀਫ ਵਜੋਂ /ਵੇ/ ਪਦ ਸਭ ਥਾਂ ਵਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਟੇਕ ਯਾ ਧਾਰਣਾ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਲੰਬ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਧੂ ਬਰਦ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਹੁਦੀ ਸਿਰਫ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਦੀ ਖਾਸਾ ਨਹੀਂ, ਹੋਰਨਾਂ ਬਾਣੀ-ਵੀ ਵੀ ਖਾਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਹਲਕ ਲਈ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਬੜੇ ਕੁਟਕਾਰੀ ਵੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੱਥਲ ਵਿਚ ਛੰਡਾਂ ਦੀ ਇਕ ਤਖਤੀ (block) ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਤੁਕ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਹੈ :

ਮਨ ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮ-ਸਮਾਲੇ ।

ਇਸ ਸਾਰੀ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਟੇਕ ਵਜੋਂ 'ਮਨ ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ' ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਛੰਡਾਂ ਦੀ ਇਹ ਤਖਤੀ-

ਮਨ ਪਿਆਰਿਆ ਜੀਉ ਮਿਤ੍ਰਾ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮ ਸਮਾਲੇ ।

ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਅਗੋਂ ਸਾਰੀ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਟੇਕ ਰੂਪ ਵਿਚ "ਪਿਆਰਿਆ ਦੀ ਬਾਂ "ਪਿਆਰਿਆ ਜੀਉ ਮਿਤ੍ਰਾ" ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ' "ਜੀਉ" ਜਾਂ "ਜੀ" ਦੀ ਭਰਤੀ ਲੋਕਿਕ ਹੁਦੀ ਆਧੀਨ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ" ਕੋਈ ਪਟ ਹਵਾਨੀ ਢਾਲਾ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲੋਕਿਕ ਢਾਲ ਵਾਲੇ ਇਹ ਪਾਠ ਇਕ ਤਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਲੋਕਪ੍ਰੀਅਤਾ ਸਿਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਕਿ ਲਿਖਤੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾਵਾਂ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖਟਖਟਾਣਾ ਪਇਆ। ਉਥੋਂ ਜੋ ਪਾਠ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ, ਉਹ ਸੰਗੀਤ-ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰ ਲਏ।

ਇਸ ਪਦ ਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਲਈ ਦੇਖੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੭੪.

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ ਦੀ ਵ੍ਰਜੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੇ ਮੁਥ ਵਿਚ ਜੋ ਸਲੋਕ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸਲੋਕ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹਨ। ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ ਇਹ ਹੈ।

ਕੁਰ ਬਿਨੁ ਕਿਆਨੁ ਧਰਮੁ ਬਿਨੁ ਧਿਆਨੁ ॥

ਸਚ ਬਿਨੁ ਸਾਖੀ ਨ ਮੂਲ ਨ ਥਾਕੀ ॥੧॥

ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਸਲੋਕ ਹੈ।

ਦਾਤੀ ਸਾਹਿਬ ਸੰਦੀਆ ਕਿਆ ਚਲੈ ਤਿਸ ਨਾਲਿ ॥

ਇਕ ਸਾਧੋਦੇ ਨਾ ਠਹੈਨਿ ਇਕਨਾ ਸੁਤਿਆਂ ਦੇਇ ਉਨਾਇ ॥

ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ੨੦ਵੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪਾਂ, ਜੋ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹੋਣ ਤਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਸਚੁ ਸੰਜਮ ਕਰਣੀ ਕਾਰਾਂ ਨਵਾਨ ਨਾਉ ਜਪੇਹੀ ॥

ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਉਤਮ ਸੇਰੀ ਜਿ ਪਾਪਾ ਪੀਰਿ ਨ ਏਹੀ ॥

→ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਸ ਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਸੁਧ" ਪਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜੋ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਅਧਿਕ ਬੀੜ ਦਾ ਖਾਸ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉਲਛਾਪ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕੱਟੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਅਸੀਂ 'ਜਪੁ' ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਪਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਤਾਂ ਭਾਵ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਕ ਤਖਤਾ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਹਨੁ ਮਝਾਹੁ ਮਾ ਪਿਰੀ ਪਸੀ ਕਿਉ ਦੀਦਾਰ

(ਪੰਨਾ, ੮੦)

ਲਗਪਗ ਸਭਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਉਹੀ ਪਾਠ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਬੁਝਵਾਂ ਪਾਠ—

*ਇਹ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਰਵਿਭ ੮ ਤੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੪੧੨ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

*ਇਹ ਸਤਰ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੰਨਾ ੮੮ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਉਹੀ ਇਹ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਦਰਜ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹੀ ਸਿੱਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ (ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੪੮੪) ਅਗਲਾ ਸਲੋਕ "ਸਿਦਕ ਸਮੂਹੀ ਸਾਹਿਬ" ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਏਹਾ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਤਿਕਾਧ ਕਰਤਿਕੁ ਥਾਵਾਂ ਹੈ। ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਹ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਕੋਧ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ 'ਫਰੀਦ ਦਾ' ਕਰਕੇ। ਅਧਿਕਾਰਨ ਅਧੀਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋਹਾ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਤਰਜਮਾ ਦਸਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਤਾਕਿ ਮਹਲਾ ਵਿਖੇ ਸੁਪ ਵਿਚ ਆਇਆ ਨਹੀਂ।

ਤਰਦਾ ਹੈ।

ਹਨੁ ਮਝਾਹੁ ਮਾ ਪਿਰੀ ਪਸੀ ਕਿਉ ਦੀਦਾਰੁ

(ਬੀੜ ਪੜ੍ਹਾ ੯੩)

"ਹਨ" ਨਾਲੋਂ "ਹਨ" (ਹੱਟੀ) ਵਿਚ ਅਰਥਾਤ ਅੰਤਰ-ਆਰਮੇ ਪਿਰ ਨੂੰ ਲੱਖਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਸ ਪਾਠ ਦੁਆਰਾ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਘਾੜਦਾ ਹੈ ਅਜੇਹੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪਾਠ ਲੱਭੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਬੀੜ ਦੇ ਖਾਕੀ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਤੀ ਇਸ ਰਾਗ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਅਤੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਭ ਥਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਫਲਸਤੂਪ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇਕੋਲੇ ਇਕੋਲੇ ਰਾਗ ਦੇ ਬਿਓਰ ਵਿਚ ਨ ਜਾ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਬੀੜ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਸਤੂ ਖਾਹੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਵਾਂਗੇ।

ਕਾਗ਼ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਿਵਾਇ ਰਾਗ ਜੰਜਾਵੀਰੀ ਦੇ ਖਾਕੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੀਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨ ਹੀ ਤਰਤਾਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਭਿੰਨ ਹੈ।

੧ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ	੧੧ ਸੋਰਠਿ	੨੧ ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ
੨ ਮਝ	੧੨ ਕਲਿਆਨ	੨੨ ਮਾਧੂ
੩ ਗਉੜੀ	੧੩ ਨਟ ਨਰਾਣੀ	੨੩ ਕਿਦਾਰਾ
੪ ਅਸਾ	੧੪ ਟੋਡੀ	੨੪ ਤੁਖਾਰੀ
੫ ਗੁਜਰੀ	੧੫ ਬੋਰਾਣੀ	੨੫ ਤੋਰਾਉ
੬ ਚੇਵ ਗੰਧਾਰੀ	੧੬ ਤਿਲੰਗ	੨੬ ਬਸੰਤ
੭ ਬਿਹਾਗੁਰਾ	੧੭ ਕੌੜ	੨੭ ਸਾਰੰਗ
੮ ਵਡਹੰਸ	੧੮ ਸੂਹੀ	੨੮ ਮਲਾਰ
੯ ਧਨਾਸਰੀ	੧੯ ਬਿਲਾਵਲ	੨੯ ਕਾਨੜਾ
੧੦ ਜੋਤਸਰੀ	੨੦ ਰਾਮਕਲੀ	੩੦ ਪਰਚਾਤੀ

ਪਿਆਰ ਏਣਾ ਕਿ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬੀੜਾਂ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਵਡਹੰਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਥਾਂ ਫੜ ਕੇ ਜੋਤਸਰੀ ਦੇ ਮਗਰ ਚਲਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਕਲਿਆਨ ਤੇ ਨਟ ਨਰਾਣੀ ('ਨਟ ਨਰਾਣਿ') ਦੋਵੇਂ ਰਾਗ ਏਛੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਆਏ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਟੋਡੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਲਿਆਨ ਤੇ ਨਟ ਨਰਾਣੀ ਦਾ ਆਪਸੀ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਉਲਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੁਤੀ ਇੱਥੇ ਗੋੜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਗੋੜ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਹੈ। ਬਿਲਾਵਲ ਵੀ ਆਪਣੀ ਤੀਕ ਥਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਰੂਮ ਵਿਚ ਬੋਧਾ ਭਰਕ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਇਹ ਬੀਜ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ ਜਦੋਂ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਰੂਮ ਨੇ ਹਾਲੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਧਾਰਿਆ ਸੀ। ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਭੋਗ ਦਿਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਰੂਮ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬੀਜ ਦੇ ਰੂਮ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਫਿਰ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵੀ ਘਟ ਵਧ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਵਿਚਾਰ ਅਸੀਂ ਅੱਜੋਂ ਬਲ ਕੇ, ਰਾਗਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ ਕਰਾਂਗੇ।

ਰਾਗ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦੇ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਰੂਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਇਹ ਚਉਪਦਾ, ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੧ ਦੀ ਰਖਤੀ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ ਨੰਬਰ ੪੩ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤਰਕਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਬੀਜ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਤੁਕ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੁਕ ਇਹ ਹੈ

ਆਰਿ ਹਮਾਰੇ ਰਾਮ ਪਿਆਰੇ ਜੀਉ ।

ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਦਾ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਵਿਚੋਂ ਸਮਲ ਹੋਣ ਲਗਾ ਸੀ, ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਪਤਾ ਲਗਣ ਉੱਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਇਹ ਪਦਾ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ।

"ਜੇਵੇਂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣਾ" ਜਾਂ ਹੋਣ "ਦਿਨਿ ਹੋਇ" ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਵੀ ਕੇਵਲ ਇਤਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ: "ਜੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪਣਾ" (ਪੰਤੀ ੧੪੩/ਅ), ਤੇ ਪਾਠ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਚੀਤਾ, ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਵੀ ਫਰਕ ਹੈ। ਤਰਕਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਾਰਹਮਾਹ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਸਮਾਨ, ਮਗਰੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਸਿਧ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਠ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।

ਮਾਤ੍ਰ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਨਿਪਟ 'ਸਠੱਕ' ਤੇ 'ਪਉੜੀ' ਲਿਖ ਕੇ ਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਾਰ ਉਪਰ ਹੁਨੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਾਲੇ ਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ 'ਸੁਹੁ' ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ

ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ, ਚੀਹ ਵੀ ਵੀਹ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਤੇ ਅੰਦਰ ਮੁਲ-ਪਾਠ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰੂਮ ਵਿਚ ਹੀ ਦਰਜ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਬਾਰਹ ਤਰਕਰਾਂ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਇਸ ਮਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤਰਕਰਾਂ ਰਿਸੇ ਹੋਣ ਸੰਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਰਤ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਮਹਲਾ ੩, ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ। ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਪੰਜ ਪਦਿਆਂ "ਨੇਤ੍ਰ ਪ੍ਰਗਾਸ ਕੀਆ", "ਧਨੁ ਉਹ ਮਸਤਕੁ", "ਫੁੰ ਹੈ ਮਸਲਤਿ", "ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੂਰਾ ਭਇਆ" ਅਤੇ "ਧੰਤੀ ਖੋਲਿ ਵਿਛਾਏ ਹੋਇ" ਦੀਆਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ

ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਾਣੀ ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਪਾਠ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ, ਛੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਵਾਤਾ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਹੁਨੀ, ਅੰਦਰ ਮੁਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਤਰਕਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਰਾਇ ਕਮਾਣ ਦੀ ਮੋਲ ਪੁਨੀ"। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਵਿਧਾ ਦੀ ਖਾਤਰ ਤਰਕਰੇ ਹੋਰਨਾਂ ਉਕਤ ਭੇਦ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਸਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੀਜ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਸ਼ਲੋਕ "ਕੁਰਦੇਵ ਮਾਰਾ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ" ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਬਾਣਨ ਅਖਰੀ ਦੇ ਆਦਿ ਅਤੇ ਅੰਤ ਪਸ਼ੁਰ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮੁਢ ਤੋਂ ਅੰਤ ਦੋਹਾਂ ਬਾਣਾਂ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਹੋਇਆ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਅਜੋਹੀ ਕੋਈ ਹਿਦਾਇਤ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨ ਹੀ ਸ਼ਲੋਕ ਬਾਣ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ

ਵਾਰ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਕਮੀ ਹੈ। ਪਉੜੀਆਂ ਦੀ ਕਿਣਤੀ ਤੇ ਰੂਮ ਤਾਂ ਇਕ ਜੋਸ਼ਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰਤਾ ਦਿਖਾਏ ਹਨ। ਕੋਈ ਸ਼ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਲਗ ਕੇ ਬੇਮਿਸ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨਾਲ। ਬਾਰ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਬੀਜ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸ਼ਲੋਕ ਇਸ ਨਾਂ ਹੇਠ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੈ। ਕੁਝ ਨਾਲ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ "ਗਾਥਾ" ਨਾਂ ਹੇਠ ਗਾਥਾ ਦੇ ਹੀ ਤਿੰਨ ਸ਼ਲੋਕ ("ਅ" ਸਪੁਰਬ, "ਬੇਬ ਪੁਰਾਣ ਸਾਸਤ੍ਰ ਬੀਚਾਰੇ, "ਚਰਣਾਬ ਬਿੰਦ ਮਨੁ ਬਧਿਆ") ਹਨ। ਗਾਥਾ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਚਲਦਾ ਇਕ ਸ਼ਲੋਕ (ਨਾਨਕ ਆਏ ਸੇ ਪਰਵਾਣ) ਸੰਗਿਆ ਹੋਣ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਕੁਨਹ (ਭਿਣੇ ਸਭੇ ਬਾਝੀ) ਵੀ ਇਕ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ 'ਵੁਨਹ' ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਵਿਚ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਸ਼ਲੋਕ ਅਜੋਹੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁਝ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਏ ਪਦ 'ਸੁਹੁ' ਤੇ 'ਸੁਧ' ਕੀਏ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ, ਜਿੱਥੇ ਛਪੇ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਲਿਖ ਹੋਏ ਹਨ ਉਥੇ ਇਹ ਬੀਜ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸਮਝਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਲਾ ਲਾਏ ਜਾਣ ਵੀ ਕਿਰਿ ਵਿਚ ਮੌਕਮਲ ਹੋਈ।

ਰਾਗ ਆਸਾ 'ਸੰਦਰ' ਨਾਲ਼ ਸੁਰੂ ਹੋਵਾ ਹੈ। 'ਜੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਸੰਦਰ' ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਠਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਉਹ ਮਹਲਾ ੬ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਿਖਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬਿਰਾਜ ਮਾਨ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਚਉਪਈ, 'ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਚਰਸਨ ਰੇਗਾ', ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਘਰੂ ੧੨ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਉਹ ਘਰੂ ੨ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ (ਪੰਨਾ ੩੭੧/੪)। ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਚਉਪਈ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੋਣ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਨਵੇਂ ਚਉਪਈ ਇੱਥੇ ਹੋਏ ਹਨ

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫

ਸਗਲੇ ਗੋਲ ਮਿਟਾਏ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਿ । ਚਿਹਖਾਣੁ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਲੇਆ ।
ਕਹਿ ਕਿਰਪਾ ਜਾ ਕਉ ਪੁਕਾਰੈ ॥ ਦ੍ਰਿਸਟੀ ਆਵੈ ਸਰਬ ਮਇਆ ॥੧॥
ਸੋਗਿ ਬੁਧਾਨੁ ਹਮਾਰੈ ਵਸਤਾ ॥ ਸਿਮਰਤ ਕਾਝ ਭਾਗਨ ਭਇਆ ॥
ਜਾਹੂ ਸੰਗਤਿ ਰਿਸਹਿ ਪਰਾਪਤਿ ॥ ਜਾ ਕੈ ਮਜਰਕਿ ਲੰਬੁ ਪਇਆ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਅਨਯ ਉਪਾਧ ਕੀਏ ਕਹੁਤਰੇ ॥ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਸਿਮਰਨੁ ਦੁਖ ਨ ਗਇਆ ॥
ਧਾਰਿ ਅਨਿਗੁਣੁ ਰਾਖਿ ਲੀਨੇ ਅਪੁਨੇ ॥ ਨਾਨਕੁ ਤਾ ਕੀ ਸਰਨਿ ਪਇਆ ॥੨॥੧੬੪॥

(੨)

ਸਤਿਗੁਰਿ ਪੂਰੇ ਕਾਬੀ ਮਾਰਿ ॥ ਕੁਸਲੁ ਹੋਆ ਖਰਵਾਰ ਸਧਾਰ ॥੧॥
ਮਨਉ ਬਾਦੀ ਗੁਰਿ ਆਪਿ ਛਾਈ ॥ ਸਹਜੁ ਅਨੰਦੁ ਬਰਹੁ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਨਾਨਕ ਕਉ ਪੁਕਾਰੈ ਦਇਆਲ ॥ ਰਾਖਿ ਲੀਨੇ ਅਪੁਨੇ ਬਾਨੁ ਕੁਪਾਲ ॥੨॥੧੬੫॥

(੩)

ਉਨਿ ਮਿਲਿ ਸੁਪਤ ਜਾਇ ਚਰਾਇਆ ॥ ਪਰਪੰਚ ਬੂਨਾ ਦਿਖਲਾਈ ਮਾਇਆ ॥
ਅਪਨਾ ਜੋਹਾ ਬਹੁ ਦੁਖਰ ਭਰਾਨੇ ॥ ਹਮਰਾ ਰਾਖਾ ਸਾਰੰਗ ਪੂਨੇ ॥
ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਸਭ ਕੇ ਸੇਵੇ ॥ ਉਨਿ ਮਿਲਿ ਸੁਪਤ ਹਮ ਗੁਰ ਚੇਵੇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਉਹ ਬਹੇ ਮੈ ਮਾਨੁਖ ਭਾਵੁ ॥ ਹਮਰੇ ਭਲ ਸਾਥਾ ਦੀਬਾਣੁ ॥
ਉਹ ਕਿਰਪੇ ਕੈ ਪਾਛੈ ਖਰਿਆ ॥ ਗਲੁ ਖੁਟਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਿ ਖਰਿਆ ॥
ਹਰਿ ਚੰਦਉਗੀ ਜਿਓ ਦੁਇ ਖਰਿਆ ॥ ਵਲੈ ਵੁਕੈ ਤਿਸ ਉਪਰਿਆ ॥
ਬਿਨਸਿ ਕਹਿਓ ਬਾਦਲ ਜਿਉ ਢਾਉ ॥ ਹਮਰਾ ਸੁਆਮੀ ਆਵੈ ਨ ਜਾਇ ॥੩॥
ਪਰਿਆ ਨਿਦਰੁ ਸਨੇ ਮਿਲਿ ਸੁਪਤ ਸਭਾ ॥ ਇਕਿ ਕਾਟੇ ਇਕਿ ਰਾਗੇ ਨ ਲਭਾ ॥
ਜਨ ਕਾਛੀਆ ਕਹਿਆ ਰਾਖਰਾਇ ॥ ਜਨ ਨਿਰਭਉ ਨਿਦਰੁ ਚੀਏ ਭਰਾਇ ॥੪॥
ਜਨ ਕੀ ਜੀਸ ਕਰਹੁ ਮਛੁ ਕੋਇ ॥ ਜਨ ਕਾ ਰਾਖਾ ਸਾਥਾ ਸੋਇ ॥
ਪ੍ਰਭੁ ਰਖਿਓ ਜਿ ਮਾਥਾ ਛਾਪਿ ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਜਨ ਅਧੇ ਆਪਿ ॥੪॥੧੬੬॥

(ਪੰਨਾ ੩੮੮)

ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਪੜੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਬੰਦਿਸ਼ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਖੇ ਗਏ ਹਨ ਯਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ੧੭ ਦੇ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਚਰਜ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਘਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਭੇਦ ਤੋਂ ਕੋਈ ਜਾਣੂ ਹੀ ਦੇਂਦਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਸਮਝਣਾ ਨਹੀਂ।

ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀਆਂ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੀਆਂ ੧੫ ਅਸਟਪਈਆਂ ਬੀੜਾਂ ਅੰਤਰਿਕਤ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਯੁਕਤੀ ਅਸਟਪਈ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਅੱਗੇ ਦਿਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੀ ਹੈ :

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੩ (ਅਸਟਪਈ)

ਖਰੇ ਬੰਦੇ ਆਪਿ ਕੀਤਾਨੁ ਕੁਰਮੁਖਿ ਜੋਗੇ ਪਾਇ
ਖਰੇ ਪਰਖੇ ਪਰਖੁ ਆ ਲਵੈ ਖਜਾਨੇ ਪਾਇ ॥੧॥
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਹੈ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਵਸਾਇ ॥
ਸਦਾ ਸਦਾ ਹਰਿ ਕੇ ਕੂਟ ਗਾਵਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਹਾ ਲਿਖ ਲਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਖੇਟੇ ਗਿਰਿ ਭਜਦੇ ਦੁਖੁ ਲਾਗੇ ਬਿਨੁਲਾਇ ॥
ਖੇਟੇ ਮਨਮੁਖ ਅਧੀਅਨਿ ਤਿਨਾ ਬਰਨ ਨ ਮਿਲਈ ਜਾਇ ॥੨॥
ਖਰਿਆ ਮਹਲੁ ਹਬੁਰਿ ਹੈ ਆਪਣੇ ਘਰਿ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ ॥
ਖਰੇ ਸਚੇ ਅਖੀਅਨਿ ਸਚੇ ਸਭਾਇ ਸਮਾਇ ॥੩॥

ਹਰਿ ਵਰੁ ਪਾਇਆ ਬਾਮਣੀ ਗੁਰ ਕੀ ਹੋਤਿ ਪਿਆਇ ॥

ਨਾਨਕ ਸਬੁ ਜੀਗਾਰੁ ਬਨਾਇਆ ॥੪॥ ਕੁਲਵੰਤੀ ਨਾਇ ॥੫॥੧੬੭॥

(ਪੰਨਾ ੩੧੪/੪)

ਇਹ ਅਸਟਪਈ ਨਵੀਂ ਹੈ ਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਅੱਗੇ ਵੀ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਸ਼ਕਲਣ ਕਰਤਾ ਕੋ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ੧੫ ਨਵੇਂ ਛੰਡ ਆਖੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਖਾਏ ਸਨ ਉਸ ਇਹ ਅਸਟਪਈ ਵੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਪੁਨੀ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਤਤਕਾਲੇ ਵਿਚ 'ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੇ ਕੀ ਧੁਨੀ' ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਦੱਸੀ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਈ 'ਸਤਨਾਮੁ ਵੀ ਮਹਲੇ ਪਹਲੇ ਕੇ ਲਿਖੇ'। ਵਾਰ ਵਿਚ ਸਤਨਾਮੁ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ। ਦੂਸਰੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਮੁੱਲਮਤਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਹੈ।

ਰਾਗ ਬ੍ਰਜਵੀ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਨਕ ਇਕ ਚਉਪਈ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦਾ ਘਟ ਹੈ। ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਉਹ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਈਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬੀ ਅੰਤ ਤੇ ਨੰਬਰ ੩੨ ਉੱਤੇ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਥੇ ਇਹ ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਨਾਲ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ

ਵੈ ਸਮਰਥੁ ਸਰਨਿ ਕੇ ਦਾਤਾ ਦੁਖ ਭੰਸਨ ਸੁਖ ਰਾਇ ॥

ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦਾ ਅੰਕ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪਹਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਵੀ ੩੧ ਵੇਂ (ਆਰਾਧਿ ਸ਼੍ਰੇਧਰ ਸਫਲ) ਦੇ ਮੁੱਢ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣ, ਬੋਰ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਹਨ।

ਰਾਗ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਪਦੇ ਸਿਵਾਇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਹੋਣ ਲਿਖੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਉਸੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ।

੧. ਠਾਕੁਰ ਹੋਇ ਅਪ (ਬਪਵਾਂ ਪਦਾ)
੨. ਅਪੁਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਪਹਿ (ਬਵਵਾਂ ਪਦਾ)
੩. ਅਨਾਥ ਨਾਥ ਪ੍ਰਭ (ਬਹਵਾਂ ਪਦਾ)
੪. ਪ੍ਰਭ ਟਿਹੈ ਮਨੋਰਥ ਮੇਰਾ (ਬਦਵਾਂ ਪਦਾ)

ਇੰਞ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਕੋਵਲ ਬਥ ਪਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਵਿਚ ੨੮ ਪਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਖੋਜਤ ਸੰਤ ਗਿਰਹਿ" ਬੀਜ ਵਿਚ ਪੰਜਵਾਂ ਹੈ ਤੇ "ਹਰਿ ਚਰਣ ਸਰੋਵਰ" ਵਾਲਾ ਛੇਵਾਂ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਉਲਟ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਬਲਿ ਸਧਰਮੀਆ' ਵਾਲਾ ਛੇਤਾ ਤੇ "ਸੁਨਹੁ ਬੇਨਤੀਆ" ਵਾਲਾ ਛੇਤਾ ਅੱਖਰ ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਉਲਟ ਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਪਿਛਲੇ ਨਾਲ ਬੀਜ ਵਿਚ ਵਾਰ ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਿਚ ਹੋਣ ਲਿਖਿਆ ਸਲੋਕ ਵਾਧੂ ਹੈ।

ਮਹਲਾ ੫

ਧਾਵਰਤੇ ਸੇ ਰਹਿ ਗਏ ॥ ਸਭ ਕੰਮ ਵਿਸਾਰਿ ॥

ਨਾਨਕ ਇਹ ਫੁਲਿਆ ਜਪਿਆ ਨਾਮ ਸਮਾਇ ॥ (ਪਕ੍ਰਾ ੫੦੯/ਅ)

ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਬਿਹਾਗੜਾ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ ("ਸੁਧੁ" ਆਦਿ) ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨ ਹੀ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦੇ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਉਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਕੁਝ ਸਲੋਕ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ 'ਤਖਣਾ' ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਆਏ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਿਆ 'ਸਲੋਕ' ਹੀ ਹੈ। ਵਾਰ ਵਡਹੰਸ ਵਿਚ ਧੁਨੀ (ਨਲਾ ਬਹਲਮੀਆ ਕੀ ਧੁਨੀ ਗਾਵਣੀ) ਅੰਦਰ ਮੂਲ ਪਾਠ ਤੇ ਬਾਹਰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ, ਦੋਹੀਂ ਬਾਈ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ੨੮ ਅੰਦਰ 'ਲਲਾ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਲਾਲ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਮਹੇ ਹੁਣਕੁ ਲਾਇਆ" ਆਮ ਬੀਜਾਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਵੀ "ਕਿਉ ਨਾ ਮਗੀਏ, ਜੀਅਜਾ ਨ ਦੀਏ, ਜਾ ਸਹੁ ਭਇਆ ਵਿਛਾਣਾ" ਤੇ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਹਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਤਲੀ, ਕਵੀ-ਛਾਪ ਵਾਲੀ, ਰੁਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਠ ਮਿਹਰਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਹੈ, ਸੋਰਠੀ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦੇ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਉਹੀ ਜੋਰਸਰੀ ਵੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੫ ਵਿ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ "ਤਖਣੀ" ਬੀਰਸ਼ਕ ਹੋਰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਸੋਰਠੀ ਵਿਚ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਦੇ ੮੪ ਚਉਪਦਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਮ ੨ ਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਚਉਪਦੇ ਚਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਦਾਂ ਵੀ ਕੋਟ ਕੇ ਛਪੇ ਪਾਠ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਪਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਅੱਗੇ ਚਿੱਤੇ ਹਨ, ਮਗਰੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਲਮ ਪਹਲੇ ਨਾਲੋਂ ਫਰਕ ਪਾ ਗਈ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਪਦੇ ਇਹ ਹਨ :

ਸੋਰਠੀ ਮਹਲਾ ੫

ਰਾਮਦਾਸਪੁਰਿ ਜਬ ਆਏ ਤਾਂ ਆਨੰਦ ਮੰਗਲ ਸੁਖ ਪਾਏ ॥੧॥

ਗੁਰ ਕੇ ਚਰਨ ਚਿਹਰੁ ਕੁਰਬਾਨਾ ॥

ਦੇਆਕੁ ਹੋਆ ਪੁਰਹੁ ਪਰਮੇਸੁਰ ॥

ਬਖਸ ਲੋਆ ਹੋ ਬਚਕਾ ਮਾਠਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਸੋਹਾ ਨਿਵਾਰਿਆ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ ਆਪੇ ॥

ਪ੍ਰਗਟ ਭਇਆ ਜਹਾਨਾ ॥

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਜਪੇ ਆਪਿ ਜੀਵੇ ।

ਹਰਿ ਕੀ ਪਇਆ ਸਰਾਨਾ ॥੨॥੮੫॥

ਸੋਰਠੀ ਮਹਲਾ ੫

ਸੰਤਨ ਕਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਭ ਦ੍ਰਿਪਰਿ, ਉਨ ਕੋ ਕੋਇ ਨ ਪਹੁਚਨਹਾਰਾ ॥

ਨਾਮੁ ਧਨੁ ਸੰਤਨ ਕੈ ਪਲੈ, ਅਖੁਟ ਭਰੇ ਭੰਡਾਰਾ ॥੧॥

ਸੰਤ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੁਖਨ ਕਰਤਾ, ਤਿਨਿ ਕਰਤੇ ਆਪਿ ਪਚਾਇਆ ॥੧॥ਰਹ

ਤਿਸ ਕਾ ਗਰਬੁ ਕਰੇ ਉਹ ਪਾਪੀ ਤਿਨਿ ਮਾਰਿ ਪਛਾਰਿਆ ॥

ਜਿਉ ਕੁਠਾਰ ਕਰੇ ਧਰੇ ਬਖਾਈ ਸੁਭਾ ਬਾਸਟ ਖੰਡ ਖੰਡ ਕਾਰਿ ਛਾਇਆ ॥੨॥

ਮਾਨਸੁ ਸੇਵੇ ਸੋ ਦੁਖੁ ਪਾਏ ਹਰਿ ਕਾ ਦਾਸੁ ਸੁਹੇਲਾ ॥

ਪਾਪੀ ਪਾਪ ਕਰੇ ਸਿਰ ਦ੍ਰਿਪਰਿ ਜਾਮੁਰਿ ਉਠਿ ਜਿਧਾਰਿ ਇਕੇਲਾ ॥੩॥

ਸੁਨਹੁ ਸੰਤ ਲੋਕੁ ਸਤਿ ਸੁਨਿਅਹੁ ਨਾਨਕ ਕਹੈ ਵਿਚਾਰਾ ॥

ਜੋ ਭਗਤਨ ਸਿਉ ਕਰੇ ਬਖੀਲੀ ਸੋ ਪਰਮਸਹਿ ਮਾਰਿਆ ॥੪॥੮੬॥

(ਪਕ੍ਰਾ ੬)

ਪੰਚਮ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਹੋਰਨਾਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀਜਾਂ ਵਿਚ ੬

ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਇਸਦਾ ਪਾਠ ਹੋਵੇ ਦੀ ਕੁਝ "ਸਿੱਤ ਜਨਾ ਸਿਉ
ਧੁੰਮਨ ਕਰਤਾ" ਨਾਲ ਸੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਵੀ ਹਨ।

ਕਾਰ ਰਾਗ ਸਿੰਧੀ ਦੀ ੨੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਜੋ ਦੂਜਾ ਸਭਿਕ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ
ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਅਸ ਛਪੇ ਗੁੰਝਾਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸ਼ਿੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿਮਨ-ਲਿਖਤ ਵਾਲੇ
ਟਾਈਪ ਵਾਲੀ ਪੰਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਬੋਝ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ :

ਆਪੇ ਜੇਵਾ ਲਾਇਉਨ ਆਪੇ ਰਮਸ ਕਰੋਇ ।
ਆਪੇ ਦੇਇ ਵਡਿਆਈਆ ਆਪੇ ਨਚਰਿ ਕਰੋਇ ॥

(ਬੀੜ ਪੜ੍ਹਾ ੬੫੦/੭)

ਰਾਗ ਬੀਲਿਆਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਛਪੇ ਗੁੰਝ ਨਾਲ ਹਲਦੇ
ਹਨ। ਰਾਗ ਨਟ ਨਰਾਣੀ (ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹੀ ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ) ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਚੌਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ
ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਹੋਰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ
ਹੈ। ਰਾਗ ਟੋਭੀ ਤੇ ਬੋਰਾਈ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਮ ਹਲਦੇ ਹਨ। ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਈ
ਥਾਈਂ ਅੰਦਰ ਪਾਠ ਵਿਚ 'ਕਹੁ' ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਗ ਟੋਭੀ ਵਿਚ, ਭਾਵੇਂ
ਬਾਹਰ ਤਰਕਕੇ ਵਿਚ ਇਹ ਸੂਚਿਤ ਹਨ ਇਹ ਚੀਜ਼, ਭਿਰ ਤਰਕਕੇ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਚੁਕ ਕੇ
ਲਿਖ ਠੀਕ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਤਰਕਕੇ ਵਿਚ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਚੌਥੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ
ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਿੰਨ। ਫੀਸਰਾ ਬਬਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਮੇਰੇ ਸਾਹਾ ਮੈਂ ਹਰਿ ਵਰਸਨਿ ਸੁਖੁ ਹੋਇ ॥

ਹਮਲੀ ਵੇਦਨੁ ਕੈ ਸਾਨਤਾ ਸਾਹਾ

ਅਵਰ ਕਿ ਜਾਨੈ ਕੋਇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਸਰਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਚੁ ਕੈ ਮੇਰੇ ਸਾਹਾ

ਭੋਰਾ ਕੀਆ ਸਚੁ ਸਚੁ ਹੋਇ ॥

ਝੂਠਾ ਕਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ ਸਾਹਾ

ਜਾ ਦੂਜਾ ਠਾਹੀ ਕੋਇ ॥੧॥

ਸਭਨਾ ਵਿਚਿ ਕੁ ਵਰਤਦਾ ਸਾਹਾ

ਸਭਿ ਕੁਝਹਿ ਪਿਆਵਹਿ ਦਿਨ ਰਾਤਿ ॥

ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਪਾਸਹੁ ਮੰਕਦੇ ਸਾਹਾ

ਕੈ ਸਭਨਾ ਕਰਹਿ ਦਿਕ ਚਾਤਿ ॥੨॥੩॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੬੮੧)

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਕੁੰਭ ਗੁੰਝ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਗੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬਾਬਾ
ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਕੁੰਭ ਗੁੰਝ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਪੰਚਮ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਚਰਨ ਬਉਪਦਾ
"ਜੋ ਕੁਰ ਦੀਸੇ ਸਿਖਤ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਵਿਚ ਚਰਜ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਲਿਖਾਰੀ
ਨੇ ਹਥੀਏ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖ ਕੇ ਕਿ ਇਹ "ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਲਿਆ ਹੈ", ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ
ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਕੁੰਭ ਗੁੰਝ
ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ

ਨਿਰਮਲਾ ਸੁਖ ਰੀਤਿ ਸੁਆਮੀ ਨਿਰਮਲਾ ਸੁਖ ਰੀਤਿ ॥

ਆਸ ਪਿਆਸ ਉਲਾਸ ਮਨਹਿ ਰੇਰੇ ਪਾਇ ਪਰਸਤ੍ਰੀ ਨੀਤਿ ॥

ਕੁਮ ਹਮਾਰੇ ਕਰਤਾ ਅਰ ਹਮ ਕੁਮਾਰੇ ਰੇਨ ॥

ਕੁਮ ਹਮਾਰੇ ਪਾਇਕਾ ਹਮ ਕੁਮਾਰੇ ਪੇਨ ॥੧॥

ਕੁਮ ਹਮਾਰੇ ਸਾਹਿਬਾ ਹਮ ਕੁਮਾਰੇ ਦਾਸੁ ॥

ਨਾਨਕ ਰਾਖਹੁ ਲਾਇ ਲਾਇ ਸੁਨਹੁ ਦੇਹ ਅਰਦਾਸ ॥੨॥੨॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੬੮੪)

ਰਾਗ ਗੋਤ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਪਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਛਪੇ ਗੁੰਝ ਨਾਲ ਹਲਦੇ
ਹਨ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਵੀ ੧੯ਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤਕ ਹਲਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਛੋਂ
ਚਉਪਦਾ ੨੦, ੨੧ ਤੇ ੨੨ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਉਲਟ ਢੰਗ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ। ੨੩ ਵੇਂ
ਚਉਪਦੇ ਦੀ ਇਕ ਕੁਝ "ਅਰਨਾ ਕਥਾ ਮਹਾ ਅਨੂਪ" ਲਿਖ ਕੇ ਅੰਗੇਰਾਂ ਖਾਣੀ ਛੱਡੀ
ਹੋਈ ਹੈ। ਆਸਤਰ ਵਿਚ ਇਹ "ਨ ਇਹ ਬੁਝਾ ਨ ਇਹ ਬਾਲਾ" ਵਾਲੇ ਚਉਪਦੇ ਦੀ ਹੀ
ਇਕ ਕੁਝ ਹੋ ਜੋ ਬੀੜ ਵਿਚ ਅੰਕ ਨੰਬਰ ੨੦ ਉਪਰ ਆ ਕੁਰਿਆ ਹੈ। ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ
ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿਚ ਇਹ ਚਉਪਦਾ 'ਅਰਨਾ ਕਥਾ ਮਹਾ ਅਨੂਪ' ਦੀ
ਪੰਗਤੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਇਹ ਨਕਲ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਟ ਗਇਆ। ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰਤੀਕ
ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਤੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਲਈ ਥਾਂ ਖਾਣੀ ਪਈ ਹੈ।

ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਛਪੇ ਗੁੰਝ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਪਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ
ਹਨ। ਮਹਲਾ ੫ ਅਰੁ ੧ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ੫੮ ਹਨ, ਪਰ ਇਕ ਛਪੇ ਗੁੰਝ ਨਾਲ
ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਬੀੜ ਵਿਚ ਅੰਕ ੩੬ ਉੱਤੇ ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਨਵਾਂ ਆਇਆ ਹੈ

ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫

ਗੁਰੂ ਪੂਰੇ ਜਬ ਰਏ ਦੋਆਲਾ ॥

ਦੁਖ ਬਿਨਸੈ ਪੁਰਨ ਭਈ ਘਾਲਾ ॥੧॥

ਹੋਇ ਪੰਥਿ ਜੀਵਾ ਚਲਸੁ ਤੁਆਰਾ ॥

ਬਰਨ ਕਮਲ ਜਾਈ ਬਲਿਹਾਰਾ ॥

ਕੁਝ ਬਿਨੁ ਠਾਕੁਰ ਕਵਨ ਹਮਾਰਾ ॥੧॥੨੨੭॥

ਸਾਧੁ ਸੰਨਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਣਿ ਆਈ॥
ਪੂਰਬ ਕਰਮਿ ਲਿਖਤੁ ਪੂਰਿ ਪਾਈ॥੨॥
ਜਪਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅਚਰਜ ਪਰਤਾਪ॥
ਜਾਲਿ ਨ ਸਾਕਹਿ ਤੀਨਿ ਤਾਪ॥੩॥
ਨਿਅ ਨ ਬਿਸਹਿ ਚਰਨ ਕੁਮਾਰੇ॥
ਨਾਨਕ ਮੀਰੋ ਦਾਨ ਪਿਆਰੇ॥੪॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੭੧੪/੪-ਅ)

ਉਪਰਲਾ ਚਉਪਦਾ ਛਪੇ ਕੁੰਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭੇ ਛਪੇ ਕੁੰਬ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਚਉਪਦਾ ਬੀਜ ਵਿਚ ਠਹੀਂ -

ਸੁਹੀ ਮਹਲਾ ੫

ਦਰਸਨ ਕਉ ਭਏ ਸਭ ਕੀਓ॥
ਪੂਰੇ ਭਾਗਿ ਪਰਪਾਤਿ ਹਇ॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੭੧੪)

ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਡਖਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਚਉਪਦੇ (ਇਸ ਬਿਨ ਦੂਜਾ ਅਵਸਥਾ ਨ ਕੋਈ) ਦੀ ਕੈਥਲ ਪ੍ਰਤੀਕਿ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਪਾਠ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਾਂ ਖਾਲੀ ਛਡੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਛੰਤ ਇਸ (ਸੂਹੀ) ਰਾਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਛਪੇ ਕੁੰਬ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਅੰਤਲੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਕੁਮ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਲਖਣ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਹਰੇਕ ਛੰਤ ਨਾਲ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ "ਸੂਹੀ ਛੰਤ" ਮਹਲੇ ਸਹਿਤ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤਾ ਛੰਤ ਵਖਰੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਤਕਰੇ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਮਗਰੋਂ ਘੋਸ਼ਣੀ ਹੋਈ ਹੈ: "ਛੰਤ ਦਖਤੀ ਮਹਲਾ ੧ ਕਾ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲ ਕਿਆਂ ਛੰਤਾਂ ਪਾਛੇ ਲਿਖਿਆ ਅਸੀਂ।" ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਛੰਤ ਪਿੱਛੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਭੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਛੰਤ ਇਹ ਹੈ।

ਕਰਿ ਲਾਲਚੁ ਮਨੁ ਲਭਾਣਾ ਕਿਉਕਰਿ ਭੁਟੀਐ ਜੀ॥
ਇਹ ਸਾਕਤ ਕਰਮਿ ਭੁਟਾਣਾ ਦਰਗਹ ਚੁਣ ਸੁਟੀਐ ਜੀ॥
ਦਰਗਹ ਪਤਿ ਜਾਵੈ ਚੁਣਾ ਖਾਵੈ ਜਿਸ ਮਨਿਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਨ ਹੋਈ॥
ਧਰਮ ਰਾਉ ਸਿਰਿ ਲੇਖਾ ਮੰਗੀ ਜਮੁ ਪਕੜੈ ਦੁਖੁ ਹੋਈ॥
ਕਰਣਪਲਾਵ ਕਰੇ ਬਿਠਲਾਵੈ ਪਿੰਗ ਜੀਵਣ ਸੇਸਾਰੇ॥
ਨਾਨਕ ਮੁਕਤਿ ਹੋਇ ਕੁਰ ਸਬਦੀ ਹਰਿ ਜਪੀਐ ਪੁਤ ਪਿਆਰੇ॥੧॥

ਲਾਲਚ ਛੰਤਿ ਮਨਾ ਮਹਲੁ ਨ ਪਾਇਸੀ
ਭੁਟਹਿ ਕੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਜਾ ਨਾਮੁ ਪਿਛਾਇਸੀ ਜੀ
ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਿਆਵਹਿ ਗਤਿ ਪਤਿ ਪਾਵਹਿ ਹਰਿ ਸੰਤ ਜਨਾ ਕੈ ਸੰਗੇ॥
ਜਿਨਿ ਭਨੁ ਮਨੁ ਸਾਜਿ ਕੀਆ ਗਛਮੰਦਰ ਜੋ ਗਗਨਹਾਰਾ ਰੰਗੇ॥
ਹਰਿ ਨਾਮ ਚਰੇ ਇੰਦ੍ਰਾਣਕ ਮਨਿ ਜਨ ਤੇਜਸ ਕਰੋੜੀ ਪਾਰ ਪਰੇ॥
ਸਾਧਿਕ ਨਿਧ ਸੇਵਹਿ ਕੁਰ ਆਪਨੇ ਨਾਨਕ ਉਤਮ ਸੰਗਿ ਹਰੇ॥੨॥
ਕੁਰ ਕਲਰੁ ਖੈ ਕਾਨੁ ਮਨਮੁਖ ਲਇਆ ਜੀ॥
ਜਗੁ ਸਟੁ ਖਰਾ ਅਸਗਾਧੁ ਗਰਬਿ ਭਰਬਿਆ ਜੀ॥
ਪਰਿ ਪਰਿ ਮੂਏ ਅਚੇਤ ਨ ਚੇਤਹਿ ਜੀ ਹਰਣਾਖਸ ਦੁਰਯੋਧਨ ਗਇਆ॥
ਕੁੰਡਕਰਣੁ ਮਹਿਰਾਦਣੁ ਦਹਸਿਰ ਲੋਕਾ ਸਮੇਤੀ ਭਸਮ ਭੋਇਆ॥
ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਮਨ ਰਾਤਾ ਸਤਕੁਰ ਸਬਦੁ ਦੋਚਾਰੇ॥੩॥
ਹਰਿ ਭਗਤਾ ਨਾਮੁ ਆਧਾਰੁ ਸੋ ਪੁਤ [ਭਾਇਆ ਜੀ]॥
ਅੰਤਰਿ ਸਚੁ ਕੀਚਾਰੁ ਸਤਿਕੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ਜੀ॥
ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਰਮਾਇਆ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ ਆਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ਤਿਪਤਾਸੁ ਭਏ॥
ਆਵਨ ਜਾਵਨ ਦੋਉ ਮੋਟੇ ਹਉਮੈ ਲੋਭ ਸਬਦਿ ਕਰੇ॥
ਸਾਸਿ ਗਿਰਾਸਿ ਨ ਕਬਹੂ ਵਿਸਰੇ ਜਾ ਕੇ ਜੀਅ ਪਰਾਣਾ॥
ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰ ਟੇਕ ਇਕਾ ਦੀ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਮਨ ਮਾਣਾ॥੪॥੧॥

(ਪੜ੍ਹਾ)

ਛੰਤ ਡਾ ਚਾਰ ਹਨ, ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਅੰਬ /੧/ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਂ। ਇਹ ਛੰਤ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਚਲਦੀ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਵਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਛੰਤਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖ 'ਛੰਤ ਦਖਤੀ' ਹੈ। ਉੱਥੇ ਇਹ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਅਗਰ ਦਰਜ ਹਨ, ਪਰ ਮਹਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਦੇ ਅਗਲੇ ਦ ਛੰਤ ਵੀ ਮਹਲਾ-ਵਰਗਿਨ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿ ਅਗਲੇ ਦੋਵੇਂ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਵਜੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਤੇ ਇਸ ਬੀਜ ਦੀ ਪਾਠ ਵਿਚ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਪਾਠਾਤਮਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਿ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀਜ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਹੀ ਸੀ।

ਵਾਰ ਸੂਹੀ ਕੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਸਲਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਤੇ ੪ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਸਲੋਕ ਅੰਕਿਤ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ "ਕੀਰ" ਦੀ ਵੀ ਪਾਠ

ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਕਬੀਰ" ਹੀ ਹੈ ਭਾਵ ਰਾਜ ਰਾਮਕਲੀ ਦੇ ਕਈ ਸਥੱਲਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ "ਕਬੀਰ" ਦੀ ਥਾਂ "ਕਮੀਰ" ਆਇਆ ਹੈ।

ਰਾਜ ਰਾਮਕਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਥੱਲ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹਨ ਕਿਹਾ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਸਿਵਾਇ ਪਾਠਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਰਾਜ ਰਾਮਕਲੀ ਦੇ ਲਗਪਗ ਸਾਰੇ ਸਥੱਲ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਥਾਂ ਵੀ ਛਾਢੀ ਹੋਂਦ ਤਕ ਉਹੀ ਹੈ। ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਕਹੂ ਪੂਰਾ ਮੇਰਾ ਕਹੂ" (ਨੰਬਰ ੫੮) ਥੀਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਹੋਰ ਲਿਖ ਵਾਧੂ ਚਉਪਦੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ :

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫

ਕਰਨ ਕਰਾਵਨਾਹੁ ਬਿਧਾਤਾ ਪਾਬਕੁਮੁ ਆਪੁਨੈ ਰੰਗ ਨਾਣਾ ।
ਉਚ ਨੀਚ ਸਭ ਏਕ ਸਮਾਨਿ । ਇਸ ਕਾ ਕੀਆ ਸਤਿ ਕਰ ਮਾਨੁ ॥੧॥
ਜਿਨ ਕੀਆ ਕਿਸੁ ਧਿਆਇ ਪਰਾਨੀ ਤਿਸਹਿ ਤਿਆਗਿ ਅਦਰ ਲਖਨਾਵਹਿ ।
ਜਾਸਹਿ ਜਨਮ ਗਵਾਇ ਪਰਾਨੀ ਰਹਾਉ ।
ਤੁ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ਕਿਆ ਤੇਰਾ ਮੂਲ । ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਤੇਰਾ ਕਹਿ ਕੁਛੁ
ਜਾਕੀ ਬਸਤੁ ਸੋਈ ਫੁਨਿ ਛੇ । ਫੁਲਾ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹੁਦਨੁ ਕਰੇ ॥੨॥
ਜਿਉ ਜਿਉ ਰਾਖਿਤ ਤਿਉ ਤਿਉ ਰਹਨਾ । ਸੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜ ਗਿਣ ਲਗਨਾ ॥
ਨਾਮ ਆਪੁਨੈ ਕੀ ਕਰੇ ਜਿਸੁ ਚਾਹਿ । ਧਨੁ ਧਨ ਸੋ ਜਨੁ ਜਿਸ ਚਹਿ ਰਹਿ ॥੩॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਜਪਹੁ ਗੋਬਿੰਦ । ਬੁਝਤ ਨਾਹੀ ਭਵਜਲ ਸਿੰਧਿ ॥
ਛਾਉ ਭਗਤ ਹਇ ਸੰਤਨ ਸੰਨਿ ਪਾਈਐ । ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬਹੁਰਿ ਕਾਹੀ ਆਈਐ ॥੪॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੮੩੮/ਅ)

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫

ਆਪੁ ਲੀਨਉ ਅਪਿਆਉ । ਜੀਅਨ ਕੋ ਲਾਇਓ ਸੁਆਉ
ਕੀਨੇ ਕਹੁ ਚਲਤ ਬਿਛਾਤਾ । ਪੂਰਨ ਪੂਰਖ ਸੁਜਾਨਾ ॥੧॥
ਮੇਰੇ ਬੰਦਿਓ ਕੀ ਧੂਮਸਾਣ ਪਿਆਰੇ । ਅਸਿ ਪਰਸਨਾਹੁ ॥੨॥
ਆਕਨੁ ਜਾਨੁ ਕੀਉ ਇਕੁ ਖੇਨੁ । ਮਖਣਾ ਮੋਹ ਹਮ ਕੁਮ ਬਹੁਮੇਨੁ ॥
ਵਿਰਿ ਵਿਰਿ ਆਵੈ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜਾਇ । ਮੋਹ ਕਾ ਬਾਹਾ ਨਹ ਨਹਰਾਇ ॥੩॥
ਕਬਹੂ ਉਚ ਕਹੁਰ ਬਿਸਥਾਵ । ਕਬਹੂ ਨੀਚ ਫਿਰਿ ਭੇਖਾਹ ।
ਕਬਹੂ ਸੋਰ ਕਬਹੂ ਅਨੰਦ । ਮੀਨੋ ਨਾਕਰ ਕੀ ਬਹੁਬੰਧ ॥੪॥
ਕਹਿ ਕਿਰਪਾ ਪੂਛ ਪੂਰਨ ਏਕ । ਨਾਮ ਰੇਰੇ ਕੀ ਤਹੀਐ ਟਕ ॥
ਕਹੁ ਬਿਨੁ ਦੂਜੀ ਨਹੀ ਜਾਇ । ਨਾਨਕ ਆਇ ਪਹਿਉ ਸਰਨਾਇ ॥੫॥੬੦॥
ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੩ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀਆਂ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਥਾਲੀਆਂ

ਅਛਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਇਕ ਅਛਟਪਦੀ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਠ ਇਹ ਹੈ :

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੩

ਉਤਮੁ ਜੋਗੁ ਗਿਰਹ ਹੈ ਜੋਗੀ ਕੁਟਮਲੀ ਵੀਰਾਏ ।
ਗੁਰਕੇ ਸਭਇ ਮਰਿ ਜੀਵੈ ਸ ਜੋਗੀ ਸਕੁ ਨਾਮੁ ਉਦਧਾਏ ॥
ਸਕੀ ਲਿਖ ਅਸਾਨਿ ਬੇਨੁ ਜੋਗੀ । ਗਗਨਿ ਨਾਮ ਆਧਾਏ ॥੧॥
ਅੰਸਾ ਜੋਗੁ ਕਮਾਉ ਪਰਾਨੀ ॥ ਜੀਵਨੁ ਮਕਤਿ ਕੁਰਮਤੀ ਜੁਗਤਿ
ਅਨਿਦਨ ਨਾਮ ਵਖਾਣੀ ॥੨॥ ਰਹਾਉ॥
ਕੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਜਗੁ ਪਾਇਆ ਜੋਗੁ ਕਿਹਨੁ ਅਪੁ ਗਵਾਏ ॥
ਜੋਗੁ ਜੁਗਤਿ ਤਾਂ ਪਾਏ ਜੋਗੀ । ਰਾਵਨੁ ਵਰਜਿ ਰਹਾਏ
ਜੋ ਗਿਰਹੀ ਸੋ ਜੋਗੀ ਉਤਮੁ । ਜਿਸਨੋ ਆਪੁ ਚੁਝਾਏ ॥੩॥

ਸਭਇ ਮਰੈ ਸੋ ਨਿਹਚਲੁ ਜੋਗੀ । ਜਿਨੀ ਸੁਰਤਿ ਵਸਾਏ ।
ਭੋਖੀ ਮੇਲੁ ਨਾ ਉਤਰੇ ਜੋਗੀ । ਬਿਨੁ ਸਭਾਏ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਏ ॥
ਨਾਨਕ ਸਾਚਾ ਨਾਇ ਨਿਸਤਾਰਾ । ਹੋਰਿ ਕੁਨੁ ਕੋਧ ਸਥਾਇ ॥੪॥

ਅਛਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸੁੰਦਰ ਰਚਿਤ ਸਥ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਰ ਛੱਤਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਮੂਲਪਾਠ ਨਾਲ ਤਾਂ ਨਿਪਟ "ਰਾਮਕਲੀ ॥ ਸਥੁ ॥" ਲਿਖਿਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੮੫੮/ਉ) ਪਰ ਤਤਕਾਲੇ ਇਥੇ ਸਥ ਸੁੰਦਰੋ ਨਾਈ ਬਾ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੂਚਕ ਇਸਦੇ ਕਰੋੜਾਂ, ਰੁੱਝਾਂ, ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਤ ਕਾਇਮ ਕਰਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਸਾਧੂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਛੱਤ ਬਹੁ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੱਤਾਂ ਵਿਚ "ਰਣ ਬੁੰਦਨਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਥਾਣਾ ਛੱਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕਿ ਇਹ ਕੁਝ ਭੁੱਖਾ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਛੱਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ "ਓਉ" ਮਹਲਾ ੫" ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਇਹੀ ਵਿਲੱਖਣ ਉਚਾਰਣ (ਉਉਂ-ਬਾਰ) ਸਭ ਥਾਂ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਹੀ ਚੋਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ "ਦਖਣੀ" ਪਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਰਾਗ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਵਲ 'ਰਾਮਕਲੀ' ਪਦ ਹੀ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ 'ਜਿਹ ਗਗਣ' ਤੇ 'ਆਨੰਦ' ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੀੜ ਵਿਚ ਚਰਜ ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਭੇਦ ਬਹੁਤ ਹਨ ਪਉੜੀ ੨੬ ਅਤੇ ੨੭ ਤਾਂ ਅਸਲੋਂ ਫਿੱਟ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚਲਦਾ ਹੈ

ਉ) ਸਿਵ ਸਕਤਿ ਪਾਰ ਹੀ ਐਚਰਿ ਤਿਨਿ ਸਚੈ ਅਪਿ ਵਸਾਈ ।

ਵਸਾਈ ਤਾਂ ਸਿਵ ਸਕਤਿ ਸਕਤਿ ਸਬਲੁ ਵਰਤਾਈਆ ॥

ਤਰਾ ਤਮੁ ਫੁਕਾਰੁ ਹੋਆ ਭਾਇ ਦੂਜਾ ਲਾਇਆ ।

ਇਕ ਨਾਮੁ ਮਿਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬਾਣੀ ਉਲਟੀ ਸਿਵ ਸਬਲੁ ਵਰਤਾਈਆ ॥

ਤਹਾ ਮਿਟਿਆ ਤਾਮ੍ਹ ਭਇਆ ਪਰਭਾਤੁ ਨਾਮੁ ਲਾਗਿ ਹਨਿ ਹੋਰ ਵਰਤਾਈਆ !
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿ ਸਕਤਿ ਹੁਰਿ ਕਰਿ ਸਚੈ ਪਾਈਆ ॥੨੬॥

- (ਅ) ਸਿਮ੍ਰਤ ਸਸਤ ਥਾਨੁ ਵਖਾਣੈ ਤਿਹਿ ਤਨੁ ਨ ਪਾਇਆ ।
ਤਨੁ ਨ ਪਾਇਆ ਏਕੁ ਦੁਆਰੈ ਏਕੁ ਦੁਆਰੈ ਨ ਪਾਇਆ ॥
ਕ੍ਰਿ ਕੁਣ ਅਵਰਤ ਨ ਹੋਏ ਏਕੁ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇਆ
ਇਕਨਾ ਮੇਲਿ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਭਿਆਨੁ ਅਜਿਨੁ ਤਨੁ ਮਨਿ ਵਸਾਇਆ ।
ਸੇ ਅਨ ਜਿਨਾ ਜਾਤਿ ਇਕੋਕ ਹੋਈ ਬਿਬੇਕੁ ਜਿਨਾ ਪਾਇਆ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਿਮ੍ਰਤ ਸਸਤ ਸੋਇ ਦੇਖਹੁ
ਏਹੁ ਕੁਰੁ ਦੁਆਰੈ ਤਨੁ ਪਾਇਆ ॥੨੭॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੮੮੪/੪)

ਭਾਰ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਮੁਲਪਾਠ ਨਾਲ ਪੁਨੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ, ਭਾਵੇਂ ਝਰਕਰੇ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਲਾ ਵਾਕ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਵਾਰ ਅੰਦਰ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਝਰਕਰੇ ਵਿਚ ਅੰਤ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤਿ ਚਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਫਿਰ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਚੋਟਾਵਨੀ ਬਰਾਦੀ ਹੈ ਕਿ ਝਰਕਰਾ ਬਣਿਆ ਬਣਾਇਆ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੰਥੀ ਤੋਂ ਬੁਕ ਲਿਆ ਗਇਆ ਹੈ।

ਰਾਗ ਮਾਠੀ ਗਉੜਾ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੩, ਮਹਲਾ ੭ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਇਸ ਫਰਕ ਨਾਲ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੀਜ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ "ਬੁਦਰਤਿ ਕਰਨਹਾਰਾ" ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਰਖਤੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਵੀ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਸੋਹਲੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਦੋ ਆਂਗੇ ਪਿੱਛੇ ਇਥੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਚੋ ਸੋਹਲੇ ਮਹਲਾ ੫ ਹੋਣ ਲਿਖੇ ਪਾਠ ਵਾਲੇ ਵਾਧੂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ।

ਮਾਰੂ ਸੋਹਲੇ ਮਹਲਾ ੫

ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰ ਕੁਰਮੁਖਿ ਹਿਆਇਆ । ਅਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਆ ਜਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੀਆਇਆ ॥
ਮਿਲਿ ਸਤਸੰਗਤਿ ਨਵ ਨਿਧਿ ਪਾਈ ॥ ਕੇ ਕੁਰਮੁਖਿ ਜਪੈ ਨਿਰਾਗੁ ਹੋ ॥
ਵਿਣੁ ਸਤਿਸੰਗਤਿ ਸਚੁ ਨ ਆਵੈ । ਭਰਮਿਆ ਫਿਰੈ ਸੁ ਤਾਰਿਕ ਨਾਵੈ ॥
ਬਾਰਹ ਪੰਥ ਸਭੈ ਹੈ ਬੂਟੇ ॥ ਸਭ ਮਹਿ ਸਚੁ ਨਿਰੰਕਾਰਾ ਹੋ ॥੨॥

- (ੳ) ਭਿਖਾ ਬੁਝੈ ਗੁਰਿ ਅਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਆਇਆ ॥
ਨਾਮੁ ਦਾਨ ਇਸਨਾਨ ਦਿਤਾਇਆ ।

ਨਨ ਨਾਨਕ ਦਾਤਾ ਗੁਰਿ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ॥
ਖਰਿ ਪੁਰੀ ਨਿਸਤਾਰਾ ਹੋ ॥੧੬॥੧੭॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੧੮)

- (ਅ) ਗੁਰੁ ਕੰਪਾਲੁ ਗੁਰੁ ਗਵਿੰਦਾ ॥
ਗੁਰੁ ਚੰਦਿਆਲ ਸਚ ਬਖਸਿੰਦਾ ॥
ਗੁਰੁ ਸਾਸਤ ਸਿਮ੍ਰਤ ਖਟ ਕਰਮਾ ॥
ਗੁਰੁ ਪਾਇਕੁ ਅਸਥਾਨਾ ਹੋ ॥੧॥
...
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਮਹਮਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਜਾਣੈ ।
ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰੇ ਸੁ ਆਪਣ ਭਾਣੈ ॥
ਸਾਧੂ ਧੂਲਿ ਜਾਬਹਿ
ਤੇਰੇ ਨਾਨਕੁ ਸਦੁ ਕੁਰਥਾਨਾ ਹੋ ॥੮॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੧੯)

ਮਾਰੂ ਅੰਜਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੧ ਨਾ ਹੋਣ ਚਲਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਦਿਆਂ —

੧. ਸੰਜੁਗ ਬਿਜੋਗ ਪੁਰਹੂ

੨. ਵੇਦੇ ਨ ਵਾਈ ਭੋਟੇ ਨ ਭਾਈ ...

ਦੀਆਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਗੀਤਾਂ ਦੀ ਚਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ (ਪੜ੍ਹਾ ੮੪੬/੪), ਸ਼ਬਦ ਪੂਰੇ ਗੀਤ; ਜਗ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਾਰ ਮਾਰੂ ਕੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਵਾਰ ਦੀ ੨੧ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ "ਮਾਇਆ ਮਨਹੁ ਨ ਭੀਸਰੈ" ਸਿਰਪੰਕਤੀ ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ ਇਸ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਰਚਿਤ ਪਉੜੀ (ਸਟੋ ਸਲੋਕ ਦੇ) ਹੈ। ਮਾਇਆ ਵਾਰ ਦਾ ਪਾਠ ਉਦੋਂ ਦਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਉੜੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ।

ਰਾਗ ਕੋਢਾਰਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਾਲੇ ਹਨ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਉਹੀ ਪ, ਇਕ ਚਉਪਦਾ ਜੋ ਅੰਤ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਰਖਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਹੈ, ਇਸ ਚਲਦਾ ਹੈ।

[ਮਹਲਾ ੫]

ਹਰਿਕੇ ਚਰਨ ਨਿਤਿ ਨਮਸਕਾਰੁ ॥

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਖਿਨੁ ਨ ਬਿਸਰਤੁ ਇਹੋ ਪ੍ਰਾਨ ਆਧਾਰੁ ॥੧ ਰਹਾਉ

ਗੋਬਿੰਦ ਧਨ ਸਰਬੰਸ ਮਾਧਉ ਮੁਖੰਦ ਪ੍ਰੀਤਿ ਮੁਰਾਰੁ ॥

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਨਿਧਨ ਪਾਇਓ ਭਿਨਸਿਓ ਅਹੰਕਾਰੁ ॥੧॥

ਕੰਪਾਲ ਕ੍ਰੁਣ ਨਿਤ ਗਾਉ ਲਾਨਾ ਉਧਰਿਓ ਸੰਸਾਰੁ ॥

ਸਮਰਥ ਸਹਿਤ ਨਾਨਕੁ ਆਇਓ ਦਰਸ ਪਿਆਰ ਅਪਾਰ ॥੨॥

(ਬੀੜ ਪੜ੍ਹਾ ੧੦੮੮)

ਰਾਗ ਰੂਪਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਤੇ ਉਸੇ ਰੂਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ।

ਰਾਗ ਭੋਰਉ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਕੁਝ ਵਰਕ ਸਹਿਤ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤੇ ਰੂਮ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ । ਪਰੰਤੂ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਬੀੜ ਅੰਦਰ; ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲੋਂ ਦੋ ਵਧ ਸ਼ਬਦ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ :

[ਭੋਰਉ ਮਹਲਾ ੫]

ਹਰਿ ਕੇ ਲੋਕ ਸਦਾ ਫੁਟ ਗਾਇਹਿ ।

ਤਿਨ ਕਉ ਮਿਲਿਆ ਪੂਰਨ ਧਾਮ ॥

ਜਨ ਕਾ ਦਰਸ ਬਾਣੀ ਦਿਨ ਰਾਣੀ ॥

ਹੋਇ ਪਨੀਤ ਧਰਮ ਰਾਇ ਜਾਮਿ ॥

ਭੈ ਕਉ ਭਉ ਪਾਇਆ ਸਿਮਰਤ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ॥

ਸਕਲ ਬਿਆਪਿ ਮਿਟੀ ਰਿਹੁ ਗੁਣ ਕੀ ।

ਦਾਸ ਕੇ ਹੋਏ ਪੂਰਨ ਕਾਮ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧੁ ਭੋਲ ਸੇਹੇ (?) ਸਦ ਨਿੰਦਾ ॥

ਸਾਧ ਸੰਗੇ ਮਿਟਿਆ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥

ਮੇਰੇ ਸੇਤ ਭੋਟਹਿ ਵਡਾਯਾਹੀ । ਨਾਨਕ ਤਿਨ ਕੈ ਸਦ ਕੁਰਬਾਨ ॥੨॥

(ਬੀੜ ਪੜ੍ਹਾ ੧੦੮੯)

ਦੂਜੇ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕੋਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਹੈ : "ਅਨਿਕ ਗਿਆਨ ਅਨਿਕ ਗਿਆਨ"। ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਪਦਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਰਥਾਤ ਪਦਵਾਂ (ਭੈ ਭਉ ਭਉ ਪਾਇਆ) ਪਦਵਾਂ (ਭੋਇ ਕਰ ਜੋਰਿ ਕਰਉ) ਤੇ ਪਦਵਾਂ (ਜਤਿਕਰ ਆਪਣੇ ਸੁਣੀ) ਦੀਆਂ ਵੀ ਕੋਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਪ੍ਰਭੂਤੀਆਂ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਭੋਰਉ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਅਸਪਦੀਆਂ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹਨ ।

ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਭੀਰਬਕ ਵਜੋਂ ਸਿਧਾਇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦੋਹਾਂ (੨੦ਵੇਂ ਤੇ ੨੧ਵੇਂ) ਚਉਪਦਿਆਂ ਉ, ਹੋਰ ਸਭ ਥਾਂ "ਬਸੰਤ" ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ "ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹਿੰਡਲ" ਹੈ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਪਦਿਆਂ ਨਾਲ 'ਹਿੰਡਲ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਆਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਰਾਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਤੋਂ ੪ ਤਕ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ । ਚਉਪਦਾ "ਬਸੰਤ ਉਤਾਰਿ ਦਿਗੰਬਰ ਹੋਕ" ਅਤੇ "ਸਾਹਿਬ ਰਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਵਿੱਤ

ਦੀਐ ਹਨ, ਪਰ ਦਰਜ ਇਹ ਮਹਲਾ ੧ ਵਾਲੀ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਹਨ, ਕਹਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ ਸਿਵੇਂ ਇਹ ਆਦਿ ਉਥੇ ਇਹ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਵਿੱਤ ਕਰਕੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ; ਇਸ ਪੈਰੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਤਿਤ੍ਵ ਬਦਲ ਗਇਆ

ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੬ ਦਾ ਇਕ ਚਉਪਦਾ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ ।

ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੫

ਸਰਣ ਪਰੇ ਪ੍ਰਭੁ ਕਰਣਹਾਰੁ ॥

ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਓ ਕਰਿ ਪ੍ਰਤਪਾਰ ॥੧॥

ਗੁਰਚਰਨ ਲਗੇ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਹੋਇ ॥

ਰਾਮ ਨਾਮ ਹਿਰਦੈ ਮਹਿ ਵਸਿਆ ॥

ਤਾ ਤੇ ਬਿਪਨ ਨ ਲਾਗੈ ਕਇ ॥੧੫੨੫੫॥

ਹਰਿ ਚਰਨੀ ਜਾ ਕਾ ਮਨ ਲਾਗਾ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਾ ਕੇ ਵਡਾਯਾਹਾ ॥੨॥ ੧੪੪॥

(ਬੀੜ ਪੜ੍ਹਾ ੧੦੮੯/੬)

ਅਸਪਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਸੇ ਰੂਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ । ਬਸੰਤ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫ (ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਹੋਆਇ ਕੇ ਹੋ ਹਰਿਆ ਭਾਈ) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਰੂਮ ਦਾ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਵਰਕ ਪੈ ਗਇਆ ਹੈ ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੪ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਪਾਠ ਵਿਚ ਦੁਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਾਹਰ ਭਰਕਰੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਪਿਛੋਂ ਕਥ ਕੁ ਮੰਟੀ ਲਣਮ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ

ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੩ ਤੇ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਸੋਢੀ ਵਾਲੇ ਰੂਮ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਤਿੰਨ ਚਉਪਦੇ ਵਾਧੂ ਨਜ਼ਰ ਆਏ ਹਨ

ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫

ਪ੍ਰਭੁ ਮੇਰੇ ਬੇਧੇ ਦਰਸਿ ਤੁਮਾਰੇ ॥ ਉਠਤ ਬੈਠਤ ਸੰਦੜ ਜਾਗਰ ॥

ਦਿਨ ਰੈਨਿ ਇਹੀ ਬੀਚਾਰੇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਜੀਵਨ ਰੂਪ ਸਾਧ ਅਪੁਨੇ ਕੀ ॥ ਮਨ ਤਨ ਪ੍ਰਾਨ ਆਧਾਰੇ

ਕ੍ਰਮ ਸਮਰਥ ਰਚਨ ਕਾਰਨ ॥ ਕੰ ਮਹ ਬਿਖਿਆ ਓ ਰਾਹੇ ॥੧॥

ਪ੍ਰਭੁ ਅਮੋਲ ਅਤੋਲ ਅਤਿ ਭਾਰੀ ॥ ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਨਿਸਤਾਈ ॥

ਨਾਨਕ ਸਰਣਿ ਦਿਨ ਦੁਖ ਭੋਜਨ ॥ ਥਾਭੈ ਸੰਤ ਰਵਾਰੇ ॥੨॥ ੨੦॥

(ਬੀੜ ਪੜ੍ਹਾ ੧੧੬੪/ਅ)

ਮੁਲਾਹ ਮਹਲਾ ੫

ਰਾਮ ਬਿਨਾ ਜੇਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤੇ ਰੰਗ ਰੂਪ ਹੋਏ ਉਪਜੇ ॥
 ਤਿਨ ਕਉ ਮਹਾ ਦੁਖਿਤ ਹੋਏ ਬੀਤੇ ਮਨਹਾਉ
 ਪੁਰੁ ਕਲਤੁ ਲਖਮੀ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਕੀ ਹੀਤ ॥
 ਜਨਮ ਮਰਣ ਨ ਜੂਏ ਸਹੈਸਾ ਠਰਕ ਘੋਰਿ ਮਹਿ ਜੀਤੇ ॥
 ਧਾਰਿ ਅਨੁਗ੍ਰਹ ਆਪੁਨੇ ਦਾਸ ਰਾਖ ਨਾਮੁ ਮਹਾਰਸ ਪੀਤੇ ॥
 ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਨਾਨਕ ਭਏ ਮੁਕਤੈ ਸਗਲ ਪਦਾਰਥ ਜੀਤੇ ॥

(ਪ੍ਰਕ੍ ੧੧੬੭/ਅ)

ਮੁਲਾਹ ਮਹਲਾ ੫

ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕੁ ਨਾਮੁ . . . (ਬੀੜ ਪਰਗਾ ੧੧੬੫/ਉ)
 ਇਹ ਪਿਛਲਾ ਚਉਪਦਾ ਨਾਮੁਕੰਮਲ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੀਕ ਰਿਖ ਕੇ ਚਾਖਾਨੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਦੇ ਮਹਲਾ ੪ ਅਤੇ ੫ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਕੇਵਲ ਚੌਥਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ । ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਹਰਿ ਜੋ ਚਰਨ ਹਿਰਦੈ" ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਿਆਰਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤੇ ਅਰਥਾਤ ਅਰ ੨ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਖਮੀ ਦੇ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਘਰ ੧੧ ਵਿਚ ਬਣਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸੇ ਰਸੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਰਾ" ਤੇ ਜਪੁ ਮਹਾ ਹਰਿ" ੪੪ਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤੇ ਨਹੀਂ, ੪੯ਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ । ਇਸੇ ਕੇਵਲ ਰੂਮ ਬਦਲਿਆ ਹੈ, ਘਰ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ । ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੀ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਬਦਲੀਆਂ ਹਨ । ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੪ ਦੀਆਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਵੱਧੇ ਰੂਮ ਦ ਉਲਟ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਛੰਡਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । ਵਾਰ ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਗੁਣੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਰਰਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਅੰਤਰੀ ਪਉੜੀ (੨੮ਵੀਂ) ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਵਾਰ ਦੇ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸਲੀ ਨੇ ਇਸ ਗੁਣ ਦਾ ਸਮਾਹਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪਉੜੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਰਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ "ਇਹ ਪਉੜੀ ਅਠਾਦੀਹਵੀਂ ਅਸੇ ;"

ਰਾਗ ਪਰਗਾਨੀ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦਾ ਜਿੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਮਹਲਾ ੫ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ (ਪ੍ਰਕ੍ ੧੨੨੭), ਪਰ ਤਤਕਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਰੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਬੋਧੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮਗਰ ਉਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਦਲਦੀ ਹੈ । ਇਸਦਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੋਹਾ ਚਿਤ੍ਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ

੧. ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਬਾਹਰੇ - ਇਹ ਉਹੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ "ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਹੀਰ" ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਏ ਮਹਲਾ ੧

ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੫ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ੩੩ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੧ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚਲਦੇ । ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਕਰਾਰਿਤ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ ਉਦਾਹਰਣ : ਸਲੋਕ "ਜਭਨਾ ਨਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸੋ ਬਲਾ" ਅਤੇ "ਪਨਾਸਰੀ ਪਨਵੈਤੀ ਜਾਣੀਐ ਬਾਵੀ" । ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਤਬਰੀ ਵਿਚ ਉੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ, ਮਹਲਾ ੪ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਕਰਕੇ ਆਏ ਹਨ । ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਸ. 'ਹੈਨਿ ਵਿਰਲੈ ਨਾਹੀ ਘਟੇ ਫੋਲ ਫਕਤ ਸੰਸਾਰ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਸਲੋਕ ਪ੍ਰਕ੍ ੫ ਕੀਤੇ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਲਗੇ ਹੋਏ ਪਰ ਗਿਣਤ ਵਿਚ ਦੋ ਗਿਣਤੀ ੬੨ ਜਿੰਧ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ । ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ੨੮ ਸਲੋਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ੩੦ ਹੈ । ਪਾਠਾਂਤਰ ਬਹੁਤ ਹਨ । ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਸਲੋਕ ਬੀੜ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹਨ, ਅੰਤ ਤੇ ਮੁੱਦਾਵਟੀ, ਸਲੋਕ ੨੩ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਸਲੋਕ "ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣੇ ਨਾਹੀ" ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

੨. ਸਲੋਕ ਸਹਜਿਤੀ (ਸਹਜਿਤੀ) ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ੬੨ ਸਲੋਕ ਹਨ, ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਪੰਜ ਪਾਟ ਦਰਜ ਹੋਏ ਹਨ ਸਲੋਕ ਅ ਪੰਜ ਹੀ ਲਗਦੇ ਹਨ । ਸਲੋਕ ਨੰਬਰ ੧੩ ਤੇ ੧੪ ਅਤੇ ੪੩ ਤੋਂ ੬੨ ਤਕ ਦੀਆਂ ੨੦ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਸਲੋਕ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ; ਬਾਕੀ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ

੩. ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਪ੍ਰਕ੍ ੧੨੫੪ ਉੱਤੇ ਰਾਗ ਦੇ ਸਲੋਕ ਦਾ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੪ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਸਲੋਕ ਨੰਬਰ ੬ ਤੋਂ ੨੨ ਦੀਆਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ

੪. ਰਾਗ ਦੇ ਮਗਰ 'ਸਮਾਵਰੇ ਕਾ ਚਲਤ' ਹੈ (ਪ੍ਰਕ੍ ੧੨੫੫/ਉ) ਜੋ 'ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮੁਕਦੇ ਹਨ ।

੫. "ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਰਤਨ ਮਾਲ, ਪ੍ਰਕ੍ ੧੨੫੬ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਸ ਦੇ ਕੇਵਲ ੧੮ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ੨੫ ਵਾਲੀ ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਪਾਠਾਂਤਰ ਬਹੁਤ ਹਨ ।

੬. ਸਵਦੀਏ ਮਹਲਾ ੫ (ਮੁਖਬਾਕਤ) ਪ੍ਰਕ੍ ੧੨੫੬ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ੧੨੬੦/ਅ ਉਪਰ ਮੁਕਦੇ ਹਨ । ਕੁਲ ੧੧ ਸਵਦੀਏ ਹਨ । ਅੰਤਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ੩

ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਲਈ ਏਥੇ, ਲੁਲਾਵਾਰ, ਪੰਗਰਾ ੧੨੩੩/ਅ (ਸਲੋਕ ੧੭) ਅਤੇ ੧੨੩੪/ਅ (ਸਲੋਕ ੩੫) । ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ, ਕ੍ਰਮਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੨੨ ਅਤੇ ੧੪੧੧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ

ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਕੀ ਖਾਣੀ ਛੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

੨. ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੨ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ੧੯ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੨੨ ਤਕ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ ਪਾਠ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ।

ਛੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਦੋ ਦੂਜੇ, "ਜਾ ਕਉ ਪ੍ਰਭਾ ਸਮਾਉ ਹੈ" ਅਤੇ "ਮਗਨ ਭਵਿਰ ਪ੍ਰੀਅ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿਉ" ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ।

੮. ਚਉਥੇਲੇ ਦਿਨ ਪੜ੍ਹੇ (ਨੰਬਰ ੧੨੬੨/ਅ) ਤੋਂ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਗਿਣਤੀ ੯ ਹੈ।

੯. ਪੜ੍ਹਾ ੧੨੬੩/ਉ ਤੋਂ ਸਵਦੀਏ "ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੋ ਬੁਧੁ ਅਵਸਥਾ ਕੋ ਮੁਖ ਬਾਝਾ" ਚਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ੯ ਹਨ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ੧੨੬੩/ਅ ਤੋਂ ਮੁਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵਦੀਏ ਮੁਖ ਬਾਝਾ ਇਸ ਪਥੀ ਵਿਚ ਟੁਟ ਕੇ ਦੋ ਬਾਝਾਂ ਤੇ ਆਏ ਹਨ। ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ ੧੧-੯-੯ ਹੈ।

੧੦. ਸਵਦੀਏ ਭੱਟਾਂ ਕੇ ਵਿਚ ਪਹਲਾਂ 'ਸਵਦੀਏ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਕੇ ਕਾਲੇ ਫਟ ਗੋਤੇ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਏ ਹਨ। ਇਹ ੧੦ ਹਨ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਨੰਬਰ ੧੧ ਤੋਂ "ਸਵਦੀਏ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਕੇ ਚਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ੯ ਹਨ। "ਸਵਦੀਏ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਕੋ" ਪੜ੍ਹਾ ੧੨੬੪/ਅ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ੯ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੀ ਪਿੱਛੋਂ ਸਵਦੀਏ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕੇ (ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਹਰੇ ਹੋਏ) ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਛੋਟੇ ਚਰਿਤ ਸਵਦੀਏ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੁਲ ੪੧ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਛੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ੧੨੪ ਹਨ।

ਬੀੜ ਪੜ੍ਹਾ ੧੨੬੬/ਅ ਉੱਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ ਅੰਕ ਬਾਲਾ ਅੰਤਲਾ ਪੜ੍ਹਾ ੧੨੬੭ ਖਾਣੀ ਹੈ।

ਰਾਗਬਧ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਘੜ ਵਧੜੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਬੰਦੇ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਉਲਟ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਅੱਜ ਕਲ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਆਕਾਰ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਛੋਟਾ ਹੋਣਾ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ ਕਿ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਵਧੀ। ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਅਤੇ ਇਸ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਿਚ ਸਲੋਕ/ਸਵਦੀਏ ਆਦਿ ਮਿਲੇ, ਉਹ ਉਸ ਉਸੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਚਰਚ ਕਰ ਲਏ।

ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ਚਲਿਤੁ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਬਾਰੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ 'ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ਚਲਿਤੁ' ਪਛੇਰ ਚਿਤ੍ਰ ੨੩ ਤੋਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਜਿਵਾ ਬਾਣੀ ਦਰੁਆ ਦੇ

ਕੁਰੂਆ ਦੇ ਸਮਾਵਣੇ ਦੇ ਚਲਿਤੁ ਤਾਂ ਸਾਧਾਰਣ ਜੇਹੇ ਕਰਤਾ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਤੀਸਰੀ ਪਾਬਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਚਲਿਤੁ ਆਮਰ ਬਰਧਾ ਤੇ ਆਤੰਬਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਪਛੇਰ XVII, ਚਿਤ੍ਰ ੧੪ ਵਿਚ ਆਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਛੋੜ ਹੈ।)

ਸਮਾਤੁ ੧੬੬੧ ਵਰਖੇ ਮਾਧ ਭਾਦਿਉਂ ਸੁਦੀ ੧੫ ਪੂਰਨਮਾ ਕੇ ਦਿਨਿ ਮੰਗਲਵਾਰ ਮਹਾ ਅਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਕੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਮੂਰਤਿ ਆਦਿ ਅਮਰੁ ਜਾ ਬਲਚ੍ਰਨ ਵਿਚਿ ਪਰਕਾਸ ਬਾਰਿ ਕੈ ਅਮਰੁ ਵਰਤਾਓਸੁ ਜਿਨਾ ਜੰਤਾ ਭਿਨਾ ਅਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੋ ਜਨਮ ਮਰਣ ਤੇ ਕਰੇ ਅਮਰ ਹਇ ਅੰਤਿ ਅਮਰ ਵਿਚਿ ਅਮਰੁ ਸਮਾਣਾ।

(ਪੜ੍ਹਾ ੧੨੫੫/ਉ)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਲਈ ਸਹਿਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਆਪਰ ਬਰਧਾ ਕਰਤਾ ਵਾਲਾ ਫ਼ਤੂਹਦਾਰ ਦਾ ਛੋਟੀ ਅਨੰਤ ਜੰਗਲ ਸੀ। ਹੀ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਫੌਰੋਂ ਬਾਪੇ ਮੰਜੇਬਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭੱਟਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਵੇ। ਉਸਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਲਈ ਉੱਚੇਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਤਿ ਸਨੌਹ ਅਤੇ ਬਰਧਾ ਦੇ ਬਦਲ ਲਿਆਉਣਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੁਝ ਅਸਲੀ ਅਗਿਆਤ ਛੋਟੇ ਨੂੰ ਆਪੋ ਸਮਾਏ ਲਿਆਉਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਾਹਦੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਇਕਤਰ ਹੋਏ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਖਿਆ ਦਾ ਚੰਗਾ ਡੰਡਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਕੱਲੇ ਪ੍ਰਸਾਰ-ਕੀਟਰਾਂ ਤਕ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਹੁਸਲ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਪਹਲਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਬੀੜ ਨੂੰ ਨਕਲ ਕਰਦਿਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ ਢਾਹਾਂ ਦੇ ਜਾਹੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਪਟ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੀ ਲਿਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰ ਕਰਨ ਲਈ ਥਾਂ ਖਾਣੀ ਛੱਡ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਅਾਲ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਵੇਗਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਨਕਲ ਕਰ ਲੈਣਾ ਲਾਭੀਲਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੀ ਉਹ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੇ ਉਸ ਕੋਲ ਕੀਜੇ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਜਾਣੋ ਉਪਰਲੇ ਮਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਅਸੀਂ ਆਪੋ ਚਲ ਕੇ ਫਿਰ ਪਰਤਾਂਗੇ।

ਉਤਾਰਾ-ਬਾਲਾ ਬੀੜ ਦੇ ਉਤਾਰਾ ਬਰਨ ਦੀ ਟੋਹ ਵੀ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ ਚਲਿਤੁ ਤੋਂ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਮ ਪਾਰਬਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਸੰਮਤ ੧੬੬੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਤਿਥਿ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਕ੍ਰਪ ਪੰਜਮ ਪਾਰਬਾਹ ਦੀ ਬੀੜੀ ਦੇ ਛੋਟੀ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨੌਵੀਂ ਪਾਰਬਾਹੀ ਦੇ ਕਰ ਮਾਸਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਜੀਸਾਣ ਦਾ ਇਸ ਸੰਕ੍ਰਪ ਦੇ ਕਾਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਸਲ ਕਰਕੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜਪਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹ-ਕਰਤਾ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮੂਲਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨ, ਰਾਮਰਾਇ, ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਵਿਛੱਖਣਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਰਭੱਤ : ਉਪਰ ਕੀਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਧਿਐਨ ਨੇ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਜੋ ਵਿਛੱਖਣਤਾਵਾਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਪਿਆਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਭੱਤ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਕੁਝ ਕਠਿਨ ਹੋਵੇਗਾ।

੧. ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ : ਜਪੁ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ, ਚਾਕ ਕਉੜੀ, ਰਾਗ ਆਸਾ, ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਓਅੰਕਾਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਮਾਵਰਣ ਕੇ ਚਲਿਤਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ; ਬਾਕੀ ਸਭ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ "ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਹੈ। "ਗੁਰੂ" ਦੀ ਥਾਂ "ਸਤਿਗੁਰੂ" ਵਰਤਣ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਬਾਬਾ ਮੱਧਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੂਲਮੰਤਰ ਵਿਚ "ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਦੀ ਥਾਂ "ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਵਰਤੋ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਉਦੋਂ ਚਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਣ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਉਦੋਂ ਬਰਧਾਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇਣ ਲਈ "ਗੁਰੂ" ਦੀ ਥਾਂ "ਸਤਿਗੁਰੂ" ਕਹਿਣਾ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਬਿਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰੁਚੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ "ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਬਾ" ਹੋਰ ਕਈ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੋਰ ਏਣ ਮਗਰੋਂ ਉਗਮੀ।

੨. 'ਜਪੁ' ਦੇ ਮੂਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਸਤੰਕ, 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ, ਹੈ ਗੋ ਸਚੁ, ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਤੀ ਸਚੁ,' ਵੀਹ ਵਿਸਵੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਜਪੁ "ਸੋਚੇ ਸੋਚੇ" ਵਾਲੀ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

੩. ਜਪੁ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਪ ਆਮ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜਪੁ ਵਾਲੇ ਸ਼ੁਰੂਪ ਨਾਲੋਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਅਬਸਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਪਾਠਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾ ਕਾਰਣ ਮੌਖਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਆਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ-ਪਾਠ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਹਰਿ ਜੀ ਦੇ ਜਪੁ ਪਰੰਪਰਾ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ।

੪. ਮੁੱਢ ਵਿਚ 'ਸੋਚਰੁ' ਬਾਣੀ ਦੇ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਰਹੱਸਾਸ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਇਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਾਠਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ : ਇਹ ਅੰਤਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਰਾਗੀਆਂ ਨੇ ਗਾਇਕੀ ਨੂੰ ਨਾਟਕੀ ਹੱਕਤ ਦੇਣ ਲਈ ਪਾਏ। ਰਹੱਸਾਸ ਵਾਲੇ ਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ "ਤੇਰੇ", "ਰੁਪਨੂੰ" ਆਦਿ ਪਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੀ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

੫. ਰਹੱਸਾਸ ਦਾ ਪਾਠ ਉਦੋਂ ਕੇਵਲ ਸੋਚਰੁ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਚਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਮੁੱਢ ਜਾਵਾ ਸੀ; 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਿੱਠ ਬਥਰ ਤੇ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੬. ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪੈ ਵਾਲਾ ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਅਰਥਾਤ ਪਹਲਾਂ ਚਉਪਦੇ, ਫਿਰ ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਫਿਰ ਵਿਚ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ। ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਘਰਾਂ ਦੀ ਬੇਇਸ਼ ਲਾਸ਼ਮੀ ਸੀ : ਚਰੰਤਿਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਰਨ ਕਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ, ਅਥਵਾ ਪਹਲ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩, ਫਿਰ ਮਹਲਾ ੪ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਹਲਾ ੫, ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਘਬਰਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂ ਜੋ ਘਬਰਾ ਦੇ ਕ੍ਰਮਾਂ ਵੀ ਵਰਕ ਪਏ ਹਨ ਉਹ ਮਹਾਰਲਿਆਂ ਬਥਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ।

੭. ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਅ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸੰਗ੍ਰਹ-ਕਰਤਾ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਿ ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ਼ਟ ਵਜੋਂ ਕੁਰੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਸੀ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਕੀ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ੩ ਬੇਮਿਸਲ ਹੋਇਆ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸੋਚਰ ਜੀ ਦੀ ਸੱਦ ਦੇ ਭਾਂਤ ਦੇ ਸਵਰੀਏ ਇ ਕਰ ਸਕੇ ਕਿਉਂਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿੱਖਾ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੀ।

੮. ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਹਾਲੀ ਵਿੱਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭੱਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਹਾਲੀ ਪੂਰੀ ਨ ਧਾਰ ਸਕੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਇਸ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀ। ਰਤਨਮਾਲਾ ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਮਾਨਤਾ ਵਿਹੀਨ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਹਾਲੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੀ ਸੀ; ਨਾ ਨਾ ਸਲੋਕ "ਜਿਵੁ ਦਰ ਭਖ ਮੁਹੰਮਦਾ, ਨਾ ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਰਾ ਤੇ ਨਾ ਮਲਾਭ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ। ਰਤਨਮਾਲਾ ਦਾ ਚਲਿਤਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਣ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ ਵਿਚ ਵੀ ਪਿੱਛੋਂ ਚੜ੍ਹੀ। ਚਲਿਤੁ ਆ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਚਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਅਥਵਾ ਤਰਕਰਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰ।

੯. ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਦ ਪਹਲਾਂ ਪਹਲ ਮਹਲੇ ੬ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ, ਪੁਕੀਆਂ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਭਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ 'ਸੂਧ' ਜਾਂ 'ਸੂਧੁ ਕੀਰੋ' ਆਦਿ ਬਿਦਾਇੀ ਇਹ ਸਭ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ।

੧੦. ਲੰਕਾ ਪ੍ਰੀਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲੰਕਾ ਮਾਨਸ ਦੀ ਦੁਖਲ-ਅੰਦਾਈ ਦੀ ਬਿਕਾਰ ਹੋਈ ਰਹੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੰਗੀਤਕ ਲੰਕਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤਿਆ ਕਰਨ ਲਈ "ਪਿਆਰਿਆ ਮੈਨੂੰ", "ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ ਜੀਉ/ਜੀ", "ਫੇ" ਆਦਿ ਦੀ ਭਲੀਭਾਜੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਭਾਂਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਫਰਜ਼ੀਏ ਜਿਵੇਂ 'ਸਿਫਤੀ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸਿਫਤੀ' ਕਬੀਰ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਫਰਜ਼ੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਮੁੱਖਿਕ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਆਈ।

੧੧. ਉਪਰੋਕਤ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਸ ਬੀਜ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਬੀਜ ਦੇ ਪਾਠ ਅਸਲੀ 'ਚਿਹਿਤ ਨਹੀਂ' ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਿਸਚੈ ਹੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਸ ਬੀਜ ਦੇ ਪਾਠ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਫਲਤ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਦ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ।

੧੨. ਬੀਜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ੧੫ ਨਵੇਂ ਛੰਡ (ਸ੍ਰੀਰਾਗ) ਅਤੇ ੨ ਅੰਗਿਆਤ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ (ਰਾਗ ਆਸਾ ਤੇ ਰਾਮਕਲੀ) ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਅੱਖਾਂ ਜਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸੰਪੂਰਣ ਤੇ ਅਪੂਰਣ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੭ ਹੈ। ਤੇ ਇਹ ਅੱਠਾਂ ਰਾਗਾਂ (ਆਸਾ, ਸੱਤਗਿ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਕੰਦਾਰਾ, ਭੋਰਉ, ਚਸਤ ਤੇ ਮਲਾਰ) ਉਪਰ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਕ ਸੰਭਵ (ਗੁਰੂ ਮਾਰੂ) ਇਸ ਤੋਂ ਖਥਰਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਸੰਚਿਕ੍ਰਿਤ ਕਰਕਿਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਛੰਡ ਵੀ ਹਨ। ਵਖ ਵਖ ਕੁਰੂ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਈ ਸਲੋਕ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੀ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਿੱਤੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਿਲਣਾ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਨਕਲੀ ਅਥਵਾ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਕਰਕੇ ਛਪੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਪਰੰਤੂ ਰਚਾਈ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪਾਸੇ ਨਿਰਣਾ ਸੌਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ।

ਹੋਰ ਵਿਚਾਰਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਖਣਾ, ਗਾਥਾ, ਵਰਨੇ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਹੇਠ ਅੰਦਰ ਰੱਖਣਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਿਪਟ ਸਲੋਕ ਲਿਖ ਕੇ ਗੁਰਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਚੋਖਕ ਦੀ ਸੂਝ ਪ੍ਰਸੰਜਾਮਈ ਹੈ।

੧੩. ਪਾਠ-ਭੇਦ ਅਣਗਿਣਤ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵਖ ਵੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਵਾਚੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੱਝਣ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਵਾਪਰੇ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਲੰਕਾ-ਪ੍ਰੀਤ ਹੋਣ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਇਆ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਲੰਕਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੂਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਚਾਰਣ ਦੀ ਸੁਖੇਨਤਾ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਲੰਕਾ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂਡ ਤੋੜ ਲਿਆ ਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਧੂ ਫਰਤੀ ਵੀ ਕਰ ਲਈ।

੧੪. ਬੀਜ ਵਿਚ ਹਰ ਰਾਗ, ਇਕੋ ਢੰਗ ਕਿ ਹਰ ਘਰ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ, ਕੁਝ

ਪੰਨੇ ਖਾਲੀ ਬੱਝਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਉਪਲਬਧ ਪਦੇ ਇਕੱਠੇ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਪ੍ਰੀਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਂ ਅੱਡੇ ਅੱਡ ਸੰਕਲਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਸੀ—ਉਸੇ ਝਰ੍ਹੇ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਗ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਂ ਗੰਦਿਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਦਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਨਿਪਟ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਇਕ ਢੇਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਥਾਵਾਂ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਕੁਚ-ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਕੰਮ ਖਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਹਲ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮੂਲ ਲਿਖਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਨਕਲ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਪਾਸੇ ਛੇਤੀ ਖੁਸ਼ ਜਾਣ ਦਾ ਰੋਖਲਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਜੁੜ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਪੈਂਡਿਤ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰੇ ਨ ਹੋਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋਣ। ਭਿਓ, ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਅਜੇਹੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵਿਆਲ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਮਜ਼ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਪਰੰਤੂ ਖਾਲੀ ਛਡੀਆਂ ਵਾਦਾਂ ਦੇ ਪੁਰ ਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਰਹੱਸ ਵੀ ਹੋਈ ਘਟ ਚੁੱਥਲਮਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਆਲਸ ਦਾ ਸਿਧਾਰ ਹੀ ਕੇ ਵਧ ਗਇਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੰਤਰਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਘੜੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਾਂ ਭਿਓ ਬੀਜ ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਥਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਦਰਾੜੇ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਿਚ, ਜਿਵੇਂ ਪੁਣਡ ਵਿਚ, ਚਲੀ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਥੇ ਭਿਓ ਇਸੇ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮੂਲਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਗਇਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਯਕ ਨ ਸਮਝਿਆ ਹੋਵੇ।

੧੫. ਬੀਜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਦੰਨਗੀ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਜਪੁ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਖਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹਾਲੇ ਥਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪਹਲੀ ਗੱਲ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਚਿਖਾਰੀ ਨੇ /ਓ/ ਨੂੰ ਸਭ ਥਾਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲੇ /ਉ/ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਡਾਕੋਂ ਉਸਨੂੰ ਲਗ ਮਾਰਤਾ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਡਾਕੋਂ ਨਹੀਂ। ਦੂਸਰੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ

ਅ, ਏ, ਹ, ਘ, ਚ, ਛ, ਟ, ਠ

ਲਗ ਮਾਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੰਨਾ ਆਹੀ ਛੱਡੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਛੱਡੀ ਬਿੰਦੀ ਨਾਲ ਛੁਕੁਰਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਐਂਕੜ ਚੋਲੀਥੜੇ ਪੁਰਾਣੇ, ਅਕੁਸ ਰੂਪ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੱਡਾ ਉਲਟੇ ਅਰਥਾਤ ਸੱਜੇ ਗੁਧ ਉਪਰ ਨੂੰ ਉਠਦਾ ਹੈ। (ਦੇਖੋ ਪਏਟ XVI, ਚਿਤ੍ਰ ੧੩) ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਛੱਡਾਂ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ਬੀਜ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਗੰਦਿਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦਾ ਜੋੜ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ। ਫਰਕ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੈ ਕਿ ਗੰਦਿਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੀ ਕਿਰੋਰੇਖਾ ਪੂਰੀ ਕਰੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ, ਅੱਖਰ ਅੱਡਰੇ ਅੱਡਰ ਵਿਚ ਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹੋ ਕਿਰੋਰੇਖਾ ਬੜੀ ਕੜਜਾਈ ਨਾਲ ਢਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੬. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ (ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ?)

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਸਿਖ ਜਗਤ ਦੀ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਬੀੜ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਵਕਤ ਪੀਠਮੰਡੀ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਦੀ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਚਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹੀ ਉਹ ਮੂਲ ਬੀੜ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬੂਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਮਤ ਦੇ ਵਿਪੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।

ਦਰਬਨ ਬਰ ਦੁੱਕ ਛੇਖਕ : ਇਹ ਬੀੜ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਦੇਖਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਉੱਤੇ ਚੌਥਾ ਸਾਹਿੱਤ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੀੜ ਵੇਖਣ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁਸਤਕ, 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸਨ' ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਂਡ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਮੂਲਾਧਾਰ ਇਹੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਵਿਰ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬੀੜ ਦਰਸੀ ਪਰਸੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ (1) ਗਿਆਨੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ (ਦੋਵੇਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਦਿਆਲਾ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ), (2) ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਪਾਠੀ, ਭੋਰਾ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾਰ ਆਣਾ ਮੰਡੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, (3) ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਾ, (4) ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਰੂਤਪੁਰਵ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ, ਅਤੇ (5) ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਉਦਾਸੀਨ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹਨ।^੧

^੧ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ੨ ਵਿਚ ਵਿੱਥੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਪਿੱਛੇ ਪੰ. ੫੨-੫੩.

ਗਿਆਨੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਵਟੀਆਂ, ਰਹਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਜਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਦੇ ਵਾਸੀ ਸਨ, ਜੋ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੀਲਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਜਿਲਕਮ, ਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੀ ਇਕ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਮੇਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਭੇ-ਭੋਭੇ ਇਕ ਰੱਚਨਾਮਚੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ, ਜੋ ੨ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੪ ਤੋਂ ੧੦ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੫ ਤਕ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਿਆ ਸਨ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਰੱਚਨਾਮਚੇ ਤੇ ਯਥਾਸ਼ਕਤਿ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੈ। (ਰਲਦਾ)

੬. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ

ਆਕ੍ਰਿਤੀ : ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਾਈ ਦੱਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀੜ 13½" × 9" (ਲਿਖਤ 10½" × 8½") ਆਕਾਰ ਦੀ, ਡਿਭਾਈ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਬਚਨਾ ਹੈ। ਕਾਗਜ਼ ਕਲਾ ਲਕਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਹਾਸੀਏ ਦੇ ਛਟ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਹਰੇਕ ਲਿਖੇ ਪੰਨੇ ਦਾ ਹਾਸੀ ਚੇਤਰਫੀ ਨਵੇਂ ਕਾਗਜ਼ ਨਾਲ ਨਵਾਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹੋਰ ਵੀ - ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਚੋਪੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਮੁਰੰਮਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹਾਸੀਏ ਵਾਪਰ ਚਕੀਰਾਂ ਨਹੀਂ, ਕਰੇ ਹੀ ਪਏ ਹਨ।

ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ : ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਧਾਸੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਖੁਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਪੰਨਾ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਅੰਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਦਾ ਪੰਨਾ ਲੰ ਕੇ, ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਇਕ ਪੜ੍ਹਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅੰਕ ਲਗੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਅੰਕ ਦਾ ਪੰਨਾ ੧, ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਉਸ ਪੜ੍ਹੇ ਦਾ ਪੰਨਾ ੨, ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਿਲਈ ਪਹਲੇ ਨੂੰ ਬਣਾ ੧ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬਣਾ ੨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਯਥਾ ੪੫/੧ ਤੇ ੪੫/੨। ਅੰਕ "ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ" ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾਨ ਉੱਥੇ ਬੀੜ ਵਿਚਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ਖੜੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ੬ ਦੇ ਇਸ ਨਿਰਣੇ ਨਾਲ ਅਸੰਮਤੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤਤਕਰਾ ਬਣਾਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਬੀੜ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਉਪਰ ਅੰਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ, ਬਿਨਾਂ ਅੰਕ ਨੂੰ, ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਪੜ੍ਹਾ ਸੁਮਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਕ ਦੋਬਾਰਾ ਹਾਸੀਏ-ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਪਿੱਛੋਂ ਲਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਪੜ੍ਹੇ-ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਵਿਖੇਪਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਲੱਭੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਦਾ ਅੰਕ	ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਅੰਕ	ਪ੍ਰਕਾਰਣ ਜਾਂ ਪਾਠ-ਪ੍ਰਸੰਗ
੪੫/੨	੪੬	ਜਪੁ ਆਰੰਭ

(ਵਟਨੇਟ ਦੀ ਬਾਥੀ)

(ਅ) ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਪਾਠੀ ਪਹਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਉਸ ਡਾਖੀਆਂ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਮੇਲਾਨ ਕਰਕੇ ਪਾਠ-ਰੋਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਫੁੱਲੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਾਠ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਰਭਿਰ 'ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਫੁੱਲੀ' ਵਿਚ ਉਧ੍ਰਿਤ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਅਸੀਂ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

(੬) ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਾ ਦੇ ਲੱਭੇ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੂਜੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਰੋਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ-ਦਰਸ਼ਨ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੨ ੨੫੪/੧ ਤੇ ੨੫੪/੨ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਵੀ ਜਿਟੀ ਹਾਂ।

(੭) ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੋਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੁਸਤਕ 'ਸ਼ਬਦ ਵਿਗਾਸ' ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

(੮) ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਬਾਥੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ੨ (ਪੰ. ੫੪-੬੩) ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਸੰਖੇਪ ਸਿੰਘ 'ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸਨ', ਪੰਨਾ ੩.

੧੦੨/੨	੧੦੩	ਪਹਰੇ ਆਰੰਭ
੩੧੬/੨	੩੧੭	ਸੋ ਜਨ੍ਹ ਸੁਖੀਆ ਹੁਆ
੩੪੦/੨	੩੪੧	(ਰਾਗ ਆਸਾ ਮ: ਪ ਚਲਦਾ)
੩੪੮/੨	੩੪੯	(ਇਸ ਅੰਕ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ)
੩੪੯/੨	੩੫੦	(ਇਸ ਅੰਕ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ)
੪੨੦/੨	੪੨੧	ਰਾਗ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮਹਲਾ ੫
		ਘਰੂ ੭
੪੬੧/੨	੪੬੨	ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਆਰੰਭ
੪੬੪/੨	੪੬੫	ਭੁ ਬਾਨੁ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸੋਗਾ
		(ਵਾਰ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ)
੫੪੧/੧	੫੪੦	ਨੀਸਾਣੁ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੋਵੀ
੭੦੧/੨	੭੦੨	ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਡ
੭੬੬/੨	੮੦੦	ਅਗਮ ਅਗੰਬਰ ਕੇਪਰਵਾਰੇ
		(ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਚਲਦਾ)
੮੧੦/੨	੮੧੧	ਬਾਣੀ ਸੰਦੇਹੁ ਜੀ ਬੀ

ਭਾ. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਖੇਪਤਾਵਾਂ ਛੋਂ ਸਾਫ਼ ਸਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧਾਨ "ਸੋਚੀ ਦਾ ਅੰਕ" ਕਹਿ ਕੇ ਯੋਗ ਹੈ।^੧ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਸੋਚੀਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋਚੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅੱਠ ਪੰਨੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਲਦ-ਸਾਫ਼ੀ ਦੀ ਤਰਜਮਾ ਕੀਤੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਜੁਗ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸੋਚੀਆਂ ਜਾਂ ਚੁੱਭਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਹਰੇਕ ਸੋਚੀ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਅਰਥਾਤ ਅਠਵੇਂ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ, ਹੋਰਾਂ ਕਰਕੇ, ਹਾਈਲੇ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ੀਰਾਵੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਲਦ ਦੀ ਮਿਸਲ ਚੁੱਕਣ ਸਮੇਂ ਜਿਲਦਸਾਜ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਚੋਖੀ ਆਸਾਨੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਚੀ ਦੇ ਨੰਬਰ (੧, ੨, ੩, ...) ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅੱਠ ਅੱਠ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚੀਆਂ ਚੋਣੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੁਲ-ਪਾਠ ਦੇ ਰੂਮ ਦੇ ਭੰਗ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਿਲਦਸਾਜ਼ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸਿਲਾਈ ਸੋਚੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਸਲ ਦੁੱਭ ਕੇ ਹੀ ਆਰੰਭਦਾ ਹੈ।

ਪਰੰਤੂ ਸੋਚੀ-ਪੰਨੇ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਜਿਲਦਸਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਠ ਅੱਠ ਦੀ ਬਰੀ ਵਿਚ ਬਣਦਾ ਪੰਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸਮਾਧਾਨ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਡੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਬੀੜ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾ ੩੧੬/੨ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਆਪ ਟਿੱਪਣੀ ਭਰਦੇ ਹਨ :

^੧ਕਰਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਬਾਨ ਪੰਨਾ ੪੬.

ਸੋਚੀ ਦਾ ਅੰਕ ੩੧੭ ਟਿੱਪਣੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਦ ਸੋਚੀ ਮੁੱਕੀ ਤੇ ਬਣ ਚਲੀ।^੧

ਕੁਣ, ਜੋ ਬੜੇ ਸੋਚੀਆਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਗਿਣਦੇ ਤਾਂ ਬਦਵੀਂ ਸੋਚੀ ਦੇ ਮੁੱਕਣ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾ ੩੮ X ੮=੩੦੪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲਾ ਪੜ੍ਹਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ੩੦੫ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਬੜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਬੜੇ ਸੋਚੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੰਨੀਏ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਾ ੩੧੨ ਤੇ ਅਗਲਾ ੩੧੩ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਹ ੩੧੭ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੱਤ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੁਭਾਏ ਸਮਾਧਾਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅੰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਖੇਪਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬੜਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰ-ਕਥਿਤ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਦਾ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਭਾਏ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਜ਼ਾਦਾ, ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਢ ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਤੇ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕਾਂ ਨੂੰ ਲਾਇਆ, ਉਸ ਪੜ੍ਹੇ ਦੀ ਗਣਨਾ ਖੱਬੇ ਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਭੈ ਕੇ ਨਹੀਂ; ਜਿੱਥੇ ਤੇ ਪੁੱਛੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਭੈ ਕੇ, ਯੀਤੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਅੰਕਣ-ਵਿਧੀ ਇਹੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਅੱਭ ਅੱਭ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ (ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਲਿਖਤ ਮੁੱਢਲੀ ਸੀ) ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ 'ਖੜ੍ਹੇ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੀ ਇਕ ਪੱਤਾ ਸੀ (leaf) ਹੈ, ਚੋ ਪੜ੍ਹੇ ਨਹੀਂ।

ਅੰਕ-ਵਿਖੇਪਤਾ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਗਿਆਨੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਤਰਨ ਰਾਗਨੀ ਟੋਲੀ ਨੂੰ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕਣ-ਵਿਧੀ ਬਾਰੇ ਸ਼ੰਕਾ ਉਪਜੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਬਨਾਮਚੇ ਵਿਚ ਇਹ ਆਇਆ ਹੈ

੭੭੮ ਭੋ "ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩ ॥ ਅਗਮ ਅਗੰਬਰ ਬੇਪਰਵਾਰ ਸੰਗਲਾ ਰੱਲ ਕੇ ੭੭੮ ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਬਾਕੀ ੭੭੮ ਖਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗਲੇ ਦੇ ਹਾਈਲੇ ਤੇ ੭੭੮ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ "੨੨ ਬਾਦੀਵਾਂ ਸੰਗਲਾ ਪੰਡ ੮੦੦ ਸਈ (ਸਗੀ) ਹੈ ਮਹਲੇ ੧ ॥ ਪਹਲੇ ਭਾ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਗੇ ਇਹ ਬਦਲ "ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਣੇਹਾਰ ਆਪਾਰ" ੭੮੯ ਤੇ ਹੈ। ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸਕਾ ਅਸੀਂ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਤੇ ਤੇ ਮੰਦੇ (ਮੰਨਦੇ) ਆਏ ਹਾਂ ਪੱਥੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਪੰਨਾ ਜਿਸ ਤੇ ਅੰਕ (ਅੰਕ) ਲਗਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਅੰਕ ਦਾ ਪੰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਉਸ ਦਾ (Second Half) ਦੂਜਾ ਅੱਧ ਹੈ, ਇਹ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰੁਸਤ ਇਉਂ ਸੀ ਕਿ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਤੇ ਜੋ ਅੰਕ ਲਗਾ ਹੈ ਉਹ ਪੰਨਾ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਕ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਪੰਨਾ ਜਿਸ ਦੇ ਕੋਈ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਉਸੇ ਪੰਨਾ ਦਾ (First Half) ਪਹਲਾ ਅੱਧ ਹੈ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਜੁਗ ਦੇ ਆਰੰਭਿਕ ਪੰਨਿਆਂ ਤੇ ਜੋ ਅੰਕ ਲਗੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨ ਲੈਣ ਤੇ ਇਹ ਸਬਦ "ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਣੇਹਾਰ"

^੧ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੬੮.

ਅਪਾਰਾ" ੮੦੦ ਦੇ ਪਹਲੇ ਅੱਧ ਤੇ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਖਿਆਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਤਰਕਰੇ ਦੀ ਸੁਧਾਰੀ ਸਮੇਂ ਨੀਕ ਹੋ ਸਕੇਗੀ।^੧

ਬੀੜ ਦੇ ਪਤਾ ੭੭੮/੧ ਉਪਰ ਹਾਈਏ ਵਿਚ ਆਈ ਇਹ ਟੂਕ "੨੨ ਬਾਈ ੨" ਸੋਫਰਾ ਪਿਛੇ ੮੦੦ ਸਹੀ ਹੋ ਮਹਲੇ ੧॥ ਪਹਲੇ ਥਾਂ" ਮੁਲ ਖੇਖਕ ਤੇ ਰਾਵੇਂ ਸੁਧਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚੋਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਟੂਕ ਹੈ, ਇਹ ਇਸ ਸੋਫਰੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ੮੦੦ ਉਪਰ "ਕਦਰਤਿ ਕਰਨੇਹਾਰ ਅਪਾਰਾ" ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਿਖਿਆ ਸਮਝਣ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਸਨੂੰ ਪੰਨਾ ੭੮੮/੨ ਗਰਦਾਨਦੇ ਹਨ। ਸੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਜਿਸ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ੭੮੮/੧ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮੁਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਉਹ ਪਤਾ ੮੦੦ ਸੀ।

ਪਤਾ-ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਵਿਵੇਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਡਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਵਿਚ ਪਤਾ-ਅੰਕ ਨੀਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਨੂੰ ਹਾਈਆ ਨਵੇਂ ਲਾਉਣ ਸਮੇਂ ਬਦਲੇ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਕ ਨਿਰੰਤਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤਰਕਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਅੰਕ ਵਖਰੇ ਹਣ ਤੇ ਮੁਲਪਾਠ ਦੇ ਅੱਡਰੇ। ਪਹਲੇ ਤਿੰਨ ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਹਨ; ਅੰਕ ਥੋੜੇ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪਤਾ ੨ ਤੋਂ ਤਰਕਰੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੀੜ ਦੇ ਕੁਲ ੮੭੪ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹੇ ਕਈ ਥਾਂ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਗਰੋਂ ਲੱਭਣ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਛੱਡੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਕੁੱਝ ਤਰਕਪ੍ਰਕਰ ਹੈ। ਪਰ ਕਈ ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਿੱਛੇ, ਕੁਝ ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਪਟ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ।

ਲਟਕਵੇਂ ਅੰਕ : ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗੰਗ ਗਉੜੀ ਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਹੇਠ ਅੰਕ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਖੋਜੀ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਲਟਕਵੇਂ ਅੰਕ (ਅੰਕਾਂ)' ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਘਰੂ' ਦੇ ਸੂਚਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਕਾਵਿ-ਕੋਟੀ ਦੇ, ਅੱਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਗਵੇੜ ਨੂੰ ਉਹ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ (ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ) ਕਈ ਅਨੁਭਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਥਵਾ ਕੁੱਝ ਵਿਚ ਥਾਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।^੨

^੧ 'ਹਰਨਾਮਦਾਸ', ਪੰ. ੨੪-੨੫ (੨੨, ੧੨, ੨੪ ਸੰਮਤਾਏ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ)।

^੨ ਦੱਖੇ ਹਰਨਾਮਦਾਸ, 'ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ' (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਪੰਨਾ ੪੧-੪੨.

ਲਟਕਵੇਂ ਅੰਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਉਪਰ ਕਥਿਤ ਗਿਆਨੀ ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਸ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨੀ ਭੀੜੀ ਦਾ ਮਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

[ਪਤਾ] ੮੬੬ ਤੇ 'ਸੁਣ ਮੁੱਖੋ' ਵਿਚ ਸਜਾ ਦੇ ਪੈਥਲੇ ਮੱਥੇ ਉਰਦੂ ਦਾ ਲਗਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਆਵੇਕਾ, ਇਹ ਸਥਾਨ ਸੱਚੀ ਤੋਂ ਜਾਣ ਆਵੇਕਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ (ਟਿਕ ਮਾਰਕ) ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਗਉੜ ਵਿਚ ਜੋ ਲਟਕਵੇਂ ਅੰਕ ਆਏ ਗਉੜੀ ਪਦ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ (ਟਿਕ ਮਾਰਕ) ਜਾਪਦੇ ਹਨ।^੩

ਪਟ ਛਾਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਹ ਅੰਕ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥਮ ਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੀ ਸੂ ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੩, ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ। ਲਟਕਵੇਂ ਅੰਕ ਰਾਗ ਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਚੜ੍ਹੇ ਜੋਧੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਕੁੱਝ ਦੀ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਜਾਣੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਸੰਚੀਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਦੋ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ, ਪ੍ਰਯੋਗ ਨ ਸਮਝਦਿਆਂ, ਅਡੋਲ ਹੀ ਠਕਲ ਕਰ ਲਿਆ।

ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਕਲਮਾਂ : ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਵਿਚ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵਧ ਵਿਭਿੰਨ ਕਲਮਾਂ ਦੀ ਟੰਗ ਲਾਈ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਹੋਣਾ ਸੁ ਹੈ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਧ ਵਧ ਕਲਮਾਂ ਤੇ "ਚਲਿਤੁ ਜਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ" ਹਨ। ਅੰਦਰ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ, ਵੀ ਚਾਰ ਪੰਜ ਕਲਮਾਂ ਦੇ ਦਰਬਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਧਾਰਣਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਪ ਲਿਖੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ, ਕਿਸੇ ਟੁੱਕ ਜਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਧੀਆਂ ਪਾਸ ਹੀ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਅੱਖਰ ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਗੁਟਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਦਸ ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਰਿਸ ਨੂੰ ਨੀਕ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਮੰਨੀਏ? ਕੁੱਝ ਗੁਟਕੇ ਨੂੰ ? ਵਲਸ਼ੁਰੂਪ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਸਬੰਧਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਰਖਦੇ ਹਾਂ।

^੩ ਦੱਖੇ 'ਹਰਨਾਮਦਾਸ' ਪੰਨਾ ੩੧ (੫, ੧, ੨੫, ਸੰਮਤਾਏ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ) ਨੋਟ : ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰਫ 'ਸਾਦ' ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਅਰਥੀ ਪਦ 'ਸਾਧੀ' ਦੇ ਆਰੰਭਿਕ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਦਰਸਤ' ਜਾਂ 'ਨੀਕ' ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਗ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਇਕ ਸਥਾਨ 'ਕਰਾ' ਕਰੇ ਘਟੇਹੀਆ ਖਾਸ ਨ ਪਾਏ ਸਾਦ' ਵਿਚ ਇਸੇ ਸਾਦ ਚੰਨ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। ਟੂਕ ਵਾ ਨੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਗੀਆਂ ਭੀੜਾਂ ਤੇ ਸੰਸਥਾ ਘਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਮਾਇਬ ਨੀਕ (੧) ਸਮਝਦਾ।

^੪ ਦੱਖੇ 'ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਜਨ', ਪੰਨਾ ੮੭ (ਬੀੜ ਦੇ ਪਤਾ ੫੫੧/੧ ਸੰਬੰਧੀ)

ਮੰਗਲਾਂ ਦਾ ਰੂਪ : ਹਰੇਕ ਬਾਗ, ਰਾਗ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਤੇ ਮੁਖ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਮੰਗਲ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਕੀ, ਬੀੜ ਅੰਦਰ ਕਈ ਬਾਣੀਆਂ ਅਸੰਗਤੀ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਲਾ ਅਥਵਾ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਫਿਰ ਮੰਗਲ, "ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਸੋਰਸਰੀ, ਬੋਰਾਝੀ, ਰੂਪਾਹੀ ਤੇ ਕੋਦਾਰਾ ਵੀ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਦੀ ਥਾਂ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਪ੍ਰਕਰਣ ਅਜੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਭਲੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮੰਗਲ ਲਿਖੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖੋਜੀ ਭਾਈ ਦਰਸਾਹ ਸਿੰਘ, ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੰਗਲ, ਜਿਹਨੇ ਭੀ ਮੁਖ ਲਿਖਾਗੇ ਨੇ ਨਾਨਕਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਲਗਪਗ ਮਰਯਾਦਾ ਪੂਰਵਕ ਹਨ। ਆਪਰ ਮਗਰੋਂ ਕਦੇ ਭੁਭ ਭੂ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਰੁਧ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਆਏ ਹਨ :

(ੳ) ਸੂਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੬। ੧੯
ਉਸਲ ਕੇਹਾ ਚਿਲਕਣਾ . . . ੧॥੧॥੩।

(ਅ) ਸੂਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੭॥
ਜੋਗ ਨ ਬਿਥਾ ਜੋਗ ਨ ਭੋਭੀ . .

(ੲ) ਭੋਰਉ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੂ ੨॥
ਦੁਬਿਧਾ ਮਨਮੁਖ ਰੋਕਵਿਆ .

(ੳ) ਮਹਲਾ ੧ ਬਸੰਤ ਹਿਫੋਲ ਘਰੂ ੨॥
ਸਾਇਗ ਰਾਮ ਬਿਪ ਪ੍ਰਸਿ ਮਨਾਵਹੁ . .

‘ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਰੁੱਧ’ ਭੋਭੀ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਪਹਲਾਂ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਮੰਗਲ ਮਿਛੇ। ਪ੍ਰਬਨ ਉਤਰਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਏ ਖਬਰ ਉਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਕੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ? ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਰਬਤੀ ਨਹੀਂ ਪਾਈਆਂ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਪ, ਹਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇਖਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਖੈਰ ਇਸ ਉਕਾਈ ਭੋਭੀ ਨਿਕਲਦੇ ਨਿਕਲਦੇ ਵਲ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਵਿਚ ਪਰਤਾਏ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਚਉਪਦਿਆਂ, ਅਸ਼ਟਪਦਿਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਮਗਰ ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਤੇ ਮਾਲ ਵਿਚ ਪਹਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨਾਲ ਚਲਾ ਰਖ ਕੇ ਕਿਟਤੀ ਜੁਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧, ੩ ਤੇ ੪ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਜੋੜ ਅਲੱਗ ਹੈ, ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਅਲੱਗ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਚੱਲਦਾ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ ਗਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜੁਮਲਾ ਕੁਲ ਜੋੜ ਲਿਖ

ਦਿਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੀ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੁਮਲੇ ਬਾਓਂ ਬਾਈਂ, ਐਂਗੇ ਪਿਛੇ ਹੇਠਾਂ, ਉਡੇ? ਮਗਰੋਂ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਲੱਭ ਕੇ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ ਇਹੀ ਸੰਬੰਧੀ ਰਾਗ ਅਸਾ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਜੁਮਲੇ ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਏ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਭਲਤ ਬਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹਫ਼ਤਾਲ ਵੇਰ ਕੇ ਜਾਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੁਧਾਈ ਬਹੁਤ ਬਾਈਂ ਬੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਿਹਾਰੀ ਤੇ ਐਂਕੜ ਹਫ਼ਤਾਲ ਵੇਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਬਾਈਂ ਮਿਟਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਰ ਗਈਆਂ ਕੁਝ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਕਈ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਵਧਾਏ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਲਕੀਰ ਵੰਝ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜੁਮਲਾ ਅੰਕ, ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬਲੱਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ, ਅਤੇ ਹਨੀਆਂ ਅਨੇਕ ਬਾਈਂ ਬਾਗੀਕ ਕਲਮ ਨਾਲ, ਲੰਗੀਂਤੀ ਥਾਂ ਲੱਭ ਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਹੀਂ ਕੱਟ ਵੱਢ ਤੇ ਵਾਧੇ ਪਾਏ ਬੀੜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੀੜ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਲਸਰੂਪ ਕੀਤੀ ਕਈ ਸੁਧਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਅਜੇਹੇ ਹੀ ਜਿੰਨੇ ਉੱਤੇ ੧੯੨੪-੨੫ ਵਿਚ ਗਿਆਣੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨੀ ਟੋਲੀ ਪਹੁੰਚੀ ਜੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਤ ਆਈ ਹੈ :

“ਉ” ਨੂੰ ਕਈ ਬਾਈਂ ਐਂਕੜ ਲਾਇਆ ਹੈ, ਕਈ ਬਾਈਂ ਨਹੀਂ ਲਗਾ, ੯੦ ਪੰਨੇ ਦੇ ਅਗਲੇ ਅਤੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਠੇ ਦੇ “ਵਿਛੁਨੀ ਕਿਉਂ ਮਿਲੇ” ਪਾਠ ਵਿਚ “ਉ” ਨੂੰ ਐਂਕੜ ਲਾ ਕੇ ਹਫ਼ਤਾਲ ਲਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਾਵਾ ਜੀ ਨਾਲ ਇਹ ਬੀੜ ਸੋਧੀ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਰਮੇ ਪਾਠ ਦੇ ਉ ਨੂੰ ਕਈ ਬਾਈਂ ਐਂਕੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਐਂਕੜ ਤੋਂ ਉ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਾ ਰਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਭਾਵ ਹੈ ਜੋ ਲੱਭਣ ਗੱਲਰਾ ਹੈ ਯਾ ਇਹ ਜਾਣਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉ ਤੇ ਉ ਦਿੱਖੇ ਹੀ ਕੱਲ ਹੋ।^੧

ਬੀੜ ਦੇ ਇਸ ਪਾਠ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਅਸੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਾਂਗੇ ਤਤਕਰਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈਅਤ : ਬੀੜ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪੜ੍ਹ ੨/੨ ਤੋਂ “ਸੂਰੀ ਪੜ੍ਹ ਪੰਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗ ਕਾ” ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਕਾਲਮੀ ਹੈ, ਤੇ ਅੱਗੇ ਪੰਨਾ ੧੩੨ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਪੇਰਨ ਤੇ ਚਲਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ “ਤਤਕਰਾ ਤਤਕਰੇ [ਕਾ]” ਵੀ ਇਸ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਲ ਤਤਕਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕਾਲਮ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਖੇਪ ਹੈ ਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅਗਲੇ ਅਥਵਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ।

^੧ 20ਵੇਂ ਪੰਨੇ “ਹੋਰਨਾਮਾ”, ਪੰਨਾ ੪ (੧੯ ੧੧ ੨੪, ਬੁਧਵਾਰ ਦੀ ਰਾਹਵਾਈ)

^੨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਖਬਰ ਲਿਖੀ ਹੋਰ ਗਈਆਂ ਲਗਦੀ ਹੈ

	ਚੰ ਸੰਨਿਧਾਨੁ ਕਰਕਾ ਪੁਰਖ ਨਿਰਭਉ ਨਿ ਰਬੈਰੁ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ
ਮੁਖੀਪਤ੍ਰ ਪੋਥੀ ਕਾ ਭਰਕਰਾ ਵਾਹਾ ਕਾ	੨੧੧ ਤੁਆਰੀ
੪੧ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਭਣੇ ਕਾ ਚਮਿਕੁ	੨੧੬ ਜੋਦਾਰਾ
ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਮਿਠੀ ਭਾਰੋਉ ਵਲੀ ਦੇਸਮ	੨੨੪ ਭੋਭਉ
ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ	੨੪੪ ਬਸੰਤ ਵਿਡੋਨ
੪੫ ਨੀਸਾਫ਼ ਬਹੁ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਖਰ ਮ: ੫	੨੫੯ ਸਾਹਗ
੪੬ ਜਖੁ ਬਹੁ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਗਿਆ ਏਸਪਛਾ	੨੮੬ ਮਲਾਰ
ਕਾ ਨਕਲੁ	...
੫੦ ਸੋਦਰੁ ਪੰਚ ਸਬਦ	...
੫੨ ਸੰਬਲਾ ਆਰਤੀ ਪੰਚ ਸਬਦ	੬੩੦ ਗਾਥਾ
...	੬੪੮ ਭੂਨਹੇ
...	੬੪੯ ਬਉਥੋਲੇ
...	੬੪੦ ਸਲੋਕ ਕਚੀਰੁ ਜੀਉ ਕੇ
...	੬੪੫ ਸਲੋਕ ਸੋਖ ਵਲੀਦ ਕੇ
...	੬੪੭ ਸਬਦੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਘ
...	੬੪੯ ਸਬਦੇ ਕਲਾ ਕੇ ਭਾਗਾ ਹੋਹਨਾ ਕੇ
...	੬੬੬ ਸਲੋਕ ਵਾਹਾ ਤੇ ਵਧੀਕ
੪੬੧ ਸੋਗਣਿ	੬੭੪ ਵਾਹਾ ਮਾਲਾ ਰਾਗ ਸਿੰਘਾਈਪ ਨਿ
੪੬੯ ਦਠਾਸਫੀ	ਤਰਕਰਾ ਤਰਕਰੇ
੫੦੦ ਜੋਤਸਰੀ	੬ ਸਿਰੀਭਾਗ ਭਾਗ ਮਾਝ ਰਾਗ ਗਉੜੀ
...	...
੫੪੦ ਲੀਸਾਫ਼ ਸ੍ਰੀ ਬਹੁ ਜੀਉ ਕੇ	੧੨ ਸੂਰੀ ਬਿਸਾਵਲੁ ਬੋਝ ਭਾਮਲੀ
ਦਸਖਰ ਮਲਾ ੬	੧੫ ਨਟ ਮਾਲੀ ਕਉੜਾ ਮਾਝ ਰੁਮਾਰੀ ਕੋਦਾਰਾ
...	...
...	...

(ਕਰਕਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਮਿਠੀ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਦਾ ਆਕ੍ਰਮ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਹਾ ਮਾਲਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਥਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਟੋਢੀ ਕਢੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।) ਸਰਕ : ਕਰਕਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ

ਤਰਕਰਾ ਤਰਕਰੇ

੩. ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਭਾਗ ਮਾਝ ਰਾਗ ਕਉੜੀ
੬. ਆਸਾ ਰਾਗ ਗੁਮਰੀ ਦੇਵ ਕੋਦਾਰੀ
੯. ਬਿਹਾਗਰਾ ਵਡਹੰਸ ਸੋਰਠਿ
੧੦. ਧਨਾਸਰੀ ਜੋਤਸਰੀ ਟੋਡੀ ਬੋਰਾਸੀ ਤਿਲੰਗ
੧੨. ਸੂਰੀ ਬਿਸਾਵਲੁ ਕੋਡ ਰਾਮਕਲੀ
੧੫. ਨਟ ਮਾਲੀ ਕਉੜਾ ਮਾਝ ਰੁਮਾਰੀ ਕੋਦਾਰਾ
੭੭. ਭੈਰਉ ਕਸੰਤ ਸਾਰਭ ਮਲਾਰ ਕਾਨਭਾ
੨੦. ਕਲਿਆਣ ਭਾਗ ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ੀ

ਇਸ ਭਰਕਰੇ ਦੇ ਪੰਨੇ ਪਾਸੇ "ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਤਰਕਰੇ" ਦੇ ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਓ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ' ਇਹ ਰਾਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਈ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੋਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਕਿ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਤਰਕਰੇ ਦੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰਾਂਤ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ 'ਸੁਰੀਪਤ੍ਰ ਪੋਥੀ ਕਾ', ਅਤੇ ਦੂਜਾ "ਬਰਦਾ ਦਾ ਤਰਕਰਾ" ਭਾ ਸਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਦੋ ਰਾਹੀਂ ਖੁਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਵਲ ੫ ਦੀ ਸ਼ਾਂ ਇਕ ਔਥ ਹੋਰ ਕੋਈ ਇੰਦ੍ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਭੰਡ ਬਾਕੀ ਰਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਰਕਰੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੋਵਲ, ਉਥੋਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜਦੋਂ ਰਾਗਾਂ ਨੇ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਬ ਆਪਣੇ ਪੜ੍ਹੇ ਮੱਠਿ ਲਏ ਹੋਣ। ਭੇਰ, ਇਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ।

ਈਸਰਾ "ਤਰਕਰਾ ਸਬਦਾਂ ਕਾ" ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਦੇ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਭੀੜ 1੨ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਵਿਚ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ, ਯਦੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ, ਮਹਲਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ਕਾ ਉਹ ਰਾਗ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦਰਦਾ ਹੈ, ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਦੇ ਹੋਰਾਂ ਰਾਗ ਦੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਕ ਦਰਜ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ੬ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ।

ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਚਿੰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਭੀੜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਿੰਤੀ ਮੋਲਾਨ ਭਾ ਤਰਕਰੇ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਕੈਟੀਆਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।¹²

¹²ਉਪਰ (ੳ), (ਅ) ਤੇ (ੳ) ਤਿੰਨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਸੂਚੀ ਭਈ ਅਸੀਂ ਵਾਹੀ ਜਾ 'ਕਰਕਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ' (ਪੰਨਾ ੫-੬) ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹਾਂ।

(ੳ) ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਅਨੇਹੇ ਹਨ ਜੋ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੇਰੂਦ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹੋਣ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ :

੧. ਏਕ ਸਿਮਰਿ ਮਾਨਿ ਮਾਹੀ (ਆਸਾ ਮ: ੫, ਚਉ. ੧੪੮)
੨. ਜਾ ਕਉ ਭਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ (ਆਸਾ ਮ: ੫, ਛੰਤ ੪)
੩. ਨਾਕੁਰ ਹੋਏ ਅਪਿ ਦਇਆਲ (ਚੌਕੰਧਾਰੀ, ਮ: ੫, ਚਉ. ੨੩)
੪. ਸੰਤਨ ਕੈ ਬਲਿਹਾਰੈ ਜਾਉ (ਗੋਤਰ ਮ: ੫ ਚਉ ੨੨)
੫. ਨਰ ਨਰਹੇ ਨਮਜਸਾਰੇ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਚਉ. ੫੮)
੬. ਰੂਪ ਭੰਗ ਸੁਗੰਧ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਚਉ. ੬੦)
੭. ਰਣੁ ਭੰਜਨਾ ਭਾਉ (ਰਾਮਕਲੀ, ਮ: ੫, ਛੰਤ ੫)
੮. ਕਰਿ ਬੰਧਨ ਪੁਕ ਪਾਸਕ੍ਰਮ (ਰਾਮਕਲੀ, ਮ: ੫, ਛੰਤ ੬)
੯. ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਧਿਆਇ (ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੫)
੧੦. ਪ੍ਰਭ ਕੋ ਭਗਵਿ ਬਛਕੁ (ਮਲਾਰ, ਮ: ੫ ਚਉ ੧੮)

(ਅ) ਅੰਨ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਏ ਪਾਠਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਰਥੇ ਸਿਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵੀ ਦੇਖ ਲਓ :

ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕ	ਬੀੜ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ	ਬੀੜ ਮਹਤਾ ਅਭਿ
੧. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਤ ਕਾਹੇ ਲੋਭਾਨੇ	ਕਿਖਿਆ	(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੩ ਚਉ ੧੨)
੨. ਆਪੁ ਗਵਾਏ ਤਾ ਸਰ	ਵਦਾਏ	(ਮਾਝ ਮ: ੩, ਅਭਿ. ੧੦)
੩. ਹਮ ਭਕਵੰਤ ਭਾਯਨ ਸਰ	ਧਨਵੰਤ	(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਚਉ ੩੧)
੪. ਦੁਖ ਭੰਜਨ ਤੇਰਾ ਨਾਉ ਜੀ	ਨਾਮੁ	(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਚਉ ੧੦੦)
੫. ਜਪਿ ਮਨਾ ਹਰਿ ਰਾਮ	ਭੁੰ ਰਾਮ	(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਛੰਤ ੩)
੬. ਕੋਊ ਬਿਖਮ ਕਛ ਤਰੇ	ਕਾਰ	(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਚਉ. ੧੫੩)
੭. ਜੋ ਸਿਖੁ ਸਾਖੀ ਬੰਧੁ	ਸਖਾ	(ਸੋਹਣਿ ਮ: ੩, ਚਉ. ੬)
੮. ਧੂਪ ਦੀਪ ਪੂਜਾ ਥੋਪਾਣ	ਸੇਵਾ	(ਗੋਤਰ ਮ: ੫, ਚਉ. ੧੪)

(ੳ) ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਤਰਕਰੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂਕਿ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਦਰਜ ਹਨ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ—

੧. ਬਿਹਾਗੜਾ ਮਹਤਾ ਪ ਚਾ ਚਉਪਦਾ ੨ "ਦੂਰਨ ਸੰਗਰੀਆ" ਇੱਥੇ ਇਕ ਚਉਪਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ, ਸਰਧਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਅਰਥਾ ਰਾਗ ਦੇ ਮੁਦ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ਮਹਤ ੪ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਮਹਤਾ ਪ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਮਥ ਵਿਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਨਹੀਂ।
੨. ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦਾ ਮਹਤਾ ੩ ਦਾ ਸੋਹਣਾ "ਅਭਮ ਅਗੰਬਰ ਬੇਪਰਵਾਰੋ" ਪੜ੍ਹਾ ੭੭੮/੧

ਉਪਰ ਦਰਜ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਮਹਤਾ ੩ ਦੇ ਸਹੱਲਿਆਂ ਦੀ ਪੋਟੀ ਵਿਚ ਨੰਬਰ ੨੨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ। ਇਹ ਉੱਥੇ ਦਰਜ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਮਹਤਾ ੭੭੮/੧ ਉਪਰ ਮਹਤਾ ੧ ਦਾ ੨੨ਵਾਂ ਸੋਹਣਾ "ਬੁਦਗਿਤ ਕਰਨੈਹਾਰ ਅਪਾਰਾ" ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਹੁਣ ਪੜ੍ਹਾ ੭੮੮/੨ (ਪੁਰਾਣਾ ਅੰਕ ੮੦੦) ਉਪਰ ਅਰਥਾ ਮਹਤਾ ੫ ਦੀ ਤਖਤੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਹੈ। ਸੁਧਾਰੀ ਇਸ ਵੱਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾ ੭੭੮/੧ ਉਪਰ ਇਹ ਨੰਟ ਦੇ ਕੀ ਥੀਤੀ ਕਈ ਹੈ "ਬਾਈਹਵਾਂ ਜਲਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ੮੮੦ ਸਹੀ ਹੈ ਮਹਤਾ ੧ ਪਹਿਲੇ ਕਾ।"

'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਜਨ' ਦੇ ਲੇਖਕ ਡਾ. ਭਾਈ ਜਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਪਰ ਅੰਕ (ਅ) ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਂ ਪਰ ਵਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਠ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਬਾਈਂ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਇੰਝ ਅਰੰਭ ਕਾ ਸਰੋਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਇਹ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਠ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਬਹੁਰੀ ਤੱਥ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗੋਚਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਤਕ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੇ ਛਾਪਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਸ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੋਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਰਾਜ ਸਾਹਿਬ ਮੁਨਸ਼ੀ ਕੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਸਨਜ ਵਲੋਂ ਹੜੀ ਸੰਦਰ ਬੋਲ ਬੁਣਿਆ ਵਾਲੇ ਰੰਗੀਨ ਟਾਈਟਲ ਨਾਲ ੨੪ ਪ੍ਰਾਇੰਟ ਦੇ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪਿਆ ਗਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਟਾਈਟਲ ਉਪਰ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ "ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰ ਸਬ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ [ਜੋ ਛਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ] ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ।"

ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਸੋਚਿਆ ਗ੍ਰੰਥ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੁਧ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਗਿਆਨੀ ਦੋਸਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨੀ ਟੱਲੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਨਾਮਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ ਛਰੀ ਸੀ।

੧੯.੧੧.੨੪ ਬੁਧਵਾਰ

ਪਹਲੇ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵੇਲੇ ਪੰਡਤ ਕਾਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

^੧ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਇਕ ਥਾਪੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸੁਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲਾਇਪਜੀ ਦੀ ਬੁਰਲਫ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਐਕਸੈਸਨ ਨੰਬਰ ੨੧੮੯ ਤੇ ਪਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਡਾਟਾ ਨਾਲ ਡਾਇਰਿਜ਼, ੧੮੧੩ ਤੋਂ ੧੮੧੮ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਸੀ।

੧੮੩੦ ਪੰਨੇ ਵਾਲੇ ਬਾਬੇ ਦੀ (ਜੋ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਮੁਨਬੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਾਈਆਂ ਦਾ ਛਪਿਆ ਹੈ, ਟਾਈਟਲ ਪੇਜ ਰੰਗੀਨ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ, ਇਹ ਵੰਗਾ ਸੁਧ ਛਪਿਆ ਹੈ ਬਹੁਤ ਘਟ ਅਉਧੀਆਂ ਹਨ) ਰਾਖਿਆ ਹੋਣੇ।^{੧੪}

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਬੁਧ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੁਸ਼ਟ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਪਾ ਦਾ ਮੁਲਾਹਾਤ ਇਹੀ ਕੁੰਝ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਫਲਸਰੂਪ ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਬੀੜ ਦੇ ਨੇਟਸ ਠੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਸਿਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਹੀ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਪਰ-ਵਰਣਿਤ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬੀੜ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਥਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕੇਵਲ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਰੂਮਾਂ ਵਿਚ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਵੀਹ ਦੇ ਕਰੀਬ ਬੱਸਰ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਸਿੱਟੇ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਰਕਾਰਾਂ ਵਾਰੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੁੰਝ ਤੋਂ ਲਏ ਕਿ ਇੱਥੇ, ਪੇਂਡੇ ਦ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਲਾ ਲਇਆ ਗਇਆ ਸੀ ਨਾਲ ਹੀ, ਇਸ ਕੁੰਝ ਦੀ ਟੋਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬੀੜ ਦਾ ਇਹ ਤਰਕਾਰਾਂ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਨ ਕੇਵਲ ਬਾਬੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਠਾਂਡੇ ਪਾਠ ਵੀ ਉੱਥੇ ਭਿੰਨ ਸਨ - ਆਖਿਰ ਕਰਕੇ - "ਚੋ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਤਾਂ ਸੰਕੇਤਕ ਹੀ ਹਨ; ਪੂਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਪਾਠਕ-ਜਨ ਆਪ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਤਰਕਾਰਾਂ ਬਾਬੇ ਵਿਚ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਗੀਕਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗੀਕਾਂ ਹਨ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਣੀਤ "ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ" ਨਾਲ ਭੁਗਤਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।

ਪਾਠ ਮਾਰਨ ਦਾ ਨੁਸਖਾ : ਬਾਬੇ ਦਾ ਤਰਕਾਰ ਬੀੜ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ੨੦/੨ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਉਪਰਾਂਤ ਬੀੜ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ੨੧/੨ ਉਪਰ ਪਾਠ ਮਾਰਨ ਦਾ ਨੁਸਖਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਇਕ ਬਿਖਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪਲੇਟ : XVIII ਚਿਤ੍ਰ ੧੫(੯) ਇਹ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਬੜਾ ਰੋਚਕ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਸਾਧਾਰਣ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਠ ਪਲੇਟ XIX ਚਿਤ੍ਰ ੧੫(ਅ) ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ, ਚੋ ਭਿੰਨ ਖਾਲੀ ਪੰਨਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਪਤ੍ਰ-ਅੰਬ ੨੫/੨ ਉਪਰ ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ ਹਨ, ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਵਿਚ ਇਹ

^{੧੪}ਉਪਰ ਕੀਤਾ "ਰੰਗਨਮਾ" ਪੰਨਾ ੪.

ਪਤ੍ਰਾ ੪੧ ਉਪਰ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਪਹਲੇ ਚੋਰਾ ਕੁਰੂਆਂ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਇਕ ਹੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਮਕਰਾਂ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਉਸੇ ਰੱਬ ਦਾ, ਪਰ ਬਾਹੀਕ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਫੂਰਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੀਆਂ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਬੜੀ ਬਿਖਮ ਲਿਖੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਦੀਆਂ ਲਿਖਿਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਪਲੇਟ XX, ਚਿਤ੍ਰ ੧੬ (੯)।

ਚਲਿਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਕਈ ਬਾਬਾਂ ਤੇ ਲਗ-ਅੱਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੈ। ਕੋਲ ਪਿ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਕੋਨੇ ਦਾ ਕੋਮ ਸਾਰਦੀ ਸੀ, ਕਈ ਬਾਬਾਂ ਅੰਦਰ ਪਈ ਹੋਈ ਸਿਹਾਰੀ, ਸਿਹਾਰੀ ਤੇ ਲਾ ਲਈ ਲਗਪਗ ਇਕ ਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਅਖਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾਅ ਹੋਰਵੇਂ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਸੋ ਨੀਕ ਪਾਠ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਪਲੇਟ XXII, ਚਿਤ੍ਰ ੧ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਫਰਕ ਸਹਿਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਅੰਤਲੇ ਵਾਰ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ "ਗੋਲ" ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਮਕਰਲੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਫੂਰਪੁਰਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ, "ਗੋਲੀ" ਦੀ ਕੁੰਝ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਸੀਹਤੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ : ਇਕ ਪ੍ਰਤੀ ਖਾਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਪਤ੍ਰਾ ਅੰਕ ੨ (ਪੁਰਾਣਾ ਅੰਕ ੩੮) ਉੱਤੇ ਚਮੜੇ ਹਲਕੇ ਜੇਹੇ ਸਾਫ਼ੇ ਰੰਗ ਦੇ ਭਾਗ ਉਪਰ ਸੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੋਧੀ ਨਿਰੇਸ਼ਨ ਰਾਇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਵਸੀਹਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁ. ਸੂਦੀ ੧੧, ੧੭੪੮ ਬਿ. ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਹਲਾਂ ਦਾ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਪਿਆਣਾ ਡੀਭਾ ਸੀ।

ਨੀਸਾਣ ਕੁਰੂ ਜੀਉ (ਪੁਰਾਣਾ ਨੀਸਾਣ) : ਕੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਖ ਸਭਤ ਵਿਚ "ਨੀਸਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕਾ" ਕਰਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੁੰਝ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਨੇ ੨੬/੧ (ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਨਾ ੪੫) ਉਪਰ ਉਪਲਬਧ (ਪਲੇਟ XXII ਚਿਤ੍ਰ ੧੭) ਇਹ ਪੰਨਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਬੁਟਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਕੱਟ ਪ੍ਰਮ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਮਤ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਵਿਵੇਚਨ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ। ਬੀੜ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭਿਕ ਭਾਗ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਕਾਂ ਵਾਲੇ ਕਈ ਪੜ੍ਹੇ ਗਮ ਹਨ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੋ ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਮੂਲੀ ਸੂਰਤ ਦਾ ਨੀਕ ਅਨੁ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਕਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੀਸਾਣ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਪਤ੍ਰਾ ੪੫ ਤੇ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਪੁ, ਪਤ੍ਰਾ ੪੬ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਨੇ ੪੫/੨ ਮਿਥਿਆ ਹੈ।

ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਚੰਦ ਜੀਉ ਕਿਆ ਦਸਤਖਤਾਂ ਦਾ ਨਕਲ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰੇ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਤੋਂ ਅਤਿਰਿਕਤ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬੀਜ ਦਾ ਸੰਪੂਰਣ ਅੰਗ ਹੈ। ਜਪੁ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬੀਜ ਵਿਚ "ਸੋਚਰੁ" ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਬਰਦਾਂ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੈ। "ਸੋ ਪੁਤਖ" ਵਾਲਾ ੪ ਬਰਦਾਂ ਦਾ ਜੁੱਟ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਾਂ, ਕੀਰਤਨ ਜਹਿਦੇ ਦੇ ਪੰਜ ਬਰਦ ਮੇਰੁਦ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਰਾਖ-ਬੰਧ ਬਾਣੀ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੀਹ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਲ ਵਰਤਮਾਨ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ। ਰਾਖ ਜੋਜਾਵੰਤੀ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਨਾ ਹੀ ਮਹਲਾ ੯ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਭਾਗ : ਬੀਜ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾ ੫੪੦ (ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਾ ੫੪੧/੧) ਉਪਰ "ਭੀਸਣੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮਹਲਾ ੬" ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਪਲੇਟ XXXII ਚਿਤ੍ਰ ੧੮) ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਮੁਲ ਬੀਜ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ੧੬੬੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਿਆ। ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਬੀਜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਕਹੁਤ ਮਹਾਰਲੇ ਸਮੇਂ ਲੇ ਜਾਂਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਚੌਥੀ ਬਾਣੀ : ਰਾਗਬਧ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਪਰਾਂਤ ਗੁੰਫ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾ ੯੩੪/੧ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਸੰਖਿਆ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :-

ੳ) ਸਲੋਕ ਸਹਸਰਿਤ੍ਰੀ (੪ + ੬੭); ਗਾਥਾ (੨੪), ਫੂਨਹੀ (੨੩), ਚਉਬੇਲੇ (੧੧), ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਵੀਰ ਜੀਉ ਕੇ (੨੪੧ + ੨ ਹਾਥੀਏ ਵਾਲੇ); ਸਲੋਕ ਸੋਮ ਭਗੀਏ ਦੇ (੧੨੫ + ਕੁਝ ਅੰਤਲੇ ਹੋਰ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖੇ), ਸਵਈਏ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਭਵ ਮਹਲਾ ੫ (੯ + ੧੧), ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਪਹਲੇ ਕੇ (੯), ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ (੧੦) ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ (੨੨) ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਬੇ ਕੇ (੬੦), ਮਹਲੇ ੫ ਕੇ (੨੧); ਕੁਲ ੧੨੨ : ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ (੪੩ + ੬੭ + ੩੦ + ੩੨) : ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ੯੭੨/੨ ਉਪਰ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਪਈ ਹੈ; ਫਿਰ ਕੀ, ਮੰਦਾਵਰੀ ਮਹਲਾ ੫, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਣਾ ਸਲੋਕ "ਤੇਰਾ ਕੀਰਾ ਜਾਣੋ ਨਹੀਂ", ਅਗਲੇ ਪੜ੍ਹਾ ੯੭੩/੧ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ੧੧।੧।੧ ਲਾਏ ਗਏ ਹਨ; ਪਹਲਾਂ ਲਿਖੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ।

ਵਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਰਾਗਮਾਲਾ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਹ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੜ੍ਹਾ ੯੭੪/੨ ਉੱਤੇ ਉਸੇ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਮੂਲ ਪੇਥੀ। ਵਿਚਾਰਾ ਇਕ ਪੂਰਾ ਪੜ੍ਹਾ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ (ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਕ ੯੭੪/੨ ਤੇ ੯੭੪/੧ ਵਾਲਾ) ਖਾਲੀ ਹੈ। ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੋਂ

ਸਿਵਾਦਿ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾਈਆਂ ਹੋਣ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਧੀ ਦੀ ਤਾਈ ਜੋਪ ਜਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਾਈ ਦਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

- ੧) ਇਹ ਕਥਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਕੁਲ ਪੜ੍ਹੇ ੯੭੪ ਹਨ;
- ੨) ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਬਿਧ;
- ੩) ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ (ਰਾਜੇ ਬਿਵਨਾਭ ਕੀ);
- ੪) ਰਤਨਮਾਲਾ;
- ੫) ਸਲੋਕ ਬਾਇ ਆਤਿਸ਼ ਬਾਦ
- ੬) ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ।¹⁵

ਪਰ "ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਰਾਗ ਭਰਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ" ਵਿਚ "ਰਾਗਮਾਲਾ ਜਿੰਘਣਾਦੀਪ ਕੀ ਸਿਵਨਾਭ ਰਾਜੇ ਕੀ ਬਿਧ" ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਖਤ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹੋਰ ਥੀਓਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਭਾਣਕੂ ਬਾਣੀ ਜੰਗੀਓ ਭਾਈ ਰਣਹੀਰ ਸਿੰਘ, ਕੁਝਪੁਖਵ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ, ਦਾ ਮਤ ਕੁਝ ਵਧਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸੇ ਬੀਜ ਦੇ ਸੂਚੀ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਆਈ ਪ੍ਰਤੀਕ -

੯੭੪ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਤਥਾ ਜਿੰਘਣਾਦੀਪ ਕੀ ਬਿਵਨਾਭ ਰਾਜੇ ਕੀ ਬਿਧ

ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਚਲੀਆਂ ਦੇਤ-ਕਾਥਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰਾਭ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਕੁਝ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

੯੭੪ ਤੋਂ ਅਗਲੇ, ਹਿਛਾਬਤੀ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਉਪਰ ਸਲਕ ਮਹਲਾ ੧, "ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦ" (੩ ਬਰਦ) 'ਵਾਇ ਆਤਿਸ਼ ਬਾਦ' (੧੬ ਬਰਦ), 'ਰਤਨਮਾਲਾ' (੨੫ ਬਰਦ), ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ 'ਰਾਜੇ ਬਿਵਨਾਭ ਕੀ', 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਅਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਦੀ ਹੋਰ ਤਰਕਬੇ ਵਿਚ ਆਈ ਉਪਰਲੀ ਮੁਖਤਸਰ ਜੇਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੇਵਲ ਰਾਗਮਾਲਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਬਾਕੀ ਦੀ ਭਾਣਕੂ ਬਾਣੀ ਕਦੇ ਚਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਬੀਜ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਕਰ-ਵਾਇਆ ਇਕ ਉਦਾਰਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਪਸ ਲਾਗੀ ਹੈ।¹⁶

ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧਨੀਆਂ : ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ ਦੇ ਦਰਬਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਇੱਧਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪੰਜ ਵਾਰਾਂ (ਗਉਠੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਭਡਹੋਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩, ਸਾਫ਼ੀਫ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਅਤੇ ਕਾਨਤਾ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪) ਦੀਆਂ ਪੁਨੀਆਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ

¹⁵ "ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ ਦੇ ਚਰਚਨ", ਪੰਨਾ ੮ (ਮੁਅੱਖਰ)

¹⁶ "ਦੇਖ ਭਾਈ ਰਣਹੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਣਕਹੀ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰੂ ੪੪੮ ਬਿਰਾਜ' ਵਿਚ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ' ਦੀ ਪੇਥੀ" ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਕਰਣ

ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੋਹਾਂ ਵਾਰਾਂ (ਮੁਲ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧, ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩, ਅਣੇ ਮਣਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧) ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ, ਮਗਰੋਂ ਬਾਗੀਕ ਕਲਮ ਨਾਲ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਉੱਤੇ, ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਲਾਈਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਥਾਂ ਮਿਲੀ, ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਦੀ ਧੁਨੀ ਥੜੇ ਉਪਲੱਥੇ ਦੁਪਲੱਥੇ ਬਗ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ :

‘ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ ਮਹਲਾ ੧ ਰਾਣੇ ਕੋਲਾਸ਼ ਕੀ ਧੁਨਿ ਤਥਾ ਮਾਲਦੇ’।

ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਕਾਰਨ ਇੰਦ ਹੋ ਗਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ : ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਾਈਏ ਵਿਚ ਲਿਖੇ “ਸੁਧੁ”, “ਸੁਧ ਕੀਰੇ” ਆਦਿ ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖਾਸਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਹੀਬਾ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋਤਸਰੀ, ਸੂਹੀ, ਮਾਧੂ ਤੇ ਕਸੰਤ ਰਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਪਦ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਕਟੇ ਹੋਏ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਭੰਭ ਸ਼ਬਦ : ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਕਟੇ ਹੋਏ ਤੇ ਹੋਰਨਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਬਦਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੀ ਜਾਣ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ। ਬਿਓਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ

੧) ਸਲੋਕ।

ਹਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਵੇਲਤੀ ਤਹਿ ਲਾਲ ਸਗੰਧਾ ਫੁਲ ॥

ਅਖਰ ਉਹ ਨਿਖਿਓ ਨਹੀ ਜੇਬਰ ਪਏ ਕਬੂਲ।

(ਪੜ੍ਹਾ ੨੭੫/੧)

ਇਹ ਸਲੋਕ ਰਾਗ ਗਉੜੀ “ਵਾਰ” ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਪਰਣੀ ਹਜ਼ਰਾਭ ਫੇਰ ਕੇ ਮੌਜ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਪਰ ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ :

੨) ਹਰਿ ਜਨ ਲੀਨੇ ਪ੍ਰਭੁ ਫੁਝਾਏ।

(ਪੜ੍ਹਾ ੩੦੬/੨)

ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਹਜ਼ਰਾਭ ਫੇਰ ਕੇ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਦਰ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਅਤੇ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਦੋਹੀਂ ਬਾਈਂ ਅੰਕ ੯੪ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤੇ ਵੀ ਲਬੀਰ ਢੇਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕ੍ਰਮਕ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਹਥਲੀ ਬੀੜ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਇਹ ਹੋਣਾ ਹੈ।

੩) ਦੇਖੋ ਲੰਗਾ ਹਰਿ ਕੀ ਸਗਾਈ॥

ਮਾ ਧਰਿ ਪਤ ਧੀਆ ਸੰਗ ਜਾਈ॥੧॥੨੮੫॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੩੭੪/੨)

ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਰਾਗ ਆਸਾ ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਕੀ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਲਿਖ ਕੇ ਬਾਅਦ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਹਜ਼ਰਾਭ ਨਹੀਂ ਢੇਰੀ। ਅੰਕ ਇਸ ਦਾ ਉੱਚੇ ੩੫੨੫੫। ਹੁਣ ਵ ਦਿਸ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਭੂਤਪੂਰਵ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਦਸਦੇ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਪਟਲੇਸ਼ਵਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰੇਂਦਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਈ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਬਾਬਦ ਅਮੀ ਜਮੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

੪) ਸੁਖ ਸਾਇ ਘਰਿ ਆਇਆ॥

ਨਿੰਦਕ ਕੇ ਮਖਿ ਛਾਇਆ॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੪੮੩/੧)

ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਹ ਬਾਬਦ ਚਰਚਾਗਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅੰਕ ਇਸ ਦਾ “੨॥੨੨” ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਬੱਝੇ ਪਾਠ-ਭੋਧਾਂ ਨਾਲ ਉਪਰ ਦਿਸੇ ਸਭੇ ਕੇ ਚੁਕਿਆ ਹੈ।

੫) ਅਉਧੁ ਜੋ ਜਗੀ ਗੁਰ ਮੇਰਾ॥

ਇਸ ਪਦ ਕਾ ਕਰੇ ਨਿਭੇਰਾ॥ਰਹਾਉ॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੪੯੭/੨)

ਰਾਗ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਚ ਬਬੀਰ ਦੇ ਇਸ ਬਾਬਦ ਦਾ ਕੋਵਲ ਦਿੱਤਾ ਕੁ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਖ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੬) ਹਰਿ ਹਰਿ ਲੀਨੇ ਸੈਤ ਉਬਾਰਿ॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੫੧੧/੧)

ਧਨਾਸ਼ੁਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਦੁਹਰਾਗਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਲੀਕ ਢੇਰ ਕੇ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਦਿਹ ਪੜ੍ਹਾ ੫੦੬ ਉਪਰ ਅੰਕ ੧੫ ਉੱਤੇ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ।

੭) ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਜਪਿ ਛਏ ਦਇਆਲਾ॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੫੫੦/੧)

ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਵੀ ਦੁਹਰਾਗਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਕਟਿ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਸਭੇ (੫੫੦/੬) ਉੱਤੇ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ

੮) ਕੁਣ ਝੰਝਨੜਾ ਭਾਉ ਸਖੀ ਹਰਿ ਏਕ ਧਿਆਵਹੁ

ਸਤਿਗੁਰ ਕ੍ਰਮ ਜੇਵ ਸਖੀ ਮਨ ਚਿੰਦਿਆਯਾ ਫਲੁ ਪਾਵਹੁ (ਪੜ੍ਹਾ ੭੦੩/੧)

ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਲਦੇ ਇਸ ਵਾਸ-ਵਿਵਾਦ ਕ੍ਰਮਿਤ ਛੰਦ ਦੀਆਂ ਪਹਲੀਆਂ ਦੋ ਟੁਕਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ; ਅੱਗੇ ਵਾਂ ਖਾਲੀ ਕਲਮ ਇਸ ਦੀ ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਨਾਭੋਂ ਵਖਰੀ ਹੈ।

੯) ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਹਿਰਿ ਮਾਈ ਕਵਲਨੈਨ ਆਪਨੇ ਗੁਨ॥

(ਪੜ੍ਹਾ ੮੧੦/-)

ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਇਹ ਬਾਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੦) ਭਾਇ ਮਨ ਹਰਿ ਇਮੁਖਨ ਕਉ ਸੰਗ ॥ (ਪੜ੍ਹਾ ੮੮੫/੨)

ਨਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੁਰਦਾਸ ਤੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਇਹੋ ਇਕ ਕੁਝ ਵਖਰੀ ਬਰਕੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਬਾ ਖਾਣੀ ਹੈ। ਕਟਿਆ ਯਯੀ, ਨ ਚੜ੍ਹਾਣ ਫੇਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੧੧) ਬੋਗਮਪੁਰਾ ਸਹਰ ਕ ਨਾਉ ॥ (ਪੜ੍ਹਾ ੨੭੮/੨)

ਰਾਗ ਕਉਤੀ ਵਿਚ ਤਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੨) ਅੰਤ ਕਾਲ ਜੋ ਲਛਮੀ ਸਿਮਰੇ ॥ (ਪੜ੍ਹਾ ੪੧੦/੨)

ਰਾਗ ਕੁਸਰੀ ਵਿਚ ਤਗਤ ਤਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਲਮ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੫, ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਚਿੱਠੇ ਸ਼ਬਦ, ਜਾਂ ਸੂਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਚਉਪਦਾ, "ਚਰਸੁਨ ਕਉ ਲੰਧੇ ਸਭ ਕੱਢੀ", ਰਾਗ ਗੋਭ ਦਾ "ਸੰਤਨ ਤੇ ਬਲਿਹਾਰੈ ਆਉ", ਤੇ ਮਾਧੁ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਅਖਰਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਬੰਦ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਕਰਕੇ ਰਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਭੂਤਪੂਰਵ ਯੁਗਦਫਾਰਾ ਵਿਲਾਸੀਕਟਰ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਏ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਸ਼ੋਧਿਤ ਸ਼ਬਦ-ਕੁੰਡਿਆ (ਤਖਤੀਆਂ) ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਏ ਹਨ।

ਉਪਰ-ਕਥਿਤ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਬੇ-ਮਿਲਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਰਾਗ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚ ਰਚਿਓਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੪, ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਲਿਖੇ ਨ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਨਾਸਿਕਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਨਿੱਗਰ ਬਿੰਦੀ (ਅਨੁਸਾਰ) ਦੇ ਬਹੁਤ ਬਾਈ ਅਤੇ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਬਿਨਾ ਟੱਡ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਲਾਈ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਇਸ, 'ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ', ਵਿਚ ਲਿਖਾਰੀ ਜੀ ਨੇ ਨਿੱਗਰ ਬਿੰਦੀ (—) ਬਹੁਤ ਵਰਤੀ ਹੈ; ਕਈ ਥਾਈਂ ਭੀਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਵੀ, ਜੀਕਣ ਵਾਰ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਵਿਚ, 'ਉੱਠਵਿ ਉੱਠਵਿ ਆਇਆ ਅਵਰ ਕਰੋਂਦਾ ਵੈਠ'; 'ਬੁਰਮਤੀ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰ ਹੈ' ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧ ਜਿਨ ਮਾਰਿਆ" ॥ ਅਤੇ 'ਕਿਆ ਉਨਿ ਉਨਿ ਦੇਖਹੁ ਸ਼ਬਦ' ਆਦਿ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਾਥੀ, ਬਾਗ ਕਾਨੜੇ ਵਿਚ ਬਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਲੋਕੀਂਦੇ ਥਾਈਂ ਲਾਈਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ।¹⁷

¹⁷ ਭੀਰ "ਭੂਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਗਾਸ" (ਮੁਧਗੀਓਰ), ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਸੰਗੀਤ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ

ਪਾਠ-ਭੇਦ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾਨ ਕੁਝ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਨੇ ਛਪੀ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਾਠੀ, ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਬਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਗਰੂਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕਠਨ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਖੋਜ' ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।¹⁸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੱਟੇ ਮੱਟੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਚਿੱਤਰ ਹਨ।

ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤ ਖੋਜੀ ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ, ਤਿੱਬਰਾਂਵਾਲੇ, ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਕੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ-ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿਚ ਛਿਆਸੀ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਸੰਯੋਜਤ ਕੀਤਾ ਹੈ : "ਇਹ ਆਦਿਕ ਕਰੀਬਨ ਪੰਦ੍ਰ ਜੋ ਪਾਠ ਹਨ ਜੋ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।"¹⁹

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਪਰ ਵਰਣਿਤ ਰਚਨਾਤਮਕੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਬੇਹੱਦਮਚੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ। ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਖੋਜੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦਰਜਾਏ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੁਝ ਕੁ ਕੁਰਪੂਰਵ ਯੁਗਦਫਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਵਾਲੀ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਗਿਣਾਏ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਹਨ। ਇਹ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪਾਠ ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਕੋਈ ਅਲੋਕਾਰ ਨਹੀਂ; ਪਰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਲੇਖਕ, ਇਸ ਦੇ ਤਿਖਟ ਕਾਲ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੂਰੂਪ ਬਾਰੇ ਕੀ ਚਾਨਣਾ ਪਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਪਸ਼ਟ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

(ੳ) ਪਹਲਾ ਵਰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਹਕਾਰਯੁਕਤ ਹ ਕੇ ਆਏ ਹਨ²⁰ ਪਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹਕਾਰਯੁਕਤ ਨਹੀਂ।

¹⁸ ਭੀੜ ਪੰ. ੨੨੧-੨੨੬

¹⁹ ਭੀੜ ਪੰ. ੨੫੨-੨੫੪ (ਜੋ ਉਹ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਉਪਰੋਕਤ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਲਏ ਗਏ ਹਨ)।

²⁰ ਹਕਾਰਯੁਕਤ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਚਾਰਣ ਵੇਲੇ ਉਹ ਵਿਚ /ਹ/ ਦੀ ਧਨੀ ਵਧਾ ਲੈਣਾ। ਸਿਰਫ਼ 'ਸਭਾ' ਤੋਂ ਫਿਰ ਸਰਬ ਤੋਂ ਸਮੀਕਰਣ ਦੀ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਸੰਖ ਬਣਾ ਲੈਣਾ ਹਨ ਤੇ ਉਹਦੇ ਵਾਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਦੇ ਵੀ ਇਹ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ /ਹ/ ਦੀ ਧਨੀ ਵਧਾ ਕੇ ਸੰਖ ਨੂੰ ਸਭ (ਸਬ) ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਕਾਰਯੁਕਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ /ਹ/ ਧਨੀ ਨੂੰ ਡਿਫ਼ਾ ਦੇਣਾ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹਕਾਰਯੁਕਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਬਾਹਰ/ਕਾਨੂੰ ਨੂੰ 'ਕਾਨ੍ਹ' ਕਰਕੇ ਤਿਖਟ ਹੋ ਜਾਂ ਪਹਿਨਣ ਨੂੰ ਪੰਨਣ।

ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ

ਪੰਨਾ/ਪਾਠ	ਪਾਠ	ਪਾਠ
ਕ੍ਰਮ ਸਾਹਿਤ	ਚਮਚੀ ਬੀੜ	ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ
੭/੧੫	ਥਾਨੁ ਮਹੇਸ	ਕਾਨ ਮਹੇਸ
੧੫/੧੭	ਸਆਲਿਓ	ਸੁਆਲਿਓ
੧੬/੮	ਪਦਿਨਵ	ਪੰਨਵ
੩੦/੧੦	ਦੇਦਾ ਜਗਹਿ ਪੁਕਾਰ	ਕਰੋ
੧੭੩/੧੮	ਸਭ ਲਾਲਦ	ਸਭ
੨੧੩/੧੫	ਸਭਦੂ ਕੋ ਠਸੁ	ਸਭਦੂ
੨੨੦/੭	ਜਾਨਹੁ ਗਿਆਨੀ	ਜਾਨਹੁ
੩੮੩/੮	ਚੀਤ ਆਵਹਿ ਤਾ	ਆਵੇ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ "ਸ਼ਲੋਕ" ਠਹਿਰਾ ਕੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਖਾਸੀ ਹੁੰਦੀ ਢਲ ਹਨ। ਉੱਚ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਰਲੀਕਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ (ਹ-ਯੁਕਤ ਧੁਨੀ) ਤੋਂ ਅਘੋਸ਼ ਵੱਲ ਆਮ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਲਾਕੇ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਵੀ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਲਹਿੰਦੀ-ਭਾਸ਼ੀ-ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ "ਇਕ" ਨੂੰ "ਹਿਕ" ਜਾਂ "ਕਰੋ" ਨੂੰ "ਕਰਹਿ" ਲਿਖਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ, /ਓ/ ਨੂੰ /ਜ/ ਵਿਚ ਬਦਲ ਲੈਣਾ ਵੀ ਇਸੇ ਰਚੀ ਦਾ ਢਲ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਰੱਖ ਕੇ ਬੋਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਰੁਚੀ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ ਹੋਰ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਪਾਠ, ਭਾਵੇਂ ਪਸ਼ੀ ਲਿਖੀ ਸ਼੍ਰੋਤੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠਾਂ ਨੂੰ "ਕ੍ਰਮੀਨ" ਕਹ ਕੇ ਛੱਡਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰੀਂਗੇ।

ਪੰਨਾ/ਪਾਠ	ਚਮਚੀ ਬੀੜ	ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ
੨੫/੪	ਕਰਣੀ ਬਾਬਹੁ	ਬਾਬਹੁ
੫੦/੮	ਸੰਮ੍ਰਿਧ ਪੁਰਖ	ਸੰਮ੍ਰਿਧ
੩੪੧/੧੩	ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰਿ ਕ੍ਰਿਸੀ	ਕ੍ਰਿਸੀ
੬੫੬/੮	ਗੰਠਿ ਗੰਠਿ ਖਰਾ ਇਗੁਤਾ	ਇਗੁਚਾ
੮੫੫/	ਤਿਨਾ ਤਿ ਰੋਜੀ ਦੇਇ	ਰੋਜੀ
੧੦੪੩/੬	ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਵਹੁ	ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੨੩੭/੧੦	ਗੁਰੂ ਕੰਮੀ ਪਾਹੁ	ਕੁੰਦੀ

(ਅ) ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਰਗ ਬੋਲੋਤੀ ਅਨੁਨਾਸਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਭਾਗ ਸਲਾਰ ਦੀ ਵਾਰ ਅਤੇ ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਵਿਚ ਲੋਤੀਂਦੀ ਤੇ ਬੋਲੋਤੀ ਨਿੱਗਰ ਬਿੰਦੀ (ਅਨੁਨਾਸਿਕਤਾ) ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਫਹਿਰ ਲਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ

ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਿੰਦੀਆਂ ਲਾਈ ਜਾਣ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਣ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪੰਨਾ/ਪਾਠ	ਚਮਚੀ ਬੀੜ	ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ
੨੨/੭	ਕੂੜੇ ਕੁਤੀ ਪਾਇ	ਪਾਇ
੩੭/੧੮	ਜਿਨ ਸਖੀ ਕੰਤੁ	ਸਾਖੀ
੩੧/੭੭	ਆਵ ਘਟੈ ਨਹ ਠ ਸੁਝੈ	ਆਵ
੪੩/੧੬	ਲਾਵੀਆ	ਲਾਵੀਆ
੩੩੧/੩	ਜੀਅਉ ਮੇਰੀ	ਜੀਅਉ
੩੩੨/੧੧	ਮੂਏ ਫੁਨਿ ਸੁਤਕੁ	ਮੂਏ
੩੩੨/੧੧	ਮੂਏ ਸਿਰਾਪ ਕਰਾਹੀ	ਮੂਏ
੩੬੮/੮	ਕਿਤ ਇਤੁ ਦਰਆਇ	ਕਿਤੀ
੧੧੦੮/੬	ਫੋਸਾਖੀ ਪੁਣੁ ਪਾਵੇ	ਫੋਸਾਖੀ

ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਬੋਲਚਾਲ ਵਿਚ ਅਨੁਨਾਸਿਕਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦਾ ਢਲ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਰਬੀ ਲੋਕ "ਦੁਨੀਆ", "ਸਮਾ" "ਬਿਨਾ", ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਨਾਸਿਕਤਾ ਸਹਿਤ ਉਚਾਰਣ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

(ੳ) ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੇ ਤੀਜੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਰੱਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਦਲੇ ਦੀਰਘ ਸੁਰ ਨੂੰ ਹੁਸਵ ਅਰਥਾਤ ਛੋਟਾ ਕਰਕੇ ਵਰਤ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜੇ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਪਲਬਧ ਹਨ :

ਪੰਨਾ/ਪਾਠ	ਚਮਚੀ ਬੀੜ	ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ
੫੭/੪	ਪ੍ਰਭਹੁ ਜਾਇ ਪਧਾਉਆ	ਪ੍ਰਭਹੁ
੧੪੫/੧੮	ਸਾਬਾਹੀ ਸਾਲਾਹ	ਸਾਬਾਹੀ
੩੨੩/੧੭	ਆਪਨਾ ਕੀਰਾ	ਆਪਨਾ
੩੨੩/੧੮	ਸੁਆਟਾ ਤਰ	ਸੁਆਟਾ
੩੨੩/੧੭	ਕਾਮਨ ਕਥ ਕੇ ਹੋਏ	ਕਥ ਕੇ ਹੋਏ
੩੮੪/੧੩	ਕੂਕਾ ਨਿਹੰਗਾ ਸਖੀ	ਕੂਕਾ
੫੧੬/੧੮	ਤਿਸੁ ਆਘੇ ਅਰਦਾਸਿ	ਅਗੇ
੫੬੮/੧੭	ਗੁਰੂ ਆਪਣਾ	ਗੁਰੂ
੬੨੪/੧੨	ਭਾਭੀਰੀ ਕੇ ਪਾਤ ਪਾਠਦੇ	ਪਰਦੇ

ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਆਏ ਦੀਰਘ ਸੁਰ (ਆਵਾਜ਼) ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰ ਲੈਣਾ (ਹਸ੍ਰੀਕਰਣ) ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਯਤਨ-ਸੰਜਮ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(ਸ) ਲੋਕਾ ਵਰਗ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਲਗਮਾਤਾ ਦੇ ਭੇਦ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਖੇਅੰਡ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ, ਇਸ ਵਰਤ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਉਪਰਲੇ ਦਸੀਲਿਆਂ ਦੇ ਮਿਲ ਸਕੇ ਹਨ, ਇਹ ਹਨ

ਪੰਨਾ/ਪਾਠ	ਅਮਰੀਕੀ ਬੀਜ	ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ
੧/੪	ਬੁੱਧ ਚੁਪਿ	ਚੁਪੇ ਬੁਪ
੮/੫	ਸਚਿਖੰਡਿ	ਸਚਖੰਡਿ
੧੬/੪	ਅਪਵਿਕੁ	ਅਪਵਿਕੁ
੭੨/੫	ਨਦਰ ਕਰਿਕੈ	ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਕੈ

(ਰ) ਪੰਜਵਾਂ ਵਰਗ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਿਰਿਆ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਕਾਦੀਆਂ ਜਾਂ ਤਿਖਾਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਵੇਰਾ ਛੋਟ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ "ਮਹਲਾ" ਪਦ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁਝ ਕਾਵਾਂ ਹੈ "ਮਹਲ/ਮਹਲ" ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਤੇ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਤੇ ਥਾਵ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਅਤੇ ਆਮਾ ਵਾਕ ਵਿਚ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦੂਸਰੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦੇ। ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਥਮਤਮ ਸੰਯੋਗਾਂ (ਬਾਬਾ ਮੰਦਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੌਰੀਆਂ) ਵਿਚ ਲਗਪਗ ਹਰ ਕਾਂ, "ਮਹਲ" ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪੁਰਾਤਨ ਪਰਿਪਾਟੀ ਦੀ ਹੋਣ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਿੱਛੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ "ਮਹਲਾ" ਆਇਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉੱਥੇ "ਮਹਲ" ਹੀ ਬਿਨਾਂ ਅਪਵਾਦ ਔਕੜ ਨਾਲ ਹੈ। ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ ਵਿਚ ਇਸ ਪੇਖ ਤੋਂ ਬੜੀ ਦਿਲ ਵਰਤੀ ਹੋਈ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਲਿਖਿਆ "ਮਹਲ" ਹੈ ਪਰ ਔਕੜ ਰਹਿਤ। ਬਾਹੋਡਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਦੇ ਕੁਝ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਇਹ ਗੀਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਬੇ-ਧਿਆਨੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕਾਰਣ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਰੁਕੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ -

ਸਿਰਨਾਵਾਂ	ਟਿੱਪਣੀ
੧ ਮਹਲਾ ਪ ਰਾਗ ਕਉਤੀ ਚਉਪਦੇ	ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਰਾਗ, ਕਾਟੀ ਦੇ
੨ ਗਉਤੀ ਬੰਗਾਨਿ ਰਹੋਏ ਕੇ ਛੰਤ	ਰਚੈਤਾ ਆਦਿ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਘਰਿ ਮ	
੩. ੩ ਸਲਕ	(ਪੜ੍ਹਾ ਕਦੇ ਵਾਰ ਗਾਥਾਗ੍ਰੰਥੀ ਦੇ ਸਤਵੇਂ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਰਚੇਤ, ਮ. ੩, ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ੩ ਤਿਖਿਆ ਹੈ) ਇਸ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਅਜੇਹੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਮਿਸਾਲਾਂ ਉਪਲਬਧ ਹਨ

੪ ਸੰਗਿਠ ਮ: ੧ ਘਰੁ	(ਪੜ੍ਹਾ ੪੬੩ ਘਰੁ ਦਾ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ)
੫ ਸਲੋਕ ੩ ਮ:	(ਪੜ੍ਹਾ ੬੧੮, ਮਹਲਾ ਸੁਚਕ ਅੰਕ ੩ ਦੇਖੋ ਕਿੱਥੇ ਪਾਇਆ ਹੈ)
੬. ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ ਮਹਲਾ ੧ ਰਾਣੇ	(ਪੜ੍ਹਾ ੮੬੧, ਦੇਖੋ ਪੁਨੀ ਕਿੱਥੇ ਉਪਲਬਧ ਲੇਲਾਸ ਕੀ ਪੁਨਿ ਰਥਾ ਮਾਛਦੇ ਦੁਘੜੀ ਲਿਖੀ ਹੈ)
੭. ਸਲਕ ਮ: ੧	(ਪੜ੍ਹਾ ੮੩੩, ਸਲੋਕ "ਜ ਪਾਖੰਡੀ ਜਿ ਕਾਇਆ ਘਾਣੇ" ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ)
੮ ਸਵੀਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ	(ਪੜ੍ਹਾ ੮੫੧, "ਸਵੀਏ" ਦੇ ੧੩ ਠਾਠ ਹਨ)

ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਲਮ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਹੋਣ, ਪਰੰਤੂ ਮੁਢਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਲਮ ਵੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਵੇਖਾਂਗੇ, ਇਸ ਵਰਤ ਵਿਚ ਕਹੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ।

(ਕ) ਉਪਰਲੇ ਪੰਜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਭੇਦ ਇੰਨੇ ਵੱਧਦੇ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨੇ ਅਸੁੱਧੀਆਂ ਕਾਰਣ ਪਏ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਹਨ, ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਵਰਗ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਵਰਗ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਬਾਰਜ-ਪ੍ਰਵੀਨਤਾ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਚੋਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪਾਠਭੇਦ ਸ, ਮੰਨਾ ਸਿਧ (ਸ੍ਰੋਤ - 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਠਿਨੇ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਕੋਸ਼ੀ' ਵਿਚ ਲਾਲ ਸਿੰਘ) ਅਤੇ ਸੰਤ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ (ਸ੍ਰੋਤ - 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦਰਸ਼ਨ') ਤੋਂ ਲਏ ਗਏ ਹਨ

ਪੰਨਾ/ਪਾਠ	ਹੋਰਨਾਂ ਵੀਜਾਂ ਦਾ ਪਾਠ	ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ ਦਾ ਪਾਠ
੬/੭	ਵਿੰਦ ਵਿੰਦਾਸਣਿ	ਵਿੰਦਾਸਣਿ
੧੬/੬	ਚਿਤੁ ਲਿਖਾਰੀ	ਲੇਖਾਰੀ
੨੧/੨੨	ਕਰੋ ਖਲਹਾਨ	ਖੁਲਹਾਨ
੨੬/੧੨	ਮੰਗੁ ਪਰ ਜਾਣੈ	ਸਲੈ
੫੬/੩	ਕਰ ਜੋੜਿ ਖਲੀ ਤਕੈ	ਬਥੀ
੯੨/੧	ਭਰਮਿ ਕੁਲਾਇਆ	ਭਾਇਆ
੧੩੬/੧੬	ਕਹੀਐ ਕਿਥੇ ਵੈਟ	ਵੈਟ
੧੪੧/੧੭	ਇਕ ਖਿਣੈ	ਖਣੈ
੧੪੩/੧੮	ਅਵਜੁ ਖੁਦਾਇਆ	ਖੁਦਾਇ
੧੫੨/੫	ਮੁਈ ਸੂਰਤਿ	ਸੂਰਤਿ
੧੫੭/੧੦	ਨਿਰਭਉ ਕਾ ਸਹਿਲਾ	ਸੋਹਲਾ

(ਪੰਨਾ/ਪਾਠ)	(ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਪਾਠ)	(ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਪਾਠ)
੧੫੪/੨	ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ	ਕਹਿਣੇ
੧੮੮/੧੩	ਕੱਢੀ ਨ ਵਰਾ	ਕੱਢੀ ਨ
੨੧੫/੨	ਨ ਬਿਆਪਤ ਦੁਖਾ	ਆਪਤ
੨੪੨/੩	ਬਾਲ ਬੁਧਿਕਾ	ਬਾਧ
੨੫੩/੧੫	ਬਿਲਵਤ ਹਰਿਤ	ਰਹੈ
੨੬੦/੧੧	ਅੰਸੋਂ ਆਗਨੈਤਾ	ਆਗਨਤਾ
੩੨੧/੮	ਜੋ ਜਾਚੇਈ ਹੋਭਰੋ	ਜਾਚੇਦੋ
੩੨੩/੧੨	ਸਰਬ ਰਸੁ ਛੱਡ	ਸਰਬਸੁ
੩੪੨/੧	ਬੰਦ ਸੁਧਿ ਲਹੈ	ਬੰਧੁ
੩੪੨/੧੧	ਵਾਥਾ ਵਾਥਾ	ਵਾਥਾ
੩੪੬/੧੧	ਜਾ ਤੇ ਆਥਾ ਗਵਨੁ ਇਲਾਇ	ਜਾਤ
੩੪੬/੨੧	ਮੇਂ ਸਉ ਕੋਊ ਨ	ਕਉ
੩੬੪/੧੮	ਮਨਮੁਖ ਮੂਰਖਾ	ਮੂਰਖਾ
੪੧੮/੩	ਫਾਟੀ ਤਿਨਾ	ਪਾਟੀ
੪੩੨/੧	ਉਧਾਰਿ ਲੈ ਪਿਆਰੇ	ਉਧਾਰਿ
੪੩੭/੧੪	ਕਰਣੀ ਸਾਥੀ	ਜਾਰੀ
੪੪੧/੨	ਅਨੰਦੁ ਹੋ	ਅਨੰਦੁ
੪੪੨/੧੫	ਭਾਹਾ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਲੈ ਜਾਏ	ਰਾਮ
੪੫੦/੧੦	ਭੁਖਾ ਬਿਆ ਖਾਏ	ਭੁਖ
੪੫੬/੧੮	ਮੁਨੀ ਉਧਰਨ	ਸੁਨੀ
੪੬੩/੧੬	ਸਚੇ ਹੀ ਸਚਿ ਨਿਬੜੇ	ਸਚੇ
੪੭੬/੧੮	ਅਗਮ ਨਿਗਮ ਜੋਤਿਕਾ	ਨਿਰਗਮ
੪੮੨/੧੪	ਕਾਸੀ ਕਾ ਜੁਲਹਾ	ਕਾਸੀਕ
੪੮੪/੧੮	ਇਨਸੂ ਫੈਨ	ਇਨਸੂਨ ਰੈਨਿ
੪੮੭/੧੭	ਬਨਨਾ ਤਨਨਾ	ਤਤਨਾ
੪੯੦/੬	ਜਰੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਈ	ਸਮਾਈ
੫੧੪/੩	ਅਲਿਪਤ ਰਹੈ	ਹੈ
੫੧੮/੮	ਭੁਮ ਹਰਤਾ ਰਾਮ	ਰਹਤਾ
੬੨੮/੧੫	ਤਿਸ ਆਗੇ ਕੋ ਨ ਟਿਕੈ	ਇਸ
੬੪੪/੧੩	ਕਰਾਰਿ ਬੇਰਾਗ	ਕਰਾਰਿ ਬੇਰਾਗ
੬੩੫/੧	ਮਨਮੁਖ ਬੁਧਿ ਲਹੈ ਭੈ	ਬੁਧਿ ਲਹੈ ਭੈ

(ਪੰਨਾ/ਪਾਠ)	(ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਪਾਠ)	(ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਪਾਠ)
੬੫੧/੮	ਅਬਾਧਏ ਤਿਨ	ਆਰਾਧਏ ਤਿਨ
੬੮੭/੬	ਆਸ੍ਰਮ ਕੀਨੇ	ਅਸ੍ਰਮ ਕੀਨੇ
੬੮੭/੧੦	ਸੁਖਦਾਈ	ਸੁਖਰਦਾਈ
੬੯੩/੧੭	ਮਾਰਕੰਡੇ ਤੇ ਕੇ	ਮਾਰਕੰਡ
੭੦੬/੧੭	ਕਰਮਾ ਏਧੁ ਖੇਵੁ	ਕਰਮ ਏ ਖੇਵੁ
੭੧੨/੨	ਅਰਜਾਰੀ	ਅਰਜਾਰੀ
੭੨੧/੧੧	ਭਾਇਆ ਅਤੀਤੁ	ਤੀਤੁ
੭੭੯/੧੧	ਹਮ ਬਹੁਰੀਆ	ਹਮਾ
੮੧੭/੧੨	ਦੀਨੋ ਦਾਨਿ	ਜਾਨਿ
੮੨੨/੪	ਚੀਤਿ ਚਿਤਵਉ ਜੰਸੇ	ਚਿਤਉ
੮੩੨/੭	ਨਟਸਾਲਾ	ਨਾਟਸਾਲਾ
੮੮੭/੪	ਪੰਚ ਬਜਿਤੁ ਕਰੇ ਸੋਜੇਗਾ	ਸੋਝੇਗਾ
੮੮੯/੧	ਭਿਗੈ ਨ ਭੋਲੈ	ਭਿਗਿਨ
੯੧੮/੪	ਕਰਹ ਕਹਾਣੀ ਅਕਥ ਕੇਰੀ	ਕਰਹਾ
੯੬੮/੭	ਕਿਆ ਸਾਲਾਹੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸਾਹ	ਕਿਆ
੯੬੮/੧੨	ਗੁਰੁ ਅਮਰੁ ਕੂ	ਅਮਰੁ
੧੦੦੦/੧੪	ਤਿਸੁ ਸਿਉ ਦੀਅਰਾ ਜਾਹ ਸਿ ਰੇ	ਜਾਗਸਿ
੧੦੦੨/੧੮	ਫੂਕਾ ਭਾਰਾ ਭੋਰਮ ਕਾ	ਕਰਮ
੧੦੧੩/੩	ਅੰਤਰ ਆਤਮ ਜਾਪੈ	ਆਤਮ
੧੦੨੫/੧੬	ਪਤਹਰਿ ਦੁਖੁ ਦਾਲਦੁ	ਦਾਲਦੁ
੧੦੩੭/੧੯	ਸਾਮ ਵੇਦੁ ਹਿਗੁ ਜੁਜਰ ਅਥਰਬਣ	ਰੁਕ
੧੧੬੫/੮	ਬਿਨਤੀ ਕਰੇ ਪਟਰਾਨੀ	ਕਹੈ
੧੨੧੨/੬	ਮਸਤਕ ਪੁਨੀਤ ਸੰਤ	ਮਸਤ
੧੨੩੦/੫	ਜਾਨ ਬਾਨ ਬਿਸਾਰੇ	ਬਾਨ
੧੨੫੧/੧੬	ਵਕਾ ਰਾਹਿ ਚਾਨੀ	ਚਰਿ
੧੩੦੦/੧੭	ਮਾਨ ਤਨੁ ਧਨੁ ਪ੍ਰਾਨੁ ਪ੍ਰਭੁ ਕੇ	ਮਾਨ
੧੩੦੫/੫	ਗਾਣ ਮਸਤ ਪੂਰਨ	ਗੀਟਾ
੧੩੩੦/੧੫	ਮਸਟ ਰਹਉ	ਕਰਉ
੧੩੫੩/੧੦	ਨਿਹਚਲੈ ਜਨਮਸਯ ਜਾਵਤ	ਜਾਵਦ
੧੩੭੨/੧੦	ਦੁਖ ਰਵਨ ਕਨਕ ਕਮਾਲੀ	ਕਨ ਕਮਾਲੀ

(ਪੰਨਾ/ਪਾਠ)	(ਹਰਨਾ ਬੀੜਾ ਦਾ ਪਾਠ)	(ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜਾ ਦਾ ਪਾਠ)
੧੩੭੭/੯	ਹਸਤੀ ਕੁਝੀ ਨ ਜਾਇ	ਹਾਥੀ
੧੩੭੮/੧	ਭਾਵਾਉ ਦੇਕ ਅਗੀ	ਭਾਵਾਉ

ਉਪਰਲੀ ਸਮਝੀ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਵਾਚਿਆ ਕੁਝ ਤਾਂ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਬਹੁਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਉਥਾਈ ਹੀ ਮੰਨੇ ਜਾਣਗੇ, ਤੇ ਚੋਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨਾ ਸਿੰਘ ਅਪੰਡਪਾਨੀ ਦੇ ਇਤਾਏ ਅਨੇਕ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਲਸਾ ਦੇ ਦੱਸੇ ਪੰਦਰਾਂ ਜੋ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਮੁੱਠੀ ਫਰ ਹੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਸੰਕੇਤਿਤ ਹੋਰਨਾਂ ਅਸ਼ੁੱਧੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਅਲੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਚਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਾਣੀ ਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲਈ ਇਹ ਬੀੜਾ ਆਦਰਸ਼ ਪ੍ਰਕਿਰਿਪਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਮੁਢਲੇ ਲਿਖਾਰੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ, ਇਸ ਦੇ ਜਾਂ ਵਿਵਾਹਿਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਅਜਿਹੇ ਪਾਠਾਂ ਨਾਲ ਥੱਪੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੁਮੰ ਹਰਨਾਮਾ ਦਾਸ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੁਜਗੀ ਮਹਤਾ ਪ ਦੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਲਿਖੇ ਦੀ ਵਾਂ ਉਤ (ਏਤ ਚਕਾਨੁ ਸ੍ਵਾਨਿ ਹਰਿ ਜਸ—ਪੜ੍ਹਾ ਬੰਦ) ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੇਵੀਐ" ਵਿਚ ਕਲ ਦੀ ਵਾਂ ਟਲ ਦਾ ਆਉਣਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੱਜਰ ਉਥਾਈਆਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।²⁰

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ

ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਤਾ : ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਸੰਕੇਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਰਾਮਕਮਾਲਾ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣੀ ਰਾਗਮਾਣਾ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰਿਹ ਚੈਣ ਜਾਂ ਨ ਹੋਣ ਦੇ ਸੁਆਲ ਤੇ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਅਸਲੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਨਾਬਰ ਹੋਏ ਉੱਚੇ ਹੀ, ੨੩ ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ ੧੯੧੮ ਨੂੰ ਅਖਬਾਰ 'ਪੰਥ ਸੇਵਕ' ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਦਿਲ ਦਿੱਤੀ²¹ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਫ਼ਸੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਤਾਰਖ਼ਤਰ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨਾ ਕਰਦਾਨੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਦਾ ਕਰਤਾ, ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ਮਤ ਦੀ ਹੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦਾ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਚਿੱਠੀ ਅਤੇ ਬੋਹਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਹੱਥੀ ਚਿੱਠੀ ਨੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ।

ਉ) ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਲਿਖਿਤ ਮੂਲ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੬੪੮ ਵਿ

²⁰ਉੱਚੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਬੀੜਾਂ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੯੭ ਅਤੇ ੧੦੦.

²¹ਜਿਹੀ ਲਈ ਦੇਖੋ ਅੰਤਿਕਾ ੧

(੧੫੯੧ ਈ.) ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਈ।²² ਇਹ ਧੀਰਮਲ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਤ ਸਮੇਂ ਜਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਗਏ।²³

ਅ) ਮੁਢਲੀ (ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ) ਨੂੰ ਜੋ K੧ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਕਲ ਹੋਈ ਬੰਨਿਆਈਆਂ ਦੀ ਬੀੜ ਹੋਵੇਗੀ। "ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਬਾਣੀ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ" ਤੋਂ ਨਕਲ ਹੋਈ, ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ K੨ ਬੀੜ ਦਾ ਉਦਾਹਰਾ ਹੀ ਹੈ।²⁴ ਇਹ ਇਹ ਮੂਲ ਬੀੜ ਦੀ ਤੀਜੇ ਵਾਂ ਨਕਲ ਹੈ। ਇਹ ੧੮੧੦ ਬਿ. (੧੭੫੩ ਈ.) ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਢੀ ਨਿਰੰਜਨ ਭਾਇ ਨੇ ਮੂਲ ਬੀੜ ਦੀ ਵਾਂ ਚੋਟ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ।²⁵

ਜਦੋਂ ਪਾਠ, ਆਪਣੇ ਇਸ ਤਰਕ ਵਿਚ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਵਾਂ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਬੱਜਰ ਵਿਚ ਕਰੋੜਾਂ ਦੀ ਵਾਂ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਾਏ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭਲਤ ਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕਿ ਉਸ ਬੋਹਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੬੪੮ ਬਿ. ਕਿਵੇਂ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਠੀਕ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ? ਉਸ ਕੋਈ ਚਾਨਣਾ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਸੰਮਤ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਇਸ ਦੀ ਪੁਟ-ਛਾਟ ਲਈ ਕੀ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਡਾ ਮਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਮਤ ਭਲਤ ਉਠਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ੧੬੪੮ ਬਿ. ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮੁਢਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ੧੬੪੮ ਬਿ. ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਮੰਨ ਕੇ, ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲਭਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ੧੪-੧੫ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਾਡੀ ਕਾਣੀ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਈ? ਜੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗਲੇ ੧੪-੧੫ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬੋਧੀ ਬਾਣੀ ਬਣਨ ਦੀ ਰੰਬਣਾ ਹੀ ਨ ਬੀੜੀ? ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਸੰਮਤ ਦੀ ਸੰਦਿਧਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਬਾਲੀ ਦੇਗ ਨਾਲ ਨੌਕਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਦੂਸਰੇ, ਮਾਰਟ ਵਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਬੰਨੇ ਹੋਏ ਸੰਮਤ ੧੬੫੯ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਘਰੇ, ਨੌਕ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣੀ ਪੂਰਬਲੀ ਧਾਰਣਾ ਆਲ੍ਹਸ਼ਾਰ ੧੬੪੮ ਮਿਥ ਲੈਣਾ ਵੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਸਾਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵਧਾਵਾ। ਜੇ ਉਹ

²²ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ', ਪੰਨਾ ੧੪੮

²³ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੭੮.

²⁴ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੭

²⁵ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੭੧.

ਉੱਤਲ ਖੋਬੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸੈਮਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਖੋਚਲ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਵੇਰਨ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ੧੬੯੯ ਬਿ. ਨੂੰ ਭੇਨ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਇਆ ਸੈਮਰ ਹੈ ਸੁੱਚਾ ਸੱਥਾ ੧੬੫੯ ਬਿ. ਨਹੀਂ।

ਭੀਸਰੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਨਾ ਮੂਲ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਏਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਕਰਤ ਲੈਣਾ ਜੀ ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੁੱਲ ਸੀ। ਸਿੱਟਾ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਲਮ ਉਠਾਣ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਭੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਰਣ ੨ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ।

੨. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਮੱਤ : ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥ ਲਿਖੀ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਵਕਤਾ ਸਵਰਗਦਾਸੀ ਤਾ. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਪਰਧਾਕ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਦਾਰ' ਦੇ ਭੂਤਪੁਰਵ ਸੰਪਾਦਕ ਭਾਈ ਮਹਾਂਬ ਸਿੰਘ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਆਪਣੇ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਧਾਰਾਂ ਤੇ ਖੜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ

ੳ) ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਬੀੜ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਪਾਸ ਰਹੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕੀ ਸੰਵੀਖਿਆ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਮੂਲ ਬੀੜ ਹੈ।

ਅ) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬੀੜ ਦੀ ਇਆਰੀ ਦਾ ਸੰਸਾਰ '੧੬੬੧ ਮਿਤੀ ਭਾਦਰਵ ਵਦੀ ਏਕਮ' ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਸਭਨਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਸੰਦੇਹ-ਮੁਕਤ ਹੈ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਚਿੰਤ੍ਰਤਾ ਸਹਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ੲ) ਮੂਲ ਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਸੋਭ ਰਹਿਆ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਵੀ ਉਪਰ-ਕਥਿਤ ਡਬ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਤ੍ਰਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸ) ਬੀੜ ਵਿਚ ਜਪੁ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ 'ਜਪੁ ਨੀਸਾਣੁ' ਨਹੀਂ। ਇਹ ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉਂਦੇ ਕਿਆ ਦਸਖਤਾ ਤਾ ਨਕਲ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬੜੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚਲਾ ਜਪੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕਿਆ ਦਸਤਖਤਾਂ ਦੀ ਪਹਲੀ ਨਕਲ ਹੈ, ਨਕਲ ਦੀ ਨਕਲ ਨਹੀਂ।

ੳ) ਬੀੜ ਵਿਚ ਵਿੱਥੇ ਪਹਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੋਧੀ ਸੋਧ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਕ ਹੋਰ ਤੇ ਇਕ ਕਲਮ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਕਲਮ ਭਾਵੇਂ ਬਾਰੀਕ ਹੈ, ਹੋਰ ਉਹੀ ਪਹਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਜੀਵਿਤ ਸਨ। ਫਲਸਰੂਪ, ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਭੀੜਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਕ) ਮਗਛਲੇ ਅਥਵਾ ਬਾਬਾ ਕੁਰਬਾਨ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕਲਿਤ੍ਰ ਨਾਲ ਇਹੋ ਜੇਹੀ ਕੋਈ ਟਿੱਪਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

"ਮਹਲਾ ੮ ਅਠਵੇਂ ਜੀ ਕਾ ਨਕਲ ਹੈ ਖਾਸ ਕਲਮ ਆਪਣੀ ਹਥੀ ਲਿਖਿਆ ਕਾ ਪੁਰਖੁ"।^੨

ੲ) ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੀ ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਅਸਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮੁਖ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਉਪਰ ਆਏ ਪੈਰ (ਸ) ਤੇ (ਕ) ਦੁਆਰਾ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਸ਼ਰਫ ਇਹ ਕਿ ਬੀੜ "ਸੁਧ" ਅਤੇ "ਸੁਧ ਕੀਰੀ" ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਤੇ ਦਰੁਸਤੀਆਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਹੋਣ।—ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਕਿ "ਸੁਧ" ਤੇ "ਸੁਧ ਕੀਰੀ" ਅੱਖੀਂ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁਲੀਏ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਤੇ ਭੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰੁਸਤੀਆਂ ਵੀ ਕਾਉਂ ਭਾਈ ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ੳ) ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀੜ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪਲ ਥਾਂ ਛੋਟੇ ਖਾਨੀ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਣ ਦੀ ੬ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਨਿਪਟ ਸਿਰਲੇਖ "ਮਹਲਾ ੫" ਆਦਿ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਥਾਂ ਖਾਲ ਪਈ ਹੈ।

ਟਿੱਪਣੀ. ੳ) ਉਪਰਲਾ ਵਿਵਰਣ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਰਿਵਾਜਿਤ ਉਪਾਧਾਰਿਤ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਸਲੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ, ਬੀੜ ਦੇ ਜਲ.

^੨ਇਹ ਤਬ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਭੀੜ ਨੂੰ ਕੋਟਲ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ ਗਇਆ ਨਗਦਾ ਹੈ 'ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖਲਾਏ ਦਾ ਸਿਸ਼ ਪਹਲੀ ਵਾਰ ਸੰਨ ੧੭੧੮ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਕ੍ਰਿਤ ਸਮ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਰਚਾਇਆ ਗਇਆ ਤੇ ਉਹ ਹੀ ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਬਾਨਸਰੂ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਚਲਾਏ ਦੋ ਇਸ ਰਲਿਤ ਨਾਲ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਹੈ। "ਮ. ਅਠਵੇਂ ੮ ਜੀ ਕੀ ਨਕਲ ਹੈ ਖਾਸ ਕਲਮ ਆਪਣੀ ਹਥੀ ਲਿਖਿਆ ਰਹਤ ਪਹੁ"।—ਏਥੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਪੰਨੇ ੧੮੩-੮੪ ਅਤੇ ੨੬੮.

ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕੱਲ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਉਸ ਅੰਸ਼ ਦਾ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? "ਮਹਲਾ ੫" ਲਿਖ ਕੇ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਨਾ ਦਿਓ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਪੰਥਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਹੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁੰਭ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਆ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।

ਅ) ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸੰਮਤ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਬਾਰੇ ਸਾਡੀ ਉਪਰ ਕੀਤੀ ਖੋਜ ਇਹ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਟਾਕਿਆ ਤੇ ਛੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਾਤਾ ਸੰਮਤ ਤਤਕਰੇ ਵਾਲੀ ਮੂਲ ਬੀੜ ਤੋਂ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇ।

ੲ) ਪੰਥਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨੀਸਾਣ, ਸੂਖੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਉਦਾਸੀਨ ਦੀ ਪਾਈ ਚੁੱਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਬੀੜ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਉਪਰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ, ਵਖਰੇ ਕਾਰਨ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਕੇ ਫਰੇਮ ਵਾਂਗ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਕੁੰਭ ਸਾਹਿਬ ਹੱਥ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਕੁੰਭ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤਿ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ ਬਹੁਗੰਗੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਸਪੁਸ਼ਟੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਲਿਖਤ ਅੰਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਵਖਰਾ ਨਹੀਂ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਕੁੰਭ ਦੇ ਵਿਚ ਕਰਵੇ ਪੜ੍ਹਾ ਪਖੌਰ ਉਪਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਵੀ ਵਖਰੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਚੁਰੇਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਯਾ ਕੁੰਭ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤਿ ਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਕੁੰਭ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤਿ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ, ਸੰਕੇਤ ਬਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀੜ ਦਾ ਔਧਾ ਹਿੱਸਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਕਦ ਕਮਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਸਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਦੀ ਕੁੰਭ ਦੇ ਅੰਧ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਗੀ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਈ ਹੈ।

ਸ) ਫਾਕੀ ਨਹੀਂ "ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ" ਨ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਦੀ ਕੱਲ। ਕੁੰਭ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਨਕਲ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਇਵੇਂ ਜੁੜੇ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਬਹੁਗੰਗੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ "ਜਪੁ" ਨੂੰ "ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ" ਕਰਕੇ ਹੀ ਲਿਖੇ। ਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਸੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਟੁੱਧੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨੀਸਾਣ ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।

→ ੲ) ਮੂਲ ਕੁੰਭ ਦੀ ਹੁਣ-ਹੁਣ ਕੀਤੀ ਨਕਲ "ਚਲਿਤ ਜੋਤੀ ਜਤਿ ਸਮਾਥਣੇ ਕ" ਵਿਚ ਵੀ ਚਲਿਤ ਵਿਚ ਹੱਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬੂਟੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਜੋ ਇਸ ਵਕਤ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ, ਵਾਸੀ ਤਹਸੀਲਪੁਰਾ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪਾਸ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ ਵਿਚ ਕੋਵਲ ਪਹਲੇ ਖਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਮਾਥਣੇ ਦੇ ਚਲਿਤ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੰਭ ਦੇ ਅੰਤ

ਤੇ ਲਿਖਾਈ ਥਾਰੇ ਚਿੱਠੀ ਟੁਕਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ "ਸੰਮਤ ੧੬੬੨ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਇਆ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੧੧ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਸਿਧ ਹੋਈ ਹੈ।^{੧੭}

ਕ) ਬਾਕਾ ਕਰਕਿਤੋਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਥਣ ਦੇ ਚਲਿਤਾਂ ਨਾਲ ਬਰਦ "ਮਹਲਾ ਅਠਵਾਂ ੮ ਜੀ ਬਾ ਨਕਲ ਹੈ ਖਾਸ ਕਲਮ ਆਪਣੀ ਹਥੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ" ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਜੀ.ਸੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਸਵਾਧਨਾ ਸਾਨੂੰ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਸਮਾਥਣੇ ਕੇ ਚਲਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਟੁਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਲਕਸ਼ਪਤ ੧੬ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲਿਖੀ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨ ਲਈ? ਕੀ ਪਹਲਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨ ਆਇਆ? ਅਕਲ ਇਸ ਕੱਲ ਨੂੰ ਸੁੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।

ਖ) ਹਿਵਾਇਤਾਂ "ਸੁਧੂ ਕੀਚੈ ਤੇ" "ਸੁਧੂ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਠਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਰਵਾਂ ਅਹੁਦਾ ਆਦੇਗਾ ਦਾ ਮਤ ਭਿੰਨ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਬੀੜ ਦੇ ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਯਾ ਨਕਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ।

ਗ) ਬੀੜ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਖਾਲੀ ਛੱਡੇ ਹੋਣਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਇਹ ਕੋਈ ਵੈਸਲਾਕੁਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ।

ੲ. ਵਿਖੰਧੀ ਸੂਖੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਉਦਾਸੀਨ ਦਾ ਮਤ : ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋ ਸੂਖੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਕੁਰਪੁਰਬ ਗੁਰਦਾਸਾਨਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ, ਭਾਈ ਠਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਮੁਖ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹਨ। ਇਹ ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਿ ਚੌਥੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਲੇਖਿਕਾ ਵੇਖਣ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੱਖਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਹਲਾਂ ਸੂਖੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਇਹ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਸਹਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਹੋਈ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ"।^{੧੮} ਉਸ ਦੇ ਦੱਸੇ ਕਾਰਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹਾਸਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਲਜ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ।

^{੧੭} ਚੌਥੇ ਅਰਥ ਬੀੜ ਨੰ. ੧੩.

^{੧੮} ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ, ਸੂਖੀ, 'ਆਖਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੁੰਭ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ' (ਭਾਗ ਪਹਲਾ) ਪੰ. ੭.

^{੧੯} ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪੰਨੇ ੮ ਉੱਤੇ (ੲ), ਪੰਨਾ ੧੭ ਉੱਤੇ (ੳ), ੧੮ ਉੱਤੇ (ੴ) ਅਤੇ ੧੯ ਉੱਤੇ (ਖ) ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਦੋਸ਼ ਇਸੇ ਬੀੜ ਦੇ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਸੁਖੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਨਿੰਗਰ ਆਪਣੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਉੱਚੇ ਬਰਾਨੇ :

ਪਹਲੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਬੀਜ ਦਾ ਪੰਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਵੱਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਕੁੱਝ ਵਿਚ ਚਮੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਹਰ ਉਥੇਰੇ ਬੋਲ ਬੂਟੇ ਬਚਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫਰੇਮ ਤੇ ਛੋਟੇ ਵਾਂਗ ਲੁਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਥਾਈ ਮੂਲ ਵਿਚ ਇਹ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਛੋਟੀ ਵੀ ਟੁਕੜਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੀਜ ਨਾਲ ਲੋੜੀਂਦਾ ਕੰ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਅੰਗੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬੀਜਾਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ 'ਨਿਬਾਨ' ਦੇ ਜੋੜੇ ਹੋਏ ਹਨ।²¹

ਦੂਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਸਿਰ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਨੂੰ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ 'ਕਰਾਪੁਰਖ ਨਿਰਭਰ, ਨਿਰਭਰ' ਆਦਿਕ ਹਨ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਆਏ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ 'ਕਰਾਪੁਰਖ, ਨਿਰਭਰ, ਨਿਰਭਰ' ਆਦਿਕ ਹਨ। ਜੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨੂੰ ਅਸੂਲ ਸਮਝਦੇ ਸਨ? ਜੇ ਉਹ ਦਸਤਖਤਾਂ ਦੇ ਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੀ ਬੀਜ ਵਿਚ ਮੰਗਣ ਲਿਖਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੰਨੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਦਾਸਤਖਤ ਵਿਚ ਇਹ ਦਸਤਖਤ ਸਹਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਬੀਜ ਦੇ ਲਿਖਣੇ ਸਮਝ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ।²²

ਤੀਜੀ, ਇਸ ਬੀਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਪਾਠ ਅਸੂਲ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਸੁ ਕਹੁ ਟਲ ਗੁਰ ਸੇਵੀਆ' (ਛੋਟਾ ਦੇ ਸਵਦੀਏ ਮਹਲਾ ੨)। ਕਈ ਬਾਈਂ ਕੁਰਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੱਡਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਵੀਣ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ।²³

ਚੌਥੀ, 'ਬੀਜ' ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੮੦੦ ਦੇ ਲਗਭਗ ਦੀ ਦਸਾਈ ਹੈ।²⁴

ਅੰਤ ਵਿਚ, ਉਸ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ "ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਮਿਰੀ ਭਾਦਰ ਵਾਲੀ ਦੇਕਮ ੧ ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ" ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀਜ ਦਾ ਲੇਖ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਲੇਖ ਅਸਲ ਕਾਪੀ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਨਕਲ ਦਰ ਨਕਲ ਹੈ।²⁵

²¹ਉਹੀ ਪੰਨਾ ੭.

²²ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੭ ਅਤੇ ਭਾਗ ੨ ਦੇ ਪੰਨੇ ੩੪-੩੫.

²³ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੧ ਅਤੇ ਪੰਨੇ ੮੭-੧੦੦.

²⁴ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੨-੨੩.

²⁵ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੨.

ਸਮੀਖਿਆ : ਸੁਖਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦੀ ਪਹਲੀ ਆਪਣੀ 'ਨੀਸਾਨ' ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ। ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਗੁੱਝ ਵਿਚ ਚਮੜੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖਣੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਬੀਜ ਵਿਚ ਦਾਸਾ ਪਰ ਤਬਰੁਕ (ਅਧਿਰਬਾਦ) ਵਜੋਂ ਕੁੱਝ ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਚ ਗੁੱਝ ਵਾਲੀ ਕਾਗਜ਼ ਉਪਰ ਹੋ ਚਾਹੀਦਾ ਜੀ ਇਸ ਦਲੀਲ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਵਡੇਰਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਆਪਣੀ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣ ਦੀ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਯੋਗ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਸਾਡੇ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਾਂਗ ਚੋਰਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਤੀਜੀ ਆਪਣੀ ਬੀਜ ਵਡੇਰਾਦਾਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਬੀਜ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਰਗੇ ਹੋਣੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਲਿਖੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਲਿਖਾਈ ਤੇ ਰਾਏ ਵਾਲੀ ਕੋਤੀ ਕਾਥਿਤ ਸੁਧਾਈ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਤਰਕਰਣ ਵਿਚ ਬੀਜ ਦੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਪੁਣ ਤੇ ਦਸ-ਹੱਥਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਉਗਮਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਬੀਜ ਦੀਆਂ ਫਰਕੀਆਂ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁਝ ਕੁ ਵੱਡਾ ਉਪਰ ਆ ਚੁਕੀ ਹੈ) ਇਕ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਅਫ਼ਲ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗੁੱਝ ਹੋਣ ਦੇ ਸਾਫ਼ੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਕਰਕੇ ਸੱਟ ਵਜਦੀ ਹੈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਬੀਜ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਮੰਨ ਕੇ ਕਿਤੇ ਅਸੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਰਗੇ ਪੁਰਤ ਗੁਰੂ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਰਗੇ ਨਿਪੁਣ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਰਹੇ। ਚੌਥੀ, ਬੀਜ ਦੇ ਅੱਖਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਇਸ ਬੀਜ ਨੂੰ ੧੬੬੧ ਬਿ. ਦੀ ਲਿਖਤ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦੀ। ਸੁਖਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦੀ ਇਹ ਆਪਣੀ ਵੀ ਗੋਬੀਰ ਸੱਚ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ।

੪. ਵਿਖੋਖੀ-ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੌਤ ਕਰਾਪੁਰਖੀ ਬੀਜ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਨ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਕੁਰਪੁਰਖ ਗੁਰਦਾਸਾਰ ਇਨਸਾਫ਼ਤਰ, ਵੀ ਮੁਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਅਣਛਪੀ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰ ਬਾਦ ਵਿਛਾਸ-ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਰੂਪ' ਵਿਚ 'ਕਰਾਪੁਰਖੀ ਦੇ ਸੋਧੀਆਂ ਦੀ ਪੋਥੀ' ਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਣ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀਜ ਦੇ ਮੂਲ ਹਟ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਣਾ ਹੋਰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

(ੳ) ਗੁੱਝ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਤੇ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਖਾਹੇ ਈ ਮਿਸਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰੇ ਦੀ ਨਕਲ ਤਰਕਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਸੰਮਤ ਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਅੰਕ ਵੀ ਲਿਖ ਲਏ ਸਨ। ਪਰ ਅਗਲੀ ਸਾਰੀ ਲਿਖਤ ਇਸ ਤਰਕਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਠਿਕ ਸਕੀ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਦੋਹਰੇ ਸਫ਼ੇ ਪਾ ਕੇ ਤੇ ਕਿਤੇ ਅੱਧਰ ਸਫ਼ੇ ਗੰਜਾਇਸ਼ ਤੋਂ ਵਧ ਘਟ ਲਿਖ ਕੇ ਤਰਕਰੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਅ) ਨੀਸਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀਏ ਕੇ ਦਸਖਤ ਮਹਲਾ ੫ (ਇਸ ਵਧਰ) ੨੯ਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਬੇਨੇ ਸੰਭਾ ਪਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ੪੫ਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਦਸਿਆ

ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਥਿੰਦੋਂ ੧੬ ਪੜ੍ਹੇ ਅੱਗੇ ਵਾਲੇ ਕਥੇ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਵਰਤੇ ਯਾ ਗੁਣਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

(ੳ) ਨੀਸਾਣ ਪੂਰੇ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਤਕ ਪੰਜ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਅੱਖਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੇ ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰ ਸਕੀਏ। . . . ਉਹ ਇਸ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚਲੇ ਥਿੰਦੋਂ ਨੀਸਾਣਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਥੇ ਕਮਲਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।

(ਸ) ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ਚਲਿਤ—ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤਕ ਤਰਕਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਖ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।

(ੳ) "ਸ਼ੁਧ ਗੀਤ" ਤੇ "ਸਪੁ" ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਇਕ ਹੀ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖੀ ਜੋਹੀ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਤੇ ਮੁਖ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਰਿਵਾਇਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਬੀੜ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਵੇਰਵੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(ਬ) ਬੇ-ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਦ ਥਾਵਾਂ ਸਰੂਪਦਾਸ ਗੋਲਾ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਪਰੇ ਵਿਚ ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਹੱਥੀ ਨਕਲ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਖਾਰਾ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਬੇਨ ਪਾਸੋਂ ਢਰਜ ਹੋ ਕੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਵਾਲੇ ਸੰਥੇ ਤੇ ਪਾਥੇ ਕੀ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਇਹੋ ਵੱਡਾ ਭੇਦ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਸ਼ੀ ਹੱਥੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਵਿਚ ਪੀੜੀ ਦਰ ਪੀੜੀ ਚਲਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਪੱਖੀ (ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ) ਵਿਚ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਦ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

(ਖ) (ਨਿਰੋ) 'ਜਪੁ ਵਿਚ ਜੋ ਅਸੁੱਧੀਆਂ ਚੁਕਾਨਦਾਰ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜੋ ਕਥ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹਨ ਐਪਰ ਗੋਲ (ਹਉਲ), ਕੋਟ (ਕਉਣ), ਪੋਟ (ਪਉਣ) ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਣ ਲਈ ਗੀਤੀ ਕਨੜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਸੰਥੇ ਦੀ ਉਮਰ ੭੦-੭੫ ਵਰ੍ਹੇ ਘਟਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਨੜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੌਵੇਂ ਸ਼ਤਾਬਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਨਿਖੇ ਕੰਢ/ਪੱਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੀ।

ਪਲਚੇਲ ਭਾਈ ਰਣਹੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਰਣੇ 'ਤੇ ਏਤਰਾਜ ਲਗਪਗ ਉਹੀ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਹਨ ਵਾਦਵਿਵਾਦ ਵਾਲੇ ਨੁਕਤਿਆਂ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਿ 'ਨੀਸਾਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਯਾ ਨਹੀਂ', 'ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ ਚਲਿਤ' ਦੀ ਨੀਯ ਸਥਿਤੀ

ਬੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸੰਧ ਗੀਤ' ਤੇ 'ਸਪੁ' ਆਪਣੇ ਕਿਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ?—ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਬੀੜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਪਰ ਕਥਿਤ ਬੀੜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਚਾਹੇ ਪ੍ਰਸਫੁਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਚਾਹੇ ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਹੈ। ਬੇ-ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਕਨੜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਥਾਵਾਂ ਜੋ ਵੱਡਾ ਅਸਾ ਬਹੁਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜੀ ਅਕਾਸ਼ੀ ਅਰਥਾਤ ਵਿਵੇਚਨ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਕਹਾਂਗੇ।

ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਜਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਚਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

੭. ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ (ਸਮਾਂ, ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ)

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਦੇ ਬਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੇਦ ਸੈਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਐਕਸੈਸਰ ਨੰਬਰ ੧੧੫੪੬੧ ਤੇ ਇਕ ਖੰਡਿਤ ਬੀੜ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਹ ਨਕਲ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੋਧੀ ਹੋਈ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਕੇਤ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸੁਧਾਈਆਂ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਤਤਕਰਾ ਤਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੋਂ ਬੁਝ ਲਿਆ ਗਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋਂ ਤਤਕਰਾ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਉਹੀ ਸਿਆਹੀ, ਉਹੀ ਕਲਮ ਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਫਟਾਫਟ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸੁਧਾਈ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਇਸ ਵਿਚ ਜੋ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਕਥਿਤ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੰਕੇਤਿਤ ਸੂਚਨਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ

੧੯ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੰਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾ ਕਾ ॥

ਨੀਸਾਨੁ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਖਰਾ ਬਾ ਮਹਲਾ ੫ ॥

ਜਪੁ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕਿਆ ਬਖਸ਼ਿਤਾ ਕਾ ਨਕਲ ॥

ਸਮੀਖਿਆ : ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਨੀਸਾਨੁ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਅਸਲ ਗ੍ਰੰਥ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮੁਢਲੇ ਅਥਵਾ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨਕਲ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਨਕਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਸੁਧਾਈਆਂ ਨਾਲ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਨ ਹੋਏ। ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਜਪੁ ਨਾਲ 'ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ' ਲਿਖ ਕੇ ਨਕਲ ਦਾ ਪੜਾਉ ਵੀ ਸੂਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਿੱਧਾ ਹੀ 'ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕਿਆ ਦਸਖਰਾ ਕਾ ਨਕਲ' ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਖਾਸਾ ਇਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪਰਾ ਲਗਾ ਕਿ ਤਤਕਰਾ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੋਂ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਅੰਦਰਲੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਸ ਮੁਢਲੇ ਅਥਵਾ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੱਚੇ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤਤਕਰਾ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਚੁੱਕੇ ਛੋਟੇ ਸੰਬੰਧੀ ਅੱਗੇ ਵਲ ਕੇ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲਾ ਚਾਰ ਬਬਦਾਂ ਦਾ ਸੁਟ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਮੁਲਪਾਠ ਵਿਚ ਹੈ।

ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਾਲੇ ਤਤਕਰੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਕੇਵਲ ਇਸ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚਲੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਠਸਥ ਦੇ ਨੀਸਾਨ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਕੋਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਣ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ।

ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੁਧਾਈਆਂ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤਤਕਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਸੁਧਾਈਆਂ ਨਿਬੰਧੇ ਹੀ ਕਥਿਤ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ (ਪੋਤਵੀ) ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਿੱਧ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ, ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ। ਇਹ ਬੀੜ ਖੰਡਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਕੋਲੀ ਭੇਬ ਦੇ ਸੋ ਪੜ੍ਹੇ ਪਾੜ ਕੇ ਨਾਲੋਂ ਲਾਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹਟਵਾਟੀਏ ਨੇ ਜੋਦਾ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਪਾੜੇ ਹੋਣ। ਫਲਸਰੂਪ, ਇਸ ਅੰਤਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਠੀਕ ਵਿਵਸਥਾ (ਕੀਫੀਅਤ) ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਿਆ ਕਿ ਮੁਢਲੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਬੀੜ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਫਟਾਉਣ ਲਈ ਕਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਅਥਵਾਈਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ।

ਆਕ੍ਰਿਤੀ : ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਠੱਕੇ ਮਹਲ ਦੀ ਛਾਣੀ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੀ ਫਲਸਰੂਪ, ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਨਕਲ ਇਹ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ, ਮਿਸਲ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਈ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਇਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਹਨ (੧) ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੰਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾ ਕਾ, (੨) ਤਤਕਰਾ ਤਤਕਰੇ ਕਾ, (੩) ਤਤਕਰਾ ਬਬਦਾਂ ਕਾ। "ਤਤਕਰਾ ਬਬਦਾਂ ਕਾ" ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਬਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ-ਅੱਕ-ਖੱਚੇ ਹੱਥ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਬਬਦ ਦਾ ਕ੍ਰਮਾਂਕ ਸੰਜੋ ਹੱਥ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੇ ਇਹ ਬੀੜ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਬਦਾਂ ਦੀ ਭਿੰਨਤੀ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਹੈ ਤੇ ਪੜ੍ਹ-ਅੱਕ-ਖੱਚੇ ਪੂਰਨ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹਰ ਬਬਦ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਹੋਰ ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ ਸੋ ਤਤਕਰਾ ਰਿਆਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅੰਨ੍ਹੇਭਾਗ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਖੜੀ ਸੂਤ ਨ ਕੇਮ ਕੀਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਅੰਕ ਇਸ ਦੇ ਖੁਫ਼ੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ; ਪੜ੍ਹੇ ਧਾਰਣਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਹੀ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪੁੱਟੇ ਪਾਸੇ ਲੈ ਕੇ ਪੜ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।

ਜਿਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਮੁੱਲ ਵਿਚ ਨਕਲ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਪੜ 'ਜਪੁ', ਫਿਰ 'ਸਿਦਰ' (ਪੰਜ ਬਬਦ), ਫਿਰ ਸੋ ਪੁਰਖ (ਚਾਰ ਬਬਦ), ਮਕਰੇ 'ਸੋਹਿਲਾ' ਆਰਤ (ਪੰਜ ਬਬਦ) ਤੇ ਫਿਰ ਗੋਹ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਥੱਕੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਤਤਕਰੇ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੂਚਨਾ ਤੋਂ ਭੱਕ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸਲੋਕ ਵਾਲਾ ਤੇ ਕਥੀਕ ਉਪਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਗਮਾ

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕਈ ਵਾਰੀ ਗੁਆਰੇਗੇ
ਲਿਖ ਕੇ ਕੁਟੀ ਹੋਈ ਵੀ ਹੈ।

੮) ਚਉਪਦਾਂ, "ਕਰਉ ਬੇਨਤੀ ਸਤ੍ਰ
ਮੇਰੇ ਮੀਤ੍ਰ", ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ "ਲਉੜੀ
ਪੁਰਖੀ ਮਹਲਾ ੫" ਸੀ, "ਪੁਰਖੀ" ਕੱਟ
ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ
ਹਾਈਏ ਵਿਚ ਇਹ ਦਿਖਾਇਤ ਲਿਖੀ
ਹੋਈ ਹੈ: ਆਦਿ ਕਿਰੰਬ ਥੀ ਭਉਲਿ
ਅਉਧਿ ਛਟੈ ਦਿਨ ਸ੍ਰ ਰੋਟਾਰੇ ਇਹੁ
ਕੁਝ ਪਹਲਾਂ ਲਿਖਣੀ।

੯) ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਕਈ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿਚ
ਕਉੜੀ ਪਲ ਨਾਲ "ਪੁਰਖੀ" ਸੀ। ਉਹ
ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

੧੦) ਪੜ੍ਹਾ ੧੧੧ ਉੱਤੇ, ਹਾਈਏ ਵਿਚ
ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੇ
ਅੰਤ ਤੇ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ: "ਸੱਲਹ
ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਗੁਆਰੇਗੀ ਕਉੜੀ ਸ਼ੀਆ।"

੧੧) ਪੜ੍ਹਾ ੧੫੦ ਗਉੜੀ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ
ਕੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਤੋਂ
ਪਹਲਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਲਿਖੀ ਪਦ
ਗਉੜੀ ਨਾਲ ਪਦ "ਕਬੀਰ ਜੀ" ਹਾਈਏ
ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸੇ
ਵਾਕ ਦੇ ਚੌਥਵੇਂ ਪਦੇ (ਐਸੇ ਅਥਰਜ
ਦੇਖਿਓ ਕਬੀਰ) ਨਾਲ ਇਹ ਸੂਚਨਾ
ਹਾਈਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਵਧਾਈ ਕਈ ਹੈ।
"ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ ਨਾਲ ਚੜਾਇ
ਲਿਖਿਆ ਮਹਲਾ ੫।"

੧੨) ਪੜ੍ਹਾ ੧੫੩ ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮਹਲਾ
੫ (੪੪ ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ) ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਬਾਅਦ
ਵਿਚ ਸੁਧਾਈ ਸਮੇਂ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਵੀ
ਪਦ "ਪੁਰਖੀ" ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਥੇ ਇਹ
ਚਉਪਦਾ ਸੁਰੂ ਹੀ "ਅਉਧਿ ਘਟੈ ਵਾਲੀ
ਕੁਝ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਪਦ
"ਪੁਰਖੀ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ
ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ
ਪਦ "ਕਬੀਰ ਜੀ" ਹਨ ਤੇ ਅੰਤ ਤੇ ਚਿੱਤੀ
ਸੂਚਨਾ (.. ਰਲਾਇ ਲਿਖਿਆ)
ਵੀ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਹੈ।

ਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਾਈਏ ਵਿਚ ਇਹ ਦਿਖਾਇਤ
ਹੈ: "ਹਰਿ ਨਸ੍ਰ ਸੁਨਹਿ ਹਰਿ ਕੁਨ
ਗਾਦਿਪਿ — ਇਹ ਕੁਝ ਰਹਾਉ ਤੇ ਪਹਲਾਂ
ਲਿਖਣੀ ਆਦਿ ਕੁੰਬ ਦੀ ਡੈਲਿ ॥ ਵਾਰ
ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਸਲੋਕ
"ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲੜੀ" ਹੈ ਜੀ,
ਮਗਰੋਂ ਕਟਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। (ਪੜ੍ਹਾ
੧੫੭/ਅ)

੧੩) ਪੜ੍ਹਾ ੧੫੭ ਉੱਤੇ ਸਿਰਲੇਖ "ਰਾਗ
ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਸਤਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ" ਸੀ ਤੇ
ਇਹ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲੜੀ" ਵਾਲੇ
ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਸੁਰੂ ਹੋਏ ਸਨ। "ਸਤਿ"
ਹਜ਼ਰਤ ਵਿੱਚ ਗਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਲੋਕ
ਦੇ ਦੁਬਾਰੇ ਲੀਕ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਠ
ਤੋਂ ਪਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੪) ਪੜ੍ਹਾ ੧੭੦. ਅਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ
ਬਲਬੇ ਬਲਦ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਸੂਚਨਾ
ਹਾਈਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਵਧਾਈ ਹੋਈ ਹੈ
ਕੁੰਬ ਦੇ ਘਰ ਕੇ ਬਉੜੀਸ।

੧੫) ਪੜ੍ਹਾ ੨੦੨ ਵਾਰ ਰਾਗ ਅਸਾ ਤੋਂ
ਛੋਤੀ ਪਹਲਾਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੰਦਾ
ਇਹ ਜੋੜ ਸਨ।

੪। ੧ ॥ ੧੪ ॥ ੧ ਮ. ੧ ॥
੨ ਮ. ੩ ॥ ੧੪ ਮ. ੪ ॥ ੧੪ ਮ. ੫ ॥
ਸਭ ਸੁਮਨਾ ੪੫। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਫੇ ਅੰਕਾਂ
ਵਾਲਾ ਵੇਰਵਾ ਹਜ਼ਰਤ ਵਿੱਚ ਗਇਆ
ਹੈ। ਚੌਥਨਾਂ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ ਜੋੜਾਂ ਵਿਚ ਵਾਹੁ
ਸਮਝੇ ਵੇਰਵੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

੧੬) ਵਾਰ ਰਾਗ ਅਸਾ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ
ਪਹਲਾਂ ਮੰਗਲ ਸੀ। ਉਹ ਕੱਟ ਕੇ ਪੁਰਾ

ਇਹ ਸਲੋਕ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ
ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ "ਸਤਿ" ਨਹੀਂ
ਤੇ ਸਲੋਕ ਵੀ ਲਿਖ ਕੇ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ
ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਸੂਚਨਾ
ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚਲੀ
ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੇਖਣ ਉਪਰਾਂਤ ਹੀ
ਕੁਝ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਪੁਰਾ ਮੁਲਾਂਤ੍ਰ
ਹੈ।

ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਪਹਲਾਂ ਇੰਝ ਸੀ।

ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲਿ ਮਰਠਾ ੧ ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੇ ਕੀ ਪੁਨੀ ॥ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਟਾਈਪ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਕਾਲੇ ਟਾਈਪ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹਰਤਾਲ ਨਾਲ ਫੋਟੋ ਕੇ ਹੁਣ ਸਿਰਲੇਖ ਇੰਝ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ: "ਆਸਾ ਵਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲਿ ਸਲੋਕ ਕੀ ਮਰਠਾ ਪਹਲਾਂ ਕੇ ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੇ ਕੀ ਪੁਨੀ"

੧੭) ਰਾਗ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚ ਮਰਠਾ ੪ ਅਤੇ ਮਰਠਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਏ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮਰਠਾ ੫ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। "ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ" ਰਹਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਮਰਠੇ ਕੋਟ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਛੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਛਕਾ ਪਦ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਅੱਕ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਬਿਨਾਂ ਸਮਝੇ ਹੀ ਕਥਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

੧੮) ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਆਇਆ ਪਦ ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਨੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਨੁਕਤੇ ਪਾ ਕੇ ਪਾਣ ਵਿਚੋਂ ਖਾਰਿਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਸੋਰਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਕੀ ਸਭ ਥਾਂ ਹਰਤਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਅੱਕ ਹੀ ਰਹ ਗਏ ਹਨ।

੧੯) ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਧਨਾਸਰੀ ਪਦ ਲਿਖਿਆ

ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਮਗਰੋਂ ਸਿਰਲੇਖ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ।

ਇਹ ਫਰਕਦੀਲੀਆਂ ਵੀ ਪਾਠ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਛੱਲ ਵੀ ਦਿਹੀ ਹੈ।

ਇਹ ਵੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਭ ਥਾਂ ਹਰਤਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਪ੍ਰਮੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਅੱਕ ਨਿਖੜਦੇ ਹਨ।

੨੦) ਰਾਗ ਜੈਤਸਵੀ ਮਰਠਾ ੪ ਅਤੇ ਰਾਗ ਬੈਰਾਬੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਪੂਰਾ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਰਤਾਲ ਕੇ ਛੋਟਾ ਮਰਠਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੨੧) ਰਾਗ ਸੂਰੀ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖ ਸੀ "ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ ਕਬੀਰ ਜੀਉ"। ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਰਕੇ ਇੰਝ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਰਾਗ ਸੂਰੀ ਸ੍ਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਤਥਾ ਸਫਨਾ ਭਗਤਾਂ ਕੀ

ਉਪਰ ਵਰਣਿਤ ਸੁਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਹੋਈਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੀ ਪਸ਼ਚਾਤ ਅਸਾਂ ਸਾਰਨ ਸਿੰਘ ਸਹੀਬ ਦੁਆਰਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਜੋਧੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਕੁੰਭ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਰੂਪ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਜੇਹਾ ਫਰਕ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਰਹੇ ਚਉਪਦਿਆਂ, ਪੰਛਤ੍ਰਾਂ, ਫੀਸਦੀ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਧਾਰੀਆਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਉਹ ਰਾਗ ਲੜੀਵੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਚਾਹ ਬਿਨਾਂ ਲੜ ਦੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਜਿੰਧ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਰਾਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪਹਲਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਮੁਢਲੇ ਖਾਲ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਆਪ ਜਾਂ ਇਸ ਵਾਲੀ ਸਾਖਾ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੀੜ "ਆਦਿ ਕੁੰਭ" ਦਾ ਦਰਜਾ ਛੋਟਾ ਚੁਕੀ ਸੀ।

ਹੋਰ ਵਿਚਸ਼ਤਾਵਾਂ, ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਕੁੰਭ ਸਾਹਿਬ ਵੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਸਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਕੁਝ ਭਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ੳ) ਜਪੁ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਏ ਹਨ

ਮੁਹਿੰ ਧੌਲ, ਕੋਣ, ਰਖੀਸਰ, ਜੀਭਾਂ

ਅ) ਜੋ ਪੁਰਖ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਦੂਰ ਇਸ ਵਿਚ ਚਰਜ ਹੈ, ਥਾਵੇਂ ਤਰਕਕੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਨਹੀਂ।

ੲ) ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਇਸ ਗੁੰਭ ਵਿਚ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲਤੀ ਤਿਹ ਲਾਲ ਸੁਕੋਹਾ ਫੂਲ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੇ ਸਲੋਕ ਕਿ ਸੁਹਾਈ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਕੋਟੇ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ।

ਸ) ਰਾਗ ਭੁਜੰਗੀ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਤਿਕਾ ਨੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਨਵਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਗਾਇ" ਪੂਰਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ਰਤ ਨਾ ਕੇ ਕੋਟ ਵਿੱਤਾਂ ਗਇਆ ਹੈ।

ਹ) ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੪, ਪਰ ੨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਮਹਲੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਕੋਟ ਵਿੱਤਾਂ ਗਏ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚ "ਛਕੇ" ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਏ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਛਕਿਆਂ ਨਾਲ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ "ਛਕਾ" ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ "ਛਕ" ਲਿਖਣ ਦੀ ਖੁੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਕ) ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚਲੇ ਕਬੀਰ ਦੇ ਚਉਪਦੇ "ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭੇ ਮਤਿ ਸੁਨ ਕੇ" ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਖਲਾਸੇ' ਸੀ। ਕੋਟ ਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ "ਖਾਲਸੇ" ਗੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ— ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪੈਰਵਾਂ ਵਿਚ।

ਖ) ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਪਦੇ (ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਿਸਿਭਿਆ ਜਾਇ) ਨਾਲ "ਮਹਲਾ ੩ ਨਹੀਂ" ਮਹਲਾ ੧ ਹੈ।

ਗ) ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ : ਓਅੰਗਰ ਨੂੰ "ਦੋਪਟੀ ਓਅੰਗਰ" ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੁਲ ਇਸ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੰਨਾ ੩੭੨)। ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ "ਭਲ ਬੁਝਨਾ ਗਾਉ" ਵਾਲੇ ਛੰਦ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਾਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਰਾਮਕਲੀ ਬਾਣੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ "ਰਾਮਕਲੀ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਨੂੰ ਹਰ ਇੱਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਬਦ "ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੇਦ ਗਾਇਕੀ ਨਿਕਸੇ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ "ਅਖਰ ਸਾਧੇ ਬੇਦ-ਵੀ ਸਾਚਾ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬ-ਮਿਸਲ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਘ) ਰਾਗ ਮਾਧੂ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਅਸਟਪਦੀ "ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਮੰਨ ਵਸਾਏ", ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਡਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਸਾਰੇ ਵਰਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲੋਂ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਲਦ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਮੁਦਲਾ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਕੀ ਸੀ?— ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਤਰਕਰੋ ਤੋਂ (ਜੋ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹੀ ਭਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ), ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਛਾਡ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੇ ਸਿਕ" ਦੇ ਇਸ ਵਿਚ ਨ ਹੋਣ ਦੀ ਟੋਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਙ) ਭਾਲਤੁ ਬਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ (ਸਿਵਾਇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਹੋਰ ਦੋ) ਤਤਕਰਾ ਕੁਪ ਹੈ। ਕੀਹ ਵਿਸ਼ੇ, ਉਹ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਚ) ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਸਭ ਥਾਂ ਅੰਕ ਪਾ ਕੇ ਨਿਖੇੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਵੀ "ਰਹਾਉ" ਅੰਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਗਇਆ।

੮. ਲਾਹੌਰੀ ਬੀੜ (ਸੰਮਤ, ਆਚਾਰਕੁਲ ਗ੍ਰੰਥ ੧੬੬੭)

ਇਹ ਬੀੜ ੧੬੬੭ ਥਾਲੇ ਘਲੂਘਾਏ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਲਾਹੌਰ, ਏ ਤੋਲਾਖਾਨੇ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੀ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਰੋਡਰੋਸ ਲਾਇਕੁਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਿਚ ਇੰਦ੍ਰਾ ਨੰਬਰ ੧੦੧ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ੧੬੮੪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਾਹਵੀ ਭੋਜੀ ਯਲਗਾਹ ਸਮੇਂ ਹੋਰਨਾ ਸੈਕੰਡ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਨਸਟ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਇਹ ਭੂਤਪੁਰਵ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ, ਭਾਈ ਰਣਪੀਰ ਸਿੰਘ, ਸੂਫ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਅਤੇ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣੀ। ਸਾਡੀ ਇਕਤੁ ਕੀਤੀ ਸਾਰੀ ਸੂਚਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੇਣੀ ਚਗੁਰੀ ਸਮਝੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਭਾਈ ਰਣਪੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪਾਠ-ਭੋਲਾ ਦੀ ਸੂਚੀ' ਵਿਚ ਪ੍ਰਥਮ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰਖਿਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਬਹੁ ਹੋਂਦ ਤਕ ਸੁੱਧ ਮੰਨੇ ਸਨ।

ਸਮਾਵਣੇ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਤੇ ਲਿਖਣ ਸੰਮਤ ਇਸ ਵਿਚ ਚਲਾਏ ਦੀਆਂ ਤਿੱਥਾਂ ਵਾਂਗ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਈਆਂ ਸਨ।

ਸਤਵੇਂ ਤੇ ਅਠਵੇਂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਤਿੱਥਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਟੁਕ ਦਿੱਤ ਹੋਈ ਸੀ :

ਲਿਖਣ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬ ਸੀ (ਜੋ ?) ਸੰਮਤ ੧੬੦੬੭।

ਟੁਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਸੰਮਤ, ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਤ ੧੬੬੭ ਸੀ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸੂਤਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਵੇਂ ਭੱਲੇ ਭਾਅ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ੍ਰਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਇ

ਭਾਈ ਰਣਪੀਰ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਇਕਤੁ ਕੀਤੀ ਸੂਚਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਣਪਤੀ ਪੁਸਤਕ "ਭਰ ਬਥਾ ਵਿਗਾਸ" ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ; ਸ੍ਰਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦਾ ਸਾਰ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਹਾਤਨਿ ਬੀ ਤੇ ਵਿਵਾਰ' (ਭਾਗ ਪਹਲਾ) ਦੇ ਪੰਨੇ ੧੦੬ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੰਨੇ ੭੬ ਉਪਰ ਉਪਲਬਧ ਹਨ; ਪਦਮ ਆਪਣੀ ਇੰਪਰੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਪੰਨੇ ੧੫ ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਉੱਲੇਖ 'ਬਾਣੀ ਬਿਭਾਰ' (ਪੰਨਾ ੬) ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸ (ਪੰਨਾ XXXIV) ਤੇ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ।

ਕੁੰਬ ਸ੍ਰੀ ਕੁੰਬ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚੋਲੇ 'ਲਿਖੀਤਾ' ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਮੁਕੰਮਲ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦੀ ਥਾਂ ਗੱਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਤਿਥ ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਮੁਕਤ ਸਦੀ ੫ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਿਆਗ ਚੰਦ ਜੀ ਸਮਾਨ ਬੀਰਵਾਰ ਦਿਹਾੜੇ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਨਣ ਦੀ ਤਿਥ 'ਭੀ' ਇਸ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ' ਕਰਕੇ ਬਿਆਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਬੀੜ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਨੁਹਾਰ ਤੇ ਬਾਅਦ ਦੀ ਦਸ਼ਾ - ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਨੁਹਾਰ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤਾਂ ਵੀ, ਵੱਡੀ ਜੋੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੧) ਤਤਕਰ ਮੁਜਬ "ਸੋ ਪੁਰਖ" ਦੇ ਜੁਣ ਵਾਲੇ ਹਰਗੁਣ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਅੰਦਰ ਪਾਠ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। "ਸੋ ਪਰਖੁ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅੰਦਰ "ਸੋਰਖੁ" ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮਗਰ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਬਹੁਤਾਂ ਦੀ ਤਖਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਬਣਦੀ ਹੈ।

੨) - ਰਾਗ ਪੂਰੇ ਮੁਲਾਮਤ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਸਨ। ਵਿਚਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵਨ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਛੱਟ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਸਨ। ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਪਹਲਾਂ ਹੋਰ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਬਦਲ ਗਇਆ। ਪਹਲਾਂ ਰਾਗ ਟੋਡੀ ਸੋਰਠਿ ਦੇ ਪਿਛੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਉਥੋਂ ਉਕ ਕੇ ਜੈਤਸਰੀ ਦੇ ਮਗਰ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ। ਮਾਰੂ ਤੇ ਬਿਦਾਰਾ ਹਾਲੀ ਵੀ ਇਥੋਂ ਤੇ ਸਨ, ਅਜ ਕਲ ਵਾਂਗ ਰਾਗ ਰੁਪਾਗੀ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਜੰਨੂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੈਠਾ।

੩) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਲੋਕ "ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ" ਨੂੰ ਅੰਕ ੧ ਦੇ ਤੇ ਜਪ ਦੇ ਮੁੱਦ ਵਿਚ ਵਖਰਾ ਕਰਕੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ (ਮਹਲੇਖ ਜਪ ਦੇ ਕੇ "ਸੋਰੇ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵੀ" ਵਾਲੀ ਪਉੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਇਹ ਬੀੜ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਬੀੜ' (ਨੌਬਰ ੫) ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਸੀ।

੪. ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸੂਚੀ ਪਛੂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ "ਜਪੁ" ਪਦ ਨਾਲ "ਨੀਸਾਣ" ਸ਼ਬਦ ਸੁਧਾਰ ਸੀ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਿਸੇ ਨੀਸਾਣ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਬੀਤਾ ਗਇਆ ਹੋਵੇ।

੫. ਸ੍ਰੀ ਕੁੰਬ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਦਾ ਨਾਂ 'ਅਖਣਦਰਿ-ਮੁਅੱਲ' ਵਿਚ 'ਤਿਆਗ ਮਲ' ਵਰ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਠੀਕ ਹੋਣਾ ਹੈ। 'ਕਉਂ-ਜੋ ਇਹ ਵੇਰ ਚੇ ਹਰ ਨਾ' ਤੁਰਸ ਮਲ, ਧੀਰ ਮਲ, ਆਦਿ ਸਨ।

੫. ਜਪੁ ਵਿਚ "ਹਉਠ" ਪਦ ਕੋਲੋਂ ਨਾਲ 'ਧੋਲ' ਵਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਹੋਈ ਥੋੜੀ ਅਰਥਾਤ ਟਿੱਪੀ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਕਰਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੀ ਧੜੀ ਉਪਜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ—ਮੂਹ, ਜੀਤ ਹੋਊ ਕੰਊ, ਆਦਿ।

੬. ਬੀੜ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਅਦਲ ਬਦਲ ਜਾਂ ਦਰੁਸਤੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ੧੪ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ "ਮਹਲਾ ੫" ਵਧਾ ਕੇ ਇੱਥੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। "ਗਉੜੀ" ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੋ ਨਾਲ ਬਲਾਇ ਲਿਖੇਆ ਮਹਲਾ ੫।

੭. ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ 'ਸੁਧ', 'ਸੁਪੁ ਕੀਏ' ਆਦਿ ਤਬਦੀਲੀ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ।

੮. ਰਾਗ ਆਸ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀਉ ਕੀ ਬਾਣੀ ਮਹਲਾ ੫ ਵਿਚ 'ਮਹਲਾ ੫' ਕਵਲ ਇਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਨ ਸੀ, "ਜ ਗੁਰ ਦਸੇ ਵਾਟ ਮੁਰੀਦਾ ਜੋਭੀਐ" ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਹਿਲ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੋਣ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਲਗਦਾ ਸੀ।

੯. ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਵਿਚ ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਅਸਰਪਈ ਪਛੂ ੪ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਪਦੇ ਵਿਚ "ਪਾਨ ਦੇਂਦੇ ਦਰਸਨੁ ਸ੍ਵਨਿ ਗਹਿ ਜਸ" ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੇ ਹਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਸਨ; ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੀ।

ਨਵਲਿਹ ਪਰਸੀ ਕਾਹਿ ਰੇ ਚਿਤ ਅਚਿਤ ਕਲਪ ਤਰੇ।

ਕੰਠ ਪਾਸਿ ਹਉ ਮਾਗਤ ਆਫਉ ਮੇਰਾ ਪੁਭ ਲਾਜੇ ਲਾਭ ਬਰੇ ੧।

੧੦. ਵੇਰ ਗੰਧਾਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰ ੨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅਜਬ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਸੀ। ਇਸ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਦਾ ਸੁਧਾਈ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲਥਦਾ ਨੂੰ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਅੰਕ ੩ ਦੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਹਾਥੀਏ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕਾਂ ਵਾਲਾ ਕ੍ਰਮ ਸਦੇ ਯਕਾਂ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਨ।

ਅੰਕ	ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ	ਗੀਤ ਦੇ ਅੰਕ	ਹਾਥੀਏ ਵਿਚ ਸੁਧਾਈ ਵਾਲੇ ਅੰਕ	ਬੀੜ ਵਿਚ ਘਰ	ਬਾਈ ਸੋਗੀ ਵਿਚ ਘਰ
੧.	ਹਰਿ ਜਪਿ ਸੋਵਰੁ ਪਾਰਿ ਉਤਰਿਓ	੨੮	੩੦	੨	੩
੨.	ਮਾਈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਗਿਆਨ ਨ ਪਾਵੀਐ	੨੮	੨੨	੨	੨
੩.	ਮੀਤਾ ਅੰਧੇ ਹਰ ਜੀਉ ਉਪਾਏ	੩੦	੨੭	੨	੩
੪.	ਦਰਬਨ ਨਾਮ ਕਉ ਮਨੁ ਆਵੈ	੩੧	੨੮	੩	੪
੫.	ਕਰਤ ਫਿਰਤ ਬਨ ਭੋਖ	੩੨	੩੧	੪	੪
੬.	ਮੈ ਪੇਖਿਓ ਤੇ ਦੂਜਾ ਮਹਲ	੩੩	੩੨	੫	੫
੭.	ਮੈ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਪੇਖਿਓ ਦੂਜਾ ਨਾਹੀ	੩੪	੩੩	੫	੫

੮. ਏਕੈ ਹੇ ਹਰਿ ਏਕੇ ਮਨ	੩੫	੩੪	੫	੬
੯. ਜਾਨੀ ਨ ਜਾਈ ਤਾ ਕੀ ਗਾਇ	੩੬	੩੫	੫	੬
੧੦. ਪਿਆਏ ਲਾਏ ਵਰਨੇਹਾਰ	੩੭	੩੬	੬	੬
੧੧. ਉਲਟੀ ਹੋ ਮਨ ਉਲਟੀ ਹੋ	੩੮	੩੭	੬	੬
੧੨. ਸਭ ਇਨ ਕੇ ਸਮਰਥ ਪੰਥ ਬੀਨਲੇ	੩੯	੩੮	੭	੭
੧੩. ਮਾਈ ਹੋਨਹਾਰ ਸੋ ਹੋਈ ਹੈ	੪੦	੨	੨	੨
੧੪. ਮਾਈ ਗੁਰਚਰਨੀ ਚਿਤ ਲਾਈਐ	੪੧	੧	੨	੨
੧੫. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਿਆ ਬਚਨ ਤੁਹਾਰੇ	੪੨	੨੯	੩	੩
੧੬. ਅਪੁਨੇ ਸਤਿਕੁਰ ਪਹਿ ਬਿਨਉ ਬਹਿਆ	੪੩	੨੪	੭	੨
੧੭. ਅਨਾਥ ਨਾਥ ਪੂਰ ਹਮਾਥੇ	੪੪	੨੫	੭	੨
੧੮. ਪੂਰ ਇਹੋ ਮਨੋਰਥ ਮੇਰਾ	੪੫	੨੬	੭	੨
੧੯. ਨਾਕੁਰ ਹੋਏ ਆਪਿ ਦਇਆਲ	੪੬	੨੭	੨	੨

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ੁਧਾਈ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਕਾਰਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਫੁਲਨਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਅੰਕ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਇੱਥੇ ਅੰਕ ਤੇ ਆਏ ਚਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਤ ਤੇ ਹਨ।

੧੧. ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰਸ਼ ਲਿਖਾਈ ਨੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕਾਏ ਸਿਰ, ਪਰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉਪਰ, ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਗ ਦੋਵਰੀਧਾਰੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਜਿੱਥੇ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਪਈ ਸੀ, ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਸਨ। ਇਹ ਸਭ ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਏ ਗਏ ਸਨ।

੧੨. ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਫਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲੋਂ ਉਲਟ ਪਰ ਸਹੀ ਸੀ।

ਬੀੜ ਵਿਚਲਾ ਕ੍ਰਮ	ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪੂਰੀ	ਫਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਕ੍ਰਮ
੧.	ਜਾਗ ਲੇਹੁ ਹੋ ਮਨਾ	੨
੨.	ਹਰਿ ਅਸੁ ਰੇ ਮਨ ਗਾਇ ਲੈ	੪
੩.	ਚੇਤਨਾ ਹੈ ਤਉ ਚੇਤ ਲੈ	੧

੧੩. ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਛੰਤ "ਰਣ ਝੰਡਨਸਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਝੁਤੀ ਤੋਂ ਉਥੇ ਦੇ ਪਾਲਾਂ ਦੀ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲਿਖਤ ਚੌਥੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਸੀ। ਜੋ ਇਹ ਛੰਤ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਗਇਆ ਸੀ।

੧੪. ਮਾਰੂ ਸੰਹਲੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ "ਪੈਦਾਰਹੇ", "ਇਕੀਏ", ਆਦਿ ਬੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਵਾਰ "ਵਾਰ ਕਿਦਾਰਾ ਮਾਰੂ" ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੧੫. ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਕਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿੰਤਾਮਣੀ" ਉਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨ ਹੀ ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਏ ਗਏ ਸਨ।

੧੬. ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਫਾੜ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕਉ ਸੰਗ" ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਲਗਦਾ ਸੀ।

੧੭. ਵਾਰ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਦੀ ੨੫ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ "ਮਾਸ ਮਾਸ ਕਰਿ ਮੁਰਖ ਭਗਵੇ ਗਿਆਨ ਪਿਆਨ ਨਹੀਂ ਜਾਣੇ" ਦੇ ਮੁਰਹੇ, ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ, ਇਹ ਨੋਟ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ: "ਨਾਨੂ ਬ੍ਰਹਮ ਅਘਾ"। ਇਹ ਇਸ ਸਲੋਕ ਦੇ ਕੁਲਖੇਤ੍ਰ ਤੀਰਥ ਉਪਰ ਸੂਰਜ ਕ੍ਰਾਣ ਲਈ ਉਥਾਏ ਕਏ ਹੋਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਲਗਦਾ ਸੀ।

੧੮. ਰਾਗ ਮਾਰੂ, ਭੋਰਉ ਤੇ ਬਲਿੰਤ ਦੇ ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ ਆਦਿ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾ-ਮਿਸਲ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਸੰਪਾਦਕ ਵਲੋਂ ਬੀੜ ਦੀ ਉੱਪਰ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਾਠਿਕ ਦੇ ਸੰਕੇਤਕ ਸਨ।

੧੯. ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੁਢ-ਵਿਚ 'ਠਾ' ਨੀਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਸਲੋਕਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਵਧਾਏ ਜਾਣ ਨਾਲ ਚੌਥੇ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ।

੨੦. ਕਲ ਫਟ ਰਚਿਤ ਦੂਜੇ ਮਹਲੇ ਦੇ ਅੰਗਣੇ ਸਵੇਂਯੋਂ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਕਹੁ ਟਲ" ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ।

੨੧. ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਭੋਗ ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀਉ ਕੇ ਉਪਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਅੱਥੇ ਫਾਤੜ ਬਾਣੀ (ਸਲੋਕ 'ਜਿਭ ਦਥ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦ', ਆਦਿ) ਵੀ ਹੋਰ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਬੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ।

੨੨. ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰੈਬਲ ਇਕ, ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੪, ਮੁਖ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਅੱਠਾਂ ਉਪਰ ਮਗਰੋਂ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦੋ ਪਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ, ਜਾਂ ਫਿਰ, ਹਾਸ਼ੀਏ ਉਪਰ ਲਿਖ ਕੇ ਖਤਰਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

੯. ਬੀਬੀ ਐਮ-ਐਸ ੧੨੫੩ (ਸਿਮਤ, ਆਧਾਰਕ੍ਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ੧੯੯੭)

ਇਹ ਬੀਬੀ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਕਸ਼ਿਪਨ ਨੰਬਰ ਐਮ-ਐਸ ੧੨੫੩ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ੧੯੯੭ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਵਾਰ ਪਹੁੰਚਾ। ੧੬ ॥ ੯੭ ॥, ਫਿਰ ਨਾਲ ਹੀ ੧੯੯੭ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ "ਸਿਮਤ" ਪਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਕਲਮ ਉਹੀ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀਬੀ ਸਿਮਤ ੧੯੯੭ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਬੀਬੀ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਭਾਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਕਲ ਇਹ ਮਿਸਲ-ਕਾਲ ਅਥਵਾ ੧੮੦੦ ਈ. ਦੇ ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ ਹੋਈ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਤਤਕਰੇ : ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਤਕਰੇ ਹਨ ਪਹਲਾ "ਤਤਕਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕਾ... ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ, ਦੂਜਾ ਤਤਕਰਾ 'ਰਾਗ ਕਾ', ਤੀਜਾ "ਤਤਕਰਾ ਸਬਦਾ ਕਾ" ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪੜ੍ਹ ਅੰਕ ਵਖਰੇ ਹਨ, ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ। ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਵਾਲਾ ਤਤਕਰਾ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਭੰਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਬਹੁਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪਹਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਤੋਂ ਜਪ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਵਿਚ 'ਜਪੁ ਨੀਸਾਵ' ਵਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ 'ਸਿੰਦਰ' (ਪੰਜ ਸਬਦ) ਤੇ ਫਿਰ 'ਸੋ ਪੁਰਖ' (ਚਾਰ ਸਬਦ) ਤੇ ਮਗਰੋਂ 'ਸਿੰਹਲੀ' ਹੈ। ਰਾਗ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਜਨਾਵੰਤੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਹੈ। ਭੰਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਕਹਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਲੋਕ ਵਾਚਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮੁਦਾਵਲੀ ਤੇ ਸਲੋਕ "ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣੇ ਨਾਹੀ" ਅੰਤ ਤੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੈ; ਹੋਰ ਕੁਝ ਵਾਲਾ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ।

ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕਣ-ਵਿਧੀ : ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੇ ਪੜ੍ਹ ਉਪਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਤਤਕਰਾ ਬਲਾਨ ਵਾਲੇ ਠੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ; ਅੰਕਗਣਨ ਖੱਬੇ ਤੇ ਅੰਕ ਵਾਲੇ ਸੱਜੇ ਪਾਠੇ ਨੂੰ ਲੇ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿਬੰਧਨਾਂ ਦਾ ਜੋ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

੧. ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸਿਵਾਇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ, ਜੋਤਸਰੀ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਾਲ, ਮਾਫੂ ਤੇ ਸਾਰੰਗ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ, ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮਗਰ "ਸੁਧ" "ਸੁਧ ਕੀਓ" ਆਦਿ ਪਦ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਹੁਨੀਆਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਹੁਨੀ ਵਾਰ ਦੇ ਮੁੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ "ਰਾਇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸੋਜ ਦੀ ਪੁਨਿ ਉਪਰ ਗਾਵਣੀ"।

੨. ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ "ਗਉੜੀ ਬੋਧਾਣਿ ਬਬੀਰ ਜੀ ਕੀ" ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਸਬਦ "ਗਗਨ ਮੰਤਲ ਮਹਿ ਏਥੋਂ ਜੋਈ" ਨਹੀਂ ਹੈ; ਨਾ ਹੀ "ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ" ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਸਬਦ (ਕਾਲਬੂਤ ਕੀ ਹਸਤਨੀ ਵਾਲੇ) ਵਿਚ "ਬਿਖੇ ਬਾਚ ਹਰਿ ਰਾਚ ਮਨ ਬਉਰਾ ਨੋ" ਨਾਲੋਂ ਛੁਟੀ ਹੋਈ ਫੁਕ 'ਦੁਰਲਭ ਦੇਹ ਬਉ ਖਾਸ' ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੇ ੬੨ਵੇਂ ਸਬਦ (ਜੋਨਿ ਛਾਡਿ ਜਉ ਜਬ ਮਹਿ ਆਇਓ) ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ 'ਜੀਅਹ' ਹਰਿ ਕੇ ਗੁਨ ਗਾਉ' ਨਾਲ "ਛਾਡਿ ਮਾਇਆ ਕੇ ਚੁੱਪ ਸੁਆਰੀ" ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੩. ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ "ਸੋ ਪੁਰਖ" ਵਾਲਾ ਸਬਦ 'ਸਿੰਦਰ' ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮਹਲਾ ੪ ਦੀ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਭਗਤ ਹੋਣਾ ਦੀ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਸਬਦ, "ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੋਗ ਨਾਮਦੇਉ ਮਨੁ ਲੀਨਾ" ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ "ਮਹਲਾ ੫" ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਭੁਨਨਾ ਤਨਨਾ" ਸੁਧ ਹੈ।

੪. ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੩ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ 'ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਚੀਨ' ਦੀ ਆਖਰੀ ਫੁਕ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਚੇਤ ਦਰਸਨ' ਆਇਆ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੨੩੭/੧)। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਸਬਦ "ਨਵਨਿਹਿ ਪਰਸੀਅਕਯੈ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ" ਹੈ।

੫. ਰਾਗ ਉਦ ਜੋਧਾਰੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਕਿਧਰ ਸਨ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਅਤੇ ੫੬ ੩ ਵਿਚਲੇ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਸਬਦ ਵੀ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਚਰਜ ਹਨ।

੬. ਰਾਗ ਸ਼ਰਨ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤਸੱਥ ਸਬਦ (ਬੋਧ ਪੁਰਾਨ ਸਭੇ ਸੁਨਿ ਹੈ) ਵਿਚ ਪਾਠ "ਖਾਲਸੇ" (ਪੱਤੀ ੩੦੩) ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਪਦਾ "ਅਉਪੁ ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਮੇਰਾ" ਇਸ ਬੀਬੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

੭. ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਦਾ ਚੌਥਾ ਸਬਦ (ਨਦਾਰਿ ਕਰੋ ਭਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ) 'ਇਸ ਬੀਬੀ ਵਿਚ "ਮਹਲਾ ੧" ਦਾ ਕਰ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਬਦ "ਸਨਕ

ਸਠੰਦਨ ਮਹੇਸ ਸਮਾਨੇ" ਦੀ ਰਹਾਉ ਦੀ ਕੁਝ ਅਪ੍ਰਤੀ ਹੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਨਾਲ "ਨਿਰਦੁਨ ਰਮੁ ਜਪਹੁ ਸੋਚੀ ਮਾਈ" ਵਾਲਾ ਪਹਲਾ ਅੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੮. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ "ਦੇਵ ਉਤਨਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਵਾਲਾ ਬਚ ਦੂਜਾ ਚਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੪੫੫)। ਕਾਬੀਰ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਬਚ (ਜਿਸ ਮੁਖ ਬੰਦ ਗਾਇਤਰੀ ਨਿਕਸੇ) ਵਿਚ ਵੀ ਬੰਦ "ਅੰਬਰ ਸਾਰੇ ਬੰਦ ਭੀ ਸਾਧਾ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੯. ਰਾਗ ਸਾਧੂ ਵਿਚ ਭਕਤ ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਬਚ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿੰਤਮਣੀ" ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੀਰਬਾਈ ਦਾ ਬਚ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

੧੦. ਰਾਗ ਭੀਰਵ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਬਚ "ਵਰਤ ਨ ਰਹਉ ਨ ਮਹ ਚਮਦਾਨ", "ਮਹਲਾ ੫" ਹੇਠ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਬਚ "ਆਉ ਬਲਦਾਰ ਬੇਸਵਾ" ਮਗਰੋਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਹਾਈਏ ਵਿਚ (ਪੰਨੀ ੫੮੨/੨)।

੧੧. ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਪਿੰਡੋਲ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿਚ "ਬਸਤੁ ਉਤਾਰਿ ਇਹੰਬਰ ਹੋਗ" ਨਾਲ ਪਹਲਾ "ਮਹਲਾ ੧" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਕੋਟ ਕੇ ਮਹਲਾ ੩ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੫੮੩/੧)। ਇਕਤੁਕੇ "ਕਾਹਿਥ ਭਾਵੇ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਰਭੇ" ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੧ ਹੀ ਹੈ ਬਸੰਤ ਪਿੰਡੋਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਬਚ (ਹਸਾ ਬਾਲਕ ਨਗਰੀ ਕਾਬੀ) ਵਿਚ "ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ ਖਿਨ ਚੋੜਾ ਪਿਨ ਮਾਸ" ਵਾਲਾ ਬੰਦੂ-ਪ੍ਰਾਪਤ-ਉ-ਬੰਦਰ-ਭੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਟਿਕਾਣੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੫੮੪/੨)।

੧੨. ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਚ "ਫਾਹਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੇ ਸੰਗ" ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੬੪੦)। ਅਗੇ "ਸਾਰੰਗ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ 'ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਤ ਬਸੇ ਹਰਿ ਲੋਕ' ਹੈ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਰੁਸਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹਾਈਏ ਵਿਚ "ਸੂਰਦਾਸ ਮਹਲਾ ੫ ੧੯ ਸਰਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

੧੩. ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ੧ ਤੋਂ ੧੧ ਤਕ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਹਨ।

੧੪. ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੇ ਮੰਗਲ ਬਚਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਆ ਗਏ ਹਨ; ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਨਾਲ "ਬਿਡਾਸ" ਪਦ ਛਾਪੇ ਕੁੱਝ ਕਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ; ਥਾਕੀ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਨਿਪਟ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਹੈ। ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ 'ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦਖਣੀ' ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੫. ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਵਖ ਵਖ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਚਿਤਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਪਰੰਤੂ ਕੁਲ ਜੋਸ਼ (ਮੁਮਲਾ) ਬਰੂਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

੧੦. ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ ੭੯੭ (ਸੰਮਤ, ਆਧਾਰਕੁਤ ਗ੍ਰੰਥ ੧੬੯੮)

ਇਹ ਬੀੜ ਫ਼ਤਹ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਐਕਸੈਸ਼ਨ ੨ ਐਮ-ਐਸ ੭੯੭ ਤੇ ਸੂਰਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਿਖ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵ ਦੇ ਚਲਿਤਾ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ ਭਿਰੋਬ ਲਿਖਿਆ

ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਥਿਧਿ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਆਈ ਹੈ

ਪੰਥੀ ਕਾ ਲਿਖਤੀ ਸੰ. ਇ. ੧੬੯੮

ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਕੁੱਝ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਕੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਮੁੱਲ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕੀ ਵਾਧੇ ਘਟੇ, ਛਪੇ। ਤਾਂ, ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਆਧਾਰਕੁਤ ਬੀੜ ਖਾਰੇ ਕੁਝ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਏ ਗਏ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਦਵੱਗੀ ਕਿ ਇਸ ਉਤਾਰੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰੂਪ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਹੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ।

ਆਸ਼ਿਕੀ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਤਾਬੀ ਸਕਲ ਨੂੰ ਡਿਯਾਗ ਕੇ ਆਏ ਕੁਝ ਚੋੜਾ ਹੋ ਗਇਆ ਪਰੰਤੂ ਚੋੜਾਈ ਤੇ ਉਚਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਪੂਰੇ ਰਵਾਂ ਅਜੋਕੇ ਵਾਲੀ ਸਕਲ ਨਹੀਂ ਪਾਏ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਪਾਛ ਹਨ; ਪੰਥੀ ਸੰਯੋਗ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਹਾਈਏ ਵਿਚ ਲੱਕ ਹੋਏ ਹਨ ਅੰਗ ਲਗਾਣ ਦੀ ਵਿਧਿਅਨਕ ਹੈ।

ਗ੍ਰੰਥ ਮੁਲਮੁਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ "ਸੁਖੀ ਪੜ੍ਹ ਪੰਥੀ ਤਰਕਲਾ ਰਾਗ" ਕਾ ਹੈ। ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਚ 'ਨੀਸਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ' ਲਿਖਿ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਇਹ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰ ਜਾਂ ਨੀਸਾਣ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਨੀਸਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਜਪੁ', 'ਸੋਚਰੂ' (ਪੰਜ ਬਚਦ) ਤੇ ਸੋਹਿ ਆਰਤੀ (ਪੰਜ ਬਚਦ) ਹਨ 'ਸ ਪੁਰਖ' ਵਾਲਾ ਜੁਟ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਿ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਸੋਮਵੰਤੀ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੇ ਮਗਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਰਾਗਬਪ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ ਵੱਕਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਇ

ਹੋਈ ਹੈ। ਜੰਗ ਨੇਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਚੁੱਕਾ ਹੋਇਆ। ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਸਲੋਕ 'ਭੋਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋਂ ਨਾਹੀ' ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਵਾਲਤ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਰਤਨਮਾਲਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਏ ਹਨ : "ਰਤਨਮਾਲਾ ਸੁਪੁ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਰੰਥ ਕਾ ਅੰਬਰ ਤਰਕੇ ਥੀ ਥੀ ਅਖਰੀ ਕੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ"।

ਤਰਕਰੇ : "ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੰਕੀ ਕਾ" ਦੇ ਛੰਡੀ ਪਿੱਛੇ "ਤਰਕਰਾ ਸ਼ਬਦਾ ਕਾ" ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤਿੰਨ ਕਾਲਜੀ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਾਂਗ ਮਹਲਾ ਜਾਂ ਘਰ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਾਂਗ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੜ੍ਹਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੂਰੀਆਂ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਭਰਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਕੇਵਲ ਇਕ ਅੱਧੇ ਵਾਂਗ ਤੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ ਰਿਲੰਗ ਦੇ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਰਾਗਬਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਥੇ ਹੋਰਨਾਂ ਬਾਣੀ ਤੇ ਭਰਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪੂਰੀਆਂ "ਬਾਣੀ ਭਰਤਾਂ ਕੀ" ਨਾਲ ਜੁਗਤਾਇਆ ਹੈ। ਭੰਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਤਰਕਰਾ ਵੀ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਇੰਨੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਦੋ ਤਰਕਰੇ ਹਨ। "ਤਰਕਰਾ ਤਰਕਰੇ ਕਾ" ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਨੇਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ : ਨੇਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਜਿਵਾਇ ਜੈਸਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਦੇ ਦੋ ਗਉੜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਲਗਪਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀ 'ਚੋਂ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਪਹਲਾਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਆਈ ਹੈ।

ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ : ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਪੁਨੀਆਂ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ

੧. ਜਪੁ ਨਾਲ ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਵਿਚ "ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਜੀ ਕਾ ਮਹਲਾ ੧" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਦਰ ਮੁਲਪਾਣ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਨਹੀਂ। ਅੰਦਰ ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਵੀ ਮਹਲਾ ਆਦਿ ਦਾ ਜਿਕਰ ਨਹੀਂ। ਜਪੁ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ : ਮੁਹੀ, ਧੋਲ ਕੋਟ, ਰਖੀਸਰ ਸੀਛੋ

੨. ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ "ਸਿਰੀ ਹੀ ਹੈ।

੩. ਰਾਗ ਆਸਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸੰਦਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਅਗਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸ ਪਰਖ ਹੈ ਕਿੰਨ 'ਸੁਣ ਛੰਡਾ' ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

੪. ਰਾਗ ਕੁਸ਼ਮੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੩ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਨੇੜ੍ਹ ਚਰਸਨ ਸ੍ਰਵਨਿ ਹਰਿ ਜਸੁ" ਛੇਕ ਆਇਆ ਹੈ

^੧ ਇਕ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧੦ ਦੇ ਪਿਰਛੇ ਹੋਣ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੫. ਵਾਰ ਰਾਗ ਸੰਗਤ ਦੀ ੨੬ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਦੂਜੀ ਭੁਕ, ਜੋ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ।

ਆਪੇ ਏਹਿ ਵਡਿਆਈਆ ਆਪੇ ਨਦਰ ਕਰੇਇ।

ਸਭਨਾ ਕਾ ਮਾ ਪਿਉ ਆਪ ਹੈ ਆਪੇ ਸਾਰ ਕਰੇਇ।

(੨੬੦/ਅ)

੬. ਰਾਗ ਸੰਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ (ਬੰਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭੈ ਮਰ ਸੁਨਿ ਈ) ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਠ "ਖਾਲਸੇ" ਹੈ। ਇਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਅੰਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਦੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਭੇਵਲ ਇਕ ਭੁਕ 'ਅਉਹੋ ਜੋ ਜਗੀ ਗੁਰ ਮੇਰਾ ਜੋ ਇਸ ਪਦ ਕਾ ਕਰੈ ਨਿਬੇਰਾ' ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। (ਪੰਨੀ ੨੬੭/ਅ)

੭. ਰਾਗ ਪਨਸਰੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ ਜਾ ਕੀ ਹੈ ਕਿਰਤੀ

ਪਰਤੀ ਜਾ ਕਉ ਧੋਟੈ।

→ ੮. ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਵਿਚ "ਰਣ ਝੋਨਰਾ ਗਉ" ਵਾਲਾ ਛੰਦੁ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। (ਪੰਨੀ ੩੬੫/ਅ)

੯. ਰਾਗ ਮਾਧੂ ਮਹਲਾ ੧ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ 'ਝਾਲੇ ਗਾਰਬ ਛੱਡਿਆ' ਅੰਦਰ ਮੁਲ-ਪਾਣ (next) ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤੇ ਤੇ ੩ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵੀ ਪਏ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ ਪਰੇਤੁ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ਅੰਤ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਜੋਹਾ ਉਕਾਈ ਕਾਰਣ ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਤਰਕਰਾ ਬਾਹਰੋਂ ਬਣਿਆ ਬਣਾਇਆ ਖੁਕ ਹੋਣ ਕਾਰਣ।

੧੦. ਰਾਗ ਮਾਧੂ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ "ਮਹਲਾ ੧" ਦਾ ਦਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗ ਸੰਗਤ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਿਤਰੁ ਰਿੰਤਮਣੀ" ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਪੰਨੀ ੩੬੨/ਓ)। ਸੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਮਨ ਹਮਾਰੋ ਬਾਧਦੋ ਮਾਲੀ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। (ਪੰਨੀ ੩੬੨/ਓ)।

੧੧. ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਦਿੱਗੋਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ "ਬਸਤੁ ਉਤਾਰਿ ਇਗੰਬਰ ਹੰਗ" ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਆਇਆ ਹੈ। (ਪੰਨੀ ੩੫੫/ਓ)। ਇਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਭੁਕਾ "ਸਾਹਿਬੁ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਜੇਵਾ ਕਰੈ" ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਛੂਤ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। (ਪੰਨੀ ੩੫੬/ਓ)। ਬਸੰਤ ਰਿੰਗੋਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪਦੇ, "ਰਾਜਾ ਬਾਲਕ ਨਕਰੀ ਕਾਰੀ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਸ਼ਬਦ 'ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ'। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਬੀ ਵਾਰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਥਾਂ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੩੬੩/ਅ)

੧੨. ਭਾਗ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੁਰਦਾਸ ਦੇ ਘਰਦ "ਭਾਗਿ ਮਨ ਹਰਿ ਕਿਮੁਖਨ ਬਉ ਜੰਗ" ਦੀ ਕੋਵਲ ਇਕ ਪੰਗਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੪੮੭/ਅ) :

੧੩. ਭਾਗ ਬਾਨਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ੧ ਭੋ ੧੧ ਤਕ ਦੇ ਚਉਪਾਇਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਨਹੀਂ ਹਨ ।

੧੪. ਭਾਗ ਬਿਰਤ ਸਦਈਏ ਮਹਲੇ ੨ ਕੇ ਅੰਤਲੇ ਸਦਈਏ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਮੈ ਕਹੁ ਕਲ ਗੁਰੁ ਜੋਵੀਏ" ਨਹੀਂ ਹੈ ।

੧੫. ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਨਾਲ "ਮਹਲਾ ੫" ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਥ ਨਾਲ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਪਦ ਅੰਦਰੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ।

੧੧ ਭਾਈ ਬੇਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ

(ਸੰਮਤ ੧੬੬੯)

ਭਾਈ ਬੇਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਤਿਕਣ ਤਰਪੁਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਭਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੫ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੬੫ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਉਦਯੋਗਿਕ ਤੇ ਫਾਈ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਗਤਿ ਬੀੜ' ਤੇ ਵਿਚਾਰ' ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਿੰਘ (ਪਟਿਆਲਾ) ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਉਪਰ ਇਕ ਲੇਖ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਰਿਸਾਲੇ 'ਜਰਨਲ ਆਫ ਸਿੱਖ ਸਟੱਡੀਜ਼' ਨੂੰ ਛਪਵਾਇਆ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਵੀ ਇਹ ਬੀੜ ਸ. ਸੁਰਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਤੋਂ ਬੈਠੇ ਸਾਹਿਬ, ਜੀ. ਟੀ. ਰੈਡ, ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ, ਤੇ ਇਸ ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਜਣਤਾ ਨਾਲ ਦੋ ਦਿਨ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ । ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ 'ਭਾਈ ਬੇਨੋ ਦਰਪਨ ਅਤੇ ਖਾਰੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਿੰਘ ਲਾਲ ਦੀ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਿਤ ਆਈ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਸ. ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤਾਂ ਤੋਂ ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੈ ।

ਬੀੜ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੋਡ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਇਹ ਅਮੋਲਕ ਬੀੜ ਭਾਈ ਬੇਨੋ ਦੇ ਵੈਸਰਾਂ ਪਾਸ ਮਾਫਟ, ਫਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਤ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਸੀ । ਏਸ ਸੰਘ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਬੀੜ, ਬਿਲਾ ਮੋਰਨ, ਯੂ. ਪੀ. ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ । ਉਥੇ ਹੀ ਇਹ ਉਪਰ ਪਿਛਲੇ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਗਸਤ ੧੯੬੨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਦਲ ਪਰਸੀ । ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਿਚ ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਭਾਈ ਬੇਨੋ ਸਾਹਿਬ ਜਵਾਹਰ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ੧੯੬੫ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਅਵਸਰਾਂ ਤੇ ਵੇਖਿਆ । ਉਥੋਂ ਇਹ ਡੀਮੀਨੇਟ ਹੋ ਕੇ ਅਪਣਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਧਾਰੀ ਸੀ । ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ, ਮੁਢਲੀ, ਡੀਮੀਨੇਟ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਸ. ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਸੀ । ਨਵੰਬਰ ੧੯੬੪ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੋਥ ਕਰਲ ਆਮ ਸਮੇਂ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਹੋਥਾਂ ਲਾਭਪਾਭ ਨਿਕਲ ਚੁਕੀ ਸੀ । ਲੁੱਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਚੰਦਾ ਸੰਯੁਕਤੀ ਲੁਟ ਕੇ ਬੀੜ ਨੂੰ ਇਕ ਗਲੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਸੂਫਾਨਾ ਮ । ਇਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੁੜ ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਕ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਅਸ਼ਵਿਨੀ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕਣ : ਲੈਮੀਨੇਡ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਇਸ ਕੁੰਭ ਦਾ ਆਕਾਰ ਭਾਈ ਫਣਾਪੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚਿੱਤੀ ਸੂਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ੨੮½ ਸੀ.ਮੀ. X ੩੮½ (ਅੰਕਣ ੧੮ ਸੀ.ਮੀ. X ੨੨ ਸੀ.ਮੀ.) ਸੀ। ਲੈਮੀਨੇਡ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਕੁੰਭ ੧੧½ ਸੀ.ਮੀ. X ੪੦½ ਸੀ.ਮੀ. ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪਾਣੀ ਉਪਰ ਹਾਲੀਆ ਸੱਜੇ ਤੇ ਖੱਬੇ, ਨਾਲ ਪਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੰਕਣ ਬਾਰੀਕ ਤੇ ਲਿਖਾਈ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਸਿਆਹੀ ਵਾਲੀ ਗੁਣ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ੩੧ ਸੱਤਰਾਂ, ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਹਰੇਕ ਸੱਤਰ ਵਿਚ ੩੩ ਤੋਂ ੪੩ ਅੰਕਣ ਹਨ। ਸ਼ਕਲ ਇਸ ਦੀ ਕਿਰਾਈ ਹੈ, ਕਰਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਪੈਂਦਾ ਇਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਤੇ ਉਚਾਈ ਲੰਮੀ ਹੈ। ਪੜ੍ਹੇ ਇਸ ਦੇ ਫੁਲ ੪੬੮ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਮਾਂ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰੇ ਕੁੰਭ ਦਾ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲਾ ਧਿਨਾ ਅੰਕ ਪੰਨਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲਾ ਅੰਕ ਛਹਿਤ ਪੰਨਾ ਏ ਕਿ ਇਕ ਪੜ੍ਹਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਤਰਕਰੇ : ਕੁੰਭ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲਗੇ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀਡ ਦੇ ਦਸ ਪੜ੍ਹੇ ਮਾਲੀ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਇਕ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਜਿਸ ਉਪਰ ਅੰਕ ਦਸ ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਜੁਮਲਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ੧੪ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਮਹੱਲਿਆਂ ਸਹਿਤ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਫਿਰ ਦਾਰ ਪੜ੍ਹੇ ਵਾਲੀ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਾ ੧੬ ਤੋਂ ਕੁੰਭ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ਦੇ ਕਾਲਮੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੱਜੇ ਕੋਨੇ ਉੱਪਰ ਮੁਲਮਿਤੁ ੪ ਸੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ

ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਪਰ ੧੯ ਹੋ ਤੇ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕੋ ਦੀ ਪੁਣ ਹੋਣਾ ਸਾਰੇ ਮੁਲਮਿਤੁ ਨੂੰ ਕਟਾਈ ਨਿਕਲ ਗਈ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਪਲੇਟ XXIV, ਚਿਤ੍ਰ ੧੮)। ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਇਹ ਸੋਢੀ ਬੀਡ ਦੇ ਲਗਪਗ ਸਾਰੇ ਮੁਲਮਿਤੁ ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਮੁਲਮਿਤੁ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਕਾਲਮ ਵਿਚ "ਸੂਰੀ ਪੜ੍ਹੇ ਧੰਧੀ ਕਾ ਤਰਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ" ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਉਪਰੋਕਤ ਪਲੇਟ) ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਜਮਾਵਟੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੁੰਭ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸੰਮਤ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਕਰਾਂਗੇ।

ਮੁੰਡੇਸ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਰੇ ਕੁੰਭ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਅੰਕ ਲਗੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ (A) ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਅੰਕ ਪਾਣੀ ਨੂੰ (B) ਸਮਝ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਮੁੰਡੇਸ ਸਾਹਿਬ ਉਹ ਲਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਤੌਰੇ ਅੰਕ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚਲੇ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਲੇ ਨੰਬਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ੩੩/੪੧ ਉਪਰ ਲਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਤਰਕਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ੩੩ ਦੇ ਦਸਵਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨੰਬਰ ਮੁੰਡੇਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ੩੬੮/੪੧ ਉਪਰ ਹੈ, ਪਰ ਤਰਕਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ੩੭੦ ਉਪਰ ਲਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸੂਰੀ ਪੜ੍ਹਾ ਵਾਲੇ ਤਰਕਰੇ ਦੇ ਮੁੱਢ ਦੇ ਛੋਟੀ ਪਿੱਛੇ "ਤਰਕਰਾ ਤਰਕਰੇ ਕਾ" ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਤਰਕਰੇ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰਕਰੇ ਤੇ ਚੌਦਾਂ ਸੱਤਰਾਂ ਮਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਛੋਟੀ ਮਗਰੋਂ ਇਸੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਤਰਕਰਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕ ੧੬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕ ੩੧ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੁਮਲਾ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੜ੍ਹੇ ਕੋਵਲ ਰਾਗ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਤਰਕਰਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ, "ਬਾਣੀ ਤਰਕਰਾ ਕੀ", ਨਾਲ ਲੁਕਤਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਤਰਕਰਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਟੇ ਕਾ ਤਰਕਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਦੇ ਚਲਿਤੁ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਗਲੇ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਚਿੱਤਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਟੇ ਦੇ ਚਲਿਤੁ, ਕਿਸੇ ਹੋਰਸ ਹੱਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਫਲੇ, ਸਤਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤਕ ਦੇ ਚਲਿਤੁ, ਵਧਰੀ ਕਲਮ ਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਟੇ ਦਾ ਚਲਿਤੁ ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਮਤ ਦੀ ਗੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ੧੭੬੬ ਕਰਕੇ ਨੌਵੇਂ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਚਲਿਤੁ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਡ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਵਧਾਏ ਗਏ ਚਲਿਤੁ (ਪੰਜ ਦਿਨ ਸਾਂਗ ਹੋਆ ਵਾਲੇ) ਨਾਲ ਰਚਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹੋਰਨਾਂ ਬੀਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਵਧਾਏ ਘਾਟੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਬੀਡ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ : "ਸੂਰੀ ਪੜ੍ਹੇ ਧੰਧੀ ਕਾ ਤਰਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ" ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਚ "ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਟੇ" ਦੇ ਚਲਿਤੁ ਦੇ ਮਗਰ ਇਸ ਬੀਡ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ "੧੬੫੬ ਮਿਤੀ ਅਸੂ ਵਦੀ ਏਕਮ" ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਮਤ ਦਾ ਪਾਜਾ (੫) ਨਾਂ (੮) ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਦੇਖੋ ਪਲੇਟ XXIV, ਚਿਤ੍ਰ ੧੮)। ਮੂਲ ਗੁਪ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੬੮੬ ਸੀ, ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਹਾਕੇ ਵਾਲੇ /੮/ ਨੂੰ ਸੱਟੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਭੰਨ ਕੇ ਪਾਜੇ (੫) ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਉਣੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਅਤੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਕਾਈ ਵਾਲੇ ਨਾਂ (੮) ਨਾਲ ਮਿਲਾਣ ਤੇ ਪਾਜੇ ਦੇ ਹੋਣਾ ਨਾਂ (੮) ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ੧੬੮੬ ਦੇ ਠੀਕਾ ਰਾਗ ਪਲੁਆਰੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਰੇਕਰੇਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਮਤ ਦਾ ਨੋਟੀਟਿਓ ਦੱਖਿਆ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਸਹਜ ਸੁਝਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ੧੬੮੬ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ੧੬੫੬ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ੧੬੮੬ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਮਤ ਦੇ ੧੬੫੬ ਨ ਹੋਣ

ਦਾ ਪਤਾ ਇਹ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਪਰ ਚਲਿਤ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਚਲਿਤ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਹ (ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ) ਚਲਿਤ ਲਿਖੇ ਤਾਂ ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਹ ਅਸਰ ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੰਮਤ ੧੬੬੬ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤਕ ਦੇ ਚਲਿਤ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੬੫੯ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਇਸ ਭੰਨੇ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੬੪੮ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ੧੬੫੯ ਬਣਾਇਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਂਗਤ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਇਸ ਸੰਮਤ ਦੇ ਭੰਨੇ ਜਾਣ ਤੇ ਚੌਥੇ ਅਬਦੂ ਕੋਰੇ ਹਨ। ਅਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਮਾਂਗਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਭੁਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਮਾਨੇ ਦੇ ਨਾਵਾਨ ਲੱਭਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੋ ਕਿਆਲਾ ਦੇ ਮੁਰਾਬਕ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਨਿਰਾ ਚੋਕੇ ਦਾ ਪਾਜ਼ਾ ਅਤੇ ਅੱਠੇ ਦਾ ਨਾਇਆਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵਿਚ (ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਸੀ) ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਹੁਣੀਆਂ ਵੀ ਘੁਸੇਤ ਦਿੱਤੀਆਂ।^੧

ਜਦੋਂ ਵੀ ਵੇਗ ਵਿਚ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਇਹ ਭੁਲ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੬੪੮ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪੰਦਰਾ ਸਾਲ ਹੋਰ ਜੀਵਿਤ ਰਹੇ। ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਵਾਣੀ ਰਚਨੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ? ਜੇ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੋ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਮਤ ਵੀ ਰੋਤ ਦੀ ਕੰਧ ਤੇ ਹੀ ਖੜਾ ਨਿਗਲਿਆ। ਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਹੁਣੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਘੁਸੇਤ ਦਾ ਕਥਨ ਕੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ, ਠੀਕ ਨਹੀਂ।

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਭਿਆਸ ਦੇ ਪੰਨੇ ਦੌੜਾਏ ਹਨ। ਉਹ ਅਸਲ ਸੰਮਤ ੧੬੬੬ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸਹਿਤ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਭ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜ ਅੰਕ ਕਿਸੇ ਅੰਕ ਦੇ ਉਪਰ ਲਿਖਣਾ ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਉਪਰ ਵਾਲਾ ਲੇਖ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਹੀ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੬੪੮ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ

^੧ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ, ਪੰਨਾ ੧੪੮-੧੪੯.

ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਅੱਖਰ ਯਾ ਅੰਕ ਦੇ ਨੇੜੇ ਯਾ ਅੰਕ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਜੋ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਰਕਬੇ ਵਾਲਾ ਪਾਜ਼ਾ—ਨੀਸਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਮ: ੬ ਨੂੰ 'ਪ' ਅੰਕ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹਨ—ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ 'ਪ' ਤੇ '੬' ਬਦਲ ਅਤੇ ਇਸ ਪੰਨੇ ਦੇ ਹੇਠ ਵੀ ਅੰਕ ੬ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਜ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਇਹ ਖੁਰਦਬੀਤ ਨਾਲ ਇਸ ਪੌਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ 'ਸੰਮਤ ੧੬੬੬' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮਝ ਦਾ ਹੈ ਸੀ, ਅਸਲ ਕਾਪੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੋਈ ਤੇ ਸਮਾਪਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਵੇਲੇ ਹੋਈ।

ਬੰਬਕ ਇਹ ਬੀੜ ਤੀਸੀ ਥਾਂ ਨਕਲ ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੬੬੬ ਦੀ ਲਿਖੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਾ ਭੰਨ ਕੇ 'ਪ' ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ।^੨

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਹੋਰਾ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਬਣਾ ਕੇ, ਅਰਥਾਤ ੧੬੬੬ ਤੋਂ ੧੬੫੯ ਬਣਾ ਕੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਡਰਕ ਪੈ ਜਾਣਾ ਜਗਤ ਆਦਿ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੀੜ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜੋ ਵਾਲੇ /੬/ ਨੂੰ ਭੰਨ ਨਾਲ ਇਕਾਈ ਵਾਲੇ /੯/ ਨੂੰ ਭੰਨਣਾ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭਦੇ ਭੰਨਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਦਹਾਕੇ ਵਾਲੇ /੯/ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ੧੬੫੯ ਬਣਾਇਆ, ਕਿਉਂਜੋ ੧੬੬੬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸਾ ਜਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਬੰਨੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦੀ ਤੇ ਸੱਟ ਵੱਜਦੀ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰ ਹੈ। ਉਹ ਬੰਨੇਆਈਆਂ ਵਿਚ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਦੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ B1 ਦੀ ਸੰਖਿਅਕ ਹੈ, ਚੰਗੀ ਹੱਟ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਿਵਾਇਤ ਦੇ ਵਾਪਸ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਅੰਬ ਨੇ ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਬੰਨੇਆਈਆਂ ਦੀ ਪੱਥੀ ਤੋਂ ਨਕਲ ਹੋਰ ਬੀੜ, B2 ਦੀ ਕਲਪਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੰਨੇਆਈਆਂ ਨੇ ਅਸਲ ਬੀੜ ਲੈਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਬੀੜ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ B2 ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂਲ ਬੀੜ ਦੇ ਸਨ ਸੰਮਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।^੩ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਨੀਸਾਣ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਏ।

^੨ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਰਿਵਾਜ (ਡਾਕ ਪਹਿਲਾ), ਪੰਨਾ ੮੬.

^੩ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਮਤ ਦੇ ਮੁਲਾਂਗਮ ਲਈ ਦੇਖੋ Journal of Sikh (Vol. XI, No. II, August 1984) pp. 101-113.

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਬਾਰੀਕੀ ਦੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦਾਦ ਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਾਹਾਜ਼ੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ B1 ਦੇ ਅਨੇਕੋਂ ਖੱਬੇ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕੱਲ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਸੰਦਿਗ਼ਯਤਾ ਤੋਂ ਕਦਾਚਿਤ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੀ 2 (ਕਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਮੌਜੂਦਾ ਬੀੜ) ਦੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਵੱਡੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਿਚ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੁਟਾਈ ਸੂਚਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਇਸੇ ਭਾਈ ਬੰਨੋਂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਖਿੱਤਾ ਕਿ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੁਟਾਈ ਸੂਚਨਾ ਉਕਾਈਆਂ ਵਰਤੂਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਕਾਬਿਰ ਭਾਈ ਬੰਨੋਂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਕਾਬਲੀ ਨਾਲ ਦੇਖੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸੂਚਨਾ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ. ਬਿਬਨ ਸਿੰਘ ਬੇਨੋਆਣੀਏ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਰਖੀ ਸੀ। ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਾਏ ਗਵੇੜਾਂ ਦਾ ਬੇਬਾਪਨ ਸਾਡੀ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀ ਟੀਕਾ-ਟਿੱਪਣੀ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਉਪਜ਼ ਆਏਗਾ।

ਨੀਸਾਣੁ : ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਨੀਸਾਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬਨ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬੀੜ ਦੇ ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਪਹਲੇ ਡਰਕਰੇ ਦੇ ਸੰਮਤ ਵਾਲੇ ਲੇਖ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਆਈ ਹੈ :

੩੪ ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮਹਲਾ ੬

ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾ ੩੪ ਉਪਰ ਜੋ ਲਿਖਤ ਹੈ, ਉਹ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਬੀੜ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ ੩੪ ਉਪਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਚਲਿਤ ਹਨ। ਅਕਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਕ ੩੪ ਹੈ, ਲਾਲ, ਨੀਲੇ, ਕਾਲੇ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਦਾ ਇਕ ਕ੍ਰੋਮ ਜੋਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਵਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਮੁਲਾਮਤੂ ਹੈ। (ਪਲੇਟ, XXV, ਚਿਤ੍ਰ ੨੦) ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ "ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮਹਲਾ ੬" ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਨੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੀਸਾਣੁ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਲ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਭਾਈ ਬੰਨੋਂ ਦਰਪਨ ਅਤੇ ਖਾਰੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੦੨ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਗੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਿੱਧਾ ਭਾਈ ਬੰਨੋਂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ "ਖਾਰੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਵਿੱਚੋਂ" ਲਿਖਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੀਸਾਣੁ ਦਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਲਗਦਾ ਤੇ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਸਿਆ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਗੁੰਝਲਮਈ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਲ ਅਸੀਂ ਵਿਵੇਚਨ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਮੁੜ ਪਰਤਾਂਗੇ।

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੀਸਾਣੁ ਨੂੰ ਐਵੇਂ 'ਰਿਵਾਇਤ ਸ਼ਿਅਨ ਬਰਨ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬ ਦੇ ਲੇਖਕ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ।^੧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨ ਤਾਂ ਕਾਗ਼ ਨਾਲ ਢੇਕਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਨ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਪ੍ਰਤੀਕ "ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮਹਲਾ ੬" ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਬੀੜ ਤਾਂ ਦਿਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਭੰਨੇ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ੧੬੪੮ ਜਿੱਧ ਬਰਨ ਦਾ ਜੋਰ ਲਾਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਦੂਜਾ ਨੀਸਾਣੁ ਪੜ੍ਹਾ ੩੭੦ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪਲੇਟ XXVI, ਚਿਤ੍ਰ ੨੧)। ਇਹ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾ ੩੪ ਤੇ ਲਗੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕ੍ਰੋਮ ਵਾਂਗ ਰਿਆਰ ਕੀਤੇ ਦਾਂਚੇ ਵਿਚ ਮੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬੀੜ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਮੁਲਾਮਤੂ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨੀਸਾਣੁ ਨਾਲ ਇਹ ਰਲਦਾ ਨਹੀਂ (ਦੇਖੋ ਪਲੇਟ XXIII ਚਿਤ੍ਰ ੧੭); ਨ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਰਲਦੀ ਹੈ, ਨ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ। "ਅਸੂਨੀ" ਨੂੰ "ਅਜੀਨੀ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਇਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਦੇਹ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਆਨੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਲ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਅਕਸ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ,^੨ ਪਰ ਇਹ ਛੋਟ-ਕਾਪੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨ ਹੀ ਟ੍ਰੇਸ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਕਾਪੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਗੋਂ ਹੱਥ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਨਹੀਂ ਰਲਦੀ, ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਫਰਕ ਪਾ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਅੱਖਰ ਆਪਣੀ ਸੱਤਰ ਵੀ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ।

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ, ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਕੋਹੀ ਕਾ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਮੁਹਰ ਲਾ ਕੇ ਹੋਣ, ਤੇ ਨੀਸਾਣੁ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੜਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

੧੯ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਰਨ

ਸਰਨ ਸਾਹਿਬ ਹਰਿ

ਕੀਰਤ ਜੀ

ਕੰਠ ਜੀ

੧੯ ਸਤਿਨਾਮੁ

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ

Reverse & obverse of the seal

^੧ ਦੇਖੋ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ', ਪੰਨਾ ੧੩੦.

^੨ ਦੇਖੋ, 'ਭਾਈ ਬੰਨੋਂ ਦਰਪਨ ਤੇ ਖਾਰੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ', ਪੰਨਾ ੧੦੨ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ।

^੩ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ', ਪੰਨਾ ੧੩੧.

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਪਰਲੇ ਨੀਸਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਨਾਲ ਇਹ ਮੁਹਰ "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਰਨ ਸਰਨ" ਵਾਲੀ ਕਿਵੇਂ ਜੋੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ? ਭਾਈ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈਆ ਨੇ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਜੀ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਜੋ ਇੰਦ੍ਰਜਨ ਰਜਿਸਟਰ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਇਕ ਫੋਟੋ ਸਟੇਟ ਕਾਪੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਰਾ ਦੇ ਲੇਖਕ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੰਨਾ ੩੭੦ ਉਪਰ "ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ" ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਮੁਹਰ ਦੇ ਲਗੇ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਾਡੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੇਟ੍ਰ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਕੀਤੀ ਪੁਛ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਮੁਹਰ ਦੇ ਨ ਹੋਣ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਲ ਨੇ ਭਾਈ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈਆ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਨੋਟਸ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਿਮਿਲਿਟ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਪੰਨਾ ੩੭੦ ਉਪਰ (ਜੋ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ੩੭੨) ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ; ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਵਖਰੇ ਕਾਕੜ ਤੇ ਕਰਾਈ ਕਈ ਵਖਰੀ ਲਿਖਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਬਿਰ ਨੀਸਾਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੰਨੇਆਈਏ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਲ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਝਬਾਨੀ ਪਾਈ ਹੈ :

ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਜੀ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬੀੜ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ—ਮਾਣ—ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਅਤੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਵਨ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਦੁਆਰਾ (ਨਿਸ਼ਾਨ) ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਲਿਖਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਇਕ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਤੀਰ ਨਾਲ, ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਸ਼ਬਦ (ਨਿਸ਼ਾਨ) ਆਕਿਰ ਕੀਤੇ : "ਗੁਰੂ ਜੀ ੧੯ ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ੍ਰੀ"। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਛਾਪ ਲਗਾਨ ਦੀ ਮਹਾਨ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਸਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਰਨ ਸਰਨ ਸਾਹਿਬ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ॥^{੧੮}

ਗਿਆਨੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਲ ਨੇ ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੀ ਫੋਟੋ-ਕਾਪੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੦੨ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। (ਦੱਖੋ XXVII, ਪਲੇਟ ਚਿਤ੍ਰ ੨੨) ਇਹ ਇਕ ਹੀ ਮੁਹਰ ਦੇ Reverse ਅਤੇ Obverse ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਗਿਆਨੀ ਬਲ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ

^{੧੮}ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਚਰਪਨ ਅਤੇ ਖਾਥੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਪੰਨਾ ੧੧੭.

ਕੀਤੀ ਲਿਖਤ ਉਪਰ ਲੱਗੀ ਮੁਹਰ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਹੈ। ਬਲ ਨੇ ਇਸ ਚਿਤ੍ਰ ਦੇ ਥਲੇ ਨੇੜੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ "ਖਾਥੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਫੋਟੋ" ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ" ਦਸਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ, ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਇਸ ਵਕਤ ਚਲਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਤ ਤੇ ਮੁਹਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਵੀ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਲ ਦੀ ਗਲਤ-ਬਿਆਨੀ ਨਿਕਲੀ।

ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਛਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਇਕ ਰਚਨਾ 'ਹਰੀਕਰ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ' ਹੈ। ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਦਾ ਪਤਾ ਦੋਹੀ ਇਸ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਸ਼ਹਰ ਤਿਜਾਵਰ (ਤੱਜੋਰ) ਦੇ ਇਕ ਨਾਯਕ ਰਾਜੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ "ਐਇਰਾ-ਪਤਿ" (ਐਯਰਪਤਿ) ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨਾਯਕ ਰਾਜੇ ਦੇ ਕਾਲ ਦੇ ਟੋਹ ਲਾਈ ਹੈ। ਉਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਰਾਜੇ ਦਾ ਇਸ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਨ ੧੬੭੩ (ਸੰਮਤ ੧੭੩੦) ਵਿਚ ਬੰਨੇ ਚਿਰ ਲਈ ਹੀ ਰਾਜਾ ਸੀ।^{੧੯} ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ੧੭੩੦ ਖਿ. ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸ਼ਟ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਉਨ ਪੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵੀ ਹੈ। ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹ ਕੇ ਖਰੜਾ ਛੁਡਾ ਲਿਆ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਬੀੜ (ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ) ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਵਾਪੂ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ ਤਕ ਇਕ ਰੱਬ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਲਿਖ ਕੇ ਪਾਈ ਲਗਦੀ ਹੈ ਕਾਰਣ? (ਆਪ ਗਵੇੜੇ ਲਾ ਕੇ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ।) ਅਸਲ ਬੀੜ ਦੇ ਛੇਕੜੇ ਕੁਝ ਵਰਕ ਖਸਰਾ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਜਾਂ ਪਾਟ ਗਏ ਹੋਣਗੇ।^{੨੦}

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਕਿਆਸ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖਤ, ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਇਕੱਲੇ ਦੂਕੱਲੇ ਲਬਦ, ਪੰਗਤੀ ਜਾਂ ਪਦ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਜੋ ਸੁਧਾਈ ਜਾਂ ਸੰਪੂਰਣਤਾ ਹਿਤ ਦੂਜੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪਾਏ, ਇਕ ਹੀ ਰੱਬ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੋਈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਦੇ ਬਲਬੂਤੇ ਇਹ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ "ਹਰੀਕਰ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ" ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਦਾਖਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲਈ ਬੀੜ ਦੇ ਰਹੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਮਧਾਨ ਲਈ ਹਾਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ : (੧) ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਭੰਨਿਆ ਤੰਤਿਆ ਪਰ ਠੀਕ ਸੰਮਤ ੧੬੯੯ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ; (੨) ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ

^{੧੯}ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ, ਬੰਨੇ ਪੰਨਾ ੧੪੦, ੩੦੯ ਅਤੇ ੩੭੨
^{੨੦}ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੪੦.